

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARINDA
KARDEŞ TİPOLOJİSİ**

HÜLYA ÇELİK TENYILDIZ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

EKİM 2019

OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARINDA KARDEŞ TİPOLOJİSİ

Hülya ÇELİKTENYILDIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EKİM 2019

HÜLYA ÇELİKTENYILDIZ tarafından hazırlanan “OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARINDA KARDEŞ TİPOLOJİSİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalında Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Doç. Dr. Berdi SARIYEV

Güney-Batı (Oğuz) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

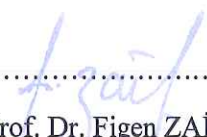
Üye : Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 25/10/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....
Prof. Dr. Figen ZALF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hülya ÇELİKTENYILDIZ

25/10/2019

OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARINDA KARDEŞ TİPOLOJİSİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Hülya ÇELİKTENYILDIZ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Ekim 2019

ÖZET

Sözlü gelenek ürünleri içerisinde yer alan destanlar, ortaya çıktıkları milletlerin sosyal ve kültürel yapılarına dair pek çok bilgiyi bünyesinde bulunduran zengin eserlerdir. Destanlarda kardeş ilişkilerine dair bilgiler de önemli bir yer tutmaktadır. Tezde ilk olarak tip ve tipoloji kavramlarına değinilerek Türk kültüründe “kardeş ve kardeşlik” kavramları incelenmiş, Oğuz grubuna ait genel bilgiler ile bu grupta yer alan destan geleneklerine yer verilmiştir. Tezin ana bölümünde ise Oğuz grubu olarak adlandırılan Azerbaycan, Türkmenistan, Gagavuz ve Anadolu Türklerine ait destanlarda yer alan kardeş ilişkileri değerlendirilerek ortaya bir “kardeş tipolojisi” çıkarmak amaçlanmıştır. Kardeşler arasındaki ilişkiler, bu alandan belirlenmiş yirmi altı destandan hareketle her destan için alt başlıklarla tipolojiler tespit edilmiştir. Tespitlerden elde edilen verilerden yola çıkılarak oluşturulan “kardeş tipolojisi” sonuç bölümünde maddeler hâlinde verilmiştir. Son olarak Oğuz diyalektinden seçilen destan metinlerinde kardeş tipolojisinin hangi başlıklar altında toplanabileceğine değinilmiş, bu başlıklar altında uygun olan destanlardaki kardeş tipleri ile ilgili kısaca açıklamalar yapılmıştır. Tablo ile de bu başlıklar görselleştirilmiştir.

BilimKodu : 30302
AnahtarKelimeler : Oğuz grubu Türkleri, destan, Türk destanları, tip, tipoloji, kardeş, kardeşlik, kardeş tipolojisi, aile.
SayfaAdedi : 357
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ

SIBLING TYPOLOGY OF THE OGHUZ GROUP IN TURKISH EPICS

(M. S. Thesis)

Hülya ÇELİKTENYILDIZ

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

October 2019

ABSTRACT

Epics, which are among the products of oral tradition, are rich works that contain a lot of information about the social and cultural structures of the nations in which they emerge. Information about sibling relations also has an important place in epics. In the thesis, firstly the concepts of type and typology are mentioned, the concepts of “sibling” and “brotherhood” in Turkish culture are examined and the general information about Oghuz group and the epic traditions of the fields in this group are given. In the main part of the thesis, it is aimed to produce a “sibling typology” by evaluating the sibling relations in the epics of Azerbaijan, Turkmen, Gagauz and Anatolian Turks called Oghuz group. Relationships between brothers and sisters have been chosen from the twenty-six epics and typologies have been determined for each epic in subheadings. The “sibling typology” which is formed from the data obtained from the determinations, is given as items in the conclusion section. Lastly, in the epics chosen from the Oghuz dialect, it is mentioned under which titles the sibling typology is handled, the appropriate epics are classified under these titles and brief descriptions of the sibling types are included.

ScienceCode : 30302

KeyWords : Oghuz group Turks, epic, Turkish epics, type, typology, sibling, brotherhood, sibling typology, family.

PageNumber : 357

Supervisor : Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim esnasında ve tez yazım sürecinde bilgi birikiminden faydalandığım, tez seçiminde bana yol gösteren, tez yazımında ilgisini ve zamanını benden eksik etmeyen değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ'a (Hacı Bayram Veli Üniversitesi) teşekkür ve şükranlarımı sunmayı borç bilirim.

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar**Açıklamalar**

Çev.

Çeviren

Haz.

Hazırlayan

TDK

Türk Dil Kurumu

vd.

ve diğerleri

Yay.

Yayın

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TİP, TİPOLOJİ VE KARDEŞ KAVRAMLARI

1.1.Edebî Eserlerde Tip ve Tipoloji Kavramları	3
1.2.Türk Edebiyatında Tipolojiyle İlgili Yapılan Çalışmalar	7
1.3.Kardeş Kavramı ve Türk Kültüründe Kardeş	17
1.4. Kardeş Tipolojisi	21

2. BÖLÜM

OĞUZ GRUBU TÜRKLERİ VE OĞUZ GRUBU TÜRKLERİNDE DESTAN GELENEĞİ

2.1. Oğuz Grubu Türkleri	23
2.1.1. Türkmen Türkleri	23
2.1.2. Azerbaycan (Kuzey-Güney) Türkleri	26
2.1.3. Anadolu Türkleri	29
2.1.4. Gagavuz Türkleri	32

2.2. Oğuz Grubu Türklerinde Destan Geleneği -----	35
2.2.1. Türkmen Destancılık Geleneği -----	35
2.2.2. Kuzey Azerbaycan Destancılık Geleneği -----	40
2.2.3. Güney Azerbaycan Destancılık Geleneği -----	43
2.2.4. Anadolu Destancılık Geleneği -----	47
2.2.5. Gagavuz Destancılık Geleneği -----	52

3. BÖLÜM

OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARINDA KARDEŞ TİPLERİNİN İNCELENMESİ

3.1. Türkmen Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	55
3.1.1. Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	55
3.1.2. Hüyrlukga – Hemra Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	71
3.1.3. Bozoğlan Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	91
3.1.4. Yusup ile Züleyha Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	105
3.1.5. Tulum Hoca Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	144
3.2. Kuzey Azerbaycan Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	147
3.2.1. Alı Han Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	147
3.2.2. Kaçak Nebi Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	158
3.2.3. Adgözel Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	178
3.2.4. Abbas ve Gülgez Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	183
3.2.5. İrvahım Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	189
3.2.6. Şemşir ve Senuber Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	198
3.2.7. Garay Söyün Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	204
3.2.8. Gandal Nağı Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi -----	208

3.3. Güney Azerbaycan Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	209
3.3.1. Âşık Ğerib Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	210
3.3.2. Gurbani ile Peri Hanım Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	216
3.3.3. Şikâri Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	219
3.4. Anadolu Türklerinin Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	249
3.4.1. Dede Korkut Destanlarının Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	249
3.4.1.1. Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nın kardeş tiplerinin incelenmesi	249
3.4.1.2. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi	259
3.4.1.3. Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı'nın kardeş tiplerinin incelenmesi	263
3.4.1.4. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi	271
3.4.1.5. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi	274
3.4.1.6. Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi	275
3.4.1.7. İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi	276
3.4.2. Köroğlu Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	278
3.4.3. Necip İle Telli Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	297
3.4.4. Danişment Gazi Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	301
3.4.5. Emrah ile Selvi Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	309
3.5. Gagavuz Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	315
3.5.1. Şah İsmail Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	315
3.5.2. Gan Kişi Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	318
3.5.3. Köroğlu Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	320
3.5.4. Aşig Gaarip Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	321
3.5.5. Tepegöz Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi	322

SONUÇ	325
KAYNAKÇA	341
EKLER	351
EK-1	352
EK-2	353
EK-3	354
EK-4	355
ÖZGEÇMİŞ	357

GİRİŞ

Destanlar, milletlerin gelenek ve göreneklerini, aile yapılarını, sosyal yaşantılarını, inançlarını yansıtan en önemli ürünlerden biridir. Sözlü gelenek ürünlerinden olan destanlarda birçok konuda olduğu gibi kardeş ve kardeşliğe dair de oldukça zengin bilgiler yer almaktadır. Türklerin her zaman önem verdiği aile kurumunun üyelerinden biri olan kardeşlerin birbirleriyle olan münasebetleri, bunların destanlardaki yansımaları, günümüz kardeş ve kardeşlik anlayışına ışık tutabilecek mahiyettedir.

Tipolojik çalışma, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında pek çok araştırmacının kullandığı bir yöntem olmuştur. Folklor çalışmalarında kullanılacak yöntemlerden biri olan tipolojinin destanlardaki kahramanlara uygulanarak bu metinlerde yer alan zengin Türk kültürünün belirlenmesi, Türk destan geleneği hakkında detaylı bilgi sahibi olmayı kolaylaştıracaktır.

Türk destanları üzerine yapılan tipoloji çalışmaları son yıllarda artış göstermekle birlikte henüz yeterli bir seviyeye ulaşmış değildir. Destanları, kardeşler bağlamında ele alarak inceleyen çalışmaların, bir yüksek lisans tezi ve birkaç makale ile sınırlı olduğu görülmüştür. Oğuz grubu destanlarında yer alan kardeşler arası ilişkiler üzerinde ise bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Oğuz grubu Türklerine ait olan destanlardan hareketle bir kardeş tipolojisi ortaya koymaktır. Çalışmanın temel dayanağı Naciye Yıldız'ın "Türk Destanlarında Kardeş Tipolojisi" (2016) başlıklı bildirisidir. Yıldız, bildirisinde Türk dünyası destanlarından belli başlı destanları incelemiş ve bu destanlarda yer alan kardeşlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin tipolojisini ortaya koymuştur. Yaptığı çalışmanın sonunda ise destanlardaki kardeşlerin hangi başlıklar altında toplanabileceğini belirtmiştir.

"Oğuz Grubu Türk Destanlarında Kardeş Tipolojisi" adlı bu tezde konu belli bir alanla sınırlandırılmayıp daha fazla örnekten hareketle bir tipoloji ortaya konulmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Oğuz grubu içerisinde bulunan Türkmen, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Gagavuz ve Anadolu sahasında yer alan destanlar, kardeş kavramı çerçevesinde ele alınmış, kardeşlerin birbirleri ile olan ilişkileri değerlendirilerek bir kardeş tipolojisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tez; Giriş, üç Bölüm ve Sonuç'tan oluşmaktadır.

Çalışmanın Giriş Bölümü'nde araştırmanın konusu, araştırmanın amacı, yöntemi, sınırlılıkları ve önemi hakkında bilgi verilerek tezin genel şeması çizilmiştir.

Birinci Bölüm'de edebî eserlerde tip kavramı ve konu ile ilgili olarak ülkemizde yapılan çalışmalara değinilmiştir. Türk kültüründe kardeşin yeri irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde destan incelemelerine geçmeden önce çalışmanın yapıldığı Oğuz grubu Türkleri tanıtılmış, devamında Oğuz grubu Türklerinin destan gelenekleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölüm'de Oğuz grubu Türk destanları içerisinde bulunan yirmi altı destanda tespit edilen kardeş ilişkileri değerlendirilmiştir. Her saha ve bu sahalardaki her bir destan için alt başlıklar açılarak destanların sonlarında tipoloji oluşturmaya yönelik olarak veriler ortaya konmuştur.

Sonuç Bölümü'nde tespit edilen verilerden yola çıkılarak tezin genel değerlendirilmesi yapılmıştır. Destanlardaki kardeş ilişkilerinden hareketle oluşturulan “kardeş tipolojisi” maddeler hâlinde verilmiştir. Son olarak Oğuz grubu sahasından seçilen destan metinlerinde kardeş tipolojisi belirli başlıklar altında toplanmaya çalışılmış, tespit edilen kardeş tipleri tablo şeklinde de verilmiştir.

Eldeki çalışmada destan metnlerinin ağırlıklı olarak orijinal nüshalarından faydalanma yoluna gidilmiş, ancak bazı destan metnlerinin Türkiye Türkçesine aktarımından da faydalanılmıştır. Orijinal nüshalarda Türkiye Türkçesinde kullanılmayan veya bilinmeyen bazı kelimelerin izahları dipnotlarla verilmiştir. Benzer kalıplara sahip destanlar çalışmaya dâhil edilmemiş, çalışma yirmi altı destan ile sınırlandırılmıştır.

1.BÖLÜM

TİP, TİPOLOJİ VE KARDEŞ KAVRAMLARI

1.1.Edebî Eserlerde Tip ve Tipoloji Kavramları

Edebî eserlerde olaylar ve olayları gerçekleştiren kahramanlar bulunur. Bu kahramanlar kimi zaman basit yapıli kimi zaman ise karmaşık bir biçimde eserlerde yer alır (Kaplan, 1991: 5). Eserlerde karakterleri her zaman aynı kalan, değışmeyen kişiler için tip terimi kullanılmaktadır.

“*Tip*” sözcüğü, Türkçe Sözlük’te “Hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi.” (1998: 2225) olarak tanımlanır.

Murat Belge *tip* için “Bireysel özelliklerinden, yani çeşitli huyları, davranışları, duygulanış ve düşünüş biçimleri, içsel gelişim ve değışimlerinden pek fazla söz edilmeyip, daha çok dıştan görünüşüyle ele alınan, nesnel şekilde gösterilen, benzerlerinin temsilciliğini yapabilmek için genel niteliklerle donatılmış, öncelikle toplumsal gerçekliğin bir kesitini yansıtan kişidir.”(1994: 20) der. Bu açıdan tiplerin tekdüze olduğunu söylemek mümkündür.

Ülkü Eliuz ise tip ile ilgili şunları söyler:

Bütün edebî eserlerde, eserin merkezî unsuru insandır. Edebî eser, kişiler üzerine bina edilmiş estetik, mitik ve evrensel bir izdüşümdür. Metnin arka planındaki derin sistemleri çözümleyebilmek için insanı ve insanlık tarihinin örtüşen niteliklerini tahlil etmek gerekir. Edebî eserde toplumsal bir değerin kişileşmesi ve bir değerin yoğunluğunun insanlaşması anlamına gelen tip sözcüğü anlatım esasına bağlı edebî eserlerin en asli unsurlarından biridir. Yoğunluk kazanan değerin, nitelik, ölçü tipin genel karakterlerini belirleyen anlam yüklü özellikler bütünüdür (1999).

Tipler içinde bulundukları toplumun gelenek-görenekleri, sosyal durumları gibi pek çok bilgiyi bünyelerinde barındırırlar. Esasen bu kişiler, içinde bulundukları medeniyetlerin temsilcileri konumundadırlar. Kaplan, her medeniyet döneminin ve her sosyal katmanın kendisini temsil eden tipler meydana getirdiğini ve bu medeniyet döneminin başka bir döneme girmesiyle birlikte bu tiplerin de değıştiğini söyler (1991: 6). Örneğin edebî

eserlerde karşılaşılan alp tipi ve gazi tipi bu şekilde izah edebilir. Eski Türk destanlarında var olan alp tipi, İslamiyet'in kabulü ile birlikte gazi tipi olarak bir değişim geçirmiştir.

Edebî eserlerde karşımıza çıkan alp tipi, veli, tipi, âşık tipi gibi başlıca tipler toplumların yapısına göre zaman içerisinde ortaya çıkmış, içinde bulundukları toplumun kültürünü yansıtan kahramanlardır. Bu kahramanlar aynı zamanda toplumu temsil ederler ve toplumun değerlerini savunurlar.

Edebî eserler oluştukları toplumların ve devirlerin sosyal, felsefi gibi anlayışlarını yansıtırlar. Mehmet Kaplan, tipleri edebî eserlerin anahtarı olarak görürken (1991: 5) Eliuz tiplerin edebî eserlerin zenginleşmesi ve gelişmesi için hizmet ettiğini belirtir (1999). Tiplerin edebî eserlerde kişiler üzerine oluşturulan, eserlerdeki kahramanlar aracılığıyla da dönemin ideal insan tipini ortaya koyduklarını belirten Ülkü Kara Düzgün ise bu şekilde tip hâline dönüşen kahramanların sadece eser ile sınırlandırmayıp atiyi de içine alan sosyal bir olgu hâline dönüştüğünü söyler (2014: 1).

Tipi, bir özleyişin simgesi olarak değerlendiren Mehmet Kaplan, bu özleyişin toplumun içinde bulunduğu tarihî an, sosyal vaziyet ve medeniyet biçimiyle yakından ilgili olduğunu savunur (1991: 66).

Bu tanımlardan hareketle, tipler belirlenirken dikkat edilecek hususlar vardır. Bunlardan birisi tip olarak kabul edilen unsurların halk arasında bir geçmişinin bulunması ve toplum tarafından da bu geçmişin genişletilerek devam ettiriliyor olmasıdır (Kara Düzgün, 2014: 2). Bu nedenle tipleri içinde bulundukları toplumdan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Tipler tespit edilirken dikkat edilecek bir başka unsur da tiplerin tek yüzeyle olmasıdır. Onlarda karakteristik derinlikler yoktur, ya iyidirler ya kötüdürler. Ruh hâllerinin detaylı gösterimine de ihtiyaç yoktur.

Tip sözcüğü arketip, prototip ve stereotip kavramlarıyla ilişkilidir. Öztekin, Eugene Taylor'un arketip kavramını "Her bireyin kendi içinde sahip olduğu/içinde taşıdığı, tüm insanlık için ortak olan evrensel motifler yoluyla doğuştan kendilerine miras bırakılmış olan ifade biçimleridir." şeklinde ifade ettiğini söyler (2011). Devamlılık özelliğine sahip

olan arketipler insanlar için benzerî manalar taşırlar. Örneğin “su” imgesinin yaradılışı, “güneş” imgesinin yaratıcı enerjiyi temsil etmesi arketip olarak kabul edilebilir.

XX. yüz yılda oluşan arketipçi eleştiri, eseri izah etmeye yönelik bir güzergâh izlemektedir. Arketipçi eleştiri, metinlerde yer alan öğelerin anlamlarını açıklar. Buradaki amacı eski çağlardan bu yana insanları etkileyen, insanlara derinlerden seslenen birtakım arketipleri ortaya çıkarmaktır (Moran, 2002: 219). Bu nedenle destan incelemelerinde arketipçi eleştirinin kullanılması gerekmektedir. Edebî türlerle ilgili yapılacak çalışmalarda arketipleri belirlemek, alan hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmayı da mümkün kılar.

Stereotip kavramı, tip kavramını izah için kullanılan bir başka ifadedir. Mehmet Tezcan stereotipi şöyle izah eder:

Stereotipler, insanları birtakım türlere, tiplere bölmeyi ifade eden zihinsel yapılarıdır. Belli özelliklerin muayyen insanlarda mevcut sanılmasını ifade ederler. Bu özelliklerin her zaman gerçeğe ve olumlu kanıtlara dayanmaksızın sadece mevcut bulunması gerektiği kanısına dayanırlar. Bir başka ifadeyle kafamızdaki düşünceleri sadeleştiren birtakım zihinsel ameliyeler ve basmakalıp düşüncelerdirler (1974).

Edebî eserlerde tipleşmeyi sağlayan bir unsur olarak karşılaşılan stereotipler, kalıp değerlerdir ve bu değerlerin devamlılığını sağlarlar. Türk destanlarında yer alan alp tipinin olağanüstü vasıtalar veya vasıtalarla yer değiştirmesi Türkler için stereotip kabul edilebilir.

Tiplerle ilgili bir başka terim “prototip”tir. Ülkü Kara Düzgün, prototip terimini “arketip imajlardan herhangi birinin herhangi bir sahada ortaya çıkan ilk örneği”olarak tanımlar ve Oğuz Kağan’ı Türk destan kahramanlarının prototipi olduğunu belirtir (2014: 4).

Kıyas yöntemi folklor araştırmaları için kullanılabilecek en uygun yöntem olarak görülür (Krappe,1992). Bu açıdan kıyas yöntemine dayanan tipoloji, folklorik ürünlerin araştırılmasında kullanılabilecek uygun bir yöntemdir. B.N. Potilov’un tipoloji metodunun folklor verimlerinin araştırılmasında taşıdığı önemi, Şakir İbrayev şu şekilde aktarır:

Tipoloji belli tabiat kurallarına uygunluktur. Buna şöyle de diyebiliriz: Folklor onun bütün aşamalarına aynen sinmiştir. Folklor genelinde (özgün eser ve o eserin gerçek nedenlerinin toplamı gibi) ve onun ayrı parçalarının içinde onun tabiat kanunlarına uygunluğu ve doğuş sebepleri tarihî tipoloji vasıtasıyla vasıflandırılır. Meselâ, tiplerin, konuların, motiflerin, sanat araçlarının tipolojisi, tür ve alt türlerin

tipolojisi, folklorun gerçekte olan bağlantısının ve folklorik gelişimin tipolojisi gibi (1998: 45-46).

İbrayev, tipolojinin folklor için daha uygun olmasının nedenini folklor sürecinin dinamik olmasına bağlar. Folklorun yüzyıllar boyu her devrin sanat ihtiyacına cevap verdiğini ve uzun bir evrim sürecinden geçmiş bir sanat olduğunu söyleyen araştırmacı, tipolojinin de başlıca özelliklerinden biri olarak tarihselliğini gösterir. Tarihî tipoloji, folkloru eski çağlardan alarak onu eşzamanlılık açısından araştırır (1998: 46).

Edebî eserler incelenirken eserde yer alan kahramanının, tip, şahıs veya karakterden hangisi olduğunu belirlemek tip araştırmalarının önemli sorunlarından biridir. Genel olarak bakıldığında tip kavramı çoğunlukla masal ve destan gibi sözlü ürünlerde yer alan kahramanlar için kullanılmaktadır. Karakter ve şahsiyet kavramları ise daha ziyade roman ve hikâyelerde karşılaşılan kişilerdir.

Mehmet Kaplan, şahsi yönleri ağır basan tipleri “karakter” olarak adlandırır (1991: 7). Karakter ile tipi birbirinden ayıran özellikler vardır. Edebî eserlerde karakterlerin iç dünyalarına dair detaylı bilgi sahibi olmak mümkün iken, tipler için bu durum farklıdır. Tipler, topluma dair genel özellikleri bünyesinde barındıran ancak bunun dışında haklarında çok fazla bilgiye rastlanılmayan kişilerdir. Şahsiyete bakıldığında ise şahsiyette bireyselliğin ağır bastığı görülür. Bu nedenle şahsiyetler karakterlerden karakterler de tiplerden daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Bazı yönleri ile de topluma uyum sağlamakla birlikte belirli bir kalıp içerisinde bulunmazlar.

Tipin motif ile arasındaki benzerlik ve farklılıklar ise araştırmacıların üzerinde çalıştıkları bir konu olmuştur. A. Dundes, motif ile tip arasındaki ilişkiyi çakışıklık, sansürcülük (bazı ürünlerin göz ardı edilmesi) ve hayalet içerikliler (hatalı yazım) olmak üzere üç başlık altında toplar. Dundes, Thompson’un “tiplerin yarısından fazlası” masal tip indeksinde “tek bir masal motifinden oluşmuştur” diyerek masal, tip ve motiflerin büyük bir kısmının çakışık olduğunu belirtir (1998). Burada Türk destanları için at ve Hızır’dan bahsedilebilir. Bu iki örnek eserlerde hem motif hem de tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkü Kara Düzgün, motif ve tipi şöyle izah eder:

Motif daha ziyade geniş bir perspektife sahiptir. Mesela, kahramanın olağanüstü doğumu motifi birçok sahanın sözlü edebiyat verimlerinde karşımıza çıkmakla birlikte, her anlatıda farklı farklı tefekkür anlayışlarının tezahürlerine rastlanır.

Dolayısıyla, tip tipolojisi yapılırken kullanılacak kıyaslama metodu bizi, farklılıkların tespitinden sonra, köken birliğine ulaştırır. Motiflerin tespiti veya mukayesesi yapılırken, neden-sonuç ilişkilerinin belirlenmesinde herhangi bir köken tespitinin veya birliğinin ortaya konulması zaruri değildir. Çünkü motifler genellikle evrensel bir yapı arz eder. Ancak, tipler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Tip kavramı temsil gücü gösterme zorunluluğu nedeniyle, evrensel olmanın aksine, özerk bir kültürel yapıyı da sergilemelidir. Tiplerin tipolojisi üzerine yapılan çalışmalarda eserde yer alan motifler, tipin oluşum süreci ve kaynağının belirlenebilmesinde ipucu sağlayan veriler olarak önem arz eder (2014: 10).

Tip araştırmalarının amacı sadece folklordaki benzerlikleri karşılaştırmak değil, aynı zamanda tarihî destan süreci sonucunda ortaya çıkan kurallar ile değişimlerin doğuşu, ilerlemesi ve tekrarlamasındaki sebepleri ortaya çıkarmaktır (İbrayev, 1998: 47). Destanlar tipoloji metodu ile incelendiğinde daha bilimsel sonuçlar elde etmenin yanında bu çalışma ile destanlardaki bağların nedenleri, bunların gelişimlerinde meydana gelen farklılıkları ve sebepleri daha doğru analiz etmek mümkündür (Kara Düzgün, 2014: 14).

Folklordaki tipoloji kavramı, bir veya daha fazla halkın aynı ya da benzer olan mirasının karşılaştırılıp araştırılmasıdır. Edebî tipoloji ise eserde seçilen herhangi bir unsurun tipik özelliklerini araştırmaktadır. Tipoloji ile bir eser içinde bulunan tip özelliğine sahip herhangi bir unsurun özelliklerini belirleyerek bu unsur hakkında genel bir tanıma ulaşılabilmektedir. Bir folklor ürününde tipolojisi yapılan unsur benzerlik, bağlantı, birlik, akrabalık, ilgi, uygunluk, eşbiçimcilik, yakınlık gibi (İbrayev: 1998: 46) çeşitli açılardan incelenir.

1.2.Türk Edebiyatında Tipolojiyle İlgili Yapılan Çalışmalar

Türk edebiyatı araştırmalarında tipoloji ile ilgili önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri Mehmet Kaplan'ın "Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri" adlı çalışmasıdır. Araştırmacı, Türk edebiyatının bazı örneklerinden yola çıkarak tiplerin özelliklerini ve bu tiplerin tip olma süreçlerini incelemiştir. Bu eserin Birinci Kısım'da Kaplan, Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur ve İslamî rivayetlerini karşılaştırılarak, Oğuz Kağan'ın tek başına "ideal insan tipi"ni temsil ettiğini belirtir (1991: 11- 28). Kaplan, İkinci Kısım'da Yenisey mezar taşlarında bulunan kişileri ele almıştır. Burada bulunan tiplerin kahramanlık ideallerine sahip olduklarını belirtmiş ve dağınık, küçük göçebe veya yarı göçebe bir toplumda bulunmalarından dolayı küçük çevrelere hâkim olduklarını söylemiştir (1991: 29-36). Üçüncü Kısım'da Göktürk Yazıtları'ndaki

kişiler ele alınmıştır. Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk'un hatıralarının yer aldığı bu abidelerde devlet kurucu ve kahraman tipler anlatılmıştır (1991: 37-46). Kaplan, Dördüncü Kısım'da Dede Korkut Kitabı'nda bulunan kişileri incelemiş ve Oğuzların Müslüman olmalarının ardından ortaya çıkan insan tipine değinmiştir (1991: 47- 65). Kaplan'ın Manas Destanı ve Köroğlu Destanı'ndaki tipleri ele aldığı Beşinci ve Altıncı Kısım'da bu tipleri meydana getiren sosyal, siyasi ve tarihî yönler incelenmiştir (1991: 66-111). Yedinci Kısım'da "Gazi tipi" yer almaktadır. Alp tipinin devamı olarak görülen gazi tipi, İslamiyet'in kabulünden önce Türk hâkimiyetini sağlama ülküsü ile hareket eden alp tipinin İslamiyet ile birlikte Müslümanlığı yaymak için verdiği mücadeleye dönüşmüş ve bu durum gazi tipini ortaya çıkarmıştır (1991: 112-119). "Velî tipi"nin yer aldığı sekizinci kısımda Kaplan, velilerin ortak özelliklerinin bazılarını vererek, bu tiplerin maddi zenginliği reddedip halkın dertlerine çareler arayan ve varlıklarını Allah'a adayan kişiler olarak anlatmıştır (1991: 120-131). Dokuzuncu Kısım'da Ahi tipi'ni anlatan M. Kaplan, ahiler hakkında bilgiler vermiştir. İbni Batuta ve Burgazi'nin eserlerinden hareketle ahilerin neler yaptıkları, nasıl yaşadıkları ve özelliklerine dair bilgiler bu bölümde değerlendirilmektedir (1991: 132-143). Sonraki kısımlarda ise sırasıyla "Leyla ile Mecnun" mesnevisinden hareketle âşık tipi, Tanzimat ile oluşmaya başlayan "Yeni Aydın tipi" Reşid Paşa ve Şinasi'den yola çıkılarak incelenmiş, son olarak da Namık Kemal'in eserlerinden hareketle "vatansever tip" değerlendirilmiştir (1991: 144-194). Kaplan'ın bu çalışması Türk kültürünün gelişme safhalarının bütünü dikkate alınarak yapılan geniş bir değerlendirmedir.

Mehmet Aça'nın "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri" adlı makalesinde alp tipi iki ana grupta [Kuzey - Sibirya Türk Destanları / Batı Türklerinin (Oğuzların) destanları] ele alınmıştır (2000: 15-17). Ülkü Kara Düzgün, Mehmet Aça'nın makalede belirttiği alp tipi ile ilgili kıstaslarını şu şekilde sıralar:

1. Destan kahramanı her şeyden önce Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi, gölgesi veya görevlendirdiği kişidir.
2. Kahramanın görevi toplum, millet, halk veya kabile içindeki kaosu kozmosa çevirmektir.
3. Kahramanın ortaya çıktığı zaman genellikle bir kaos dönemidir. Tanrı, kahramanı kaosu kozmosa dönüştürmesi için gönderir.

4. Türk destanlarında kahramanlar üç farklı amaçla hareket eder. Oğuz gibi, Tanrı'nın töresini bütün dünyaya yerleştirmek için; Manas gibi, halkını esaretten kurtarıp cihanı fethetmek için veya Kuzey ve Sibiry Türk destanlarında sıklıkla karşılaşıldığı gibi, halkı komşu halkların tehdidinden ve kendilerine zulmeden han ve beylerden kurtarmak için ya da yer altının kaos yaratan şer varlıklarını yok etmek için.

5. Kahraman yeryüzünde Tanrı'nın kendisine verdiği görevi başarabilmek için mücadele eder.

6. Kahramanın doğumu olağanüstü şartlarda gerçekleşir. Doğumdan sonraki süreç çabuk geçer. Kahraman süratle bir yetişkin hâline gelir. Bu motifin özünde, kahramanın Tanrı tarafından genellikle kaos döneminde durumu düzenlemek üzere görevlendirilmesi yatar. Kahramanın halkı kaostan kurtarabilmesi için bir an önce olgunlaşması gerekir.

7. Kahramanın eşi olacak kadın da en az kahraman kadar özeldir. O, kadim dönem destanlarında tıpkı kahraman gibi Tanrı katından gelen biri olabilir ya da asil bir soya mensuptur.

8. Kahraman, görevini tamamladıktan sonra cennete gider. Bu ölümden ziyade kahramanın misyonunu gerçekleştirdikten sonra geldiği yere dönmesi olarak düşünülür.

9. Kahraman, Tanrı'nın kutunu taşıdığı için ona karşı olmak demek Tanrı'ya karşı olmak demektir. Dolayısıyla kağana, hana veya kahramana karşı gelenler Tanrı'nın gazabına uğrarlar.

10. Kahramanın kullandığı mücadele ve savunma araçları kutsaldır.

11. Kuzey ve Güney Sibiry bölgelerindeki Türk topluluklarının kahramanlık destanlarındaki bahadırların, batıdaki Türk gruplarının destanlarındaki bahadırlara nazaran daha fazla olağanüstülüklerle kuşatılmış olduğu görülür.

12. Büyük devlet kurma ideali ile hareket edilen kahramanlık destanlarında, kahramanın yanında daima ona akıl veren bilge bir kişi vardır. Kuzey ve Güney Sibiry Türk topluluklarının büyük devlet kurma idealine sahip olmayan ve daha dar bir çerçevede mücadele eden kahramanlarının yanında ise çoklukla, konuşabilen, son derece zeki atlar yer alır (2014: 44-45).

Bu tespitlerin bir kısmı Kaplan'ın görüşleriyle örtüşmektedir.

Özkul Çobanoğlu, "Türk Dünyası Epik Destan Geleneği" adlı eserinde Ş. İbrayev'in bildirdiği kahraman kalıbına dayanarak bir tasnif yapmıştır. Bu tasnifi birtakım Türk

destanları ile örneklendirmiş ve bu şekilde tüm Türk destanları için tasnifin ortak olarak kabul edilebileceğini söylemiştir. Çobanoğlu'nun yaptığı tasnif şöyledir:

Birinci Kısım: Kahramanın Doğumu, Çocukluk ve Yetişme Dönemi

1. Kahramanın ailesi, yurdu ve halkı hakkında tanıtıcı bilgiler verilip tasvir edilir.
2. Destan kahramanının olağanüstü kişiliği ve doğumu
3. Destan kahramanının olağanüstü çocukluk dönemi
4. Kahramanın ilk kahramanlığı
5. Kahramanın müstakbel sevgilisi hakkında haber alması
6. Kahramanın sevgilisi ile güreşmesi veya aynı kıza talip olan diğer adaylarla savaşması.
7. Kahramanın sevdiğini alarak yurduna dönmesi

İkinci Kısım: Kahramanın kahramanlıkları

1. Kahraman düşmanın saldırısı hakkında haber alır.
2. Kahraman hazırlanır ve sefere çıkar.
3. Kahramanın dövüşmesi
 - 3.1. Kahramanın teke tek dövüşü ve zaferi
 - 3.2. Kahramanın başarısızlığa uğraması ve düşmana esir düşmesi
4. Kahramanın yurduna zaferle dönmesi

Üçüncü Kısım: Kahramanın sevdiklerini kurtarması

1. Kahramanın, sevgilisi veya akrabalarının düşman eline düştüğüne dair haber alması
 - 1.1. Kahraman rüya görür veya benzeri bir işaretle haber alır.
 - 1.2. Kahraman aşağılanır ve bu durum kendisine biri tarafından bildirilir.
2. Kahramanın sevgilisine bir düşmanın, rakibin veya hizmetkârının talip olması

3. Kahraman sevdiğinin düğününe kılık değiştirerek gizlice gelir ve sevgilisi ile görüşür.
4. Kahraman sevdiğinin düğününde yapılan güreş ve diğer yarışlar esnasında tanınır.
5. Kahraman yurduna döner, düşmanlarını ve hainleri cezalandırır.
6. Kahramanın düğünü ve yapılan şenlikler

Dördüncü Kısım: Kahramanın ölümü

1. Kahraman ölümsüzdür.
2. Kahraman savaş anında yaralanır ve ölür.
3. Kahraman öldükten sonra tekrar dirilir.
4. Kahraman intihar eder.
5. Kahraman yakalanır ve idam edilir (Çobanoğlu, 2003: 343-421).

Çobanoğlu'nun bu tasnifinde yer alan maddelerin her kahraman tipolojisi için mutlak olmadığı, madde seçeneklerinin bir kısmının bir kahraman tipolojisinde yer alabileceğini söylemek mümkündür. Örneğin bir kahramanın hem savaş meydanında ölüp hem de intihar ettiği düşünülemez. Türk destanları incelendiğinde kahramanın ölüp dirilmesinin de yaygın olmadığı görülür.

Ülkü Kara Düzgün'ün kaleme aldığı “Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi” adlı çalışması, Başkurt destanlarının Türk destan kahramanı kalıbına göre incelenmesini esas almış hacimli bir eserdir.

Eserin birinci bölümünde destanların ve destan tiplerinin gelişimleri ile özellikleri ele alınmıştır. Bunlarla birlikte bu bölümde Türk destan kahramanının özellikleri ile ortaya çıkışı üzerinde durulmuştur. Eserde Türk destanlarında yer alan merkezî kahraman tipinin özellikleri şöyle sıralanmıştır:

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelendir. (Çocuksuzluk motifi)
2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahi bir oluşum sonucunda vuku bulur.)

3. Kahraman, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur.
4. Kahraman genellikle tek çocuktur. (Bazen en büyük ya da en küçük çocuk olarak da ortaya çıkabilmektedir.)
5. Kahramanın çocukluğu olağan dışıdır ve kısa sürede büyür. (Destanda kahramanın çocukluğu üzerinde uzun uzadıya durulmaz.)
6. Kahraman çocukluk döneminden çıktığını olağanüstü bir kahramanlık göstererek ispat eder.
7. Kahraman, kahramanlığını ispat ettikten sonra ad alır. Kahramana verilen ad kutsallık arz eder ve kutlu biri tarafından verilir.
8. Kahramanın fiziki gücü yaradılıştan itibaren olağanüstüdür ve zaman zaman yırtıcı hayvanlarla mukayese edilerek tasvir edilir.
9. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkabilir.
10. Türk destanlarında avcılık önemli bir meziyettir.
11. Kahraman daima ilahi güçler tarafından korunur. (Yardımcı eren tipi / aksakal tipi)
12. Kahramanın en önemli yardımcısı olağanüstü özellikleri olan atıdır.
13. Kahraman bir ülküyü gerçekleştirmek, yiğitliğini ispatlamak veya intikam almak için maceraya atılır.
14. Maceraya atılan kahraman yurdundan uzaklaşır.
15. Kahraman mücadelesinin büyük bir bölümünde veya en tehlikeli durumlarda genellikle yalnızdır.
16. Kahraman cesurdur. Kendisi ile denk güç ve yaradılıştaki olmayanlarla savaşmaz.
17. Kahraman kendisine düşman olan varlıklarla hatta gerektiğinde babası ile de mücadele eder.
18. Macerada birçok zorlukla karşılaşılır.
 - a. Olağanüstü varlıklar (Devler, canavarlar, cadılar vb...)
 - b. Kötü akrabalar ve yakınlar (Kardeş, eş, arkadaş vb...)

c. Ülkeyi yöneten kötü liderler.

ç. Sihir, entrika, hile. (Kahraman uykuya dalınca entrika ile karşılaşır.)

19. Kahraman mücadelesi esnasında yeraltı ve üstüne seyahatler yapar ve nadir de olsa bazı destanlarda ölüp dirilir.

20. Kahramana yardım eden olağan kişiler vardır.

21. Kahraman macerası esnasında evleneceği kız ile tanışır.

22. Kahraman maceradan döner.

23. Kahraman ölür.

24. Kahramanın ölümünden sonra ülküleri, soyundan gelenler tarafından devam ettirilir (2014: 63-189).

Kara Düzgün'nün çalışmasının İkinci Bölüm'ünde Başkurt Türklerinin tarihi ve destancılık geleneği incelenmiştir. Başkurdistan'da yaşayan Başkurtların oldukça zengin bir sözlü destan geleneği bulunmaktadır. Daha önce de üzerinde çalışmalar yapılan Başkurt destanları, bu bölümde destanların sınıflandırılması, içeriği, motifleri, icracıları gibi belirli konulara değinilerek ele alınmıştır (2014: 191- 201). Üçüncü Bölüm'de Başkurt destanlarında yer alan merkezî kahraman tiplerinin Türk destan kahramanı kalıbına göre incelenmesine yer verilmiştir. Çeşitli çalışmalardan yola çıkılarak ortaya konulan Türk destan kahramanı kalıbı Ural-Batır destanı, Akbozat Destanı, Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı, Kuzıykürpes ile Mayanhılv Destanı ve Küsey Bey Destanı'nda incelenmiş ve bu destanlardaki merkezî kahraman tipi değerlendirilmiştir (2014: 203- 524). Son Bölüm'de ise Başkurt destanlarında yer alan alt tiplere değinilmiştir. Merkezde bulunan kahraman dışında destanlarda yer alan unsurlar yardımcı veya alt tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın, at, düşman gibi tipler burada değerlendirmeye alınan alt tiplerdir (2014: 525- 652).

Ülkü Eliuz, Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni'nde sunduğu “Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler”başlıklı bildirisinde Dede Korkut'ta yer alan tipleri çeşitli başlıklar altında sınıflandırarak zıtlıkların ekseninde “Türk insan tipi”ni oluşturan yapıları ortaya koymaktadır. Dede Korkut'ta yer alan olay ve kişiler esas itibariyle Türklerin kim olduklarını, hangi insanî özelliklere sahip bireyler olduğunu ortaya koyan bir eserdir. Eliuz, Dede Korkut'taki tipleri,

1. Ülkücü (Tematik gücü temsil eden) Tipler
 - b. Alp tipi
 - c. Ulu kişi
2. Yozlaşmayı Temsil Eden Tipler
 - a. Yozlaşmayı Kalıtsal Olarak Devam Ettiren Tipler
 - b. Toplumsal Sürecin Yozlaştırdığı Tipler şeklinde sıralar (1999: 139-155).

Burada esas tiplerin özellikle kendilerinden önce toplumun refahını düşünen, onların huzurunu sağlayan kişiler olduğu söylenebilir.

“Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipi”(1999a)başlıklı yazısında Metin Ekici, Türk dünyasında pek çok gelenekte karşımıza çıkan “Köroğlu Destanı”nda yer alan kadın tiplerinin yapılarını incelemiştir. Özellikle doğa şartlarından kaynaklı olarak erkeklerin gücü temsil ettiği ve ağırlıklı olarak da eserlerde onların boy gösterdiği görülse de Türk destanlarına bakıldığında kadınların da erkekler kadar ön planda olduğu ve hatırı sayılır bir öneme sahip oldukları bilinmektedir. Özellikle Dede Korkut’ta bu durum daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Ekici, kadın- erkek ilişkilerinin yoğun bir biçimde işlendiğini belirttiği Köroğlu anlatmalarının Anadolu sahasında yer alan kollarını incelemiş; kadınların kimler olduklarını, yer ve önemlerini, anlatımdaki fonksiyonlarını, ilişkilerini ve anlatmalarda yer alan “âşık olma” motifini değerlendirmiştir.

Yazar, makalesinde ele aldığı kadın tiplerini şöyle sınıflandırmıştır:

1. Köroğlu veya keleşlerinin evlenmeyi düşündüğü veya kendileri Köroğlu veya kardeşleriyle evlenmeyi düşünen kadın tipler.
2. Köroğlu veya keleşlerine yardımcı olan kadın tipler.
3. Köroğlu veya keleşlerine kötülük eden kadın tipler (1999a: 11).

Son olarak yapılan tespitlerle Köroğlu anlatmalarının diğer hikâyelerle benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmuş, kadın tipinin Türk destanlarındaki gelişimlerinden bahsedilmiş ve Köroğlu anlatımlarının diğer anlatımlarından ayrılıp ayrılamayacağı hususunda görüş bildirilmiştir (1999a: 10-17). Olumlu ve olumsuz yapıdaki kadın

tiplerinin bir arada verildiği bu çalışmada kadınların ağırlıklı olarak olumlu bir yapıya sahip oldukları görülür.

İsmet Çetin "Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu" adlı makalesinde L. Raglan'ın standart kahraman özelliklerini bazı Türk destanları özelinde incelemiş ancak bu tasnifin Türk destan kahramanı özelliklerini tam olarak yansıtmadığını belirterek kendi belirlediği aşağıdaki sekiz maddelik bir sınıflandırmayı vermiştir:

1. Destan kahramanları aristokrat bir aileye mensuptur. Genellikle baba tarafı bey, hükümdar gibi asalet unvanları taşır.
2. Destan kahramanları ailenin zor durumda olduğu bir dönemde doğarlar.
3. Kahramanın ailesi, ya çocukları olmadığı için sıkıntıdadırlar ya mücadele edecekleri düşman karşısında yardıma ihtiyaçları vardır ya da bir kötülükten korunmak mecburiyetindedirler.
4. Destan kahramanları çoğu kez olağanüstü şekillerde doğarlar. Ya bir azizin türbesinin ziyareti ile ya aç doyurup çıplak giydirilerek sevap kazanma yoluyla ya da bir evliyanın himmeti ile dünyaya gelirler.
5. Destan kahramanları doğumlarından sonra süratle büyürler.
6. Destan kahramanları özel bir şekilde şahsiyet kazanırlar. Kahramanlardan bazıları rüya, bazıları bir emanetin ulaştırılması, bazıları da olağanüstü bir çaba ile olgunluğa ulaşırlar.
7. Destan kahramanları doğuştan itibaren kahraman yaratılışlıdır.
8. Kahramanlar özel bir şekilde isim alırlar ve isimleri kutsanmıştır (1998: 46-52).

Çetin'in yaptığı bu sınıflandırma Türk destanları için kullanılabilecek bir tasniftir. Bununla birlikte Türk destan kahramanının özellikleri verilen sekiz madde dışında daha fazla genişletilebilir.

Hakan Malkoç, "Tuva Destanlarının Tipolojisi" adlı yüksek lisans tezinde Tuva destanlarındaki merkezî kahraman tipini incelemiş ve ortak özellikleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Kahramanın doğumu önceden müjdelenir. (Çocuksuzluk motifi)
2. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. (Bu doğum ilahî bir oluşum sonucunda vuku bulur.)
3. Kahramana ad verilmesi
4. Kahramanın çocukluğu olağandışıdır. Kahraman kısa sürede büyür.
5. Bahadırın olağanüstü fiziki gücü ve kahramanlığı
6. Kahramanın atını bulması, yakalaması, denemesi ve eyerlemesi
7. Kahramanın maceraya atılması ve yoldaki engellerle/zorluklarla karşılaşması
8. Kahramana yardım eden olağanüstü kişiler vardır.
9. Kahramanın mücadele esnasında yer üstüne ve yer altına seyahatler yapması
10. Ölüp-dirilme motifi
11. Olağanüstü, akıllı, yardımcı at
12. Şekil-kılık değiştirme
13. Kahramanın gelin/kız için yola çıkması ve düzenlenen yarışmalara katılması (zafer elde etmesi)
14. Kahramanın obasının-ülkesinin talan edilmesi
15. Kahramanın düşman ülkesine ya da obasına gidişi
16. Kahramanın obasına dönmesi
17. Toy ve mutlu son (2016: 277).

Bu çalışmalardan hareketle, Türk edebiyatında tipoloji ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında destanlarda yer alan tiplerin özelliklerinin belirlendiği ve maddeler hâlinde düzenlendiği görülmektedir. Tespitlerde büyük ölçüde benzerlikler bulunmaktadır.

Burada tip ve tipoloji ile ilgili olarak bütün çalışmaların değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu sebeple özellikle destan kahramanlarına dayalı tipoloji çalışmalarının bir kısmı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tipler ile ilgili olarak yapılan ve tespit edebildiğimiz diğer çalışmaların bazıları ise şöyledir:

Metin Ekici, “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri” (1999b: 123- 138); Culdız Orazbakova, “Manas Destanı’ndaki Atların Tipleri” (1995: 183- 193); Ahmet Saçkesen, “Er Tabıldı Destanında Kadın Tipler” (2007: 489-495); Kürşat Öncül, “Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı” (2008: 574-581); Nadejda Chirli, “Şor Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipi” (2008: 292- 305); Veli Uğur, “Edebiyat Eserlerinde Kişilik İncelemesi Bir Roman Dolayısıyla Tip ve Karakter Ayrımı Üzerine” (1998: 228-31); Ramazan Çiftlikçi, “Türk Romanında Tip ve Karakter Problemi” (2000: 42-52); Hasan Köksal, “Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı” (1984); Nezir Temur, “Manas Destanı’ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme” (2000); Magdalena Sodzawiczny, “Türkiye Masallarında Şamanizm Ögeleri” (2003); Çiğdem Akyüz, “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi” (2010: 169-180); Derya Özcan, “Türk Destanlarında Kardeşlik Üzerine Bir Değerlendirme: Şakir-Şakirat ve Segrek-Eğrek Örneği” (2013: 123-130); Haktan Kaplan, “Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik” (2016); Naciye Yıldız, “Türk Destanlarında Kardeş Tipolojisi”(2016: 1-15); M. Öcal Oğuz, “Dede Korkut Boylarında Kardeşlik” (1991: 42-44); Öcal Oğuz, “Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı’nda Kardeşler Arasındaki İlişkiler” (1996: 37-41).

1.3.Kardeş Kavramı ve Türk Kültüründe Kardeş

Toplumların en küçük sosyal yapısını teşkil eden aile, kan bağı esasına dayanmaktadır. Türklerde değer verilen bir kurum olan aile, yeri geldiğinde uğruna mücadele edilen önemli bir yapıdır. İbrahim Kafesoğlu, aileyi toplumun ilk sosyal birliği olarak görmekte Türklerin dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmalarına rağmen varlıklarını korumalarını aile yapısına verdikleri büyük önemden kaynaklandığını bildirmektedir (2005: 227-228). Sosyal bir kurum olan aile, fertlerin birbirleri ile olan ilişkilerini; bağlı bulundukları toplumun yaşam biçimini, değerlerini gibi birtakım özelliklerini yansıtır. Aile içinde her ferdin birbiriyle bağı önemlidir. Eşler arasındaki bağ, anne-çocuk, baba-çocuk gibi. Bunlardan biri de kardeşler arasındaki bağıdır.

Tarihî sürece bakıldığında kardeşler arasındaki ilişkilerin ulusların yaşamında da önemli bir yere sahip olduğu görülür. Örneğin dinî kitaplarda geçen Habil ile Kabil, Amnon ve

Tamar, Lea ile Rachel gibi kardeşler ülkelerin kültürel kimliklerinde yeri olan kişilerdir. Yunan mitolojisinde Atlas ve Pleione'in yedi kızı olan kız kardeşler, Ülker veya Süreyya olarak bilinen takımyıldızlarına isimlerini vermişlerdir.

Kardeş sözcüğü, Türkçe Sözlük'te "1. Aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı, 2. Yaşça küçük olan çocuk, 3. Adı bilinmeyen kimselere söylenen bir seslenme sözü, 4. Aralarında değer verilen ortak bir bağ bulunanlardan her biri." (1998: 1214) olarak adlandırılır.

"Karındaş" sözcüğünün günümüzdeki karşılığı olan "kardeş" kelimesi Oğuz gurubu (Türkmen, Azerbaycan, Gagavuz ve Anadolu) Türkleri arasında sıklıkla anne ve babanın yaşça küçük olan çocuğu için kullanılmaktadır. Abla, ağabey, küçük kardeş gibi ifadeler çocuklar arasındaki yaş sıralamasını gösterir. Oğuz grubu Türklerinde bu ifadelerin kız kardeş için, "apa, bacı, siñli, kaku", erkek kardeş için "dogan, dadaş, birader, garındaş, gardaş, aga, ini, abi" gibi kelimelerle de belirtilir.

Türklerin aile yapılanmasında kardeş sadece ailenin kan birliği olan ferdi olarak görülmez. Kardeşlik; hayatın her türlü zor anında birbirine destek olma, birbiri için fedakârlıkta bulunma ile sevgi ve saygıyı barındıran geniş bir anlama sahiptir.

Aile içerisinde kardeşlerin birbirleri ile olan ilişkilerini topluluktaki sosyalleşmenin en tipik örnekleri olarak gören Öcal Oğuz (1991), kardeşler arasındaki ilişkileri anne, baba ve çocuk ilişkisinden ayırır. Anne ve babanın çocukları ile olan ilişkisi sevgi temelli olmakla birlikte kardeşler arasındaki ilişki daha ziyade toplumun dayattığı değer yargılarının yansıması ile ilişkilendirilebilir.

Kişinin bir kardeşe sahip olması kendi kişisel gelişimi açısından da olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Neriman Samurçay (1982), kişilik oluşumunda kardeşin varlığını "Genel bir biçimde, kardeş ilişkilerinin, çocukta 'ben'in gelişmesine büyük bir katkıda bulunduğu söylenebilir." şeklinde izah ederek G. Gusdorf'un "İnsan ancak, kendi dışındaki bir varlıkta, başka bir anlatımla 'diğeri'nde gerçekleşebilir" sözü ile düşüncesini destekler.

Bir kardeşe sahip olmak çeşitli yönlerden avantaj ve üstünlük sağlamaktadır. Öcal Oğuz (1996) bununla ilgili olarak "Kardeş düşmana karşı bir güvencedir. Bugün Anadolu'da 'arka', 'arka çıkmak' kelimeleriyle ifade edilen kardeşin ehemmiyetini burada da açıkça

görmekteyiz. Bu unsura, Türklerde çok eskiden beri yaşatılan ‘aile’, ‘birlik’ ve ‘çok nüfusa sahip olma’ şuuru olarak bakabiliriz” der. Orhun Abidelerinde Bilge Kağan, kardeşi Kül Tigin ile birlikte babalarının, amcalarının kurduğu milletin adı sanı unutulmasın diye gece gündüz demeden çalıştıklarını anlatır (Ergin, 2011: 19).

Kardeşliğin ailede, obada, ilde üstünlük sağladığı, kardeşlerin genellikle düşmana karşı destek olduğu görülmektedir. Kahraman mücadeleye atılırken içeride kardeş gibi gördüğü obasını, dışarıda ise kardeş gibi gördüğü milletini düşmana karşı korur. Buradan kardeşliğin millet olma bilincini desteklediği sonucu çıkarılabilir (Özcan, 2013: 125). Oğuz Kağan Destanı’nda Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz adlı altı çocuğa sahip olan Oğuz’un ülkesini oğulları arasında paylaştırdığı; bu paylaşımda çocuklarının üçünü bir bölgeye üçünü de diğer bölgeye tayin ettiği görülür. Burada kardeşlerin birlik ve beraberlik içerisinde kalarak ülkelerini düşmana karşı korumaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Türk destanlarında, destanın başkahramanı genellikle tek çocuktur. Kahraman tek çocuk olduğu için kendisini yalnız ve zayıf hissettiği durumlarla karşılaşmakta, bu durum karşısında hissettiği rahatsızlığı dile getirmektedir (Yıldız, 1995). Başkahramanın bir kardeşe sahip olduğu destanlarda ise kardeşlerden biri genellikle daha güçlüdür. Başkahramanın kardeşleri olumsuz bir yapıda ise bu kardeşlerle savaşır. Eğer olumlu yapıda ise kardeşleri koruma görevi yine kahramana düşmektedir.

Türk destanları açısından bakıldığında başkahraman genellikle bir kız kardeşe sahiptir. Bu destanlarda her ne kadar kız kardeşler, arka planda kalmış olsa da ağabey ve kız kardeş/kız kardeşler arasındaki sevgi bağının birçok destanda kuvvetli olduğunu destan metinlerindeki çeşitli manzum söylemlerden takip etmek mümkündür.

Türk destanları içerisinde başkahramanın kardeşlerinin olduğu destanlarda başkahraman ya büyük ya da küçük kardeş olarak ortaya çıkar. Destanlarda günlük hayatta olduğu gibi iyiler ve kötüler vardır. Her ne kadar kardeş ve kardeşlik idealize edilse de günlük hayattaki gibi destanlarda da olumsuz tipte kardeşler yer alabilir. Başkahramanın büyük kardeş olduğu durumlarda kahraman ya kız kardeşe/kız kardeşlere ya da erkek kardeş/kardeşlere sahiptir. Bu kardeşler korunmaya muhtaç, kendisinden güç olarak zayıf durumdadırlar. Başkahramanın küçük kardeş olduğu durumlarda ise kahramanın kendisinden önce doğan kardeş/kardeşleri ya olumsuz yapıdadırlar ya da kahramanlık

yapabilecek güçte değildirler. Genel olarak bakıldığında erkek kardeşler arasında küçük kardeşin kahraman olduğu görülür.

Küçük kardeşin kahraman olması hakkında Samurçay'ın (1982) O. Rank'tan aktardığına göre "... Küçük kardeş, anneden en son ayrılan varlıktır. Sonradan onun annedeki yerini almış başka kimse yoktur. Dolayısıyla, anne bedenine geri dönme ve orada kalma sadece onun için mümkündür. Bir bakıma küçük kardeş doğumuyla kendinden büyük kardeşlerini dışarı atmıştır. Onun üstünlüğü son gelen olmasından kaynaklanmaktadır." Bu ifadeyle destanlarda neden küçük kardeşlerin kahramansı özellikler taşıdığı cevaplanmaya çalışılmıştır. Türk kültüründe aile ocağının devamlılığını sağlayan çocuk, genellikle ailenin en küçük çocuğudur. Bu nedenle destanî metinlerde küçük kardeşin kahraman olması olağan görülebilir.

Kardeşler arasındaki ilişkiler genellikle sevgi üzerine kurulu olmasına rağmen bazen bu ilişkilerin çeşitli sebeplerle değişime uğradığı görülmektedir. Kardeşler arasında görülebilen rekabet, kıskançlık, kendini üstün görmeye çalışma gibi sebepler kardeşlerin kimi zaman birbirinden uzaklaşmasına kimi zaman da birbirlerine zarar verecek bir boyuta gelmelerine sebep olmaktadır. Kardeş ilişkilerini incelediği çalışmasında Samurçay (1982), Psikanalist O. Rank'ın "Bizim ilk aşkımız ve ilk kinimiz kardeşe karşı duyulanıdır" sözüne yer verir. Bu söz esasen kardeşler arasındaki ilişkilerin değişkenliğine işaret etmektedir. Türklerin atasözleri ve deyimlerinde bu yaklaşımı destekleyen örnekler bulunmaktadır: "kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış", "kardaşı kardaş yaratmış, rızkını ayrı yaratmış", "kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş", "kardaş kötü, payı ayrı", "kardeş kardeşin etini yer, kemiğini bir araya getirir", "kardeşim olsun da kanlım olsun", "kardeş kardeşi istese karısını almaz, bacı bacıyı istese yerine varmaz", "tarlayı taşlı, kızı kardeşli yerden almalı", "Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayrı yaratmış", "iki kardeş savaşmış, ebleh buna inanmış", "kardeş kardeşin ne öldüğünü ister, ne onduğunu", "kardeşin büyüğü baba, küçüğü evlat yerine geçer" gibi atasözleri; "kardeş değil karataş", "kardeş kardeş", "kardeşten ileri olmak", "kardeşten yakın bilmek", "kardeş gibi sevmek", "kardeş kanı dökmek", "kardeş payı" gibi deyimler kardeşler arasındaki duygu ve menfaat çatışmalarına örnektir.

Kardeşlik ifadesi, aralarında kan bağı bulunmayan ancak birbirlerini kardeş olarak gören kişiler için de kullanılmaktadır. Bu tür ilişkilerde kişilerin birbirleri ile olan samimiyetleri, birbirlerine olan sevgi ve saygıları ile birbirleri için giriştikleri mücadeleler onları

birbirlerine yaklaştırarak aralarında kardeşlik muhabbetinin doğmasına yol açmaktadır. Bu gibi durumlarda kişiler birbirlerini kardeş olarak tanımlamakta ve kardeşlik bağlarını söz, dua gibi çeşitli ritüellerden birini seçerek kurmaktadır. Oğuz grubu destanlarında bu tarz kardeşlik ilişkisinin sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada kan birliği olan kardeşler yanında sonradan edinilen kardeşlerinde olumlu ve olumsuz yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.4. Kardeş Tipolojisi

Destanlarda yer alan kardeşler arası ilişkilerin toplumun pek çok özelliğini bünyesinde barındırdığı ve günümüze ışık tuttuğu düşünüldüğünde bu ilişkilerin incelenmesinin önem arz ettiği açıktır. Bu konu hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmalardan bazıları hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

M. Öcal Oğuz (1991), “Dede Korkut Boylarında Kardeşlik” adlı çalışmasında Dede Korkut’ta yer alan 12 hikâyeden Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan’ı Oğlu Uruz’un Tutsaklıktan Çıkardığı Boy ve Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu olmak üzere dört boyda yer alan kardeş ilişkilerini belirlemiştir. Oğuz yaptığı inceleme sonucunda Dede Korkut’ta yer alan kardeşler arasındaki ilişkilerin kan ve aile bağına dayalı olduğunu, kardeşlerin birbirlerine sevgi ve saygı duyduğunu, son olarak da kardeşlerin sorumluluk sahibi olduğunu belirtmiş, kardeşliğin sosyal bir kurum olduğunu söylemiştir.

Naciye Yıldız, “Türk Destanlarında Kardeş Tipolojisi” başlıklı bildirisinde Türk destanlarından tespit ettiği kardeş tiplerinin her bir destanda ayrı ayrı tipolojilerini belirlemiş ve sonuç kısmında değerlendirmesine yer vermiştir. Ele aldığı destanlarda kardeşliğin şu başlıklar altında toplanabileceği sonucuna ulaşmıştır:

1. Asıl kardeşler
 - 1.1. Asıl erkek kardeşler
 - 1.1.1. İki erkek kardeş
 - 1.1.2. Çoklu erkek kardeş
 - 1.2. Asıl kız kardeşler
 - 1.2.1. İki kız kardeş
 - 1.2.2. Çoklu kız kardeş
 - 1.3. Kız-erkek kardeşler
 - 1.4. İkizler

- 1.4.1. Aynı cinsiyette
- 1.4.2. Ayrı cinsiyette
2. Üvey kardeşler
3. Süt kardeşler
4. Evlatlık kardeşler (2016)

Derya Özcan'ın (2013) “Türk Destanlarında Kardeşlik Üzerine Bir Değerlendirme: Şakir-Şakirat ve Segrek-Eğrek Örneği” adlı çalışmasında Dede Korkut Kitabı'nda bulunan Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı'ndaki kardeşler ile Kazaklara ait Şakir-Şakirat Destanı'nda yer alan kardeşler karşılaştırılmış ve ulaşılan sonuç ile bir değerlendirme yapılmıştır. Özcan, her iki destanda yer alan kardeşlerin birbirleri için fedakârlıkta bulunduklarını ve birbirlerini bulmak adına mücadele ettiklerini belirterek kardeş kavramının öneminden bahsetmiştir.

Haktan Kaplan “Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik” (2016) başlıklı yüksek lisans tezinde, Türk dünyası destanlarında kardeş ve kardeşlik kavramlarını ele almış, Türk dünyasındaki on dokuz boy üzerinde yaptığı bu çalışmada kardeş ve kardeşlik kavramlarının destanlardaki yansımalarını incelemiştir.

Öcal Oğuz, “Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda Kardeşler Arasındaki İlişkiler” (1996) adlı tebliğinde, her iki destanda yer alan kardeşler arası ilişkileri ele almıştır. Oğuz'un çalışmasında Dede Korkut'ta yer alan kardeşlik anlayışı Uşun Koca Oğlu Segrek, Basat'ın Tepegöz Öldürmesi, Salur Kazan'ın Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boylar ile Manas Destanı arasında incelenmiştir.

2.BÖLÜM

OĞUZ GRUBU TÜRKLERİ VE OĞUZ GRUBU TÜRKLERİNDE DESTAN GELENEĞİ

2.1. Oğuz Grubu Türkleri

2.1.1. Türkmen Türkleri

Türkmen Türkleri; büyük çoğunluğu günümüzde Orta Asya'nın güneybatısında yer alan, Özbekistan, Kazakistan, Afganistan ve İran ile komşu olan Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Oğuz boyuna mensup Türklerdir (Solak, 2002). Türkmenistan Cumhuriyeti dışında Afganistan, İran, Suriye, Irak, Özbekistan, Türkiye'de yaşayan Türkmenler de vardır.

Türkmenlerin tarihini genel Türk tarihi ile bir başlatmak gerekmektedir. Kaynaklarda Türkmen adına geç bir tarihte rastlanılsa da Türkmenlerin Oğuzlar olduğu yaygın olarak kabul görülmektedir. Türklerin, Oğuz kolu için "Türkmen" sözcüğünün çeşitli kaynaklarda, eş anlamlı olarak kullanıldığını söyleyen Efzeleddin Asker (2012), Türkmen sözcüğünün VIII. yüzyılın sonlarında tarihî kaynaklarda tescil edildiğini, IX. yüzyıldan sonra da Oğuzların bir kısmının "Türkmen" olarak adlandırıldığını belirtir. Abdülkadir İnan ise Türkmen isminin İslamî kaynakta ilk defa X. yüzyılın sonlarında Mukaddesî'de geçtiğini söyler (1998: 555). Türkmen adının izahının yapıldığı ilk eserin ise Yusuf Has Hacıp'ın Divan'ı-Lügat'it-Türk adlı eseri olduğu bilinmektedir. Hacıp burada şu açıklamaları verir:

"Oğuz: bir Türk boyudur. Oğuzlar Türkmendirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar." (Atalay, 1985)

Eserde bahsi geçen yirmi iki boy sırasıyla şöyle verilmiştir:

"Kınık, Kayığ, Bayundur, Iwa (Yıwa), Salgur, Afşar, Begtili, Bügdüz, Bayat, Yazgır, Eymür, Karabölük, Alkabölük, İgdir, Üregir (Yüregir), Tutırğa, Ulayundluğ, Tüger, Beçenek, Çuvaldar, Çepni, Çarukluğ" (Atalay, 1985). Bu boylar dışında Kaşgarlı'nın eserine dâhil etmediği Halaç ve Karlık boyları da vardır (Ataniyazov, 1999).

Türkmen adının nereden geldiğine dair çeşitli görüşler de ileri sürülmüştür. İbrahim Kafesoğlu, kaleme aldığı “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti” (1958) başlıklı çalışmasında ilk önce bu isim üzerine çalışan araştırmacıların izahlarına yer vermiştir. Kafesoğlu’nun yaptığı bu izahları kısaca şu şekilde göstermek mümkündür:

Vámbéry’e göre kelime Türk ile “-men” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiş ve “Türklük, Türkler” anlamına gelmektedir. J. Deny, Türkçedeki “-men/-man” ekinin “kocaman, şişman, karaman” anlamına geldiğini ve eklendiği sözcüğe “mübalağa, fazlalık, üstünlük” anlamlarını kattığını belirterek Türkmen sözcüğünün “koyu Türk, halis kan Türk” anlamına geldiğini söyler. Ligeti ise Vámbéry’in görüşüne uyararak Türkmen adının “aslî Türk” olarak adlandırır. Daha sonra kendi izahını yaparak Türkmen adının “hâlis, asil, büyük, üstün, sağlam...” anlamlarında Türk manasına geldiğini söyler.

Cahit Gelekçi (2004), “Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları” adlı makalesinde Oğuz ve Türkmen adları hakkında üç farklı fikrin öne sürüldüğünü belirtir. Bunları da şu şekilde sıralar:

- 1) Bunlardan ilki Köprülü ve Houtsma tarafından ileri sürülen görüştür. Bu görüşe göre Türkmen adı Oğuzlara sonradan verilmiştir ve Müslüman olan Oğuzlara Türkmen denilmiştir.
- 2) İkinci görüş Barthold’un görüşüdür. Bu görüşe göre Türkmen adı eski olduğu aslı hakkında yeterli bilginin olmadığı ve Oğuzların Türkmen adı ile de anıldığı şeklindedir.
- 3) Üçüncü olarak Kafesoğlu ve Pritsak tarafından öne sürülen görüşe göre Türkmen adı eski bir siyasi topluluk adıdır ve Oğuzlar ile Karluklar bu siyasi topluluğa giren kavimlerdendir.

Göktürk Hakanlığı içerisinde yer alan Oğuzlar, Hakanlığın dağılmasının ardından VIII. yüzyılın ikinci yarısından X. yüzyıla kadar Sirderya boylarında yaşam sürmüşlerdir (Sakin, 2006). Göktürklerin dağılışının ardından Uygurların kuruluşunda da yer alan Oğuzlar, İslamiyet’i kabul etmeden önce Oğuz Yagbu Devleti adı altında bir devlete sahip olmuşlardır.

Türkmenlerin tarih çizgisinde görülmeye başlaması, bazı Oğuz gruplarının Müslümanlığı kabul etmesiyle ortaya çıkmıştır (Boratav, 2012: 8). Bu görüş ile ilgili olarak Sümer, “Bilhassa ticarî münasebetler sebebi ile X. yüzyıldan itibaren aralarında yayılmaya

başladığını bildiğimiz İslâmlığın, XI. yüzyılda Oğuzların büyük çoğunluğunun dini hâline geldiği görülüyor. Bunun sonucunda Oğuzlara XI. yüzyılda Türkmen adı verilmiştir ki, bu ad aşağı yukarı iki asır sonra her yerde Oğuz'un yerini almıştır. Ancak Oğuz sözü, destanlar ile hâtıraları yaşatılan atalarının adı olarak, Türkmenler arasında uzun müddet yaşamıştır.” (1972: X) diyerek Türkmen adının Müslümanlığı kabul ettikten sonra ortaya çıktığını belirtir. Mehmet Kara, Oğuz Yabgusu'nun Müslümanlığı kabul eden bu grupla mücadelesinde Selçuk Bey'in devreye girerek Oğuz Yabgusu'na karşı Müslüman Oğuzları koruduğunu söyler (2002: 237). Bu devletin ne zaman yıkıldığına dair kesin bilgiler bulunmamakla birlikte bazı Oğuz gruplarının Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla Horasan, İran ve Anadolu'ya göç ettikleri bilinmektedir. Selçuklulara bağlı olarak Horasan'a giden Oğuzlar burada Gazneli İmparatorluğu'nu yenerek Horasan'da bir devlet kurmuşlardır (Sümer, 1999: 2). Selçukluların dağılmasının ardından Türkmenistan bölgesinde Harzemşahlar hüküm sürmeye başlar.

XIII. yüzyılın başlarında Moğolların istilasına uğrayan Türkmenistan'da Marı (Merv), Ürgenç (Eski Ürgenç), Lebap ve Ahal vilayetleri tahrip edilmiş, bu yerler Buhara Emirliği, Hive Hanlığı ve İran Şahları tarafından bölüşülmüştür (Ataniyazov, 1999). Bu tarihten sonra Türkmenlerin bir kısmı bölgede kalırken bir kısmı da Anadolu ve Azerbaycan'a göç etmiştir. 18. yüzyıla kadar önceleri Moğollar ve Timurlar sonraları ise Hive Hanlığı ve İran Şahlığı'nın baskısı altında kalan Türkmenler, bu yüzyıldan sonra baskılardan kurtulmak amacıyla Merv bölgesine çekilmiştir. Hive Hanlığı ve İranlılar ile mücadele ederek 1860'tan itibaren bağımsız bir hayat yaşamaya başlamışlardır (Kara, 2002: 236). Türkmenlerin bölgedeki hür yaşamları Rusların bölgeyi izlemeye başlamaları ve bir süre sonra işgal etmeleri ile ortadan kalkmıştır.

Çarlık Rusyası 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan coğrafyasında işgal faaliyetlerini artırmaya başlamıştır. Rusya'nın bu faaliyetleri esasen 1877 yılında toplanan Berlin Kongresi ile ilişkilidir. Berlin Kongresi'nde Avrupalı Devletlerin Rusya'nın Ege Denizi'ne inmesini engellemek istemeleri, İngiltere'nin Afganistan'ı işgal etmesi gibi sebeplerden dolayı İngiltere ile Rusya arasında Asya'da bir rekabet başlamıştır.¹ Rusların 1879'dan itibaren Türkmenistan'ı ele geçirmek istemeleri üzerine Türkmenler bu kez Ruslarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

¹<http://www.sargutan.com/> adresinden 5 Temmuz 2019'da alınmıştır.

1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Yaklaşık yetmiş yıl kadar Rusya'ya bağlı yaşayan Türkmenler Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Orta Asya'daki pek çok Türk boyu gibi Rus boyunduruğundan kurtularak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Türkmenistan, 22 Ağustos 1990 tarihinde egemenliğini, 27 Ekim 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir.

2.1.2. Azerbaycan (Kuzey-Güney) Türkleri

Trans Kafkasya'da yer alan Azerbaycan; Rusya, Hazar Denizi, güneyinde İran, Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan'ın çevrelediği bir coğrafyada bulunmaktadır (Gasımov, 2002). Azerbaycan Türklerinin yoğun bir şekilde yaşadığı bir diğer yer İran sınırları içerisinde yer alan Güney Azerbaycan bölgesidir. Güney Azerbaycan, Aras Nehri ve Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan Talış Dağları, Türkiye, Hazar Denizi ve İran'ın Şilan vilayetiyle çevrelenmiş bir bölgede bulunmaktadır (Alışık, 2002). Azerbaycan'a bağlı bulunan Nahçıvan Cumhuriyeti ise kuzey ve doğuda Ermenistan, güney ve batıda İran, kuzeybatıda ise Türkiye ile komşu olan bir bölgede yer almaktadır. Azerbaycan Türkleri çoğunlukla iki coğrafyada, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da, yaşamakla birlikte Türkiye'de yaşayan Azerbaycan Türkleri de bulunmaktadır.

Azerbaycan isminin kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Mehmet Saray, Azerbaycan'ın "Azerî lehçesi konuşan Türklerin ülkesi" anlamına geldiğini belirtir (1995: 61). Bir diğer görüş Azerbaycan adının Büyük İskender'in komutanlarından Atropates'ten geldiği yönündedir. Gülşen Seyhan Alışık (2002) bu görüşü şöyle ifade eder:

Azerbaycan'ın adı Büyük İskenderin hizmetine giren (MÖ 328) ve İskender'in ölümü üzerine, onun adına Media'nın (Media Minör) kimi vilayetlerinin idaresini üstlenen Ahemeni (Kiyâniyan) komutanı Atropates'in adından kaynaklanmaktadır. Atropates'in Güney Azerbaycan'da kurduğu devlet de Yunanca Atropatane 'Atropates'in ülkesi' olarak adlandırılmıştır. Arapçada, g>c değişikliği ile Azarbaycan, Ermenicede Atrapatakan, Orta Farsçada Aturpatakan biçiminde söylenen sözcüğün Arapça biçimi Farsça ve Türkçeye yerleşmiştir.

Ahmet Caferoğlu, Azerbaycan'ın eski adının "Atropat" olduğunu ve ismin "atar" (Fars dilinde ateş) ve Patar (ülke) sözcüklerinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler (1940: 5).

Günümüzde Azerbaycan olarak adlandırılan coğrafyanın bilinen ilk tarihine göre Hint-Avrupa ırkından gelen ve Albanianlar olarak adlandırılan halkın yaşadığı bilinmektedir.² Azerbaycan'ın etnik kökeninin oluşmasında Hazarların da önemli bir payı vardır (Paşayeva, 2007). Türklerden önce ise bu bölgede Medler, Ahameniş İmparatorluğu, Selevkos İmparatorluğu, Romalılar ve Büyük İskender gibi irili ufaklı pek çok millet ve devlet bulunmuştur (Göl, 2016). Azerbaycan'da kurulan ilk devlet ise Manna Krallığı'dır (Aslan, 1996). Oldukça bereketli olan Azerbaycan topraklarında MÖ III-I. yüzyıldan itibaren Kutiler, Lullubeler, Kaslar, Subiler, Turukkular gibi birçok Türk soylu kavimler yaşadığı da bilinmektedir. Mehebbet Paşayeva (2007); İskit, Sak ve Kemerlerin bölgeye gelmesiyle birlikte Azerbaycan Türklerinin oluşumunda yeni bir sayfa başladığını söyler.

Türkler zaman içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı Orta Asya'dan göç etmeye başlamış, bu göçler esnasında çeşitli coğrafyalara yerleşmişlerdir. Özellikle Kavimler Göçü ile başlayan bu büyük göç dalgası ile Türkler; Harezmi, Azerbaycan, Anadolu ve Avrupa gibi coğrafyalara ulaşmışlardır. Türklerin büyük kabileler hâlinde Orta Asya'dan batıya doğru yaptıkları göçlerden biri de XI. ve XIII. yüzyıllar arasında yaşanmıştır (Bulak, 2017). Bu göç hareketi Harezmi bölgesi ile başlayarak daha sonra Azerbaycan ve Anadolu yönünde olmuştur.

1035 yılında Selçuklu Devleti'nin kurulması ile birlikte Oğuzlar kitleler hâlinde İran, Azerbaycan ve Anadolu topraklarına yerleşmeye başlamışlardır. Buraya gelen Oğuzlar, yerli Türk halkı ile kaynaşarak Azerbaycan'da Oğuz unsurunun güçlenmesini sağladıysa da 1040 Dandanakan Savaşı ile Oğuzlar Anadolu'ya yönelmişlerdir (Bulak, 2017). Böylece Azerbaycan'daki Oğuz etkisi azalmaya başlamıştır.

XIII. yüzyılda Moğolların egemenliği altına giren Azerbaycan, Cengiz Han'ın ölümünden sonra Altınordu Devleti'ne bağlanmıştır. XV. yüzyılın hemen başlarında ise bölgede Karakoyunlular ve Akkoyunluların hâkimiyeti başlamıştır (Uçar, 2007: 86). Faruk Sümer, bu dönemi “İkinci Türkmen Devri” olarak adlandırır (1957: 443). Bu hâkimiyet XVI. yüzyılda Şah İsmail'in, Akkoyunluların Şah İsmail tarafından yenilgiye uğratılmaları ile son bulmuş, Azerbaycan topraklarında bu kez Safevîler Dönemi başlamıştır.

² https://www.tbmm.gov.tr/kultursanat/yayinlar/yayin064/064_00_007.pdf adresinden 2 Temmuz 2019'da alınmıştır.

Paşayeva (2007), Azerbaycan Türklerinin etnik tarihini bu topraklarda milattan önce yaşamaya başlayan İskit-Sak, Hun, Kıpçak, Oğuz gibi Türk soyuna mensup kavimlerin birbirleri ile kaynaşması ile gelişmeye başladığını belirtir. Faruk Sümer ise Azerbaycan'ın Türkleşmesini Selçuklu Devri, Moğol Devri ve Moğol Devri'nden Sonraki Devir olmak üzere üç döneme ayırır (1957: 429). Genel olarak bakıldığında Türklerin milattan önce başlayan bölgeye gelmeleri ve burada hüküm sürmeleri Azerbaycan topraklarının Türkleşmesini sağlamıştır.

Uzun bir süre Safevilere bağlı kalındıktan sonra bölgede Osmanlı, İran ve Rusya'nın çekişmeleri görülür. Özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye hâkim olmak isteyen Rus Çarlığı bu amaç doğrultusunda hareket ederek 1828 yılında İran ile Türkmençay Antlaşması'nı imzalamış ve Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi ile bölgenin kuzey kısmını alarak bu amacına ulaşmıştır (Gasımov, 2002). Bu tarihten sonra Azerbaycan Türkleri, uzun bir süre İran'ın ve Sovyet Rusya'nın egemenlikleri altında bağımsızlığından yoksun bir şekilde yaşamlarına devam etmişlerdir.

Rus Çarlığı'nın yıkılıp Bolşeviklerin iktidara geçtiği 1917 yılından hemen sonra Kafkasya'da "Mavera-yı Kafkasya Seym Hükümeti" adı altında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcilerinden oluşan bir devlet kurulmuştur. Mayıs 28'de Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Azerbaycan temsilcileri de 30 Mayıs'ta kendilerinin Azerbaycan "şurayı-millisi"ni ilan ederler ve tüm devletlere bağımsızlıklarını ilan ettiklerini bildirirler (Rezulzade, 1990: 46-47). Ancak kurulan bağımsız Azerbaycan Devleti'nin ömrü yaklaşık iki yıl kadar olmuştur. Ruslar, 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Millî Hükümeti'ni işgal yolu ile devirmiş, Azerbaycan SSR Halk Komiserliği'ni kurmuştur.

Rusya'nın ele geçirdiği Kuzey Azerbaycan, 12 Mart 1922 tarihinde Ermenistan ve Gürcistan'ın da dâhil olduğu Federal Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin üyesi yapılmıştır (Saray, 1995: 68). 1936 yılında ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır.

Gasımov, Kuzey Azerbaycan'ın XIX. yüzyıl başlarından bağımsızlığa kadar olan sürecini dört ana başlıkta toplamıştır:

1.XIX. asrın başlarında Kuzey Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgal edilmesinden, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulana kadar olan devir;

2.1918-1920 yıllar Azerbaycan Halk Cumhuriyeti devri;

3.1920 Nisan'ında Azerbaycan'ın Rusya tarafından ikinci kez işgal edilmesinden 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına dek olan Sovyet devri;

4.1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden ilan ettiği devir (2002).

Sovyetler Birliği'nin XX. yüzyılın sonlarında dağılma sürecine girmesiyle Kuzey Azerbaycan halkı da bağımsızlık mücadelesine girişmiş, 30 Ağustos 1991 yılında mücadelesini başarıyla sonuçlandırmıştır. İran'ın Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türkler ise günümüzde halen İran'a bağlı olarak yaşamaktadırlar.

2.1.3. Anadolu Türkleri

Anadolu Türkleri veya bir diğer adıyla Türkiye Türkleri, büyük bir çoğunluğu Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Orta Asya kökenli Türk kavmidir. Türkiye Cumhuriyeti dışında Balkanlar, Kafkasya, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Avrupa'nın pek çok bölgesine dağılmış Türkler de vardır.

Coğrafi olarak Türkiye ismine ilk defa Bizans kaynaklarında rastlanılmaktadır. Kafesoğlu "Türkiye" adının tarihî süreçteki kullanım alanlarını şöyle izah eder:

VI. asırda 'Türkiye' tabiri Orta Asya için kullanılıyordu (Menandros), 9.-10. Asırlarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar olan sahaya bu ad verilmekte idi. (Doğu Türkiye=Hazarların ülkesi, Batı Türkiye=Macar ülkesi). 13. asırda 'Türk Devleti' zamanında Mısır ve Suriye'ye 'Türkiye' deniliyordu. Anadolu ise 12. asırdan itibaren 'Türkiye' (Turcia) olarak tanınmıştır (Kafesoğlu, 2005: 45).

Medeniyetler Beşiği olarak adlandırılan Anadolu coğrafyası ise tarih öncesi çağlardan günümüze kadar çeşitli uygarlıkların yaşam sürdüğü ve iz bıraktığı bir yer olmuştur. Akadlar, Hititler, Asurlular, Frigya Krallığı, İyonyalılar, Urartular, Medler, Büyük İskender İmparatorluğu, Pontus Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizanslılar, Sasaniler gibi uygarlıklar Türklerin Anadolu'ya gelişinden önce bu bölgede hüküm sürmüşlerdir (Kafalı, 2002). Yine Selçuklulardan önce de bölgeye Türk akınları olmuştur. Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınları Hunlar ile olmuştur. Hunlar dışında Sabarlar / Sibirler ve Hazar Türkleri de bölgeye akınlar düzenlemiştir (Ögel vd., 1986: 12; Kaya, 2014: 213-214).

Türk sözcüğüne ilk olarak Çin kaynaklarında rastlamakla birlikte Türk adını resmî devlet adı olarak ilk kez Göktürkler kullanmıştır. Göktürk yazıtlarında “Türük” ve “Türk” şeklinde kullanılan bu sözcük Çin kaynaklarında T’u-küe olarak geçmektedir (Kafesoğlu, 2005: 44).

Hüseyin Namık Orkun, Sui-Şu adlı Çin tarihinde Türk adı ile ilgili şu bilgilerin yer aldığını bildirir: "Tu-kiüe'ler (yani Türkler) eteğinde karargâhları bulunan bir dağın isminden adlanmışlardır ki bu dağ miğfer şeklinde olduğundan bunların dilinde de miğfere Tu-kiüe derler. Bunun için kendilerine Tu-kiüe adını vermişlerdir." Ancak Orkun, bu bilgiye katılmamakta ve Vámbéry'nin Türk sözünü “törümek”, “türemek” fiilinden çıkardığını söyleyerek “yürümek” sözünden “Yürük” isminin çıkması gibi “türümek” fiilinden de Türk sözünün oluşabileceğini söylemiştir (2011a: 23-25). Kafesoğlu, J. Deny'nin de bu görüşte olduğunu belirtir ve G. Doerfer'in de kelimenin “Törük>Türük>Türk” şeklinde olmadığını, sözcüğün “devletin esas halkını teşkil eden millet” manasında kullanıldığını aktarır (2005: 44). V. Barthold Türk kelimesinin abidelerde geçen “törü” (kanun, âdet ve kanunla birlik kazanan, birlikte değerlendirilen “halk kitlesi”) kelimesi ile ilgili olduğunu söyler (2004: 32). Hüseyin Namık Orkun ise Türk sözcüğünün önceleri Türkçede "güç, kuvvet, kudret" anlamında kullanıldığını, sonrasında ise “kavim” manasına geldiğini söyler (2011a: 28).

Hunlar, Tabgaçlar gibi Göktürklerden önce kurulan Türk devletleri olmakla birlikte tarihte ilk defa Türk adını kullanan Göktürkler ile Türk ismi VI. yüzyıldan itibaren geniş bir alana yayılmaya başlamıştır.

Göktürk ve Uygurların devamı niteliğinde olan Oğuzlar X. yüzyılda Sirderya boylarında yaşamışlardır (Şahin, 2002). Oğuz Yabgu Devleti'nde sü-başı olan Selçuk, bir süre sonra emrinde bulunan kalabalık bir kitle ile Cend bölgesine gelmiştir (Kafesoğlu, 2014: 15; Şahin, 2002). Burada başta Oğuz Yabgular olmak üzere birçok devlet ile savaşan Selçuk, X. yüzyılda Müslümanlığı kabul ederek Samanîler yönetimindeki Mâverâünnehr bölgesine doğru ilerlemiştir (Kafalı, 2002). Türkler (Oğuzlar) Müslümanlığı kabul ettikten sonra genel olarak Türkmen olarak adlandırılmışlardır.

Mâverâünnehr bölgesinde Gazneliler ve Karahanlılar arasında kalarak sıkıntılar yaşayan Selçuk Beyi'n torunları Çağrı ve Tuğrul Beyler, kendileri için daha uygun bir yer arayışı içerisine girerler ve bu amaçla keşif seferleri yapmaya karar verirler. Çağrı Bey

komutasındaki keşif birliği batıya, yani Anadolu'ya doğru hareket ederek Van'a kadar gelir (Kafesoğlu, 2014: 20). Böylece Selçukluların Anadolu'ya ilk akınları başlamış olur.

1040 yılında yapılan Dandanakan Savaşı ile Gaznelileri yendikten sonra Tuğrul Bey önderliğinde Selçuklu Devleti kurulmuştur (Şahin, 2002). 1071 Malazgirt Savaşı ile kitleler hâlinde Anadolu'ya yönelen Türklerin göçü Moğolların istilasına hız kazanmış, bölgeye yapılan bu göçlerle birlikte Anadolu Selçuklu Devleti, Süleyman Şah önderliğinde bir devlet olarak doğmuştur (Merçil, 2002). Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra Anadolu'da ilk beylikler kurulmaya başlanmış ve bölgenin Türkleşmesi sağlanmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti, bölgeye geliş ile birlikte önceleri Bizans ile ve sonrasında Haçlılarla mücadelelere devam etmiştir (Kafalı, 2002; Şeker, 2002). Zaman içerisinde Moğolların ve Bizanslıların bölgedeki etkinliklerini arttırmalarıyla zayıflamaya başlayan Anadolu Selçuklu Devleti'nde Osmanlı Beyliği'nin güçlenerek ön plana çıkmasıyla hâkimiyet belli bir süre sonra Osman oğullarına geçmiştir. 14. yüzyılın başlarında Osman Gazi önderliğinde başlayan Osmanlı Beyliği (İnalcık, 2002), Orhan Gazi ve I. Murad'ın toprakları genişletmeye devam etmesiyle Anadolu ve Balkanlarda güçlenmiştir.

15. yüzyıl başlarına gelindiğinde I. Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düşmesi ile Osmanlı'da taht kavgaları başlamış ve devlet Fetret Dönemi'ne girmiştir (Emecen, 2002). Fetret Dönemi'ni bitiren ise kardeşleri ile girdiği mücadeleden galip çıkan Çelebi Mehmet olmuştur (Öztürk, 2002). Bu tarihten sonra büyümeye başlayan Osmanlı, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle dünya tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Fatih'ten sonra gelen Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte Osmanlı beylikten imparatorluğa dönüşerek bir nevi dünya devletine dönüşmüştür (Kodaman, 2007).

Yaklaşık üç yüz elli yıllık bir süre içerisinde kurulan ve gelişen Osmanlı, 17. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlamış ve bir duraklama dönemi yaşamıştır. 18. yüzyılda Osmanlı'da devletin dağılmasını engellemeye yönelik olarak çeşitli yenilikler yapılmaya çalışılmıştır. Islahatlar, meşrutiyetler gibi bu yenilik hareketleri devreye konulmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin çöküşü engellenememiştir.

I. Dünya Savaşı'nın 1914'te başlaması ile Osmanlı da bu savaşa dâhil olmuş ve savaştan büyük kayıplar vererek yenilgi ile çıkmıştır. Savaş sonucunda Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmış, anlaşma yürürlüğe girdikten sonra İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını işgale başlamıştır (Kılavuz, 2012). Mustafa Kemal ve silah arkadaşları Anadolu'nun işgaline karşı durmak amacıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak millî mücadeleyi başlatmıştır (Mustafa Kemal, 2007: 5). Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu halkı millî mücadeleyi kazanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 tarihinde açıldıktan hemen sonra Mustafa Kemal Atatürk meclis başkanlığına seçilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı için İtilaf Devletleri Paris Barış Konferansı'nda bir antlaşma hazırlayarak bu antlaşmayı Osmanlı heyetine sunmuşlardır (Akşin, 1997: 10). 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı temsilcilerinin Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamasıyla ülke topraklarının bölünmesi ve bağımsızlığın yitirilmesi hedeflenmiştir. Ancak Sevr Antlaşmasına kabul etmeyen Türkiye Büyük Millet Meclisi, antlaşmayı yok saymış, Kurtuluş Savaşı ile bağımsızlığına yeniden kavuşmuştur.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin artık bittiği, yerine bağımsız bir Türk devletinin kurulduğu tescil edilmiştir. Bu antlaşma aynı zamanda Sevr'in de geçersiz olduğunu göstermiştir.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Mustafa Kemal önderliğindeki Meclis, çalışmalarına devam etmiş, aldıkları pek çok kararla ülkenin bağımsızlığını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. 29 Ekim 1923 tarihine gelindiğinde ise Cumhuriyet ilan edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti sonraki yıllarda ekonomi, eğitim, siyaset gibi birçok alanda yenilikler yaparak ülkenin gelişmesi ve büyümesi yönünde çalışmalara girişmiştir.

2.1.4. Gagavuz Türkleri

Gagavuzlar, Moldova Cumhuriyeti sınırları içerisinde "Gagavuz Yeri" olarak bilinen otonom bölgede yaşayan Hristiyan Ortodoks Türklerdir. Gagavuzlar, günümüzde Moldova dışında Rusya, Ukrayna, Bulgaristan, Brezilya, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Estonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye gibi ülkelerde dağınık olarak yaşamlarını sürdürmektedir.

Gagavuz adının Osmanlı kaynaklarındaki kullanımı tam olarak bilinmemekle birlikte ilk defa 1817 sayımlarında bu isme rastlanılmıştır (Argunşah, 2002: 39). Gagavuz adının nereden geldiğine dair pek çok çalışma yapılmış ve ortaya farklı görüşler atılmıştır. Bunlardan ilki Gagavuz adının “Gök-Oğuz (Gök-Uz)” dan geldiği yönündedir (Baykurt, 2007: 21; Orkun, 2011b: 109; Nayır, 1999: 89).

Atanas Manof, “Gagauz” kelimesinin “kalauz (sınır bekçisi)” anlamında kullanıldığını söyler (1939: 35). Vecihe Hatiboğlu (1979) ise ismin “Karağuz = Gara-guz”dan geldiğini belirtir. Ahmet Bican Ercilasun (1989) “Gagavuz” adının “Gaga-uz” biçiminde ortaya çıkmış olabileceğini söylemiş ismin de “Kıpçak ülkesinden gelen Oğuz” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu şekilde pek çok izah olmakla birlikte genel kabul gören görüş Gagavuz adının Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus’tan geldiği yönündedir (Turan, 2010: 531; Karpat, 1976: 173; Cebeci, 2008: 2). Özkan; Halil İnalıcık, P. Wittek, Faruk Sümer gibi araştırmacılar da bu görüşü desteklediğini söyler (1996: 8-9).

Gagavuzların etnik yapısı hakkında Dionis Tanasoğlu (2002), Gagavuzların XI.-XIII. yüzyıllarda Karadeniz yakınlarına gelen kalabalık bir Oğuz-Türk topluluğu olduğunu belirtmekte, kökenleri hakkında yapılan çalışmalarla ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır:

Araştırmacılar, Gagouzların bir Türk topluluğu olması konusunda hemen hemen hemfikirdir; ancak Türk topluluklarından hangilerine ait olduklarına dair iki farklı görüş vardır: Polietnik ve monoetnik. Polietnik görüşüne göre Gagouzlar, Peçenekler, Oğuzlar ve Kumanlardan oluşmaktadır. Monoetnik görüşe göre, Gagauzlar Selçuklulardan yahut Eski Bulgarlardan gelmektedirler. Bana göre, Selçuklu menşei gerçekten uzaktır. Çünkü Selçuklular ve Gagouzlar, Orta Asya'daki Oğuzların XI. yüzyılın başında ayrılan iki koludur.

Gagavuzlar hakkında araştırmalar yapan Stepan Bulgar ise Gagavuz Türklerinin etnik yapısıyla ilgili görüşlerini şöyle izah etmiştir:

Arkeoloji, tarihi, filoloji, diğer adetlere, dillere ve hatta Moğolistan'daki nehrin yanında bulunan mezar taşlarının üzerindeki yazılara dayanarak, tespit edildi ki, Oğuzlar (Uzlar) Türk kabilesinden gelmektedirler ki bunlar bugünkü Gagavuzların atalarıdır. XX. yüzyılda yapılan araştırmalara, tarihî kaynaklara ve arkeolojik buluntulara göre, IX. yüzyılın sonundan XI. yüzyıla kadar Ural'dan Tuna'nın alttaki kollarına kadar uzun bir seyir izlenmiştir. 1065 yılında zorlayıcı sebepler yüzünden

Uzlar Tuna'yı geçmiş, Bizans İmparatorluğu'na kadar olan yollar izlenmiştir ve hatta o bölgede yerleşmişlerdir.³

Atanas Manof, Gagavuzların Türk menşeinden gelmiş Hristiyanlaşan bir topluluk olduğunu savunur (1939: 35). Kemal Karpat'a göre Gagavuzlar, İzzettin Keykavus'a bağlı Selçuk Türkleridir (1976). Nevzat Özkan, Gagavuzları, Bulgarların "Türkleşmiş Bulgarlar"; Rumların ise "Türkleşmiş Rumlar" olarak kabul ettiklerini belirtir (Özkan, 1996: 13). Gagavuzların etnik yapısına dair görüşler "Gagauz Türkleri" adlı kitapta şu başlıklar altında özetlenmiştir:

1. Gagauzların Bulgar asıllı oldukları görüşü,
2. Gagauzların Yunan asıllı oldukları görüşü,
3. Gagauzların Selçuklu Türkleri oldukları görüşü,
4. Gagauzların Peçenek, Kuman veya Oğuz oldukları görüşü (Güngör, Argunşah, 2002: 6-12).

Bütün bu görüşler Gagavuzların Türk olduklarını ortaya koymaya yöneliktir.

Gagavuzlar, 1064 yılında Tuna'yı aşarak Balkanlara doğru ilerleyen ve Bizans kaynaklarında "Uz" olarak adlandırılan Oğuz Türkleridir (Güngör, Argunşah, 2002: 20). Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar ve Bizans'a doğru ilerleyen ilk grup Peçenekler olmuştur. Onları Uzlar ve Kıpçaklar takip etmiştir (Özkan, 1996: 14-15). Bu üç boyun Gagavuzların etnik yapısının oluşmasında da önemli katkıları bulunmaktadır. Karadeniz'in kuzeyinden gelen bu Türk kavimleri Balkanları kendilerine mesken tutmuşlardır. A. H. Cebeci, Gagavuzların tarihinin sadece Oğuz, Kuman ve Peçenek ile sınırlandırılmayacağı görüşündedir (2008: 30). Tarih içerisinde bölgeye pek çok Türk topluluğu gelmiştir. Gelen Türklerin bir kısmı millî kimliklerini korumayı başarırken bir kısmı da Slavlaşmış ve millî kimliklerini kaybetmişlerdir.

13. yüzyılda Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus ve Sarı Saltık'ın bölgeye gelmesiyle Türk hâkimiyetinin sağlamlaştığı görülür.

14. yüzyılın ortalarında Gagavuzlar Dobruca'da bir devlet kurarlar. Hristiyanlaşmış bir Türk ailesinden gelen Balık'ın kurduğu bu devlet bir süre sonra Yıldırım Beyazıt'ın

³<http://balkanpazar.org/gagavuzlar.asp> adresinden 1 Temmuz 2019'da alınmıştır.

akınları sonucunda 1389 yılında Osmanlı'ya bağlanmıştır (Güngör, Argunşah, 2002: 23-24). Gagavuzlar XV. ve XX. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşamışlardır. XVIII. yüzyıla kadar bölge Osmanlı denetiminde olmuştur.

Osmanlı'nın 18. yüzyılda dağılmaya başlaması ile Balkanlarda isyanlar artmış, halk korunmasız durumda kalmıştır. Gagavuzlar bu gelişmelerden etkilenerek Dobruca'dan uzaklaşıp Basarabya başta olmak üzere çeşitli yerlere dağılmışlardır (Manof, 1939: 28).

20. yüzyıla gelindiğinde Gagavuzlar, Rus Çarlığı'nın ezici politikasına karşı çıkarak ayaklanmalara başlarlar. 6 Ocak 1906 yılında Komrat'ta Gagavuz Devleti'ni kurduklarını ilan ederler. Ancak bu devlet çok kısa bir süre içerisinde Ruslar'ın bölgeye gelmeleri ile ortadan kalkmıştır.

Basarabya'nın 1947 yılında Rusya'ya bağlanması ile Sovyetler Birliği içerisinde yaşamak durumunda kalan Gagavuzlar, 1987 yılında aydınlarını bir araya gelmesi ile Gagavuz Halk Hareketi'ni kurarlar. Bu halk hareketinin yönlendirilmesiyle 12 Kasım 1989'da Özerklik Bildirisi'ni ilan etmiş ve 20 Ağustos 1990'da da bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Moldova, 1994 yılında Gagavuzların idari yetkisini Gagavuzlara devretmiştir. Moldova Cumhuriyeti; 23 Aralık 1994 tarihinde de Gagavuz Özerk Bölgesi'ni resmî olarak tanımıştır.

2.2. Oğuz Grubu Türklerinde Destan Geleneği

2.2.1. Türkmen Destancılık Geleneği

Türkmenler, destan için *epos* ve *dessan* terimlerini kullanırlar. Ancak özellikle Oğuz grubu Türkleri için büyük önem arz eden Köroğlu Destanı ve kolları için *şah* ve *şahamça* (Yıldız, 2009a: 8) terimleri kullanılmaktadır.

XVIII. yüzyıl Türkmen destanlarının derlenip yazılı hâle getirildiği önemli bir tarihtir. Bu dönemde Mahtumkulu, Nurmuhamet Andalip, Şeydayi, Gurbanali Mağrupi ve Abdilla Şabende gibi şairler Türkmenler arasında yaşayan destanları bir araya getiren destancı şairlerdir (Erdem, 2002). Gelenekte, destanları düzenleyerek yazıya geçireni belli olan destanlar için *avtorlu dessan* terimi kullanılır. Andalip'in Leyli-Mecnun, Yusup-Züleyha;

Şabende'nin Hocamberdi Han; Şeydayı'nın Gül-Senuber eseri avtorlu destanlara örnek gösterilebilir (Ata Yıldız, 2015: 74).

Destan anlatıcısı *bagşı* veya *kıssacı* olarak adlandırılır. Türkmen destan geleneğinde bagşılar iki gruba ayrılmaktadır: tirmeci bagşı, dessancı bagşı (Erdem, 2002; Arıkan, 2017: 44; Şahin, 2009: 2002). Tirmeci bagşılar destan söylemezler ancak destandan şiirler ile klasik şairlerin şiirlerini icra ederler. Dessancı bagşılar ise destan icra eden ve yaratan bagşılardır (Arıkan, 2017: 44). Türkmenler arasında destan anlatıcıları saygı duyulan ve değer verilen şahsiyetlerdir. Zaman içerisinde Türkmen bagşılarının danışmanlık yaptığı, savaşımlara katıldığı, toplum içerisinde oluşan bazı problemleri çözmede arabulucu olduğu bilinmektedir. Bu özellikleri ile Türkmen bagşılarını şamanlar ile ilişkilendirmek mümkündür.

Türkmen destancıları destanları iki telli bir çalgı olan *dutar* ile icra ederler. Bunun dışında bagşıların destanları *gıcak*, *gargı tüydük*, *dilli tüydük*, *gopız* gibi sazlarla da icra ettiği görülür (Erdem, 2002). Halil İbrahim Şahin, *gıcak* ve *tüydüğün* kullanımını güneydeki ve doğudaki Türkmen bagşılık geleneğinde seyrek olarak bu müzik aletlerinin kullanıldığını bunun Harezm bölgesindeki destancılık geleneğinin etkisiyle olduğunu belirtir (2009: 233).

Türk dünyasında destan anlatma geleneği ağırlıklı olarak usta çırak ilişkisine dayanmaktadır. Türkmen destancıları arasındaki usta-çırak ilişkisi hemen hemen diğer Türk gelenekleri ile aynıdır. Usta bir bagşının yanına çırak olarak giren kişi bazen 3-4 yıl, bazen de 10-15 yıl gibi bir süre çıraklık yapabilir. Çıraklar ustalarından icazet alarak kendi başlarına icralarına başlayabilirler. Usta, artık yetiştiğini düşündüğü kişiye halkın içerisinde “dua” (pata) okuyarak onun artık iyi bir anlatıcı olduğunu belirtir (Erdem, 2002). Rüya yolu ile bagşı olma ise rüyada meslek üstadı veya dinî şahsiyetlerin görülmesi ile gerçekleşir.

Türkmen destanlarının tasnifi hususunda Baymuhammet Ataliyeciç Garriyev, Rahmen Recebov, Seyit Garriyev, Babış Mametyazov gibi araştırmacılar destanların içerikleri, oluşum dönemleri, şekil özellikleri gibi açılardan birtakım çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Mametyazov'un tasnifi şöyledir:

“1.Fantastik destanlar: Gül-Senuber, Seypelmelek-Methalcemal, Gül-Bilbil, Hüyrlukga-Hemra, Kasım Oğlan,

2. Aşk-lirik konulu destanlar: Şahsenem-Garip, Sayatlı Hemra, Necep Oğlan,

3. Hayati kahramanlıklı destanlar: Köroğlu, Yusup-Ahmet, Alıbeğ-Balıbeğ” (1998: 43)

NurmuhammetYusupov ve Cumagözel Yusupova içerik açısından değerlendirmeye aldıkları destanları dört başlık altında toplamışlardır:

“1. Kahramanlık destanları: Göroglı Eposı, Yusup-Ahmet, Alı Beg-Balı Beg, Dövletyar.

2. Aşk-lirik konulu destanlar: Leyli-Mecnun, Zöhre-Tahır, Şasen-Garip.

3. Bağşılarn hayatını anlatan destanlar: Necep Oglan.

4. Fantastik destanlar: Seypelmelek-Methalcemal, Gül-Bilbil, Gül Senuber” (1992: 95).

Halil İbrahim Şahin, Türkmen destanlarını kahramanlık destanları, aşk destanları ve dini destanlar olmak üzere üç gruba ayırır (2009: 89). Naciye Ata Yıldız’ın yaptığı sınıflandırma ise şu şekildedir:

1. Kahramanlık destanları

a. Mitolojik motifleri içeren kahramanlık destanları: Köroğlu, Yusup-Ahmet destanları gibi.

b. Tarihî kahramanlık destanları: Dövletyar, Tulum Hoca gibi destanlar.

c. Dinî kahramanlık destanları: Zeynel Arap, Baba Rövsen gibi destanlar.

2. Aşk destanları

a. Mitolojik motifler içeren aşk destanları: Huyrluka-Hemra destanı

b. Realist aşk destanları: Âşık Şasenem-Garip destanı gibi.

3. Sosyal konulu destanlar: Necep Oğlan destanı bu grupta yer alır (2015: 76).

Türkmen geleneğinde destancılar arasında çalgı aleti tercihi, üslup özellikleri, giysileri ve icra şekilleri açısından bir ekolleşme bulunmaktadır. Türkmen geleneğinde bu ekolleşmeye “yol “adı verilmektedir (Ata Yıldız, 2015: 77). Genellikle Türkmen boylarının adları ile

sınıflandırılan bu yollar için Kominek, Şahım Gullıyev, A. Ahmedov gibi araştırmacılar bazı sınıflandırmalar yapmışlardır. Örneğin Kominek'in tespit ettiği Türkmen destancılık okulları şunlardır:

“1.Yomut-Gökleň Yolu,

2.Çovdur Yolu,

3.Ata Yolu,

4. Ersarı Yolu,

5. Salur-Saruk Yolu,

6. Ahal-Teke Yolu,

7. Damana Yolu,

8. Kazancık Yolu (YomutYolu)” (1998: 277).

Halil İbrahim Şahin destancılık yolunu (mekteplerini) özetle şöyle sıralar:

1. Daşoğuz/Yomut-Gökleň Yolu: Bağsılık geleneğinin canlı bir şekilde devam ettiği bu yolda, Goç Bağsı, Atanazar Bağsı, Ata Bağsı ve Pälvan Bağsı gibi bağsılar bulunmaktadır. Bu yolun önemli özelliklerinden biri destancıların yanlarında gıçakçı⁴ bulundurmalarıdır. Bu yoldaki bağsılar destanların şiir kısımlarında iki farklı icra stili kullanmaktadırlar: dâli yol ve nağışlı yol.

2. Çarçev-Çovdur Yolu: Daha çok Dede Korkut hikâyelerini anlatmaları ile tanınırlar. Bu bölgenin bağsılarına dessancı bağsı denilmektedir. Bölgenin önemli bağsıları: İsmayıl Bağsı, Gammar Bağsı, Çovdur Bağsı, Cumamırat Bağsı, Palta Bağsı ve Gurbandurdı Goturov.

3. Damana Yolu: Durdı Bağsı, Hocamırat Bağsı, Halmırat Bağsı ve Begmırat Bağsı gibi isimlerin bulunduğu bu yol kendi içerisinde de kollara ayrılmaktadır. Mektep bağsıların karşılıklı söyledikleri ‘tırme’ ile meşhurdur.

⁴Türkmen destan geleneğinde gıçakçılar “gıçak” adı verilen bir çalgı aleti kullanırlar. Daşoğuz yolundaki bağsılar arasında yaygın olan bu geleneğe göre her bağsı bir gıçakçı seçer ve destan icralarını her zaman onunla yapar.

4. Ahal-Teke: ‘Makamlar yolu’ olarak tanınan bu mektepte Amangeldi Göni, Yov Bağşı, Aşır Ata, Şükür Bağşı, Mıllı Tæcmıradov, Pürli Sarıyev gibi bağşılar bulunmaktadır.

5. Salır-Sarık (Merv) Yolu: Nobat Bağşı, Garlı Bağşı, Yolaman Muhı Bağşı, Oraz Salır gibi önemli bağşıların bulunduğu bu yol Gurt Yakup’tan önce tirmeci bağşıları ile tanınmış, Gurt Yakup ile birlikte bir yol haline gelmiştir. Bu yol da Leyli-Mecnun, Yusup-Züleyha, Baba Rövşen, Zeynelarap, Gül-Bilbil gibi din ve aşk konulu destanları ile bilinir (2009: 223).

Naciye Ata Yıldız, kadın destancıların isimlerinin kaynaklara pek yansımadığını söylediği bu gelenekte erkek destancıları K. Reichl, H. İ. Şahin, K. Seyitmıradov- Ş. Halmuhammedov ve Mıradov’dan derleyerek şu şekilde sıralar:

Abdısın Bağşı, Agamet Pışık Bağşı, Agamırat Bağşı (Yagmırov), Allanur Bağşı, Aman Kır Bağşı, Amandövlet Bağşı, Annaesen Bağşı, Annageldi Mehemov, Annamembet Bağşı, Artık Durdıyev, Ata Bağşı, Ata Govşudov, Ata Gurbanov, Atacan Aşırov, Atanazar Bağşı, Baba Bağşı, Babacan Saparov, Balkan Bağşı, Ballı Metgeldiyev, Batır Gaşgal, Bay Tekeyev, Bayar Bayramov, Bayram Bağşı, Bazar Bağşı, Begcan Bayramdurdıyev, Begmırat Bağşı, Berdi Esen Oğlı, Cabbar Bağşı, Cumamıraat Bağşı, Çagan Aga, Çovdur Bağşı, Durdı Bağşı, Gammar Bağşı, Gara Bağşı, Garlı Bağşı, Gazak Gara, Gılıç Ödeyev, Giçgeldi Amanov, Girman Bağşı, Goç Bağşı, Gölü Bağşı, Gurban Amanov, Gurban Övezov, Gurbandurdı Goturov, Gurbangılıç Çakanoğlu, Gurt Yakup, Hacı Bağşı, Hacı Golak Bağşı, Halmırat Bağşı, Hekim Gurbanov, Hocamgulu Bağşı, Hocamırat Öreyev, Hudayberdi Annamırat, Hudayberdi Çıştelpekov, İsmayıl Bağşı, İlamın Bağşı, İmamınazar Bağşı, İsa Bağşı, İşbay Bağşı, Kakacan Durdıyev, Kiçi Garlı, Kiçicihan Bağşı, Kır Gocalı, Mahtıngulu Garlıyev, Memmedanna Bağşı, Memmet Hallımemmedov, Membetmırat Bağşı, Minevver Kerimov, Muhı Bağşı, Mustak Aynedov, Nazar Baga, Nazar Hoca, Nedir Bağşı, Nobat Bağşı, Nobatnıyaz Bağşı, Nurı Bağşı, Oraz Salır, Orazgeldi İlyasov, Orazgulu Bağşı, Ovlat Hoca, Öte Kakacanov, Öre Kabayev (Oğlan Bağşı/Öre Şıh), Öre Seyidmetov, Övlüyagulu Bağşı, Palta Bağşı (Garayev), Pelvan Hupba, Pircan Bağşı, Pürü Sarı, Recep Bağşı, Sahı Cepbarov, Sapar Süyrentgi, Sarı Bağşı, Satlık Dövletyarov, Seyit Memiyev, Seyitnazar Seydi, Söyeg Bağşı, Süyev Bağşı, Şacan Sazanda, Teç Bağşı, Tüyli Bağşı, Ulu Garlı, Veyran Bağşı, Yazgulu Berdi, Yolaman Muhı Bağşı, Yolı Tuvakov Bağşı (2015: 78).

2.2.2. Kuzey Azerbaycan Destancılık Geleneği

Azerbaycan’da destan türü için *hekayet*, *gisse*, *nagıl* gibi adların kullanıldığı tespit edilmiştir (İsmayılov, Ceferli: 2005: 8). Yaygın olarak ise “dastan” terimi kullanılmaktadır.

19. yüzyılda Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi, beylerin, hanların ve hükümete bağlı olan kişilerin adaletsizlikleri, Çarlık Rusya’nın baskıcı politikaları neticesinde “kaçak”ların mücadeleleri başlamış, bu mücadeleler “kaçak hikâyeleri”nin doğmasına neden olmuştur. Yazılı edebî metinlerden sonra ortaya çıkan kaçak destanlarının bazıları şunlardır: Molla Nur, Kaçak Kerem, Kaçak Nebi...

Nazım ve nesir karışık yazılan Azerbaycan destanları üstadname ile başlar. Bir veya birkaç üstadnameden sonra destan anlatılır. Kavuşma ile biten aşk destanları duvaggapma ile sona erdirilir (Ata Yıldız, 2015: 23). Azerbaycan’da destan anlatma geleneği son yüzyılda biraz gerileme göstermiş, destan anlatmaları yerini daha ziyade hikâye anlatma geleneğine bırakmaya başlamıştır. Genellikle destanlardan alınan bu hikâyelerin anlatımı günümüzde de devam etmektedir.

Azerbaycan’da destan anlatıcılarına eskiden ozan denilirken günümüzde “yanşag”, “nähayät”, “âşığ” terimlerinin kullanımı yaygınlaşmıştır (İsmayılov, Ceferli: 2005: 1). Bu kişiler yaratıp yaşattıkları eserlerin hem şairi, hem bestekârı, hem de icracısıdır. Her üstad yetiştirdiği çırağın yani âşığın ahlakı dâhil bütün kusurlarından sorumlu görülür. Âşıklık sanatını yerine getireceklerin belli şartları yerine getirmeleri gerekmektedir. Âşığ Elesker bu şartları şu dizelerle dile getirir:

“Aşığ olup terki-veten olanın,

Ezel başdan pür kamalı gerekdir.

Oturub-durmagda debin bile

Me’rifet elminde dolu gerekdir.” (İsmayılov, Ceferli: 2005: 13-14).

Destan anlatma güçleri, yaratıcılıkları ve yorumlama kuvvetlerine göre âşıklar üç grupta değerlendirilir:

- “1.Ustad aşıklar
- 2.İfacı aşıklar
- 3.El şairleri” (Eliyev, 2014: 218).

Azerbaycan’ın Bakü, Tiflis, Şeki ve Şamahı şehirlerinde âşıklar düğünlerde ve derneklerde çoğunlukla “türkölü hikâye” ve “deyişli hekât” adı verilen hikâyeler anlatırlar. Âşıklar hikâyelerini “tar”adı verilen bir çalgı eşliğinde icra ederler. Öte yandan Muharemlik ve Sefer aylarında sadece dinî ve kahramanlık konulu hikâyelerin anlatıldığı görülür (Aslan, 2001). Hamzaname ve Battalname gibi hikâyeler çalgısız bir şekilde anlatılır Âşıklar destanı bazen 2-3 güne yayabilirler. Uzun destanlarda dinleyicilerin sıkılmaması için aralarda fıkralar anlatılabilmektedir.

Azerbaycan destanları, konularına göre birkaç şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalardan ilki şöyledir:

- “1. Gehremanlık dastanları,
- 2. Mehebbet Dastanları
- 3. Aile-ehlag dastanları” (Gasımlı vd., 2004: 597).

Cemiloğlu (1994), “Azerbaycan Dastanları Hakkında” kaleme aldığı makalesinde yukarıdaki tasniften farklı olarak üçüncü sırayı sevgi ve kahramanlığın ortak olduğu destanlara vermiştir:

- “1.Kahramanlık konulu: Tanrıverdi, Kamal.
- 2.Sevgi ve kahramanlık konulu: Sam Şehzade, Şehzade Behram.
- 3.Sevgi konulu: Tarlacı Gız, Şemşir ve Senuber, Ferhat ile Şirin, Soltan ve Gendab, Behman ve Humay, Dilsuz ve Hezangül.”

Paşa Efendiyev de destanları mehebbet ve gehremanlık olarak iki gruba ayırır (1992: 309-310). Ramil Aliyev ise “Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı” adlı kitabında Paşa Efendiyev gibi destanları iki şekilde sınıflandırır:

“1.Mehebbet Dastanları: Esli ile Kerem, Aşığ Gerib, Tahir-Zöhre, LeyliMecnun, Abbas-Gülgez gibi

2.Gehremanlıg Dastanları: Kitabı-Dede Gorgut, Koroğlu” (2014: 224-275)

Azerbaycan’da âşıklık sanatı varlığının oluşumunu içinden çıktığı muhite borçludur. Azerbaycan’da Göyçe Borçalı, Şirvan gibi âşık muhitlerinin kendi içlerinde âşık mektepleri oluşturdukları görülmektedir (Eliyev, 2014: 219). Kuzey Azerbaycan âşık mekteplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1.Gencebasar Mektebi,
2. Borçalı Mektebi,
3. Göyçe Mektebi,
4. Dereleyez Mektebi,
5. İrevan Mektebi,
6. Çıldır Mektebi,
7. Şirvan Mektebi,
8. Derbent Mektebi,
9. Karabağ Mektebi,
10. Nahçıvan Mektebi,
11. Karadağ-Tebriz Mektebi,
12. Urmiye Mektebi,
13. Zencan Mektebi,
14. Horasan Mektebi
15. Save Mektebi,
16. Kaşkay Mektebi” (Gasımlı vd., 2004: 485).

Oldukça detaylı olan bu tasnif Güney Azerbaycan ve Anadolu sahasını da içermektedir. Naciye Ata Yıldız'ın yukarıda verilen mekteplere ek olarak Kazah ve Dirî ekollerini de dâhil ettiği (2015: 24) âşık mektepleri 16. ve 18. yüzyıllar arasında en parlak devrini yaşamış, zaman içerisinde de çeşitli sebeplerle dağılmış ve eski önemini kaybetmiştir.

Azerbaycan'da destan anlatan âşıkların bazılarını Ata Yıldız şöyle sıralar:

Abul, Alı, Ayış Fiyaz oğlu, Behmen, Beşir Esed oğlu, Beydüz, Camali, Cangîr, Cefer, Celil Murad oğlu, Cihangir, Ebil, Eli, Eli Yoldaş oğlu, Eliş Semed oğlu, Esed, Gara Mövlayev, Gasım Nesib oğlu, Gember, Gor Âşığ, Gul Veli, Gurbanalı, Hakverdi, Haşım, Havva Hesên kızı, Hemid Agamalıyev, Hesên, Hesên Pervane, Hesênbala, Hetem, Humay, Hüseyin, Hüseyin Bozalğanlı, Hüseyin Cavan, Hüseyin Çirkin, Hüseyin gızı Hevva Abdullayeva, Hüseyin Hasanoğlu, Hüseyin Nedirhanlı, Hüseyin Seyfeli, İbrahim Garaçı oğlu, İfrat Cefer oğlu, İlhan İlhanoglu, İsag, İslam, İsrafil, Mehdi Nesib oğlu, Mehmed, Mehmedeli Nebiyev, Mehmediyar, Melik Soltan Ehmed oğlu, Meşedi Dadaş Ahmedoğlu, Meydan, Mirze, Muhammed Hocayev, Muhammed Süleymanov, Muhtar, Nebi, Novruz, Oruc, Ömer, Sadık, Seyfeli Hüseyin, Hasanoğlu, Soltan, Şemşir, Şenlik, Şih-mahmudlu Abdulla, Şirin İsmayilov, Teymür Bisavad, Veli, Zülali, Zülfügar (2015: 24).

Azerbaycan'da kadın âşıkların önemli bir yeri vardır. Uluslararası kongre ve bilgi şölenlerinde de yer almış olan kadın âşıklar bir araya gelerek Âşık Peri Meclisi'ni oluşturmuşlardır. Âşık sanatını en iyi şekilde temsil eden kadın âşıkların bazıları şunlardır: Ağabeyim Ağa, Âşık Besti, Âşık Peri, Âşık Telli Borçalı, Âşık Samire, Âşık Zülfıyye, Âşık Ulduz (Guliyev, 2016: 269).

2.2.3. Güney Azerbaycan Destancılık Geleneği

Güney Azerbaycan destancılık geleneği Türk dünyası içerisinde varlığını en iyi biçimde korumuş, günümüzde de bu varlığını devam ettirmekte olan zengin bir gelenektir. Ali Kafkasyalı "İran coğrafyasındaki âşıklık geleneğini, günümüzde hem üstat Âşıkların çokluğu hem âşık edebiyatı ürünlerinin bolluğu hem çalgı aletlerinin çeşitliliği hem de âşıklık geleneğinin bütün özellikleriyle varlığını devam ettirmesi bakımından Türk âşıklık geleneğinin en önemli merkezi olarak değerlendirmek mümkündür." (2007: 37) der. Kafkasyalı'nın bu sözleri bölgenin gelenek içindeki önemini göstermektedir.

Düğünlerde, kahvehanelerde ve çeşitli törenlerinde anlatılan destanları anlatanlara "destancı âşık" denilir. Güney Azerbaycan geleneğinde âşığın yetişmesi Anadolu ve Kuzey Azerbaycan'da olduğu gibi usta-çırak ilişkisi ve rüya yolu ile gerçekleşmektedir. Usta

âşık,çırağının yetiştiğini düşündüğünde ona bir usta sillesi vurur ve ona uygun bir mahlas söyler (Kobotarian, 2013b: 81-82). Bunun dışında yine rüya yolu ile mahlas alma da vardır.

Güney Azerbaycan'da pek çok âşık kahvehanesi bulunmakla birlikte Tebriz'de bulunan "Kahvehane-i Âşıklar ve Meshehmede Kahvehanesi" âşıkların tüm gün gelip çaldığı önemli iki kahvehane olmuştur (Başgöz, 2013; Aslan, 2001). Ali Kafkasyalı, İran'da çeşitli bölgelerde yaptığı alan çalışmaları sonucunda bölgede iki bine yakın âşık/bahşının bulunduğunu, geleneğin tüm canlılığı ile sürdüğünü ve dünyaca ünlü âşıkların Oğuz Ata ve Dede Korkut geleneğini devam ettirdiklerini belirtir (2007: 41). Günümüzde Tebriz'de bazı âşık kahveleri bulunmakta ve burada gelenek devam ettirilmektedir.

Âşıklık sanatı Güney Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde faaliyetlerine devam etmektedir. Ancak geleneğin yoğun bir şekilde icra edildiği yer Tebriz'dir. Araştırmacı Zöhre Vefayi'nin verdiği bilgilere göre sadece Tebriz'de 360'tan fazla âşık bulunmaktadır (İmamverdiyev, 2001). Bu bakımdan Tebriz, geleneğin en önemli merkezi konumundadır.

Gelenekte, halk hikâyesi veya destan anlatmalarında sazın yanında *def*, *dümbek*, *düzele balaban*, *zuma*, *ney*, *nağara* gibi çalgılar kullanılmaktadır (Kafkasyalı, 2007: 38). Bu çalgı aletlerini kullanan çalgıcılar âşığın yanında bulunurlar ve âşık icrasına geçmeden önce dinleyicileri dinleme ortamına hazırlarlar. Bu gelenekteki âşıkların önemli özelliklerinden biri de destanların türkölü kısımlarını sazlarını göğüs hizasına getirerek söylemeleridir (Ata Yıldız, 2015: 26).

Güney Azerbaycan âşıklık geleneğinde meclis, divani yani üstadname ile başlamaktadır. Hemen devamında tecnis gelir ve destan anlatımı yapılır. Son olarak duvaggapma ile icra sona erdirilir.

Destanların sadece geceleri değil gündüzleri de anlatılabildiği bu gelenekte destancının destanı yarım bırakıp gitmesine izin verilmez. Anlatım ne kadar uzun sürerse sürsün anlatımın tamamlanması önem arz eder.

Kadim bir geçmişe sahip olan İran coğrafyasındaki âşık muhitleri, Oğuz âşıklık geleneğinin birincil kaynaklarından biri olmuştur. Türkmen, Kaşkay ve Azerbaycan Türklerinin bulunduğu bu bölgede farklı âşık muhitleri ortaya çıkmıştır. Azad Nebiyev,

Nabi Kobotarian, Metin Arıkan, Ali Kafkasyalı, Meherrem Gasımlı gibi araştırmacılar âşık muhitleriyle ilgili belirli gruplandırmalar yapmışlardır. Şaman geleneğinden günümüze âşık sanatına dek uzun bir yol izleyen âşıklık geleneğinin en eski ve en güçlü âşık muhitinin bu bölgede olduğunu söyleyen Enver Uzun, İran Türk âşık muhitlerini şu başlıklar altında ele almıştır:

- “1. Urmiye âşık muhiti,
2. Karadağ-Tebriz âşık muhiti,
3. Kaşkay âşık muhiti,
4. Save âşık muhiti,
5. Sulduz âşık muhiti,
6. Zengan (Zencan) âşık muhiti,
7. Horasan âşık muhiti.” (2007: 26-31)

Ali Kafkasyalı, çalgıların, saz havası ile makamlarının ve anlatılan hikâye ve destanların çeşitliliğini göz önüne alarak İran âşık muhitlerini yedi gruba ayırır:

- “1. Tebriz âşık muhiti,
2. Urmiye âşık muhiti,
3. Karapapak âşık muhiti,
4. Zencan âşık muhiti,
5. Save âşık muhiti,
6. Kaşkay âşık muhiti,
7. Horasan ve Tahran âşık muhiti” (2005)

Meherrem Gasımlı'nın tasnifi ve bu tasniflerle ilgili verdiği bilgiler özetle şu şekildedir:

1. Garadağ-Tebriz Âşığı Mühiti: Tarihî zenginliği bakımından dikkat çeken bu muhitte saz, balaban ve gaval üçlüsü ile destanlar icra edilir. Âşıklık geleneği usta-çırak ilişkisi şeklinde devam etmekle birlikte saz sınıfları da bulunmaktadır. Esasen tekke kökenli bir âşık muhiti olan Garadağ-Tebriz'de Nesimî, Hatayî, Fuzulî gibi isimlerin de şiirlerini söylerler. Bu muhitte Âşık Eli Tebrizli, Şebüsterli Âşık Geşem, Eziz Şehnazi, Resul Gurbanî, Hesen İsgenderli, Gafar İbrahimî, Yedullah Şekibî gibi önemli isimler bulunmaktadır.
2. Urmiya Âşığı Mühiti: Azerbaycan ve Anadolu âşık muhitleri arasında köprü vazifesinde bulunan Urmiya âşık muhiti zengin söz ve müzik repertuarına sahiptir. Destan gecelerinde ve birkaç gün sürebilen düğünlerde destan anlatma geleneği bölgede yaşatılmaktadır. Âşık kahvelerine de sahip olan muhitin önemli temsilcilerinin bazılarını Âşık Dehgan, Âşık Manaf, Âşık Cavanmerd, Âşık Mehbub, Âşık Bulud, Âşık Nedim şeklinde sıralanabilir.
3. Zencan Âşığı Mühiti: Destan anlatımının saz, gaval ve balaban üçlüsü üzerine kurulu olduğu bu muhitin önemli özelliklerinden biri balabancı ve defcinin icranın uygun bir yerinde âşık ile birlikte söylemeleridir. Zencan âşık muhitinde âşıklar, kahvehanelerde destan anlatma geleneğini devam ettirdikleri için bölgede çok sayıda "âşıklar gahvesi" vardır.
4. Save Âşığı Mühiti: Tarihi süreçte geleneksel usta-çırak ilişkisiyle öğrenilen âşıklık, günümüzde daha çok "çökür sınıfları" denilen saz okullarında öğretilmektedir. 18. yüzyılın önemli sanatkarlarından Telimhan'ın şiirleri ve ismine bağlı olan destan bu muhitin kimliğini göstermektedir. Bu muhitin âşıkları çökür⁵ adı verilen çalgı aletini kullanırlar ve âşıklara gavalcı ve balabancısı eşlik eder.
5. Horasan Âşığı/ Bahşı Mühiti: Orta Asya, İran ve Afganistan Türkleri arasında köprü vazifesinde bulunan bu muhitin Gulamhüseyn Ceferi, Gurban Süleymani, Gaffargeldi Nejad, Kılıc Enberi gibi temsilcileri vardır. Ozan/âşık/bahşı üçlemesinin sentezi gibi şekillenen muhitte âşıklar dutar kullanırlar.
6. Gaşgay Âşığı Mühiti: Bu muhitte âşıklar bazen bir yere dayanarak, bazen bağdaş kurarak icrada bulunurlar. Âşıklar setar çalarken ona ney ve dümbekçiler eşlik eder. Memmedhüseyn Keyani, Hebib Görkinpur, Mehmed Behmeni, Allahgulu Görkinpur gibi önemli ustaları bulunur." (2011: 239-258)

Güney Azerbaycan âşıklarının bazıları şunlardır:

Âşık Niftulla, Âşık İsfendiyar, Âşık Gala, Âşık Mehralı, Âşık Bahşı, Âşık Emen, Âşık Mahbub, Âşık Meşi, Paşayi, Âşık Heyrulla Heyderkamalı, Âşık İsa, Âşık Beşir, Âşık Davud Daveri (sazbend), Âşık Polad Zemevi, Âşık Melik Halamlı, Âşık Oruç Halanlı, Âşık Mürvet Mülkölü, Âşık Memmedalı Eherli, Âşık Eminoglu Memmedah, Âşık Ağamemmed Keregenli, Âşık Abbaseli Azganlı, Âşık Nifti Hacahbey Kendi, Âşık İsmiyeli Gerrenkuş, Âşık Sedihanlı Neğedehli, Âşık Eziz Esedi, Âşık Abbas Hasani, Âşık Karamirze, Âşık Karaçioğlu Aslan, Âşık Haneli, Âşık Mikail, Âşık Elekber Sünlülkü, Âşık Gulu Türkedarı (Âşık Hüseyin Cavan'ın öğrencisi), Âşık Hüseyin Cavan, Âşık Kümbet Keleyberli, Âşık Heyrulla Şihhüseynli, Âşık Mütellim, Âşık Cabbar, Âşık Cemşit, Âşık Cavad, Âşık Asker Gümüşkemer, Âşık Hacı, Âşık Selim, Âşık Tağı, Âşık Musa, Âşık Rıza, Âşık

⁵ saz

Zeynal, Âşık Elekber Zareî, Âşık Melik Medeni, Âşık Hasangulu, Âşık Oruç Hasani, Âşık Hifî, Âşık Hüseyin Sai, Âşık Gulam Şe'mi, Âşık Geşem Ceferi, Âşık Memmed Merendi, Âşık Aziz Şehmazi, Âşık Yusif Dizetekli, Âşık Aslan Hoylu, Âşık Ali, Âşık Hüseyin Tebrizi, Âşık Hümbet, Âşık Abdülrehman, Âşık Veli Ebdî, Âşık Ali Kürdilanlı, Âşık Rıza Rızayı Degelyan, Âşık Memmed Mehemedî, Âşık Olmud Cabbari, Âşık Gulam Şe'mi, Âşık Garadagi, Âşık Sadık Vatanhah, Âşık Mahmud Ebdî, Âşık Celal Ezdaşt, Âşık Cefer Eskeri, Âşık İsmiyeli Reftcani, Âşık Emen Mezrei, Âşık İlgar Rizayi, Âşık Ebülfez Seferzade, Âşık Ebülfez Etenur, Âşık Hesen İskenderi, Âşık Yedullah Eyvezipur, Âşık Paşayi, Âşık Ali Asker Merendi, Âşık İlyas Yusifî, Âşık Mahmut Kurbanzade, Âşık Mustafa Abbaszade, Âşık İsmail Kanberi, Âşık Hazretkulu Hudadadi, Âşık Ferid Cehani, Âşık Eynullah Cehani, Âşık Hacı Muhammed Bağır, Âşık Ali Muğadem, Âşık Eşref Hüseyinpur, Âşık Cebreil, Âşık Mikayıl, Âşık Hac Ali, Âşık Ali Selimi, Âşık Mahmut, Âşık Abdullah, Âşık Abbas Mehemedî Karadağî, Âşık Abbas Hazretî, Âşık Abdulali Nuri, Âşık Ali Bayramî, Âşık Ali İbadî Karahanlu, Âşık Arap, Âşık Ayet Kamberî, Âşık Azaflı, Âşık Behram, Âşık Bulut, Âşık Dehgan, Âşık Derviş, Âşık Ebulfeyz İbadîyan, Âşık Arsalan Zareî, Âşık Arsalan Dustî, Âşık Ferecullahi Muradi, Âşık Ferit Cihanî, Âşık Gafar İbrahimî, Âşık Hasan Gaffarî, Âşık Hasan İskenderî, Âşık Hüseyin Sai, Âşık Hüseyin Saraçlı, Âşık Hüseyin Tebrizli, Âşık Mahmut Cihangirî, Âşık Mehemed Mezreî, Âşık Meşî Paşayî, Âşık Mustafa, Âşık Oruç, Âşık Resul, Âşık Yedullah Eyvezipur (Kobotarian, 2013b: 88; İmamverdiyev, 2001).

2.2.4. Anadolu Destancılık Geleneği

Anadolu sahasında kullanılan ve Türkçe Sözlük'te "1. Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epepe. 2. Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri. 3. Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri." (1998: 568) olarak üç farklı şekilde tanımlanan destan sözcüğü, Farsça kökenli olup (Farsça "efsane, mesel, hikâyet-i güzeşteğân" anlamında) dilimize İslamiyet'in kabulü ile girmiştir (Oğuz, 2004). Destan; Yunanca "epos", Fransızca "epope" karşılığında kullanılmaktadır.

Türk destanları ile ilgili ilk çalışmalar Batılı araştırmacılar tarafından yapılmakla birlikte Türkiye'de özellikle Fuat Köprülü'nün öncülüğünde pek çok araştırmacı destanın tanımı, destanların konuları, destanların tasnifi, destanlardaki dil ve üslup özellikleri, destanlarda yer alan motifler gibi çeşitli konularda çalışmalarda bulunmuşlardır. Cem Dilçin, Ali Berat Alptekin, Mehmet Aça, Metin Ergun, Özkul Çobanoğlu, Şükrü Haluk Akalın, İlhami Başgöz, Reşit Rahmeti Arat, Pertev Naili Boratav, Abdulkadir İnan, Öcal Oğuz, Muharrem Ergin, Saim Sakaoğlu, Naciye Yıldız Ata, Fikret Türkmen, İsa Özkan, Metin Ergun ve Mehmet Kaplan gibi araştırmacıların destanlarla ilgili çalışmaları bulunmaktadır.

Türk dünyasında “destan” başlığı altında toplanan eserler incelendiğinde Anadolu sahasında halk hikâyeleri türündeki eserlerin bir kısmının bu başlık altında ele alınabileceği görülmektedir. Öcal Oğuz, destan sözcüğünün Türk edebiyatı içerisinde hem anonim ürünler hem de halk hikâyeleri için kullanıldığını belirtmiştir (2004: 5). Naciye Ata Yıldız, “Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar”adlı kitabında destan ve halk hikâyelerinin aynı başlık altında ele alınıp alınamayacağı üzerine bir değerlendirme yaparak bu iki terimin birbiriyle örtüştüğü sonucuna varmıştır. Ata Yıldız, icra ortamı, şekil ve konu bakımından neredeyse hiçbir farkı olmayan bu eserlerin Türkiye Türkçesinde “halk hikâyesi” olarak adlandırılıp destan çalışmalarına dâhil edilmemesi durumunda bir eksiklik olacağı görüşündedir (2015: 14-15). Anadolu sahasında “destan” sözcüğü Oğuz Kağan, Göç, Türeyiş, Ergenekon, Dede Korkut, Battalname, Danişmendname gibi eserler için kullanılırken Türk dünyasında destan olarak kabul edilen Aslı ile Kerem, Âşık Garip, Telli Nigar gibi eserler halk hikâyesi başlığı altında ele alınmaktadır.

Anadolu sahasında günümüzde, destan anlatımının yerini halk hikâyelerinin anlatımına bıraktığı görülmektedir. Bu sahada destan geleneğinin zayıflamasıyla halk hikâyelerinin ortaya çıktığı görüşü pek çok araştırmacı tarafından da desteklenmektedir.

Halk hikâyeleri genellikle kalıp bir cümle veya fasıl ile başlayıp tekerleme ile devam eder. Tekerlemenin devamında dua ve sonrasında asıl hikâye ile anlatım devam eder. Çoğunlukla hikâyelerin bir gecede bitmediği, sonraki gün veya günlerde devam ettiği gözlemlenir. Bu durumda âşık ertesi gün devam edeceğini söyleyerek hikâyeyi orada keser. Hikâyeye devam ettirmek ve ortamı hazırlamak için âşık “Yağdım, estim efendim, sözünüzü balla kestim efendim; hey ocakçı ocakçı tiryakilere çay dayandırılalım; kahvemize yeni müşteri dadandırılalım; hikâyemizi dün yatırdığımız yerden uyandırılalım.” şeklinde bir kalıp söyleyerek anlatıma devam eder. Hikâyenin kaldığı yeri dinleyiciler söylemezler. “Ustası bilir.” deyip âşığın anlatmasını beklerler. Şayet dinleyicilerden biri hikâyenin kaldığı yeri söylerse ceza alır (Oğuz, 2008: 158; Ata Yıldız, 2015: 69).

Anadolu sahasında yer alan halk hikâyelerinin kaynağı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Pertev Naili Boratav, Fuad Köprülü, Ali Berat Alptekin gibi araştırmacıların halk hikâyelerinin kaynağı hakkında çalışmaları bulunmaktadır. Hikâyelerin kaynağı hakkındaki çalışmalar yapanlardan biri de Şükrü Elçin’dir. Elçin, çalışmasında sistematik bir sınıflandırma yerine kültür tarihini temel alan bir sınıflandırma yapmıştır:

1. Türk kaynağından gelenler: Dede Korkut hikâyeleri, Köroğlu ve kolları, saz şairlerinin hayatları etrafında teşekkül edenler: Kerem ile Aslı, Âşık Garib ile Şah Senem, Şah İsmail, Karacaoğlu ile İsmigân Sultan vb.

Doğu Anadolu’da âşık-hikâyecilerin söylediği hikâyeler: Dede Kasım’ın “Tahir Mirzâ”sı, Fakiri’nin “Kerem’in Erzincan Bağları”, Feryâdi’nin “Kara Gelin”i, Şenlik’in “Sevdâkâr’ı”, “Lâtif Şah’ı” ve Salman Bey”i;

Güney Anadolu’da aşiretler arasında yaygın türkülere bağlı bozlak adını alan eserler: Genç Osman, Gündeslioglu, Demirci vb.;

Şehirlerde hikâyeciliği sanat haline getiren meddahların türlü konularda söyledikleri ve sonradan yazıya, kitaba geçenler: Sansar Mustafa, Hançerli Hanım, Letâifnâme, Cevrî Çelebi vb.

2. Arap-İslâm kaynağından gelenler: Leylâ ile Mecnun, Binbir Gece, Ebu Müslim, Gazavâtı Ali (Hazreti Ali Cenklere), Veysel Karânî, Battal Gazi, Dânişmendnâme vb.

3. İran-Hind kaynağından gelenler: Ferhâd ile Şirin, Kelile ve Dimne (Pañçatantra) vb. (2004: 444-445)

Destanların ve halk hikâyelerinin tasnifi meselesi özellikle destanlar üzerine çalışan araştırmacıların önemle üzerinde durdukları konulardan biridir. Özkul Çobanoğlu, halk edebiyatında destan olarak adlandırılan türlerin sınıflandırmasını şöyle yapmıştır:

a. Mensur biyografik eserler: Bu tür eserlere örnek olarak Hazreti Ali’nin hayatıyla ilgili olayları hikâye eden Haza Destan-ı İmam Ali, Kan Kal’ası ve Cengiz Han ile Timur’u anlatan Dastan-ı Nesl-i Cengiz Han ve Hem Aksak Timur.

b. Manzum eserler: Bu tür eserlere Manas Destanı ve hece vezniyle yazılmış manzum bir masal olan Dastan-ı Ahmed Harami örnek verilebilir.

c. Manzum-mensur eserler: Bu tür eserlere Köroğlu Destanı ve âşıkların hayatları etrafında teşekkül etmiş, Türkiye Türkçesinde “halk hikâyesi, hikâye, âşık hikâyesi”, Azerbaycan ve Türkistan Türklerince “dastan” olarak adlandırılan nazım-nesir şeklindeki eserler verilebilir.

d. Âşık tarzı şiir geleneğinde destanlar: Büyük bir çoğunluğu 11 ve 8 heceli koşma, çok az bir kısmı mani ve pek nadir olarak da divani şeklindeki örneklerine rastlanılan, 5 veya 7 dörtlükten aşağı olmamak şartıyla 130 hatta 150 kıta hacmindeki örnekleri mevcut olan, konu sınırlaması olmaksızın âşık tarafından destan yapmaya değer bulunan va’kayı, bir cismi veya kavramı hikâye ederek anlatan ve sözlü kültür ortamında, âşığın ele aldığı konuyu anlatım tutumuna bağlı olarak geleneksel âşık havaları eşliğinde icra ettiği nazım türüne destan denilmektedir.” (2000: 2-3)

Pertev Naili Boratav (1946), hazırladığı geniş tasnifinde şöyle bir sınıflandırmayı uygun görmüştür:

1.Kahramanlık hikâyeleri:

A) Köroğlu kolları: İlk Kol, Kasab-ı Cömert veya Ayvaz Kolu, Kösenin Kolu, Koca Bey Kolu, Mamaç Bezirgân veya Tekelti Kolu, Demircioğlu veya Telli Nigâr Erzurum Kolu, Kiziroğlu Mustafa Bey Kolu, Bağdat Turna Teli Kolu, Hasan Paşa Silistre Kolu, Bolu Beyi Kolu, Halep Kolu, Dağıstan Kolu, Gürcistan Kolu, Deli Kara Kolu, Hasan Bey - Dağıstan Kolu, Kaytaz Kolu, Kiziroğlu Mustafa Bey Kırım Kolu, Kenan Kolu, Kayseri Kolu, Köroğlu'nun Oğlu Haydar Bey Kolu, Son Kol.

B) Diğer kahramanlık hikâyeleri

a) Köroğlu dairesine bağlı olanlar: Celâlî Bey ve Mehmet Bey, Kirmanşah.

b) Diğer hikâyeler: Eşref Bey, Salman Bey, Latif Şah, Cihan ve Abdullah, Arslan Bey, Mustafa Bey, Ahmet Han, Şah İsmail, Bey Böyrek, Haydar Bey, Hurşit Bey, Yaralı Mahmut.

2. Aşk hikâyeleri

A) Kahramanları hayalî olanlar: Mirza-yı Mahmut, Ülşetin, Derdiyok ile Zülfü Siyah, Elif ile Mahmut.

B) Âşk şairlerin romanlaşmış hayatları:

a) Yaşadıkları rivayet olunan âşıklar

Aşk hikâyeleri: Konusu sevgi olan halk hikâyeleridir: Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre, Ercişli Emrah ile Selvi Han, vb. gibi.

Ercişli Emrah ile Selvi Han, Âşık Garip, Tufarganlı Abbas, Âşık Kerem, Kurbanî, Tahir Mirza.

b) Yaşadıkları muhakkak olanlar: Âşık Ali İzzet, Sümmanî, Gökçeli Ali Esker, Hasta Hasan, Dikmetaşlı Dede Kasım, Kara Gelin (Posoflu Fakirî'nin Maceraları), Karaca Oğlan, Vüdat-ı Hasta.

3. Bu kategorilere bütünüyle girmeyen hikâyeler:

A) Aşk maceraları: Ali Şir Hikâyesi, Gündeşlioğlu, Hasan ile Mıhrıcan, Erzurumlu Hoca Fenayi'nin Oğlu Mahzunî, Yahudi Kızı, Namuslu Kız, Kamber'in Beyşehir'deki Macerası, Âşık Ömer'in Şair Olması, Abdullah Çavuş, Furkanî.

B) Meşhur kaçaklara (eşkıyalara) ve kabadayılara ait hikâyeler: Deli Yusuf Bey, Kerem Bey, Kazar, Mihrali Bey, Kaçak Nebi.

Destanların günümüze ulaşmalarını sağlayan etmenlerin başında destan icracıları gelmektedir. Sözlü gelenek ürünlerinin temsilcileri konumunda olan bu anlatıcılar Türk dünyası içerisinde farklı isimlerle anılmaktadırlar. Anadolu sahasında destan, halk hikâyesi anlatıcılarına “ozan, âşık”, kıssa anlatıcılarına ise “meddah” denilmiştir. Ermeni halk ozanları da benzer gelenek taşıyıcıları için “aşuğ” terimini kullanmaktadır.

Anadolu’da âşıkların, ozanların ortaya çıkışı geleneğin kurallarına bağlı olarak belirli şekillerde gerçekleşir. Bunlardan biri rüya görme, bir diğeri usta çırak ilişkisi şeklindedir. Naciye Yıldız, usta-çırak ilişkisi içerisinde destancının yetişmesini şöyle izah eder:

Destancılar, ustalarından bir musiki aletini çalmayı, şiir ve destan parçaları söylemeyi öğrenir ve yeterince yetiştiğine kanaat getirildiğinde, ustası tarafından kendisine icazet verilir. Böylece o da artık usta sayılır ve çırak yetiştirebilir, ancak ustasına her zaman hürmetle bağlıdır; onun davet ettiği her icra ortamında bulunmak zorundadır. Aynı usta tarafından yetiştirilen çıraklar ve onların da çırakları âşık kollarına benzer destancılık kolları/ekolleri oluşturur. Aynı ekolden gelen destancılar, saz çalışmalarından üsluplarına ve repertuarlarına kadar benzerlikler gösterirler (2009a).

Anadolu sahasında halk hikâyesi, destan ve kıssa anlatan kişiler şunlardır:

Abdi Hanifi Uğurlu, Abdülkadir Namlı (İsmetî), Âdem Efkârî, Ahmet Bozkurt, Ahmet Fermanî, Alaattin Zaman (Zamanî), Ali İzzet, Ali Kütükoğlu, Ali Rıza Ezgi, Ali Tekerek, Noksanî, Battal, Bayram Denizoğlu, Behçet Mahir, Bektaş Berdari, Celal Akbulut, Cemal Alper, Davut Telli, Dede Kasım, Durcun Cevlanî (Cevlan/Cevlanî), Dursun Kılıç, Efkârî, Emin Usta, Erzade Kapan, Fahrallı Ahmet Hoca, Fahri Çavuş, Fakirî, Feyzi Gürgen, Feyzullah Saraç, Gafilî (Hacı Ozan), Gülistan Çobanoğlu, Hacı Kıssahan, Halil Türkmen, Hamza-i Bî safa (kıssahan), Hasan Çacuş, Hasan Devren, Hasan Kaputçu, Hasan Turan, Herşine Mahmud (kıssahan), Hüseyin Gerip, Hüseyin Yazıcı (Sümmanioğlu), İhsan Yavuz (Yavuzer), Hamit Demir (İlhamî), İlhami Demir, İshak Kamalî, İskender Koca, İslam Erdener, İsmail Azerî, Kağızmanlı İbrahim, İvaz (kıssahan), Kanber Özcan, Kara Firûz, Kasap Kurd (kıssahan), Kazım Yıldız, Kır İsmail, Kurbânî Alisi Hamza (kıssahan), Lütfi Aydın, Mahmut Karataş, Maksut Koca, Maraşlı Ömer, Meddah Eğlence, Mehmet Bozkurt, Mehmed Çelebi (kıssahan), Mehmet Demirci, Mehmet Gülhanî, Mehmet Kasım (Hicrânî), Mehmet Köroğlu, Mehmet Ozanî, Mehmet Sarıgül (Gülhanî), Mevlüt Aktaş (Sefilî), Mevlüt İhsanî, Mikat, Murat Çobanoğlu, Mustafa (kıssahan), Mustafa Ayyıldız, Mustafa Köse, Mustafa Ruhanî, Nalbant İshak, Namaz Sazcı, Nebi, Nevruz Ali Çiçek, Niyazi Sazcıoğlu, Nuri Cihan Karataş (Nuri Çırağı), Osman Taş, Rahim Sağlam, Sabit Ataman (Müdamî), Sabri Şimşekoğlu, Sabri Yokuş, Seyit Ahmet, Sofu Yusuf, Hüseyin (Sümmanî), Şekip

Çavuş, Hasan (Şenlik), Şeref Taşlıova, Şerif Çelebi (kissahan), Şevki Halıcı, Şeyh Ahmet, Şirvanlı Nutkî (kissahan), Tireli Ali Bey (kissahan), Tutaklı Çağlayan, Kurşun Saraç (Ummanî), Ümmet Avşar, Üzeyir (Fakirî), Veysel Karani Yıldız, KAKup Temel (Temelî), Yarpuzlu Ali Ağa, Yaşar Reyhanî, Yazıger Şimşek, Yusuf Kemalî, Yusuf Meddah, Yusuf Sezai, Yusuf Sıra, Zeynel Tanrıverdi İsmailoğlu (Ata Yıldız, 2015: 73).

2.2.5. Gagavuz Destancılık Geleneği

Gagavuz Türklerinde destan türü için “destan, dastan, diişli masal, masal türkülerinnen” terimleri kullanılmaktadır (Özkan, 2007: 17; Çimpoeş, 1997).

Gagavuzlar asırlarca farklı devletlerin egemenliğinde varlıklarını sürdürmüş, kendi yazılı kaynaklarına geç kavuşmuşlardır. Bu nedenle kendi değerlerinin içerisine farklı milletle ait bazı unsurlar da sirayet etmiştir. Günlük yaşantılarından edebî eserlerine kadar bu durum açıkça görülmektedir. Gagavuz destanlarına bakıldığında sadece Türk kültürüne ait özellikler değil aynı zamanda uzun sürede oluşmuş farklı kültürlere ait unsurların da destanlarda yer aldığı tespit edilir. Nevzat Özkan bu konu hakkındaki görüşünü şöyle izah etmektedir:

Gagavuz destanları, Altay ve Orta Asya Türk kültüründen, özellikle de eski Oğuz geleneklerinden derin izler taşımaktadır. Ancak zaman içinde Gagavuz destanlarına Balkan, Slav ve Ortodoks kültüründen bazı yeni değerler de girmiştir. Gagavuzlar, kimi zaman birbirleriyle çatışan bu değerleri ve kültür özelliklerini kendi mahallî kimlikleri içinde karıştırıp kaynaştırmışlar ve yeni renkler kazandırmışlardır. Sözgelimi Tepegöz’de hem Oğuz Tepegöz’ünün hem de Odyssia Destanı’nın özelliklerini görmek mümkündür. Ancak Gagavuz Tepegöz’ü aynı zamanda hem çiftçi hem de Balkan coğrafyasının bir parçasıdır. Gagavuzlarda, eski Türk kültüründeki aksakallara duyulan hürmet ve devlet adamlarının toplumun büyüklerine danışması fikri devam etmiş, ancak Oğuz Kağan’ın danışmanı Uluğ Türk’ün yerini Hz. İsa’nın on iki havarisiyle ilgili olduğu gayet açık olan on ikiler almıştır (2007: 19).

Włodzimierz Zajackowski (1976), “Gagavuz Folkloru” adlı bildirisinde Gagavuzların destanlarının olmadığını söylese de bu alanda 20. yüzyıldan itibaren yapılan çalışmalarda Gagavuz destanlarının değişime uğramakla birlikte hiç değilse geçmişte destan olarak varlığı kabul edilmektedir.

Gagavuz destanları üzerinde yapılan analizler başlangıçta destanların çok daha hacimli olduğunu, konu bakımından zenginlik içerdiğini göstermektedir. Bununla birlikte sözlü gelenek ürünü olan destanların Gagavuzlarda geç tarihlerde kayıt altına alındığı göz önüne

alındığında, destanların hacim ve muhteva yönünden daraldığı, detay ve inceliklerinin kalmadığı ve olayların özetlenerek açıklandığı görülmektedir (Çimpoeş, 2007). 20. yüzyılın ortalarına kadar yazılı bir kaynağı bulunmayan Gagavuzlarda destanların tam metinleri unutulmuş, sayıları azalmıştır. Zaman içerisinde Gagavuz destanlarının form değiştirerek masala evrilmeye başladığı görülmektedir (Ata Yıldız, 2015: 31; Shport, 2007). Nevzat Özkan destan metinlerinin hiçbirinin tam olarak destan niteliği taşımamakla birlikte destanda bulunması gereken bazı özellikler açısından bakıldığında bu metinlerin destanî değerlerinin olduğunu belirtir (2007: 21).

Manzum ve mensur karışık yapıda bulunan Gagavuz destanları konu bakımından üç başlık altında toplanmaktadır:

1. Kahramanlık destanları: Bu tür destanlar kahramanlık, olağanüstü varlıklarla mücadele ve sosyal konulu destanlar olmak üzere üç başlıkta ele alınır: Gan-Kişi, Tepegöz, Makedonyalı İskender gibi,
2. Romantik destanlar: Sevgiliye kavuşma maceralarının anlatıldığı destanlardır: Âşık Garip gibi,
3. Fantastik destanlar: Kahramanın olağanüstü macerasında olağanüstü varlıklarla olan mücadelesi işlenir: Tepegöz gibi (Çimpoeş, 1997: 20-22).

“Türkücü”, “massalcı”, “petçi” ve “âşık” olarak adlandırılan anlatıcılar keman, saz, kobza gibi farklı çalgılar eşliğinde destanları icra ederler (Shport, 2007). Diğer geleneklerde olduğu gibi bu gelenekte de destanlar genellikle meydanlarda, kahvehanelerde, halkın yoğun olduğu yerlerde anlatılmaktadır.

Gagavuz destanlarının anlatıcılarından bazıları şunlardır:

V. E. Petkova, H.P. Marinov, Georgiy Mihailov Apostolov, R. S. Pançeva, E. K. Veliksarova, E. N. Bozacı, Elena H. Bozacı, Vera Guboğlu, S. İ. Çimpoeş, S. G. Petkov, M. D. Paruk, A. Berber, İ. Berber, N. N. Yalama, M. N. Angilopova, A. A. Kısacik-Golenko, Z. M. Dimçeva, Yordan Koykamcocoov, Anastas Wasiliev Dimitrov (Özkan, 2007: 100 - 178).

3.BÖLÜM

OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARINDA KARDEŞ TİPLERİNİN İNCELENMESİ

3.1. Türkmen Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

“Türkmen Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi” başlığı altında Gövher Kız ve Şıralı Bey, Hüyrlukga-Hemra, Bozoğlan, Yusup ile Züleyha ve Tulum Hoca destanları ele alınmıştır.

3.1.1. Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı’nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Büyük kardeş: Nuralı
2. Ortanca kardeş: Pıralı
3. Küçük kardeş: Şıralı
4. Kardeşlik ilişkisi kurma: Harezmin

* Küçük kardeşin taht için uygun görülmesi

Eski Türklerde hükümdar olacak kişi devlet kurucusu olarak, veliaht tayin edilerek, güç ve mücadele ederek veya devletin ileri gelenleri tarafından seçilerek tahta sahip olmuştur (Koçak, 2011: 108-115). İbrahim Kafesoğlu, Türk devletlerinde veliaht göstermek âdetinin bulunduğunu söylemekle birlikte büyük evladın da veliaht olmasının kesin olmadığını dile getirmiştir (2005: 228). Türklerdeki devlet geleneğinin destanlara yansımına bakıldığında Oğuz grubunda yer alan bazı destanlarda tahtta oturan baba ölümü yaklaştığında yerine geçecek kişiyi seçmektedir. Bu durumda da seçtiği kişi genellikle büyük oğlu değil küçük oğludur. Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı’nda bu duruma rastlanılır:

Tebriz’de yaşayan Alım Şah adlı bir padişahın üç oğlu vardır: büyük oğlu Nuralı, ortanca oğlu Pıralı ve küçük oğlu Şıralı.

Alım Şah, günün birinde hastalanır ve ölüm zamanının yaklaştığını anlayınca oğullarını yanına çağırarak onlara bir name söyler:

Bu yalançı dünyä maña dar boldı,

Ataňň sözüne gulak sal indi;

Gunça gül açılıp solara geldi,

Oglum, Nuralı Beg, pendim⁶ al indi.

Segsen yaşa yetip бүküldi bilim,

Bu gün solar boldı açılan gülüm,

Nesihatım alıp, Piralı oglum,

Sen ataňdan razı bolup gal indi.

Gözüme görüندی pulsırat yolu,

Tirsege galmana⁷ yok ataň halı,

Göz guvancım sensiň, oglum Şıralı,

Täci-tagta eye bolup gal indi.

Vezir-vekillerim eşidiň sözüm,

Alım Şa diyr indi yumuldu gözüm,

Oglum Şıralı'ga tabşırdım ızım,

⁶nasihat, söz

⁷iyi olacak gibi

Ulu-kıçı halayıklar,⁸ gal indi.

Bu namede Şah, tahtını oğulları arasından en küçüğüne devretmek istediğini söyler. Şah, söz ile de bu isteğini dile getirir: *Ey guzım, seniñ başıñ yaş hem bolsa agalarıña görä akılıñ, pikiriñ ziyadarak⁹. Şonuñ üçin yaş kıçı hem bolsañ täci-tagtı saña tabşırdım¹⁰* (Şahin, 2009: 586).

Burada babanın küçük kardeşi ağabeylerinden daha vasıflı gördüğü anlaşılmaktadır. Türk destanlarında ve masallarında da genellikle en küçük kardeşin diğerlerine göre üstün nitelikler taşıması, Hz. Yusuf'un en küçük kardeş olması ve baba tarafından da en sevilen çocuk olması, konuyla ilişkilendirebilir.

Oğuz grubu destanlarında tahta geçecek kişinin havaya bir kuş atılarak kuş kimin başına konarsa onu taht için seçme durumu da bulunmaktadır. Bu durumda da kuşun genellikle küçük kardeşin başına konduğu görülür:

Babalarının vefatından sonra kardeşler, babaları için bir yemek vermek ister ve herkesi bu yemeğe çağırırlar. Yemekte duaya gelen aksakallardan biri tahta kimin geçeceğini sorar, bunun üzerine bir süre tartışılır. Şıralı'nın hocası bir teklifte bulunarak devlet kuşu uçurulması gerektiğini söyler. Kuş kimin başına konarsa tahta onun geçmesi gerektiğine karar verirler. Bırakılan kuş, Şıralı'nın başına konar (Şahin, 2009: 654).

Kahraman bu şekilde de diğer kardeşlerinden ayrılarak seçilmiş kişi konumuna gelmiştir.

Baş kuşun konması, “Başına talih kuşu konmak” deyiimiyle Türk kültüründe bu gelenekten bir söz kalıbı hâline dönüşmüştür. Şıralı'nın başına talih kuşu konmuş ve kuş vasıtasıyla devleti yönetmek için gerekli olan “kut” kendisine verilmiştir.

* Küçük kardeşin, ağabeyine güvenmesi

Türklerde, kardeşler arasında taht kavgaları olduğu, pek çok zaman bu kavgaların kanlı bir şekilde sonlandığı bilinmektedir. Bu durum gücü kendi elinde bulundurma, kıskançlık gibi sebeplerden ortaya çıkmaktadır. Gövher Kız ve Şıralı Bey'de küçük kardeş taht için

⁸ halklar

⁹ fazla

¹⁰ devretmek

seçildiğinde böyle bir durum gerçekleşmemiş, kardeşler arasındaki ilişki bu sebepten dolayı bozulmamıştır. Aksine küçük kardeş yola çıkarken tahtını ağabeyine devretmiştir:

Babasının vasiyetini yerine getirmek için mezarının başına giden Şıralı orada uykuya dalar. Rüyasında aksakallı, Şıralı'nın elinden tutup bir bahçeye götürür, oraya Gövher Kız'ı da getirir. Şıralı uyandığında Gövher Kız'ı bulmak için gitmek ister. Ülkesini ağabeyine emanet ettiğini ve ondan kendisine dua etmesini istediğini şöyle dile getirir:

Men bu gün düşmüşem ıskıñ yoluna,

Mähribanım, ulug-ilim, gal indi.

Täci-tagtım bile ulug-ilime,

Eye bolup Nuralı Beg gal indi.

...

Ozalda¹¹ kısmatım yazıldı şeyle,

Belli däl gelerim-gelmezim ile,

Yaşulım sen, mollam, Piralı bile,

Ak patanı¹² berip munda gal indi.

... (Şahin, 2009: 589).

Sevdiği kıza kavuşmak üzere yola çıkmak isteyen kardeş tahtını ve halkını ağabeyine emanet eder. Burada kardeşlerin birbirleri ile iyi geçindiği, birbirlerine tahtı devredecek kadar güvendikleri tespit edilmiştir.

* Kardeşlik ilişkisi kurma

Kardeş, esasen kan bağı ile oluşan bir akrabalık ilişkisidir. Ancak kan bağı olmadan da kişiler kendilerine yakın gördükleri, aynı ortak duygu ve düşüncede bulundukları kişiler için de kardeş sözcüğünü kullanırlar. Destanda bu tür kardeşlik şöyle işlenmiştir:

¹¹daha önce

¹² iyi dilekte bulunmak, hayır dua

Babası Gövher Kız'ı evlendirmek için    şart ko ar.  ıralı ilk şartı yerine getirir. İkinci şartı yerine getirmek için yola çıktığında Harezmin adlı bir genç ile tanışır. Harezmin de sevdiği kız ile evlenmek için sava maktadır.  ıralı ile Harezmin karşı karşıya geldiklerinde dertlerini birbirlerine anlatıp kardeşlik olmaya karar verirler. Aralarında geçen konuşma şöyledir:

Harazmin:

Habar bergil, nirden geldi  bu yana?

Garda , nirden gelip, nir  barar sen?

Ya senem açık mı bu Sülgün cana?

Sözle, nirden gelip, nir  barar sen?

 ıralı:

Serdar   in men hem geldim bu yere,

Meni sorsa  İspihan'a barar men;

*G vni ne bet¹³ g man¹⁴ getirme **garda ,***

 z mag ugım bardır  o a barar men.

Harazmin:

*S zlesene **garda ,** kimi  o lı sen?*

Haysı g li  pudagında ba lı sen?

Ya da ı k diyip ba rı da lı sen,

Garda , nirden geli, nir  barar sen?

¹³ kötü

¹⁴ şüphe, düşünce

Şıralı:

Gardaşım habarı sorasañ menden,
 On dört yaşda çıkıp gaytdım Tövriz 'den,
 Geçdim ençe çölden, ençe dag, düzden,
 Işk yolunda sersap¹⁵ bolup gelemen.

Harazmin:

Habar bergil, gardaş, meniñ sözüme,
 Aşık bolduñ haysı şanıñ gızına,
 Yapışaver yaradaniñ özüne,
 Yigit, nirden gelip, nirä barar sen?

Şıralı:

Sığınar men, yaradaniñ özüne,
 Aşık boldum Söyün Şa 'nın gızına,
 “Şertin bitirin” diyp şanıñ yüzüne,
 Bu gün hem bitirip ile barar men.

Harazmin:

Harazmin diyir men aşık Sülgün 'e,
 Canım gurban bolsun şonuñ yoluna,
 Kömek etdiñ meniñ eciz halıma,
Yigit biziñ bilen dogan bolar sen.

¹⁵ hayran

Şıralı:

Yarım düyşde görüp başım galdırdım,

Sapar dagda acdarhanı öldürdim,

Alp serdara zorlugımı bildirdim,

Şıralı diyir, gelgin, dogan bolar men(Şahin, 2009: 617-618).

Aralarındaki bu atışmadan sonra Harezmin, Şıralı'ya kardeş olmayı sözle de teklif eder: ***Men hem senden govi¹⁶ dogan tapmarın, gel dogan bolsañ, dogan bolalı. Seniñ diyen sözleriñ meniñ gövnüme cay boldı.***¹⁷ Bu sözlerin üzerine ikisi el sıkışıp ömür boyu kardeş olurlar (Şahin, 2009: 618).

Bu bölümde kardeşlik ilişkisi kurma el sıkışma ritüeli ile gerçekleşmektedir.

* Kardeşlik kabul edilen kişinin sadakati

Kardeş olan Şıralı ve Harezmin düşman üzerine birlikte giderler. Ancak aralarındaki kardeşlik bağı o kadar kuvvetlidir ki savaş meydanına çıkmak için Şıralı ona zarar gelmesini engelleyip yalnız gitmemeyi teklif ettiğinde Harezmin, Şıralı'yı yalnız bırakmak istemeyip ölecekse birlikte ölmeyi teklif eder:

Şıralı:

Yatdan¹⁸ yakın kıyamatlık gardaşım,

Sen durgunıñ men bir barıp geleyin.

Söveş¹⁹ güni Guşganatdır yoldaşım,

Ayak sakla men bir barıp geleyin.

¹⁶ iyi

¹⁷ işlemek

¹⁸ yabancı

¹⁹ savaş

Harazmin:

Men senden galmanam, dogan Şıralı,

Näm bolsak, ikimiz bile bolalı!

Takdıra kismatım näm bolsa hakdan,

Näm bolsak ikimiz bile bolalı!

Şıralı:

Sen durgunıñ men çıkayın öñünden,

“Alla!” diyip gözüm dikip soñundan,

Serdarın öldürmek gerek öñünden,

Ayak sakla, men bir barıp geleyin.

Harazmin:

Men hem şol serdara dikerin gözüm,

Dogan, üsgermezlik etmegin²⁰ bizem,

Bile at goyalı yör ikimizem,

İkimizem näme bolsak bolalı.

Şıralı:

Kıyamatlık dogan, pendimi algin,

Sen meniñ, pikirim, hıyalım bilgin,

Men özüm barayın, sen munda bolgun,

Dogan, saklan, men bir barıp geleyin.

²⁰ hesaba katmama, dikkate almama

Harazmin:

*Tomaşakär namartlardan bolmayın,
Ölsem, öleyin men senden galmayın,
Sen aglañda, men şat bolup gülmäyin,
Näme bolsak, dogan bile bolalı.*

Şıralı:

*Erenler cem bolup, medet berseler,
Söveş günü pirim hāzir bolsalar,
Onsoñ duşman gelsin näçe gelseler,
Bilip, serdarına gılıç urayın.*

Harazmin:

*Aga can, meniñem pirimdir Hıdır,
Gılıç ursam, duşman bolar derbe-der,
Allanıñ haki üçin menem alıp bar,
Näm bolsak ikimiz bile bolalı.*

Şıralı:

*Allanı yatladıñ bile baralı,
Aralap hem serdarın uralı,
Ganım bilen diş salışıp²¹ göreli,
Inandım men saña, alıp barayın.*

²¹ kavga etmek

Harazmin:

Duşman sarı²² yüzüñ tutup batlangın,²³

*Harazmin diyr, yör, **doganım, atlangın,***

Yeñip ganımları,²⁴ soñra şatlangın,

Şat bolsak, ikimiz bile bolalı.

Şıralı:

Şıralı diyr, yör, gıralı duşmanı,

Duşmanlar gaçıp kân eder puşmanı,

Harazmin, söveşgin, ayaman canı,

Allanı yat edip, gılıç urayın (Şahin, 2009: 618-620).

Böylece iki kardeşlik duşmanın üstesinden birlikte gelirler. Kardeşlik bağının bu destanda kuvvetli olduğu görülür.

* Küçük kardeşin, ağabeylerini özlemesi

Harezmin ile birlikte bağa gittiklerinde Şıralı'nın aklına sevdikleri gelir ve onları yâd eder. Ağabeylerine hasretini dile getirdiği kısım şöyledir:

Bâş yıl boldı ayrılanım ilimden,

Men hem il-günüme govuşarmıkam?

Mıradım-maksadım alladan bitse,

Barıp agam daga govuşarmıkam?

... (Şahin, 2009: 621).

²² duşmana doğru

²³ şiddetlenmek

²⁴ duşman

* Kardeşlik kabul edilen kişinin kahramanı kurtarması

Şıralı, Harezmin'i sevdiği kıza kavuşturduktan sonra ondan ayrılır. Gövher Kız'ın babası kızını ona vermemek için Şıralı'yı yakalatıp darağacında astırmak ister. Bu esnada Harezmin, sevdiğine kavuştuğunu ancak Şıralı'yı yalnız bıraktığını düşünerek onun ardından gider ve Şıralı'yı darağacında asılmaktan kurtarır (Şahin, 2009: 634- 635). Şıralı ile Gövher Kız yeniden kavuşur. Gövher Kız, Harezmin'e Şıralı'ya kardeşlik ederek onu kurtardığı için bir name söyleyerek teşekkür eder:

...

*Yarım bilen doganlığıñ hak eken,
Her tarapdan öz yüregiñ ak eken.
Seniñ dek mert bu cahanda yok eken.
Söver yarım azat eylediñ dardan.*

*Harazmin, yarıma doganlık etdiñ,
At oynadıp öler vagtında yetdiñ,
Bu gün aşıklara mähremlik etdiñ,
Şıralı 'nı azat eylediñ dardan.*

...

*Yarım yeke idi dört dogan boldı,
Erenler medetkär,²⁵ Alla yar boldı,
Gövher diyer, yarım men diyp hor boldı,
Şükür, begim, azat eylediñ dardan (Şahin, 2009: 636-637).*

²⁵ kuvvet verici

Burada artık Şıralı'nın sevdiği kız, Şıralı ile Harezmin'in aralarındaki kardeşlik bağının kuvvetli olduğunu görür.

Harezmin artık geri dönme vakti geldiğinde Şıralı ile vedalaşıp ondan izin ister. Şıralı Harezmin'e yaptığı kardeşlik için bir name ile teşekkür eder:

Bu gün rugsadıñnı berdim,

Bargıl, Harazmin gardaşım.

Pirnazar hemra²⁶ yanıñda,

Hak bolsun dogan yoldaşıñ.

Duşmanlara gılıç urduñ,

Doganıñ dardan gutardıñ,

Är işini sen bitirdiñ,

Rugsadıñ berdim, gardaşım.

Çekdiñ ençe²⁷ ahı-zarı,

Sen hem Sülgün yarı,

Açılsın köñlüñ gubarı,²⁸

Rugsadıñ berdim, gardaşım.

Doganlık eylediñ gelip,

Gam çekmegil, gül dek solup,

²⁶ yoldaş, arkadaş

²⁷ nice

²⁸ 1. duman, 2. örtü

Bu gün senden hoş vakt bolup,

Rugsadıñ beryän, gardaşım.

Är yigit sen iş bitiren,

Can gaygırman²⁹ söveş guran,

Gülüp saña pata beryän,

Rugsatdır saña gardaşım.

Yarın gözlär âşık bolan,

Gidersiñ Pirnazar bilen,

Şıralı hem Gövher bilen,

Rugsadıñ berdi, gardaşım (Şahin, 2009: 638-639).

* Kardeşlerin birbirlerine kavuşması

Sevdiğine kavuşan Şıralı Bey, Gövher Kızı da yanına alarak önce babasının mezarına gider. Orada dualar ettikten sonra Tebriz ‘de bir tepeye çıkarlar. Bu tepede bir oğlan gören Şıralı, oğlanı ağabeyi Nuralı’ya geldiğini haber vermek için gönderir. Oğlan koşa koşa şehre gelir, Nuralı Bey’e haberi verir:

Nuralı Beg, çık gapıña,

Buşluk,³⁰ seniñ iniñ geldi!

Söyüncimi³¹ bergil maña,

Buşluk, bu gün iniñ geldi!

²⁹ canını düşünmeden

³⁰ müjde

³¹ müjde karşılığı verilen armağan

*Açık soval aldım ondan,
 Habarın gönderdi menden,
 Bir yar bilen İspihan'dan,
Buşluk, seniñ iniñ geldi.*

*Beyik beyik dagdan ötüp,
 Her elinde bir gül tutup,
 Mirat-maksadına yetip,
Dolup daşıp iniñ geldi.*

*Aytsam habarım saz bilen,
 Gış geçip bahar, yaz bilen,
 Yanında iki gız bilen,
Buşluk, şu gün iniñ geldi!*

*Beyik dagdan aşı aşı,
 Ceyhun kimin daşı daşı,
 Gelip düşdi biziñ goşa,
Buşluk, şahım, iniñ geldi!*

*Söyünciläp geldim saña,
 Ziyada kel diyirler maña,
 At üstünde tutup heñe,*

Buşluk, gardaş iniñ geldi! (Şahin, 2009: 651).

Uzun süre sonra yeniden kavuşan kardeşler birbirlerine hasretle sarılır. Burada kardeşlerin aradan geçen zaman içerisinde aralarındaki kardeşlik bağının zayıflamadığı anlaşılır.

* Ağabeyin, kardeşi hakkında bilgi edinmek istemesi

Ağabeyi Piralı, kardeşinin dönmesine çok sevinir. Geçen süre içerisinde başından neler geçtiğini öğrenmek ister. Kardeşine söylediği sözler aynı zamanda Şıralı'nın macerasının da özeti gibidir:

Gözden uçan körpe inim, Şıralı,

Sag-salamat, aman-esen geldiñmi?

Tapdıñmı mıradıñ, habar soralı,

Sag-salamat, aman-esen geldiñmi?

Işk yoluna düşdüñ on dört yaşıñdan,

Ne vakalar geçdi seniñ başıñdan,

Tövriz'i sil aldı gözde yaşımdan,

Aman-esen, sag-salamat geldiñmi?

Diydi: İniñ çaya³² basdırdı Söyün,

Diydi: İniñ dara asdırdı Söyün,

Diydi: İniñ başın kesdirdi Söyün,

Yalan eken, sag-salamat geldiñmi?

³² çay, akarsu

Kimler zıyan berdi yörän yoluña,

Kimler rehm etdi zebun³³ halıña,

Laçın guşuñ düşen eken goluña,

Sözle, süytdeş, sag-salamat geldiñmi?

Pıralı diyerler, şükür edey haka,

Yalnız gitdiñ, gaydıp gelmediñ yeke,

Gövher'in azabın köp çeke-çeke,

Cemal gızam biziñ için aldınmı? (Şahin, 2009:652).

Bu sözlerde kardeşi için gelen olumsuz haberlerden etkilenen ağabeyin endişesi ve bu haberlerin yalan çıkmasından duyduğu sevinç de görülür. Ağabey, kardeşlik ilişkisinin süt emme ile olduğunu da vurgular.

Şıralı, başından geçenleri ağabeylerine anlatır. Daha sonra Nuralı; Şıralı Bey ile Gövher Kız'ın, Pıralı ile de Cemal Kız'ın düğünlerini yapar (Şahin, 2009: 721).

Bu bölümde aradan geçen uzun süreye rağmen kardeşler birbirlerine sadık kalmış, güvenmiştir. Ağabeyin kardeşlerinin düğününü yapması da kardeşlerini sahiplendiğini göstermektedir.

Bu destanda kardeşlik ile ilgili şunlar söylenebilir:

1. Üç erkek kardeş bulunmaktadır.
2. Üç kardeş de olumlu tiptedir.
3. Küçük kardeş, vasıfları bakımından ağabeylerinden önde görülür.
4. Küçük kardeş, tahtını ağabeylerine emanet edecek kadar onlara güvenmektedir.

³³ zayıf, güçten düşen

Kardeşlik kabul edilen kişinin tipolojisi:

1. Kahraman yolda tanıştığı bir adamla kardeşlik ilişkisi kurar.
2. Her zaman kahramanın yanındadır.
3. Kahramanı ölümden kurtarır
4. Kahraman için ölümü göze alır.

3.1.2. Hüyrlukga – Hemra Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahraman: Hemra
2. Asıl kahramanın öz kardeşi: Gülcemile
3. Üvey kardeş (anne ayrı): Ziver
4. Üvey kardeş (anne ayrı): Hurşit
5. Sevgilinin kız kardeşi: Hürzagpran Peri

* Çocuksuzluktan sonra birden fazla çocuk sahibi olma

Çocuk sahibi olmak kişiyi toplumda saygın bir konuma getiren bir durumdur. Dede Korkut Destanı'nda Bayındır Han, yılda bir kez verdiği toyda erkek çocuğu olanları ak, kız çocuğu olanları kızıl otağa, çocuğu olmayanları ise kara otağa oturtur. Kara otağa oturanın altına kara keçe serilip önüne kara koyun yahnisi verilmesini emreder (Ergin, 2016: 78). Hüyrlukga -Hemra Destanı'nda o dönemin adetlerine göre çocuğu olmayan kişinin bir düğüne gittiğinde düğün sahibinin onun beline kemik kıştırıp, atının kuyruğuna da bez bağlayarak çocuksuz olduğunun yüzüne vurulduğu söylenir (Yıldız, 2001: 201).

Uzun yıllar çocuksuz olan çiftlerin çocuk sahibi olmak için birden fazla kadın ile evlenme, toy verip aç doyurma, ruhanî ve menkıbevi kişilerin kabrine gidip dualar etme gibi çeşitli yollara başvurdıkları görülmektedir. Bu destanda da kırk kadın ile evlenip çocuk sahibi olamayan Padişah, çocuk sahibi olmak için Hz. Ali'ye dualar etmeye gider:

Çocuğu olmayan Mısır yurdunun padişahı Hısrov, Hz. Ali'nin kabrine gider. Orada bir düş gören padişah çocuk sahibi olacağını ancak çocuklar on dört yaşına bastıklarında onları kaybedeceğini öğrenir. Uykusundan uyanan padişah kederlenir ve evine geri döner. Bir

zaman sonra Padişah, iki eşinden dört çocuk sahibi olur. Erkek olanlara sırasıyla Ziver, Hurşit ve Hemra; kız olanına ise Gülcemile adını verir (Yıldız, 2001: 204-205).

* Ağabeylerin gönderilip kız kardeşin evde bırakılması

Ataerkil yapının bir gereği olarak ön planda bulunan erkekler, destanlarda genel olarak bu konumlarını korurlar. Kız çocukları ise daha çok muhafaza edilmesi gereken kişilerdir. Hüyrlukga-Hemra Destanı'nda kadının her koşulda korunması ve göz önünde bulundurulması gerektiği düşüncesinin olduğu görülür:

Çocuklar on dört yaşına bastıklarında Padişah, onların ölümünü görmemek için etrafına da danışarak çocukları Çin-Maçin vilayetine göndermeye karar verir. Sadece kızı Gülcemile yanında kalmıştır (Yıldız, 2001: 207).

* Kahramanın, kız kardeşinin desteğini alarak saygınlık kazanması

Destanlarda kahramanın sosyal grubun temsilcisi olması onun yiğitliğini ispatlaması ile mümkün olmaktadır. İbrayev, kahramanın saygınlık ve hürmeti hanlık veya beylik gibi alınabilen, babadan oğla geçen, zenginlik gibi satın alınabilen bir derece değil; halk adına bir atılımda bulunduğu, halka emeği geçtiği için kazanılabileceğini söyler (1998: 244). Destanda başkahraman Hemra'nın saygınlık kazanması şöyle gösterilir:

Yola çıkan kardeşler Çin-Maçin vilayetine varırlar. Hemra burada insanların açlıktan kırıldığını görünce onlara her gün yemek verir. Ancak yanında getirdiği erzaklar tükenince yardım için ağabeylerine gider. Ağabeyleri onu eli boş gönderirler. Bunun üzerine kız kardeşi Gülcemile'nin ona gizlice verdiği iki inci kandili ağabeylerine vererek erzakları onlardan satın alır ve aç-fakir halka erzakları dağıtır (Yıldız, 2001: 210).

Destanda üç erkek kardeşten en küçüğü toplumsal faydayı yani halkın menfaatini göz önünde bulundururken ağabeyleri kendi menfaatlerini düşünürler. Bu açıdan bakıldığında ağabeylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden tipler oldukları anlaşılır. Kız kardeş ise ağabeyini destekleyen ve ona yardım eden olumlu bir tiptir.

* Küçük kardeşin, (üvey) ağabeylerin hayatını kurtarması

Kahramanın erginlenme sürecinde gösterdiği ilk kahramanlığın önemini vurgulayan Naciye Ata Yıldız; kahramanın bu ilk başarısının ailesi, ülkesi ve sevdiği için yapabileceklerinin bir göstergesi olduğunu söyler. Bunun yanında kahramanın halkı, yurdu ve yakınlarını bir tehlikeden kurtarmasını kahramanın varlık sebebine uygun düşeceğini belirtir (2015: 589). Hemra'nın başarısı şu şekilde anlatılır:

Hemra buradaki halkı da yanlarına alarak Mısır'a gitmeye karar verir. Yolda karşılarına Azrail çıkar. Tüm halk Hemra'nın canı yerine kendi canlarını feda etmek isteyince onların canı bağışlanarak her bir kardeşe uzun ömür verilir (Yıldız, 2001: 212).

Kahramanın alp özelliğinin ön plana çıktığı bu bölümde küçük kardeşin ağabeylerini koruyup onlara sahip çıkan, yaş itibarıyla küçük olmasına rağmen lider, kurtarıcı gibi yönleri bulunan bir tip olduğu görülür.

* Kardeşlerin birlikte maceraya atılmaları

Vladimir Propp, "Masalın Biçimbilimi" adlı eserinde kişilerin işlevini ele alırken kahramanın maceraya atılmasının sebepleri arasında aileden birinin bir eksiği olduğunu ya da aileden birinin bir şeyi elde etmek istediğini belirtir (Propp, 2011: 29). Bu destanda da üç kardeşin maceraya başlama nedenleri Propp'un da belirttiği gibi aileden birinin bir şeyi elde etme isteği ile olur:

Padişah bir gün rüyasında Bülbülgöya adlı bir kuşu görür ve o kuşu bulmak için oğullarını göndermeye karar verir. İki kardeş Hurşit ve Ziver yola çıkmak için hazırlık yapar. Okuldan dönerken ağabeyleri ile karşılaşan Hemra, ağabeylerine katılmak ister. Ağabeyleri buna karşı çıkarak yollarına devam etseler de Hemra babasından izin alarak peşlerine takılır (Yıldız, 2001: 221).

* Küçük kardeşin, (üvey) ağabeylerinden daha cesur olması

Destanlarda, kahramanın amacına ulaşması için öncelikle birtakım engelleri aşması gerekmektedir. Üç kardeşin yolculuğa çıktığı bu destanda en küçük kardeşin ağabeyleri için fedakârlık göstermesi, kendi hayatını tehlikeye atması söz konusudur:

Ağabeyleri Hurşit ile Ziver bir süre yol alırlar ve dinlenmek için bir yerde dururlar. Ancak orada günlerce yatıp dinlenirler. Hemra onlara yetişip neden ilerlemediklerini sorduğunda ise hastalandıklarını söylerler. Hemra bu yalana inanmasa da sesini çıkarmaz. Yola devam ederler ve karşılarına üç yol çıkar: Bunlardan biri “giden sağ gelir.”, diğeri “ gidenin dönüp dönmeyeceği şüpheli.” Üçüncüsü ise “giden gelmez” yoludur. Hemra, büyük ağabeyine “gitse gelir” yoluna, diğeri ağabeyine “gidenin dönüp dönmeyeceği şüpheli” yoluna gitmelerini, kendisinin de “gitse gelmez” yoluna gideceğini söyler. Yola koyulmadan önce de bir taşın altına her birinin bir ok bırakmasını, böylece dönen kişinin diğerlerinin durumundan haberdar olacağını söyler. Bundan sonra yola koyulurlar (Yıldız, 2001: 222).

* Peri kardeşler

Destanlarda yardımcı karakterler olarak ele alınan olağanüstü varlıklar (peri, dev, vb.) çeşitli tiplerde olabilmektedirler. Kimi zaman olumsuz bir yapıda olan bu tipler, kahramanın düşmanı olarak ortaya çıkarken kimi zaman da olumlu tipler olarak kahramana yardım eden varlıklardır. Hüyrlukga - Hemra Destanı'nda kardeş olan iki peri ile karşılaşmaktadır. Bunlardan biri Hüyrlukga Peri diğeri ise Hürzagpıran Peri'dir.

* (Peri) Ablanın,kız kardeşinden sevgilisini istemesi

Kardeşler arasındaki ilişkiler her ne kadar sevgi temelli olsa dahi psikolojik değişkenler, kişisel farklılıklar gibi sebeplerden kardeşler arasında birtakım problemler yaşanabilir. Bu destanda kız kardeşlerin birbirleri ile olan ilişkileri ablanın yanlış eylem ve isteğinden dolayı bozulur.

Hüyrlukga Peri, Hemra'nın aradığı Bülbülgüya kuşu için kardeşi ile savaşı ve kardeşi Hürzagpıran'ı yener. Kardeşi ise Hüyrlukga'nın uğruna kendisi ile savaştığı sevgilisini yani Hemra'yı görmek için yanına gider. Hemra'yı gördüğünde ona âşık olur. Kardeşi Hüyrlukga'dan Hemra'yı bir gece için kendisine vermesini şöyle söyler:

Başıña döneyin, Hüyrlukga can,

Gözel yarıñ bir gün berseñ ne boldı?

Canımı canıña eylesem gurban,

Gözel yarıñ bir gün berseñ ne boldı?

*Yarıñı bir gece mihman eylesem,
Täze güllerime bagban eylesem,
Gadırlı canımı gurban eylesem,
Söver yarıñ bir gün berseñ ne boldı?*

*Aşık öler magşugınıñ zarından,
Umıdım bar alma bilen narından,
Geçip men dünyäniñ külli barından,
Gözel yarıñ bir gün berseñ ne boldı?*

*Bir adam getirdiñ dogan kasdına,
Gılıç açıp çapsın meñi destine,
Sözleyän sözleri gözüm üstüne,
Bir gice yarıñı berseñ ne boldı?*

*Bagtım gara, adım Hüyrzagpıran,
Panı dünyä bakası yok, bipayan,³⁴
Daşıñdan övrüley, Hüyrlukga can,
Gözel yarıñ bir gün berseñ ne boldı? (Yıldız, 2001: 247-248)*

³⁴ sonsuz

Türk aile yapısında iki kardeşin aynı kişi ile evlenmesi uygun görülmemektedir. Bununla birlikte kardeşlerden birinin sevdiği kişiyi, diğer kardeşin istemesi de olağan karşılanmaz. Destanda kardeşinin sevdiği kişiye âşık olan ablanın, bu kişiyi elde etmek için yeri geldiğinde öz kardeşi ile mücadeleye girmesi görülür:

Hüyrlükga ablasının bu isteğini geri çevirir. Ancak kardeşi ısrar eder ve ona da Hemra ile nikâh düşeceğini söyler. Böylece iki kardeş tartışmaya başlar. En sonunda kadıyı çağırarak bu işi neticelendirmeye karar verirler. Hüyrgyzpıran kadının kendisine olan ilgisini bildiği için gizlice onun yanına gider ve aklını karıştırır. Kendi istediği cevabı vermesi için ona yakınlaşır. Kadı, iki kardeşin yanına geldiğinde ikisine de nikâh düşebileceğini söyler. Hüyrlükga, bunu duyunca kadının neden böyle bir şey söylediğini anlar ve eğer doğruyu söylemezse onu öldüreceğini söyler. Kadı, bunun üzerine nikâh düşmeyeceğini söyler. Hüyrlükga, kardeşini ve kadıyı affeder ve onları gönderir (Yıldız, 2001: 248-251).

Burada dinen uygun olmayan bir biçimde abla, kız kardeşinin sevgilisi olan başkahramanı ister. Kardeşler arasındaki ilişki bu sebepten bozulmuş, iki kardeş birbirleri ile savaştıkları noktaya gelmiştir. Ancak küçük kardeş hata yapan ablayı affetmiştir.

* Küçük erkek kardeşin, (üvey) ağabeylerini bulmaya gitmesi

Bir kardeşe sahip olmak aynı zamanda sorumluluk sahibi olmayı da gerektirir. Kardeşler toplumda her zaman birbirlerini koruyup kollaması gereken kişiler olarak görülür. Koruma ve sahiplenme vazifesini bu destanda küçük kardeş üstlenir:

Hemra, Hüyrlükga'dan ayrılarak babasının istediği Bülbülgöya'yı yanına alır ve ağabeyleri ile ayrıldığı yol ayrımına geri gelir. Taşın altına baktığında ağabeylerinin dönmediğini görür. *Vey allacanım, agalarım gelmündür. agalarımı tapıp alıp barayın, bolmasa atam käyär³⁵ başı bitince barayın*, diye düşünüp kuşu bir yere saklar ve ağabeylerini bulmaya gider (Yıldız, 2001: 254).

³⁵ azarlamak, paylamak

* Küçük erkek kardeşin, (üvey) ağabeyleri için üzülməsi

Hemra, ağabeylerini bulmak için yola çıktığında bir yurda varır. Burada padişahın huzuruna çıkar ve ağabeylerini aradığını bir name ile söyler. Namede ağabeylerinin yiğitliğinden bahseden Hemra, içinde bulunduğu durumu şöyle dile getirir:

Gulak salıp arzım eşit, patşahım,

*Begler, **iki goç gardaşım yitirdim.***

Altı aya urdı her bir günlerim,

*Begler, **iki goç gardaşım yitirdim.***

«Barsa-gelmez» diyen yola men bardım,

Peri şahı bilen dövränlar sürdüm,

İşim bitdi –Bilbilgöyeni aldım,

*Begler, **iki goç gardaşım yitirdim.***

Ne sebäpden bagtım bolupdur gara,

Sinama çekilen çaprazlı yara,

Hoca, seyit, ahun, pakır-pukara,

*Begler, **iki goç gardaşım yitirdim.***

Müsürde vatanım, hakiñ gulu men,

Başım yaşıdır,³⁶ han yanında ulı men,

Adım Hemra, Hisrov şanıñ oğlu men,

³⁶ genç

Her ne kadar üvey de olsa başkahramanın, ağabeylerini gerçek birer kardeş olarak gördüğünü burada tespit etmek mümkündür.

* (Üvey) Ağabeylerin, küçük erkek kardeşi tanımaması

Hemra ağabeylerini bulmak için bir süre yola alır ve padişah kızın şehrine gelir. Sokaklarda dolaşırken kelle pazarında ağabeylerinin çalıştığını görür. Üstleri başları perişan; saçları, tırnakları uzamış bir şekilde gördüğü ağabeylerini hemen tanır. Ağabeyleri ise onu tanıyamaz. Ağabeylerini karşısına alıp konuştuğunda ağabeyleri *Biz Müsür velayatınıñ perzendi*³⁷. *Hısrov patışanıñ oğlanlarıdırıs. Üç aga-ini erdik, özümüzden kiçi Hemra diyen inimiz bar erdi, onuñ enesi başga erdi. Üçümüz hem Bilbilgöye üçin bile çıkıpdık. Yolda bir çeşmä yetdik. Şol çeşmäniñ başında bir daş bar erdi. Ol daşa “sag yola gitgen sag-salamat geler; orta yola gitgen ya geler, ya gelmez, çep*³⁸ *yola gitgen asla gelmegey diyip, yazılıpdır. Hemra inimiz hatı okap, özi “gitse-gelmeze” gitdi. Onuñ öli-diriligi nāmālim* sözleriyle durumlarını anlatırlar. Hemra; ağabeylerine, kardeşlerini tanıyacakları bir nişanı olup olmadığını sorar. Ağabeyler, onun sırtında bir nişanı olduğunu söylerler. Hemra, sırtındaki nişanı gösterdiğinde ağabeyleri onu tanır (Yıldız, 2001: 257).

Burada kardeşlerin birbirlerini bir işaretle tanınması tespit edilmiştir.

* Erkek kardeşin (üvey) ağabeylerini kurtarması

Hemra'nın ağabeyleri, padişahı kız olan bir yurda gelirler. Padişah, gelenleri bir dizi oyun ile sınar. Ağabeyler, bu sınamadan geçemeyince ellerindeki her şeyi kaybederler. Hemra, ağabeylerini bu yerden çıkarmak için padişah kızın oyunlarını kabul eder. Önce kızla görüşerek onu yenen Hemra, sonra atışmaya geçer. Atışmada da kızı yendikten sonra son oyun olan satranca geçerler. Satrançta kızın oyununu bozarak ağabeylerinin yenemediği padişah kızı yener (Yıldız, 2001: 259).

Küçük kardeşe bu bölümde de kurtarıcı bir tip olarak rastlanır.

³⁷ çocuk, evlat

³⁸ sol

* Küçük erkek kardeşin, (üvey) ağabeylerini evlendirmesi

Hemra, büyük ağabeyi Ziver'i yendiği padişah kız ile evlendirmek ister. Nikâhlarını kıymak için bir molla aranırken Hemra, nikâhı kendisinin kıyacağını söyleyerek Ziver ile kızı evlendirir. Orada yaşayan Şagul adlı kızla da diğer ağabeyi Hurşit'i evlendirir (Yıldız, 2001: 259).

Küçük kardeş burada ağabeylerinin evliliklerine karar veren kişidir.

* Küçük kardeşi kıskanan (üvey) ağabeylerin, kardeşi öldürmek istemeleri

Kardeşlerin yer aldığı destanlarda kimi zaman kardeşler birbirini kıskanır. İtibarını kaybetme, gözden düşme yahut ikinci planda hissetme gibi nedenler kardeşler arasındaki bağların zayıflamasına, kardeşlerin birbirlerine düşman kesilmesine neden olabilmektedir. Ülkü Kara Düzgün, destanlardaki kahramanların her yaptığı ile başarı kazanan bir konumda tasvir edildiğini, bu durumun da etrafındaki kişilerde kıskançlık ve hazımsızlığa neden olduğunu, kahramanın başarılarında en fazla rahatsızlığın da en yakınındaki kişilerde görüldüğünü, bu nedenle de bu kişilerin kahramana ihanet ettiklerini söyler (2014: 168). Destanda kardeşler arasında tespit edilen kıskançlık şöyledir:

Toyları yapıldıktan sonra ağabeyleri kendi aralarında *Bize beryân gıcalatını*³⁹ *göryermiñ? Bu yerde şunu edyân, öz yurdumuza baranda, ata basdırıp hem öldürer. Munuñ yolda gamını iyeli*⁴⁰ şeklinde içlerinde kötülük beslemeye başlarlar. Baba yurduna dönmek için yola çıktıklarında Hemra, babasının istediği kuş olan Bilbilgöye'yi de yanına alınca ağabeylerinin içlerindeki kıskançlık artar. Hurşit ve Ziver yolda, döndüklerinde Hemra'nın babalarının gözünde yükseleceğini, onları ise rezil edeceğini düşünerek kardeşlerini öldürmeye karar verirler.

* Küçük kardeşin ölmek için (üvey) ağabeylerine yalvarması

Dilenmek için mola verdiklerinde Hemra uykuya dalar. Bu sırada ağabeyleri onun boynuna bıçak dayayınca Hemra uyanır ve ağabeylerinin kendisini öldüreceğini anlar. Hemra, ağabeylerini yapacakları bu işten döndürmek için şöyle söyler:

³⁹ sitem

⁴⁰ gamını yemek, düşünmek

Agalar agası, zalım agası,

Öldürüp galmañız nâhak ganıma!

Üçevmiz hem bir atanıñ balası,

Öldürüp galmañız nâhak ganıma!

Aşıklar halkınıñ azarı⁴¹ bolmaz,

Dogandan doganıñ bizarı⁴² bolmaz,

Çöl yerde öleniñ mazarı bolmaz,

Öldürüp galmañız nâhak ganıma!

Her säherler dat⁴³ ederdim allaga,

Ölüm barabardır şah-u gedaga,

Bir sırrım bar, ayda bilmem ataga,

Öldürüp galmañız nâhak ganıma!

Hemra diyer, ayra düşdüm ilimden,

Biçäre men, hiç iş gelmez golumdan,

Bilbilgöyä guşı gitdi elimden,

Öldürüp galmañız nâhak ganıma! (Yıldız, 2001: 259-260).

* Küçük kardeşin, (üvey) ağabeylerine sitem etmesi

⁴¹ acı

⁴² bıkmış, usanmış

⁴³ feryat

Ağabeyleri Hemra'nın gözlerini oyup elini ve ayağını bağlayarak onu bir kuyuya atarlar. Hemra, burada ağabeyleri için bir söz söyler:

*Mundan gider bolsañ, **zalım agalar,***

Her ne göreniñiz beyan diygey siz!

Yalñız oğluñ galdı çayıñ içinde

Öleni yok, aman-esen diygey siz!

Bir yaman sövdaga düşüpdür başı,

Gözün oyup, çaya saldı gardaşı,

Zäherdir yeni, zakgundur aşı,

Yoldaşdır yılan, çıyan diygey siz!

Biline hümmetiñ gorun⁴⁴ bağlayan,

Pırakımda⁴⁵ sınasını daglayan,

“Gelmedi” diyip, yolum garap⁴⁶ aglayan,

Şa Hırov atama salam diygey siz!

Dokuz ay, dokuz gün meni göteren,⁴⁷

Perva edip, kemalıma yetiren,

Säherlerde turup, ak süydi beren,

Mähriban eneme salam diygey siz!

⁴⁴ kemer

⁴⁵ ayrılık

⁴⁶ bakmak

⁴⁷ 1. birini, bir şeyi kaldırmak, 2. taşımak

Yüregimden hergiz⁴⁸ gitmez bu dagım,

Vagtına yetmeyen, söndi çırarım,

Bir ağaçda bile biten pudagım,

Gülcemile siñlä salam diygey siz!

Oña hakdan beyle kismat bolupdır,

Akıl bilen huşun birev alıpdır,

Özüniñ agası çaya salıpdır,

Köñlüniñ kăbesi veyran diygey siz!

Hicr oduna yandı oğluñ yüregi,

Gözün oyduk, indi yokdur geregi...

Ahırında Hemra canıñ dilegi-

Hakdan bir gövheri-iman diygey siz! (Yıldız, 2001: 260-261).

Hemra'nın bu sözlerini duyan ağabeyleri onun ölmediğini anlayıp kuyuya taş atmaya başlarlar. Taş atmaktan yorulduklarında sesini işitmeye çalışırlar. Bir ses gelmeyince de yollarına devam ederler. Babalarının onun öldüğüne inanması için Hemra'nın atını da öldürüp gömerler (Yıldız, 2001: 261).

Bu bölümde kardeşlerin arasına kıskançlık girdiği ve bu nedenle ağabeylerin, kardeşi öldürmek istedikleri görülür.

⁴⁸ asla

* Kız kardeşin, (öz) ağabeyinin ölümü üzerine üzüntüsünü dile getirmesi

Ağabeyler, yurda ulaştıklarında Bülbülgöya'yı alıp Padişah'ın huzuruna çıkarlar. Padişah, oğullarını görünce sevinir; Hemra'nın yanlarında olmadığını görünce de akıbetini sorar. Ziver ve Hurşit daha küçük bir çocuğu neden peşlerinden gönderdiğini söyleyip Padişah'a sitem ederler. Gülcemile, üvey ağabeylerinin ağlamaya başladığını gördüğünde *Meniñ agam nâme üçin gelmedi?* diyerek ağlar ve bir gazel okur:

Cigerbendim, hanı meniñ sırdaşım,

Ne boldı ki, meniñ agam gelmedi?

Gana döner boldı meniñ gözyaşım,

Ne boldı ki, meniñ agam gelmedi?

Men bilmenem, diriligi gümandır,

Cıdalıkda⁴⁹ daglar başı dumandır,

Bu ayralık şum⁵⁰ ölümünden yamandır,

Ne boldı ki, meniñ agam gelmedi?

Gardaşlığı bize güzer⁵¹ etdimi,

Ya-da özge yerde vatan tutdumı,

Yusup kimin agaları satdımı,

Ne boldı ki, meniñ agam gelmedi?

⁴⁹ ayrılık

⁵⁰ fena, kötü

⁵¹ geçit

*Gızıl yüzi sargarıban soldumı,
Acal yetip, peymanası doldumı,
Yete bilmen, uzak yolda galdımı,
Ne boldı ki, meniñ agam gelmedi?*

*Gülcemile aydar, men bir natuvan,⁵²
Pelegiñ cebrinden boldı ciger gan,
Hälä geler idi, bolsa ol aman,
Ne boldı ki, meniñagam gelmedi? (Yıldız, 2001: 262-263).*

Bu sözlerden kız kardeşin üvey ağabeylere güvenmediği, Yusuf Peygamber'in kardeşleri tarafından kuyuya atılması örneğini telmih etmesiyle anlaşılmaktadır. Kız kardeş ağabey ilişkisinde kız kardeşlerin tavrı, ağabeylerine duydukları sevginin güçlü olmasından kaynaklanır. Destanda ağabeyinin ölümü karşısında çaresiz olan kız kardeşin üvey ağabeylerine hesap sorması tespit edilmiştir.

* (Üvey) Kardeşlerin ihanetinin ortaya çıkması

Padişah, Hemra'yı kaybetmesinin sebebi olarak Bülbülgöya'yı görür; onu öldürmek için hamle yaptığında Bülbülgöya, ona tüm gerçeği anlatır:

*Gulak salıp, arzım eşit, soltanım,
Akli-huşı, kararından ayrıldıñ,
Alla saldı ayralığıñ derdine,
Gülüstanlı gülzarıñdan ayrıldıñ.*

⁵² güçsüz

*Gahba pelek çarhın kece burandır,
 Duşman bilen Hemra meylis⁵³ gurandır,
 Takık⁵⁴ bilgin, seni huda urandır,
 Algır⁵⁵ guşuñ, şuñkarıñdan⁵⁶ ayrıldıñ.*

*Eremiñ bağından meni getirdi,
 Yarlığını perizatdan ötürdi,
 İki agasın kellepezden⁵⁷ gutardı,
 Hemra athı arslanıñdan ayrıldıñ.*

*Nesimi pek pustın⁵⁸ nahak soydular,
 Seniñ ogluñ iki gözün oyduklar,
 Agaları bir güyada goydular,
 Dag yıkıldı, çınarıñdan ayrıldıñ.*

*Adım Bilbilgöyâ, guşuñ sarpası,⁵⁹
 Perzend bolar adamzadın urpası,⁶⁰
 Adamıñ balası, guzıñ körpesi,
 Körpe guzı-goçgarıñdan ayrıldıñ. (Yıldız, 2001: 263-264)*

⁵³ meclis
⁵⁴ emin
⁵⁵ alıcı
⁵⁶ sungur, akdoğan
⁵⁷ kelleci
⁵⁸ derisi
⁵⁹ saygılı
⁶⁰ öz

Bu sözler üvey ağabeylerin hainliğini ortaya koymaktadır.

* Kız kardeşin sadakati

Kız kardeş Gülcemile, ağabeyinin başına gelenleri öğrenince birkaç söz söyler:

Hasratıñdan hasta can, otga yakar men, gardaşım,

Gelmedi diyip çar taraplarga bakar men, gardaşım,

Günde seni yat edip, öyden çıkar men gardaşım.

Hicriñ oduna erip, suv dek akar men, gardaşım,

İslesem, indi seni kaydan⁶¹ tapar men, gardaşım!

Panı dünyanıñ mazasın⁶² biley ötdi, vadarıg,⁶³

Bir gelip bizden habar hiç almay ötdi, vadarıg,

İki zalımıñ golundan gülmey ötdi, vadarıg.

Sındı⁶⁴ gülüñ gunçası, açılmay ötdi, vadarıg.

İslesem, indi seni kaydan tapar men, gardaşım!

Hesretiñden galdı atañ, zarı-sergezden bolup,

Yaş döküp, aglap eneñ, iki gözi giryan⁶⁵ bolup,

Yarı-dostuñ eşidip, vaspiñda bagrı gan bolup,

⁶¹ nereden

⁶² zevk

⁶³ eyvah

⁶⁴ kırılmak, vurulmak

⁶⁵ ağlamak

Bu sebäpden men köyer⁶⁶ men, hatırım veyran bolup,

İslesem, indi seni kaydan tapar men, gardaşım!

Bermedi gahba pelek agamıñ işine rovaç,⁶⁷

Özi çayda, galdı munda malı-mülki, tagtı-täç,

Niçik edip, çay içinde yatdıñ, ey nâzik mezaç,

Neyleyin men, bendeyi-biçäredir men näalaç,

İslesem, indi seni kaydan tapar men, gardaşım!

Gülşeni bağı-Eremde bir güli-ragna idi.

Bir lutapatlık nahalu⁶⁸ boyları zıba⁶⁹ idi.

İki dünya içre bitgen gövheri-yekta idi.

Nerim sözli, kerem yüzli, bir asılzada idi.

İslesem, indi seni kaydan tapar men, gardaşım!

Ne üçin kadir hudayım bizi etmişdir garıp,

Bu garıplık bile galdım zagpıran⁷⁰ dek sargarıp,

Men agamıñ vaspını dat⁷¹ eyleyin kimge barıp,

Delmurıp,⁷² yollarda galdım, men agamnı agtarıp,⁷³

⁶⁶ yanmak

⁶⁷ iyi

⁶⁸ fidan

⁶⁹ güzel

⁷⁰ safran

⁷¹ imdat

⁷² özlemek

İslesem, indi seni kaydan tapar men, gardaşım!

Bolmadı bu dünyäde zerreçe dövran oña,

Aladan geldi kazayı-merki⁷⁴ biderman oña,

Eyledi halkı-halayık-barçası arman⁷⁵ oña,

Gülcemile, nesip etgey gövheri-iman oña,

İslesem, indi seni kaydan tapar men, gardaşım! (Yıldız, 2001: 265-267).

Burada kız kardeşin, ağabeyine olan sadakati ve ağabeyinin başına gelenlerden dolayı üzüldüğü dile getirilir.

*Zor durumda olan başkahramanın, kız kardeşinin yardımıyla kurtarılması

Hemra'nın ağabeyleri tarafından öldürölmek istendiğini öğrenen Hısorov Padişah, halkı etrafına toplar. Hurşit ile Ziver'in ellerini bağlayarak onları Hemra'nın yanına götörmelerini ister. Ancak iki kardeş burada da kötölük yaparak ahaliyi çöle götörüp helak etmeyi düşünür. Bülbölgöya onların bu düşüncesini anlar ve Padişah'a söyler.

Bülbölgöya, Hemra'nın olduğu kuyuya tüm halkı götörür. Kuyunun başına geldiklerinde Padişah, oğluna seslenir. Hemra, bu sesin ağabeylerinin onu kandırmak için taklit ettiklerini düşünerek ses etmez. Sonra annesi gelir, ona da ses etmez. Sonunda kız kardeşi Gülcemile ***Doganım ölen yerinde men hem öler men!*** diyerek kuyuya atlamaya çalışır. Padişah'ın adamları onu kurtarıp geri çekerler. Gülcemile orada saçını dağıtıp, ağlaya ağlaya şunları söyler:

İki agam diyip, güman eyleme,

Men bagtı gara men, agam barmı sen?

Yagtı⁷⁶ rozugärim zından eyleme,

⁷³ aramak

⁷⁴ dert

⁷⁵ arzu

Hemra agam, şirin canım, barmı sen?

Hesretiñden gözde yaşım sil oldu,

Köye-köye meniñ canım kül oldu,

Sensiz öten her bir günüm yıl oldu,

Natuvanım, agam canım, barmı sen?

Gızıl gülüñ soldı yagıtı cahanda,

Öli-diriligiñ bize gümana,

Yalñız halıñ niçik geçdi zındanda?

Mähribanım, agam canım, barmı sen?

Maksat- muradını tañrı bermegen,

Bu dünyäde baş gün oynap yörmegen,⁷⁷

Cepa çekip, rahatını görmegen,

Hemra agam, şirin canım, barmı sen?

Gülcemile diyer, canı-sırdaşım,

Pırakıñda akar boldı gözyaşım,

Daşlara urayın bu garıp başım,

Hemra agam, mähribanım, barmı sen? (Yıldız, 2001: 269-270).

⁷⁶ 1. ışık, 2. aydınlık

⁷⁷ yürümeyen

Kız kardeşinin gözyaşları Hemra'nın yüzüne damlayınca Hemra, ailesinin gerçekten geldiğini anlar. Onların sesine ses verir ve oradan kurtarılır. Yurduna döndüğünde kız kardeşinden ateşi yakmasını ve ona korunu getirmesini ister. Gelen kora sevgilisinin saç telini atınca Hüyrlukga yardıma gelir ve onu sağlığına kavuşturur (Yıldız, 2001: 276).

Kız kardeşin ağabeyi için ölümü daha göze alabileceğinin anlatıldığı bu bölümde ağabeylerin ihaneti bir kuş vasıtasıyla ortaya çıkar.

* Olumsuz tipteki kardeşlerin cezalandırılması

Kuyudan kurtarılan Hemra eskisinden daha sağlıklı olur. Babası ağabeylerine ne ceza vereceğini sorar. Hemra da onların canını bağışladığını söyler ve kendilerini kurtardığı kelle pazarına onları yeniden çalışmaya gönderir (Yıldız, 2001: 277).

Destanın kardeş tipolojisi şu şekildedir:

Başkahramanın kız kardeşiyle ilgili tipoloji:

1. Aynı anneden dünyaya gelmişlerdir.
2. Kız kardeş ağabeyine sadıktır.
3. Kahraman zor durumda kaldığında ona destek olur.
4. Kız kardeş ağabeyine, üvey ağabeylerinin zarar verdiğini düşünür ve onlara hesap sorar.
5. Ağabeyinin öldüğü yerde o da ölmek ister.
6. Ağabey, kız kardeşin yardımıyla kurtulur.

Kahramanın üvey kardeşleriyle ilgili tipoloji:

1. Üvey kardeşler kıskanç ve bencil kişilerdir.
2. Kahramana karşı hep kötülük beslerler.
3. İki üvey kardeş, işbirliği yaparak kahramanı zorlu yola gönderirler.
4. Üvey kardeşler kahramanı öldürmek isterler.
5. Üvey kardeşler, küçük kardeşi işaret ile tanırırlar.
6. Üvey kardeşler kahraman tarafından cezalandırılırlar.

Destandaki iki kız kardeşin tipolojisi:

1. İki peri kız kardeş vardır.
2. Kardeşlerden biri olumlu, diğeri olumsuz tiptir.
3. Olumsuz tipteki kız kardeş, diğerkardeşin sevgilisini elde etmeye çalışır.
4. İki kardeş bu sebeple birbirleriyle savaşır.
5. Hata yapan abla, kız kardeşi tarafından affedilir.

3.1.3. Bozoğlan Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahraman: Yusuf Bey
2. Asıl kahramanın kız kardeşi: Abadan

* Kız kardeşin yas tutması

Kız-kardeş ağabey ilişkisinin ele alındığı bu bölümde esir düşen ağabey, kız kardeşini anarken onun kendisinin yokluğunda gülüp eğlenmediğini, yas içinde olduğunu düşünür:

Gözel Şah'ın Yusuf ve Ahmet Beyleri esir almak için gönderdiği Mürzemmet (Mirza Mehmet) bir hile ile onları yakalar. İki bey ne olduğunu anlamaya çalışırken Ahmet Bey, Yusuf Bey'e neden bu duruma düştüklerini sorar. Yusuf Bey ona cevap verir ve geride kalanları bir şiir ile anlatır. Bu şiirde kız kardeşinden de bahseden Yusuf Bey şöyle der:

...

İl gözinden boldım gayıp,

Mülkimiz boldı bisahıp,

Agam diyip saçın yayıp,

Ganlar aglap sinlim galdı.

... (Özkan, 1989: 193-194).

Bu sözlerde ağabey, kız kardeşinin kendisinin yokluğunda ne durumda olduğu ile ilgili bilgi vermiştir.

* Kız kardeşin emektaş ve sırdaş olarak görülmesi

Yusuf Bey, esir olarak götürülürken, ava çıktığında uğradığı bir çeşmeyi görür. Keyfi kaçır ve geride kalanları düşünür. Çeşmeden sevdiklerine selam söylemesini ister. Bir şiir okur. Burada da kız kardeşinden bahseder:

...

Zındana dönüpdür yagıtı cahanım,

Pervaz eder her dem ruhu-rovanım,

Emekdeşim, meniñ hem mähribanım,

Bir naçar siñlime salam diygeysen... (Özkan, 1989: 195).

* Ağabeyin, kız kardeşini anması

Aşır Bey, Yusuf ve Ahmet Beyleri kurtarmak için yiğitleri ile arkalarından gider. Düşmanla karşı karşıya geldiklerinde günlerce süren bir muharebe olur. Ancak Aşır Bey ve yiğitleri ağır yaralar alınca geri dönmek zorunda kalırlar. Yiğitlerinin döndüğünü gören Yusuf Bey'in aklına sevdikleri gelir. Yiğitleriyle vedalaşırken kız kardeşiyle de vedalaşır:

...

Lälegun bolupdır gözde bu yaşım,

Garıplıkda Ahmet boldı yoldaşım,

Bir eneden süyt emişen gardaşım,

Salam diyiñ zınhar naçar⁷⁸ siñlime

... (Özkan, 1989: 212).

⁷⁸ çaresiz

Bu sözlerden kız kardeşin kan birliği yanında aynı annenin sütünü emmek açısından da duygusal yakınlık hissedilen bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

* Kız kardeşin, ağabeyinin döndüğünü zannedip sevinmesi

Yusuf Bey'in kız kardeşi Abadan, pencereden bir grup atlının geldiğini görür. Gelenlerin ağabeyi ve yiğitleri olduğunu düşünür ve yanındaki kızlara dönerek hep beraber karşılamaya gideceklerini söyler:

Näzeninler, yörüñ begim aldına,

Sovgat⁷⁹ alıñ, gızlar agam geledir;

At çapışıp Harazmın'ın yurdına

Sovgat alıñ, gızlar agam geledir.

...

Her bendäni Huda kılsa serperaz,⁸⁰

Aşret görer, hor bolmaz ol gışt-yaz,

Yörüñ, indi çıkıñ öñine peşvaz,

Sovgat alıñ, gızlar agam geledir.

Meñin agam yigitleriñ agası,

Ona degdi Şahımerdan dogası,

Cılve berip görüner garası,

Sovgat alıñ, gızlar agam geledir.

⁷⁹ hediye

⁸⁰ yüceltilmiş

Abadan diyr, perizatlar yoldaşım,

Giceler hemdemim, gündiz sırdaşım,

Geldi Yusup, Ahmet iki gardaşım,

Sovgat alıñ, gızlar agam geledir (Özkan, 1989: 219).

Abadan, bu sözlerle ağabeylerine verdiği değeri göstermekte, onların yiğitliklerini anlatmaktadır.

* Kız kardeşin, ağabeyin başına gelen felaketi hissetmesi

Abadan, kızlarla birlikte bir tepenin üzerine çıkar. Gelen yiğitlerin arasında Yusuf ve Ahmet Beyleri göremeyince yakasını yırtıp saçını yolar. Ağlayarak bir şiir okur:

Dadı-peryat şum pelegiñ cebrinden...

Saç yayıp yıglañlar,⁸¹ galan ogşaydı;⁸²

Zar yıglaram agalarım derdinden,

Yaş döküp yıglañlar galan ogşaydı.

Hicran odı istihanım⁸³ yakıpdır,

Badı-acal ımaratım yıkıpdır,

Azız tenden şirin canım çıkıpdır,

Dat edip yıglañlar, galan ogşaydı.

⁸¹ ağlamak

⁸² benzemek

⁸³ kemik

*Pelek saldı maña magşar günini,
Zulum birle cıda kılmuş canını,
Boz atında gördim gızıl ganını,
Dat edip yıglañlar, galan ogşaydı.*

*Sınamda galmadı bir zerre takat,
Agamnı görmesem, boldı kıyamat,
Bivepa dünyäde görmedim rahat,
Nala⁸⁴ edip yıglañlar, galan ogşaydı*

*Abadan diyr, tende bagrım ezildi,
Ezel günden şeyle kismat yazıldı,
Vagtım yetip, can cesetden üzüldi,
Zarın yıglañ, begim ölen ogşaydı... (Özkan, 1989: 220).*

Olumlu tipteki kız kardeş, ağabeylerinin başına kötü bir şey geldiğini haber kendisine ulaşmadan hissetmektedir.

* Kız kardeşin, ağabeyi için hesap sorması

Abadan, gelen yiğitlerin önüne çıkarak onlara sorular sorar ve onları ağabeyleriyle birlikte gelmedikleri için ayıplar:

*Bile giden novcuvanlar,
Beg Yusubı neylediñiz?*

⁸⁴ fiğan

Dövrən süren begi- hanlar?

Beg Yusubı neylediñiz?

Hazan urdı gülüstanım,

Pelek yakdı istihanım,

Gözim üstinde mujgünim

Beg Yusubı neylediñiz?

Takatım yok gündiz, gice,

Halıma yıglap bir nice,

Ahmet bize emek beçe,

Can agamı neylediñiz?

Meniñ yüzüm boldı gara,

Cigerim boldı set⁸⁵ para

Niçäñize düşdi yara?

Agam canı neylediñiz?

At goyuban öñün alman,

Nayza⁸⁶ urup gılıç çalman,

Niçik geldiñiz, uyalman,

⁸⁵ bin

⁸⁶ mızrak

Yusup Beg'i neylediñiz?

*Özüne “men-men” diyenler,
Yüvrük⁸⁷ bedevin⁸⁸ minenler,
Saylap⁸⁹ serpayın⁹⁰ geyenler,
Beg Yusub'ı neylediñiz?*

*Izlarını kılsam tovap,
Pelek kıldı bagrım kebab,
Abadan diyr, beriñ covap!
Yusup Beg'i neylediñiz? (Özkan, 1989: 221-222).*

Bu sözlerde kız kardeşin ağabeyine olan sevgisinin güçlü olduğu tespit edilmiştir.

* Kız kardeşin, ailesine ağabeyinin gelmediğini haber vermesi

Abadan kara haberi vermek için annesi Lale Hanım'ın yanına gider. Ağlayarak durumu anlatır:

*Bugün saña ahırzaman bolupdır,
Yıgla, enem, gülzarıñdan ayrıldıñ;
Bagı-ömrüm indi talañ bolupdır,
Yıgla, enem, gülzarıñdan ayrıldıñ...*

⁸⁷ çevik

⁸⁸ saf kan at

⁸⁹ seçmek

⁹⁰ elbise

*Hazan boldı Harazmın'ın gülzarı,
Gurulıdır bu gün magşar bazarı,
Candan ötdi ayralığıñ azarı,
Yıgla, enem, gülzarıñdan ayrıldıñ...*

*Gözüñniñ rövşeni,⁹¹ canda rahatıñ,
Söver guziñ, bil kuvvatıñ, dövletiñ,
Artdırgan matagıñ⁹² bağı-cennetiñ,
Yıgla, enem, gülzarıñdan ayrıldıñ...*

*İspihan dey ulı ile baş bolan,
Onuñ cismi yat illerde lāş bolan,
Yat illerde peyşanası⁹³ çaş bolan...
Yıgla, enem, gülzarıñdan ayrıldıñ...*

*Abadan diyr, köyüp galdı bu canım,
Bir ah ursam, arşa yeter pıganıñ,
Hanı Yusup, Ahmet iki soltanım?*

Yıgla, enem, gülzarıñdan ayrıldıñ... (Özkan, 1989: 222-223).

⁹¹ ışık

⁹² mal

⁹³ alın

Kız kardeş, iyi ve kötü günde ağabeylerinin yanında olduğu kadar ölümünden sonra da sorumluluk sahibi olarak anneye verilebilecek en acı haberi vermekle mükelleftir.

* Kız kardeşin yas tutması

Yusuf Bey'in annesi Lale Hanım, kız kardeşi Abadan ve eşi Gülhatice Hanım bir araya geldiklerinde ağlayarak birbirleriyle konuşurler. Abadan ağabeyi için şunları söyler:

...

Agam arzı-halın aytdımı saña?

Ava gitdi, geñeş etmeyen⁹⁴ maña,

Niçik sövda boldı, bizlerden oña,

Hemme geldi, meniñ agam gelmedi...

...

Elip dek kamatım⁹⁵ nun dek bükülmiş,

Bu gün bize şeyle kısmat çekilmiş,

Bogaz ganı at yalına dökülmiş,

Hemme geldi, meniñ agam gelmedi...

...

Abadan'ıñ köpdür derdi-pinhanı,

Agam erer Harazmın'ıñ soltanı,

Yüregimde köpdür dagı, armanı,

⁹⁴ danışmak

⁹⁵ boy, gövde

Hemme geldi, meniñ agam gelmedi... (Özkan, 1989: 224-225).

* Kız kardeşin, ağabeyinin ölüm haberini alması

Bir süre sonra Ürgenç'te Yusuf ve Ahmet Beylerin, Gözel Şah tarafından öldürüldüğü haberleri yayılmaya başlar. Haberi işiten Yusuf Bey'in annesi, kız kardeşi ve karısı, Çarbağ'da toplanır; birbirlerine sarılarak ağlamaya başlarlar (Özkan, 1989: 256).

* Ağabeyin sağ olduğu haberine kız kardeşin sevinmesi

Yusuf Bey'in Çarbağ'da beş turnası vardı. Karısı Gülhatice Peri, onları haber getirmeleri için gönderir. Turnalar Yusuf Bey'e ulaşır. Ondan sağ olduklarına dair haber getirir. Gülhatice Peri, mutlu haberi Yusuf Bey'in kız kardeşi Abadan ve annesi Lale Hanım ile de paylaşır:

Elgaraz, ondan soñ Gülhatıca Peri'niñ bu sözünü eşidip, Läle Han enesi, Abadan siñlisi-hemmesi cem bolup, durnalarıñ habarını eşidip hoş bolup oturdılar (Özkan, 1989: 265).

* Öldürüleceğini anlayan ağabeyin, kız kardeşini düşünmesi

Gözel Şah, zindana attırdığı Yusuf ve Ahmet Beyleri öldürmek için harekete geçer. Yusuf Bey öldürüleceklerini anladığında sevdiklerini göremeyeceğini düşünür, bir söz söyler:

*Va darıga! Atam, enem, Gülhatıca yarım, **Abadan siñlim**, Āralı Han'ım, Aşır Beg Serdar'ım ve kırk yigidime duşup, dövrän sürebilmän, didar, kıyamata galmalı bolcak.*(Özkan, 1989: 281)

Bu söz üzerine Yusuf Bey, zindanda birlikte kaldıkları Baba Kamber'e eğer Ürgenç'e giderse sevdiklerine iletmesi için bir veda namesi okur:

Hiç bende bizler dek garıp bolmasın,

Arman bilen bendi bolup galmasın,

Biz dek bolsa, bu dünyäge gelmesin

Tä görinçä, naçar siñlim, hoş indi (Özkan, 1989: 282).

Ağabey, böylece bir daha göremeyeceğini düşündüğü kız kardeşi ile vedalaşmış olur.

* Ağabeyin, kız kardeşinin durumunu öğrenmesi

Gözel Şah'tan kurtulan Yusuf ve Ahmet Beyler, memleketleri Ürgenç'e doğru giderken yolda Vefa Bey adlı birine rastlarlar. Yusuf Bey, kardeşlerinin ahvalini öğrenmek için bir şiir ile soru sorar:

Agasından ayra düşen,

Hicr⁹⁶ odına köyüp bişen,

Bir çeşmeden süytemişen,

Ol Abadan siñlim bar mı?

Vefa Bey ise şöyle cevap verir:

Hoş gezer siñliñ Abadan,

Rövşen bolar yağı cahan,

Kaddı zıba, mürçe miyan,⁹⁷

Siñliñ aman, esen bardır (Özkan, 1989: 326-327).

* Ağabeyin dönüşüne kız kardeşin sevinmesi

Yusuf Bey'in kız kardeşi Abadan, ağabeylerinin döndüğünü öğrenince yanlarına gelir; dönüşlerinden duyduğu mutluluğu onlarla paylaşır:

Yüregim kuvvatı, köñül mıdarım,

Agalarım, aman-esen barmı siz?

Başım kölegesı, namısım, arım,

Agalarım, aman-esen barmı siz?

⁹⁶ ayrılık

⁹⁷ ince bel

*Başıñızdan geçdi nâzeyilli⁹⁸ günler,
Yüregimde arman-arman düvünler...
Şükür indi duçar bu günler,
Agalarım, aman barmı siz?*

*Giriftar oldıñız çayı -zindana,
Ol bedrek⁹⁹ Mürzemmet boldı bahana,
Şükürılla bu gün yagdı cahana,
Çıkdıñız, beglerim, aman barmı siz?*

*Başıñıza düşdi dürli sövdalar,
Yezitlerden yetdi sansız govgalar,¹⁰⁰
Büş pula ötmedi gımmat bahalar,
Agalarım, aman-esen barmı siz?*

*Abadan diyir, bu gün yetdim murada,
Siz gidenden soñra aylandım¹⁰¹ oda,
Suratı beg oğlu, aslı begzada*

***Agalarım, aman esen barmı siz?** (Özkan, 1989: 341).*

⁹⁸ ne çeşit

⁹⁹ kötü

¹⁰⁰ gürültü

¹⁰¹ dönmek

Burada kız kardeşin, ağabeyine kavuştuğu için mutlu olduğunun yanı sıra ağabeylerini kendisi için yüreğinin kuvveti ve başının gölgesi, namusu olarak gördüğü de anlaşılmaktadır.

* Kız kardeşin, ağabeyin dönüşünü annesine müjdelemesi

Abadan, beylerin dönüşünü annesine haber vermek için gittiğinde dilinden şu sözler dökülür:

Ene, şükür et Huday'a,

Arzuvlu armanıñ geldi;

Yovuz gün başıña saya,

Bolan mähribanıñ geldi!

Seniñ yüregiñ dag eden,

Sımap sıpat-nâzik beden,

Bendi bolup Müsür giden,

Hatarlı kerveniñ geldi!

Yüzleri cennet gülşeni,

Yüregim gaynap, coşanı,

İki göziñniñ rövşeni,

Bu cismine canıñ geldi!

Yedi yıl zından ereden,

Gözde yaşıñ gan eñreden,

Yakup kibi kân eñreden,

Yusubı-Kengan'ın geldi.

Huday'ım boldı mähriban,

Yene bolar bezmi-dövrän,

Köñliñde gamlasın arman,

Derdiñe dermanıñ geldi.

Bolupdır derdiñ dogası,

Gitdi bagtıñnıñ garası,

Din-Harazmın'ın eyesi,

Keremli soltanıñ geldi.

Ene can, götergin başıñ,

Beyhuda dökme göz yaşıñ,

Abadan diyr, çıtma gaşıñ,

Yusup, Ahmet canıñ geldi!

Annesi, Abadan'ın bu sözlerine inanmayınca, Abadan, annesini kolundan tutarak ağabeyinin yanına getirir (Özkan, 1989: 342-343).

Bu mısralarda kız kardeşin sevinci açık bir şekilde görüldüğü gibi, ağabeylerin hem ailenin hem de milletin hayatında ne gibi bir öneme sahip olduklarının ifadesi de tespit edilir.

* Ağabeyin, kız kardeşini rakibi ile evlendirmesi

Türklerde, kızların evliliği hakkında karar verme genellikle aile büyüğünün onayı ile gerçekleşmektedir ancak bazen ağabeyin de bu kararı verdiği görülür. Bozoğlan Destanı'nda da bu durum şöyle yer alır:

Yurduna dönen iki bey, bir düğün yapıldığını görür. Alladat Bey, damadı Ahmet Bey'in öldüğünü sandığı için kızını başka biriyle evlendirmektedir. Ancak Yusuf ve Ahmet Beyler düğün yerine gelince her şey anlaşılır ve Alladat Bay kızını evlendirmekten vazgeçer. Ahmet Bey ile Adine kızı yeniden nikâhlarlar. Yusuf Bey, yapılan hazırlıkların boşa gitmemesi için kız kardeşini Alladat Bey'in oğlu ile evlendirmek ister:

Ey Alladat Bay, sen munça toy, tomaşa edip, mahrum gamla toyıñ biderek¹⁰² gitmesin, seniñ oğlña men siñlimi bereyin (Özkan, 1989: 353).

Burada ağabeyin, kız kardeşini evlendirerek onun geleceğine şekil vermesi tespit edilmiştir.

Destandaki kardeş tipolojisi şu şekildedir.

1. Bir kız bir erkek kardeş vardır.
2. İki kardeş de olumlu tiptedir.
3. Kız kardeş, ağabeyine bağlı sadık bir tiptir.
4. Kız kardeş, ağabeyinin yokluğunda yas tutar.
5. Ağabey, kız kardeşini merak eden onu sahiplenen biridir.
6. Ağabey, uzakta iken kız kardeşini özler.
7. Ağabey, kız kardeşinin evliliğine karar verir.

3.1.4. Yusup ile Züleyha Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahraman: Yusuf
2. Asıl kahramanın öz kız kardeşi: İsmi verilmemiştir.

¹⁰² boşuna

3. Asıl kahramanın öz erkek kardeşi: İbni Yemin
4. Asıl kahramanın üvey (anne ayrı) on kardeşi: Sadece Yehuda, Şemgun ve Rubil'in isimleri verilmiştir.

* Birden fazla kardeşe sahip olma

Yakup Peygamber'in on iki oğlu vardır. Eşi Rahıl'dan Yusuf ve İbni Yemin adlı iki oğlu ve bir kızı vardır. Diğer eşinden ise sekiz oğlu vardır.

*Kardeşlerin kıskançlığı

Aile büyüklerinin çocuklarına karşı olan yaklaşımları kardeşler arasındaki ilişkilerde etkilidir. Babanın veya annenin çocuklardan birini daha çok sahiplenmesi, üstelik bunu eylem ve söylemlerine yansıtması çocukların birbirlerine olan bakış açılarını değiştirebilmektedir. Yusup ile Züleyha'da bu durum babanın çocuklarına yaklaşımında ortaya çıkmaktadır:

Yakup Peygamber, Yusuf'u bir an olsun yanından ayırmaz, onu diğer çocuklarından ayırır ve daha fazla sahiplenir. Diğer kardeşleri bu duruma kızar ve onu kıskanırlar:

Elkissa, Yakup alayhıs salam Yusup'ı barça oğlanlarından yağşı görer erdi. Bir zaman gaşından ayırmaz erdi. Munı özge oğlanları yaman görüp, reşk eder¹⁰³ erdi (Andalıp, 1987: 49).

*Üvey kardeşlere güvenmeme

Yusup, gördüğü rüyayı babasına anlatmak istediğinde Yakup Peygamber, Yusup'a düşünün kimseye anlatmamasını, eğer ağabeyleri bu rüyayı duyarsa başına bir iş getireceklerini anlatır:

*Ey, oglum, men düyşüñniñ tagbırın beyan kılayın. Sen hiç kimsäğe aymagay sen, **tü agalarıñ** eşidip, seni bir belaga giriftar kılmagay (Andalıp, 1987: 50).*

¹⁰³ kıskançlık

*Üvey kardeşlerin ihanet düşüncesi

Yusuf'un üvey annesi, Yakup ile Yusuf'un rüya konuşmasını işitip evine gelir. Oğulları yoldan geldiğinde Yusuf'un düşünüyü ve yorumunu onlara anlatır. Üvey ağabeyleri itibarlarını kaybedeceklerini düşünerek birbirleri ile konuşup Yusuf'u öldürmek için ant içerler. Babalarının Yusuf'u yanından hiç ayırmadığını bildikleri için kardeşlerden Rubil, hile ile bu işi yapacaklarını söyler (Andalıp, 1987: 52).

Sabah olduğunda Yusup'un yanına gelen ağabeyler, Yusup'u alarak gizli bir yere getirirler. Ona gördüğü rüyayı anlatmasını isterler. Yusup, bir yandan ağabeylerinin bu isteğini bir yandan babasının tembihini düşünür ve kararsız kalır. Ağabeylerine dönerek bir name söyler:

Öten halayıkdan galan bir söz bar.

Gördügiñ ört, görmedigiñ sözleme.

Köñülde müñ hıyal gice –gündiz bar.

Gördügiñ ört, görmedigiñ sözleme.

Diymesem, yalançı diyler adıma,

Diysem, näpermanlık asıl zadıma,

Agalarım, goyuñ köñül şadıma,

Gördügiñ ört, görmedigiñ sözleme.

Är oldurki dünyä köñül goymasa,

Sırın bu al bilen ol il duymasa,

Nebis¹⁰⁴ şeytan duşmanına uymasa,

¹⁰⁴ menfaat

Gördügiñ ört, görmedigiñ sözleme.

Agalarım bu gün hıcalat¹⁰⁵ etmäñ,

Atam bile maña hıyanat etmäñ,

Mundan artık düşşden rovayat etmäñ,

Gördügiñ ört, görmedigiñ sözleme.

Gudratı güyçlüdir ne kılsa cepbar,

Yusup biçärede bolmaz ıgtıyar,¹⁰⁶

Muhannesler¹⁰⁷ kılar sırrını äşgär,

Gördügiñ ört, görmedigiñ sözleme.

Yusup bu sözlerle düşünüy anlatamayacağını söyler. Ağabeyleri ise düşün gerçek olduğunu anlayarak babaları ile konuşmaya giderler. Babalarına Yusup'u alıp gezdirmek istediklerini söyleseler de babaları Yakup, Yusup'a iyi bakamayacaklarını söyleyerek vermek istemez:

Elkıssa Yusupdan agaları bu cogapnı eşitdi. Erse yüz hile-mekir¹⁰⁸ birle atasınıñ gaşıga barıp tagzım-tovazıg kılıp aytdılar:

Ey, ata, paslı bahar¹⁰⁹ bolup güller açılıp, bilbiller sayrap, suvlar her tarapa akıp, düyeler botlap,¹¹⁰ goyunlar guzulap, bulaklar¹¹¹ her tarapa akar. Yusupnı bizlerge goşup iber sen. Siz täki gız oylan dek onı hemişe öyde saklar siz. Tä sähralarnı gezip gövni hoş bolgay,dediklerinde Yakup Peygamber:

¹⁰⁵ utanç

¹⁰⁶ 1. hak, 2. izin

¹⁰⁷ korkak

¹⁰⁸ kurnaz

¹⁰⁹ yaz ayları

¹¹⁰ doğurmak

¹¹¹ pınarlar

Ey, oğlanlarım, sizler yaş erdiñizler, sizleri mundan hem yağşı perveriş kılğan men. Sizler ulug bolduñız, imdi nobat Yusupga yetdi ve hem eneden yetim galdı. Sizlerniñ eneñiz hâzir turur. Munı sizlerge goşup¹¹² ibermen,¹¹³(Andalıp, 1987: 53) der.

Esasen baba, burada oğullarına güvenmediğini, bu nedenle oğlunu üvey kardeşlerinden sakındığını dile getirir.

*Üvey ağabeylerin hileye başvurmaları

Ağabeyler, babalarını ikna edemeyince Yusup'un yanına giderler; onu kandırarak gidip babasından izin almasını isterler. Yusup, babasının yanına giderek ağabeyleriyle gitmek istediğini söyler. Yakup Peygamber, Yusup'un düşünüyüşünü hatırlayarak göndermek istemediğini söylese de Yusup, ağabeylerinin ona iyi bakacağını söyleyerek babasını ikna etmeye çalışır:

Yusup:

Ecazat berseñiz, şahım,

Tomaşa eylesem sähra.

Agalarım mähribandır,

Kılar anlar maña pervä.

Yakup:

Guzım, köp ezber¹¹⁴ eylediñ,

Näge bir bela bolmasın.

Hudanıñ hökmüdir her iş,

Yamanlık rova bolmasın.

¹¹² katmak

¹¹³ göndermek

¹¹⁴ becerikli

Yusup:

Kim bize yamanlık etgey,

Maña kimden cepa yetgey,

Ne kimsedir sizden ötgey,

Niçe zalım bolsa rısva.¹¹⁵

Yakup:

Hudadan gorkmagan adam,

Seni bilmez meni balam,

Yüregimde goyup yüz gam,

Yene bir sövda bolmasın.

Yusup:

Agalarım bardır pälvan,

Her birisi rüstem destan,

Kılar duşmanları yegsan,¹¹⁶

Bolup üstümde yüz şeyda.

Yakup:

Gorkuncım yok hiç kişiden,

Gorkaram tañrı işiden,

Agalarıñ duş-duşudan,¹¹⁷

Başıña govga bolmasın.

¹¹⁵ maskara

¹¹⁶ yok etmek

¹¹⁷ yakın, yakından

Yusup:

*Huda hökmi özge bolmaz,
Takdırdan gaçıp gutulmaz
Muhannesdir, sabır kılmaz,
Başa düşse, yüz -müñ sövda.*

Yakup:

*Guzım, senden cıda bolsam,
Ardıñça telmurıp galsam,
Pırakıñdan köyüp yansam,
Beyle mübtela bolmasın.*

Yusup:

*Yusup aydar, kararım yok,
İndi lahza durarım yok,
Ata, sizden bizarım¹¹⁸ yok,
Geler men bu gün ya tañla.¹¹⁹*

Yakup:

*Yakup aydar, netey canım,
Rugsat berdim, mähribanım,
Artdırma, ahı-pıganım,
Şu gün gel, tañla bolmasın (Andalıp, 1987: 56-57).*

¹¹⁸ bıkmış, usanmış

¹¹⁹ 1. yarın, 2. öbür dünya

Yusup, bu namede ağabeylerinin kendisini koruyacaklarını, başına bir şey gelmesine izin vermeyeceklerini söyleyerek ağabeylerine güvendiğini belirtir.

Burada üvey ağabeylerin kıskançlık ve kin ile kardeşlerine yaklaştıkları görülse de Yusup'un onları üvey görmediği, aksine öz ağabeyleri gibi güvendikleri anlaşılır.

*Kız kardeşin, ağabeyinin başına gelecekleri rüyasında görmesi

Yakup, Yusup'u ağabeyleri ile gönderdikten sonra evine gelir. Babasının geldiğini gören kız, hemen yanına giderek kardeşi Yusup'un nerede olduğunu sorar. Rüyasında Yusup'u on börünün ortasına alıp dişlediğini gördüğünü söyler. Dertlenen kız, kardeşi için bir name okur:

Va hasrata, Yusubımnı görmedim,

Didar kıyamata galdı neyläyin.

Sırlaşıban halı-dilin sormadım,

Didar kıyamata galdı neyläyin.

Gapıl bolup, kervenimni göçürdim,

Golumdaki şuñkar guşum uçurdım,

Ayralıgıñ şerabını içirdim,

Didar kıyamata galdı neyläyin.

İmdi görsem, can içinde gizlesem,

Tapıarmı sayyah bolup ızlasam,¹²⁰

Tä gelinçä giden yolun gözlesem,

Didar kıyamata galdı neyläyin.

¹²⁰ izlemek

*Nutkımız tutuldı gunça dahanda,
Arman galdı sovsan bile semende,
Andalıp dey pıgan eylöp çemende,
Didar kıyamata galdı neyläyin.*

*Naçar apasığa sırın aytmadı,
Arman galdı, bir hoşlaşıp¹²¹ gitmedi,
Va hasrata, miradığa yetmedi,
Didar kıyamata galdı neyläyin.*

Kız kardeş, görüşmelerinin kıyamete kaldığını söyler, kardeşi ile vedalaşamadığına hayıflanır (Andalıp, 1987: 60).

Kız kardeş gördüğü düş üzerine erkek kardeşinin başına bir şey geleceğini düşünerek üzülür. Kız kardeşin burada erkek kardeşini sahiplenen biri olduğu tespit edilmiştir.

*Kahramanın, üvey ağabeyleri tarafından öldürülmek istenmesi

Üvey ağabeyleri, Yusup'u da yanlarına alarak bir hayli yol giderler. Bir yerde durduklarında ağabeyi Şemgun, Yusup'un el ve ayaklarını bağlar. Hançerini çıkarıp başını keseceği sırada gökyüzünden bir kuş gelerek *Ey Yakupniñ perzentleri, hey adamzat, hem rehim kılmay öz biradarını öltürer mu? Mundag işni kim kılıp turur, ke sizler kılğay siz. Hudaniñ gahru-gazabından gorkuñ. Bu işi kılmañlar*, diyerek kardeşlerini öldürmemelerini söyler (Andalıp, 1987: 61).

¹²¹ veda etmek

Ağabeyleri, Yusup'u alıp başka bir yere götürürler. Bu defa üvey ağabeylerinden Rubil, Yusup'u alarak her yeri kan revan olacak şekilde ona eziyet eder. Yusup bunun üzerine ağabeylerine dönerek:

Ey, agalarım, men ne günä kıldım. Meni mundağ kılar sizler. Atañız birle vagdalarñızga vepa kılmaz sizler. Meniñ halımgı rehim kılıñ, diyerek kendisine eziyet etmemelerini söyler (Andalıp, 1987: 62). Ağabeyleri bu işten vazgeçmeyeceklerini söylediğinde Yusup bir gazel ile ağabeylerine yalvarır:

Ey, agalar, bu gün nurbat¹²² amandır,

Öldürip, galmañız năhak ganıma.

İndi meniñ tirikligim gümandır,

Öldürip, galmañız năhak ganıma!

Atam sizge niçik etdi permanı,

Niçe günler meni size bermäni,

Bir dem karar etmez meni görmäni,

Öldürip, galmañız năhak ganıma!

Atam sözi hesar¹²³ imiş daşıma,

Men gapılam iş getirip başıma,

Rehim eylăñ, gözden akan yaşıma,

Öldürip, galmañız năhak ganıma!

¹²² imdat

¹²³ kale

*Vedalaşıp galdı onda atañız,
 Darıga bu sözden çıkdı hatañız,
 Geliñler bolmasa meni satıñız,
 Öldürip, galmañız nāhak ganıma!*

*Dünyäde bet işdir rakıplık, menlik,
 Hakiñ islegeni rastlık, gönülik,
 Şunuñ dey bolarmı aga-inilik,
 Öldürip, galmañız nāhak ganıma!*

*Muminler dünyäde gapıl yatamı,
 Afu ediñ mende bolsa hatamı,
 Barıp sizler niçik kılğay atamı,
 Öldürip, galmañız nāhak ganıma!*

*Bu kismatlar maña hakdan eradat,
 Bir köñül avlamak Kābā zıyarat,
 Şikeste¹²⁴ köñlümi kılın ımarat,
 Öldürip, galmañız nāhak ganıma!*

¹²⁴ kırık

Garıbam, eşitmez bir kimse nalam,¹²⁵

Maña hasathorluk¹²⁶ eylemiş halam,

Ruzı-magşar¹²⁷ bolmañ rısvayı älem,

Öldürip, galmañız nâhak ganıma!

Yusup aydar, bu ne tersendelikdir,¹²⁸

Bilmen ne pıglımdan¹²⁹ ne gendelikdir,¹³⁰

Kıyamât gün niçik şermendelikdir,

Öldürip, galmañız nâhak ganıma! (Andalıp,1987: 62-63).

*Üvey ağabeylerin, kahramanı yeniden öldürmek istemeleri

Ağabeyler, Yusup’u öldürmek için yeniden hamle yaptıklarında gökyüzünden bir ses gelir: *Ey, Yakup’niñ perzentleri, biradarñıza muhdag cepa kılmañlar. Ataş dovzahıga¹³¹ giriftar¹³² bolar sizler.* Bu sözleri de dinlemeyen ağabeyler yeniden hamle yaptıklarında gökyüzünden bir ses daha gelir, eğer Yusup’u öldürürlerse onların da sonunun iyi olmayacağını iştirirler. Ağabeyler bunun üzerine korkup oradan uzaklaşırlar (Andalıp,1987: 64).

*Kahramanın,üvey ağabeylerinden özgürlüğünü istemesi

Üvey ağabeyleri, Yusup’u alarak başka bir yere getirirler. Yusup, ağabeylerinin yanına gider ve onlardan kendisini serbest bırakmalarını ister. Her ağabeyi, Yusup’a bir tokat atarak gönderir. Yusup son olarak ağabeyi Yehuda’nın yanına gelir. Ondan da özgürlüğünü şu sözlerle ister:

¹²⁵ inilti

¹²⁶ haset

¹²⁷ mahşer günü

¹²⁸ tehdit

¹²⁹ niyet

¹³⁰ kötü

¹³¹ 1. cehennem, 2. günahkâr

¹³² yakalanmak

*Gözüm nuri ulug agam,
 Bularga mübtela kılma!
 Salıp atamga yüz müñ gam,
 Onuñ bagtın gara kılma!*

*Meñ halınga rehim etgil,
 Atam peryadıga yetgil,
 Günāhim bolsa sen ötgül,
 Maña mundag cepa kılma!*

*Meñ hem haknuñ gulu erdim,
 Atamnuñ bilbili erdim,
 Ke hem canu-dili erdim,
 Bu işlerni rova kılma!*

*Pelek urdı maña şebhun,¹³³
 Yıkıldı başınga gerdun,¹³⁴
 Agalık hakını bu gün,
 Aga canım eda kılma!*

¹³³ öldürmek

¹³⁴ felek

Yusup biçäredir, hayran,

Atamnı eylemãñ gıryan,

Aga can başıña gurban,

Meni mundag geda kılma! (Andalıp, 1987: 64).

Burada üvey ağabeyler, küçük kardeşlerini öldürmekte kararlı olumsuz tiplerdir. Küçük kardeş ise bu kötülüklerine rağmen hâlâ onları iyi niyetli olmaya davet eden olumlu bir tiptir.

*Kardeşin, ağabeyleri hakkında hayal kırıklığını dile getirmesi

Üvey ağabeyleri, Yusup'u yeniden öldürmek istediklerinde onun kahkahalarla güldüğünü görürler. Nedenini sorduklarında Yusup, hatırında kalan bir anıyı anlatarak kendisinin on tane pehlivan gibi ağabeyi varken ona kimsenin düşmanlık edemeyeceğini düşündüğünü ancak asıl düşmanlığın onlardan geldiğini söyleyerek güler ve bununla ilgili bir name daha okur:

Agalarım ham sözüne inanıp,

Şiru-ner¹³⁵ dek agalarım bar diydim.

Şekli şemayılın görüp guvanıp,¹³⁶

Şiru-ner dek agalarım bar diydim.

Deñi-duşum¹³⁷ bile oynap yörende,

Goşulışıp zovkı-sapa sürende,

Her haysıñız bir menzilde görende,

Şiru-ner dek agalarım bar diydim.

¹³⁵ erkek aslan

¹³⁶ gurur duymak

¹³⁷ akranlar

Kimse duşman bolsa keser başını,
İtlere aç eder onuñ lāřını,
Hiç kim bilmez eken takdır işini,
Şiru-ner dek agalarım bar diydim.

On agam bar diyip aldım sanını,
Duřmanıñ her yerde döker ganını,
Meniñ üçin kılar pida canını,
Şiru-ner dek agalarım bar diydim.

Yusup aydar peymanımız dolupdır,
Gunça gülüm açılmayın solupdır,
Takdır duşman agalarım bolupdır,
Şiru-ner dek agalarım bar diydim (Andalıp, 1987: 65).

Burada kahramanın ağabeyleri hakkında düşündüklerinin yanlış çıkmasından dolayı yaşadığı hayal kırıklığı dile getirilmiştir.

*Üvey ağabeylerden birinin, kardeşini öldürmekten vazgeçmesi

Yusup'un sitemleri ve hayal kırıklıklarını işiten ağabey Yehuda gözyaşı döker ve kardeşi Yusup'u kucağına alarak *Ey, Yusup can, gorkmagıl, tä canım, barlığında seni öltürmäge goymas men. Ovval meni öltürerler andan soñ seni* sözleriyle ağabeylerine karşı Yusup'u korur (Andalıp, 1987: 66).

Burada üvey ağabeylerden biri, yapmaya çalıştıkları olaydan pişman olur ve ağabeylerine karşı küçük kardeşini savunur.

Ağabeyler, Yusup'a ne yapacaklarını konuştuklarında kardeşlerden Yehuda, onu öldürmeyip kuyuya atmayı, ölecekse de kendi kendine ölmesini teklif eder. Böylece ağabeyleri, Yusup'u kuyuya atarlar. Yusup, ağabeylerinin bu hamlesi üzerine yeniden onlara yalvarır:

Agalarım öltürseñiz razıyam,

Meni beyle çaha¹³⁸ salıp gitmäñiz,

Ülpeti¹³⁹ atamıñ gışu-yazıyam,

Men garıba beyle cepa etmäñiz.

Tañla huda kaza bolar kıyamat,

Yamanlık yağşılık bolar alamat,

Sizlerge bolmasın ol gün melamat,

Adı Şeddat pişesini¹⁴⁰ tutmañız.

Ne sebäpden maña azap edersiz,

Yıgladıp, göz yaşıım silap¹⁴¹ edersiz,

Garıp atañızın harap edersiz,

Hebsi şeytan sözlerine bitmäñiz.

¹³⁸ kuyu

¹³⁹ sırdaş

¹⁴⁰ hüner

¹⁴¹ sel

*Hudayım saklasa bir gün görer men,
Tä ölinçä birnäçe gün durar men,
Enşa-alla, yene dövrän sürer men,
Beyle cepañızı hiç unutmañız.*

*Yusup aydar, tabşırıp men hudaga,
Razı bolup sabr edermen belaga,
Maña nesip bolsa düşmek bu çaha,
Özüm düşey, maña eliñ gatmañız (Andalıp, 1987: 66-68).*

*Kahramanın, kendisini ölüme terk eden ağabeylerine sitemi

*El degirmäñ özüm düşem bu çaha,
Gitdi garındaşlık, birehm agalar.
Atamız goyduñuz yüz müñ belaga,
Gitdi garındaşlık, birehm agalar.*

*Beyle cepa huda hökümi bolgay,
Acayıp, garayıp, gudratı bolgay,
Umudım şayet rahmeti bolgay,
Gitdi garındaşlık, birehm agalar.*

*Bendesinden umıt, hudadan rahmet,
Atamdan-babamdan bolsa şepagat,*

Atamıñ başıga boldı kıyamat,

Gıtdı garındaşlık, birehm agalar.

İbni Yemin canım meni yoklagay,

Onı belalardan aman saklagay,

Kim yamanlık etse huda haklagay,

Gıtdı garındaşlık, birehm agalar.

Gorkmadıñız kılıp cebri-cepalar,

Ne güñähim bardır meniñ agalar,

Yusupdadır heniz mähri-vepalar,

Gıtdı garındaşlık, birehm agalar (Andalıp, 1987: 68).

Burada başkahraman, üvey ağabeylerini vefasızlıkla suçlamış, hatırına gelen öz kardeşinin sağ salim kalmasını dilemiştir. Üvey ağabeylerin acımasız ve vefasız, kardeşin ise hayal kırıklığı içinde olduğu görülmüştür.

*Üvey ağabeyin, kahramana yardımı

Yusup'u kuyuya saldıktan sonra bir yerde oturup plan yapan kardeşler, Yusup'un gömleğine kan bulaştırıp onu bir kurdun öldürdüğünü söylemeye karar verirler. Kardeşlerden Yehuda ise Yusup'u kuyudan çıkarmayı ister. Bu fikrine karşı çıkılacağını bildiği için ağabeylerine kuyunun yanında kalacağını, geçen kervanların Yusup'u bulup çıkarmalarını engelleyeceğini söyler. Ağabeyleri bu fikrin doğru olduğunu düşünüp Yehuda'nın orada kalmasına izin verirler, kendileri de yola devam ederler (Andalıp, 1987: 72-73).

*Üvey ağabeyi diğer kardeşlerinin tehdit etmesi

Yehuda'nın Yusup'u kurtarma düşüncesinden haberdar olan kardeşi Şemgun, onun yanına gelerek *Bu ne işdir, sen kılar sen, Yusup'nu çıkarıp ataña alıp barıp, özüñ yağşı kişi bolup bizlerni şermende¹⁴² kılar ermiş sen. Seni imdi özümüz birle alıp gidermiz. Eger yok diyseñ Yusupnu çıkarıp öltürermiz*, dediğinde Yehuda, onlarla birlikte gitmeye mecbur olur (Andalıp, 1987: 73).

*Ağabeylerin, ihanetlerini gizlemeye çalışması

Üvey ağabeyleri, Yusup'u kuyuya attıktan sonra kanlı gömleği babalarının yanına getirirler. Yalandan feryat figan ederler. Babalarına Yusup'u bir kurdun yediğini söylerler (Andalıp, 1987: 74).

*Ağabeylerin kahramanı satması

Bir gün Melik İbni Zagır adlı tüccar, rüyasında Yusup'u görür ve onun yanına gelmek için yola çıkar. Yusup'un olduğu kuyuya gelir. Melik, yanındakilerle birlikte su almak için kuyuya yaklaştığında Yusup'u görüp oradan çıkarır. Ağabeyleri de her gün kuyunun olduğu yere gelerek Yusup'un durumuna bakarlar. Bu gelişlerinde Yusup'un kuyunun dışında olduğunu görünce yanlarına gelip, Melik'e Yusup'un kendi köleleri olduğunu söyleyerek geri almak isterler (Andalıp, 1987: 78).

*Üvey ağabeyinküçük kardeşe yardımı

Melik, Yusup'a köle olup olmadığını sorduğunda ağabeyi Yehuda *Ey, inim, zınhar 'gul men' diygey sen, anıñ birle yalğançı bolmaz sen. Barça hudaga gul bolarmız. Yok erse bu agalarıñ seni öltürer. Her niçik ölmegeniñ yağşı tutar*, sözleri ile onu yönlendirir. Böylece ağabeyleri, Yusup'u gelen tüccara satarlar (Andalıp, 1987: 79).

Burada bir üvey kardeşin diğer kardeşlerden farklı olarak olumlu bir tip olduğu görülür.

¹⁴² utanmaz

Men giderem, hoş gal Yehuda agam,

İmdi tınmaz gözde yaşım, aman bol!

Yetişdi hudadan maña beyle gam,

Ot alıpdır degre-daşım, aman bol!

Mundan gider bolsam, belki gelmenem,

Başımga ne sövda düşer bilmenem,

Niçe yıllar, niçe aylar gelmenem,

Agalarım, deñim-duşum, aman bol!

Atam sorsa, Yusup aman diygey siz,

Bu gün oña ahırzaman diygey siz,

İbni Yemin, cana salam diygey siz,

Naçar apam, emekdeşim, aman bol!

Ayralık oduniñ derdi yamandır,

Atamniñ başıga ahırzamandır,

Bu gitmekden imdi gelmek gümandır,

İlim, halkım, garındaşım, aman bol!

Men biler men, meniñ arzım yetişmez,

Şam oldı atama, hergiz dañ¹⁴³ atmaz,

İbni Yemin, naçar apam unutmaz,

Yusup aydar, deñim-duşum, aman bol!

Ağabeyler bu sözleri duyunca yaptıklarından pişman olurlar ve ağlarlar (Andalip, 1987: 80).

Burada üvey ağabeylerin acımasız olumsuz tipten merhametli olumlu tipe döndükleri tespit edilir.

*Kahramanın kardeşlerinden bahsetmesi

Melik İbni Zagır, Yusup'u pazara getirip satmak ister. Yusup'un güzelliği ve hikmetlerini gören Melik, ona aslının ne olduğunu sorar. Yusup, satıldıktan sonra açıklayacağını söyler. Mısır padişahı, Yusup'u almaya karar verince Melik, Yusup'a tekrar sorar. Yusup, aslını anlatırken kardeşlerinden ayrı düştüğünden bahseder:

...

Pelek ayra saldı meni atadan,

İbni Yemin birle naçar apadan,

Kimse bilmez ne hal geçdi aradan,

Hicip elinden günde pıgan eyleyin (Andalip, 1987: 96-97).

*Kahramanın, kardeşlerini özlemesi

Züleyha tarafından zindana atılan Yusup, burada hatırına babasını ve kardeşlerini getirir. Zindanın önünden geçen birini memleketlisine benzetince, onunla konuşup ailesi hakkında bilgi almak ister:

...

¹⁴³ şafak sökmek

Niçe yıldır ayra düşdüm atamdan,

İbni Yemin birle naçar apamdan,

Takatım yok zından içre ızamdan,¹⁴⁴

Ol Yakup pıgamber, iller amanmı?

...

Asıl zatım aytsam perman añlanmaz,

Meniñ bu derdime derman añlanmaz,

Diyseñ Yakup biler zaman eglenmez,

İbni Yemin gunça güller amanmı?

... (Andalıp, 1987: 120-121).

Kahraman kendisine ihanet eden kardeşlerini yok sayarak öz erkek ve kız kardeşini anar.

*Kardeşlerin yeniden karşılaşması

Yusup, Mısır'a padişah olduktan sonra yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık olur. Halkını kıtlıktan kurtaran Yusup'un namı her yere yayılır. Memleketi Kengan'a da Yusup'un cömertliği ve yardımseverliği yayılır. Kıtlıkla boğuşan Kengan'da Yakup Peygamber, on oğlunu Mısır padişahına göndererek yardım istetir. On kardeş Mısır'a geldiğinde haberleri Yusup' a ulaşır. Gayipten *Ey, Yusup, habardar bol, seni satgan agalarıñ geldi. Olar birle yagşı danış,sözünü işitir.* Vezirini çağırarak ona her şeyi anlatır:

Vezir, Kengan'ıñ yurdundan

Meniñ agalarım gelmiş.

Mähnet çekip yol derdinden

Meniñ agalarım gelmiş.

¹⁴⁴ 1.sızı, 2. azap

Aldap sähra alıp bargan,

Cepa tıgın cana urgan,

“Aga” diysem yüz övürgen,¹⁴⁵

Meniñ agalarım gelmiş.

Yatırıp elim baglagan,

Köylegim gana bulagan,

Şeddat çahına taşlagan

Meniñ agalarım gelmiş.

Müsür täcirine satgan,

Ogri¹⁴⁶ diyip böhten etgen,

“Gurt iydi” diyip, yalğan aytgan

Meniñ agalarım gelmiş.

Yusup gözden döküp yaşın,

Vezir, gör, takdırıñ işin,

Pelek beyle tutup başın

Meniñ agalarım gelmiş (Andalıp, 1987: 141-142).

Bu sözler üvey ağabeylerin yaptıkları kötülüklerin bir kez daha dile getirilmesidir.

¹⁴⁵ çevirmek

¹⁴⁶ hırsız

Bu sözden sonra Yusup, vezirine ağabeylerini getirtmesini söyler. Ağabeyleri saraya getirilip Yusup'un huzuruna çıkarılır. Yusup, yüzünü bir örtü ile kapatarak onu tanımalarını engeller (Andalip, 1987: 141-142).

**Kahramanın ağabeylerine sorular sorması*

Yusup'un huzuruna çıkan ağabeyleri selam verip beklerler. Yusup onlara nereden geldiklerini, kaç kardeş olduklarını sorar. Ağabeyler soruları cevaplarlar. On iki erkek kardeşken on bir kardeşe düştüklerini söylediklerinde Yusup, onlara ölen kardeşlerinin kim olduğunu ve babalarının durumunu sorar. Ağabeyler kardeşlerinin adının Yusup olduğunu İbni Yemin adlı bir erkek ile bir de kız kardeşi olduğunu, babalarının Yusup'u çok sevdiğini ancak o öldükten sonra İbni Yemin'i sevdiğini söylerler. Yusup, bu haberlerden sonra ağabeylerini saraya yerleştirir ve onların rahat ettirilmesini ister (Andalip, 1987: 143).

Küçük kardeş kendisine kötülük eden ve kendisini tanımayan üvey ağabeylerinden kim olduğunu gizler ancak onlara yine de yardım eder.

**Kahramanın, ağabeylerine oyun oynaması*

Bir süre sonra Yusup, ağabeylerini ziyarete gider. Onlara yardım etmek için öncelikle bir kardeşlerini sarayda bırakıp gitmelerini, memlekete gittiklerinde üvey kardeşleri İbni Yemin'i getirmelerini söyler. Ağabeyler Yusup'un mektubunu alıp memleketlerine dönerler (Andalip, 1987: 145).

**Küçük kardeşin ağabeylerine teslim edilmesi*

Yakup, Yusup'un gönderdiği mektubu alır. Mektubu okuduktan sonra ağlamaya başlar. Ağabeyleri, Yusup'un kendilerine inanmadığını, kardeşlerden birini orda tuttuğunu ve İbni Yemin'i istediğini söylediğinde Yakup daha da hüzünlenir. Ancak İbni Yemin'i göndermeye karar verir. Ağabeylerine İbni Yemin'i verirken şöyle söyler:

Ey, gözümüñ nurı oğlanlarım, İbni Yemin birle sizlerni hudaga tabşırdım. Muni hem Yusup dek kılıp gelmāñler... diyerek kardeşi, üvey ağabeylere emanet eder (Andalip, 1987: 146).

Babanın burada, ağabeyinin başına gelenlerin küçük kardeşin de başına gelmesini istemediği görülür.

*Küçük kardeşin, öz ağabeyini özlemesi

İbni Yemin, ağabeyleri ile birlikte Mısır'a doğru gider. Ağabeylerinin yolda, ikişer sıra hâlinde gittiğini, kendisinin yalnız kaldığını görür. Aklına ağabeyi Yusup gelir. Ona olan özlemini şu name ile dile getirir:

Mısapırlıkda yalguzlık

Aga can Yusupım bolsa.

Maña eylärdi canbazlık,

Huraman Yusupım bolsa.

Ke bilmez men kayan bargam,

Yeke yalñız güman bargam,

Garıbı natuvan bargam,

Ganı can Yusupım bolsa.

Yolum kimden sorag eyley,

Bu ömrüm oña bag eyley,

Dil-u canımnu dag eyley,

Gülüstan Yusupım bolsa.

Galıp تنها harap oldum,

Cıdalıktan kebab oldum,

Agam diyip, ıztırıp oldum,

Ne arman Yusup'ım bolsa.

Galıp İbni Yemin تنها,

Düşüpdır başımga sövda,

Hudaya, goymağıl gamda,

Aga can Yusup'ım bolsa (Andalıp, 1987: 148).

Bu bölümde üvey ağabeylerin, öz kardeşin yerini tutmadığı tespit edilmiştir. Küçük kardeşin,öz ağabeyini özleyip anması da bunu gösterir.

*Öz ağabey ile öz kardeşin karşılaşması

Yusup, İbni Yemin'in geleceğini öğrenince bir deveye binerek kardeşi İbni Yemin'in yanına gider. Yüzündeki örtüden dolayı kardeşi onu tanıyamaz. Yusup kardeşine:

Ey, yigit, kayu¹⁴⁷ yerden geler sen ve kaysı yeriñ perzendi sen, kayu yerge barar sen, dediğinde İbni Yemin, yabancınn sesinin ağabeyinin sesine benzeterek ağlamaya başlar. Yusup, kardeşinin yanına gelerek ona da ağabeyi ile ilgili sorular sorar. İbni Yemin neden ağladığını şöyle söyler:

Hicr odunıñ taze boldı bu dağı,

Gice-gündiz dadı-pıgan yıglaram.

Hazan urup soldı gülüm yaprağı,

Hicr elinden aman-aman yıglaram.

¹⁴⁷ hangi

Kırk yıl oldı akıl-huşum çaşırdım,

Yıglap pıganımnu hetden¹⁴⁸ aşırdım.

Onuñ odun sinam içre yaşırdım,

Pırakında zaman-zaman yıglaram.

Ayralıktan idräkimni yitirdim,

Ne pelekden pıganımnu ötürdim,

Atamıznuñ namasını getirdim,

Agam vaspın aydıp, beyan yıglaram.

Atası giceler guzım diyip yatmaz,

Hicr otundan göye hergiz dañ atmaz,

Anıñ peryadına hiç kimse yetmez.

Boldı ahırzaman, zaman yıglaram.

İbni Yemin yıglar agası yokdur,

Meniñ bu derdimiñ dovası yokdur,

Bu dünyäniñ hiçbir vepası yokdur,

Bakca gülün urdı hazan, yıglaram? (Andalıp, 1987: 149-150).

Burada küçük kardeş ağabeyini kaybettiğini söyleyerek ağabeyinin yokluğunda yaşadıklarını anlatır.

¹⁴⁸ sınır

*Ağabeyin kardeşine hediye vermesi

Yusup, kardeşi İbni Yemin'i ve ağabeylerini saraya getirirken İbni Yemin'in koluna bir halka takar. Ağabeyleri halkanın nereden geldiğini sorduğuna İbni Yemin, padişahın verdiğini söyler. Ağabeyi Yehuda halkayı alarak, kendisinin saklayacağını söyler. Bir süre sonra halka İbni Yemin'in kolunda görülür. Ağabeylerinin hepsi tek tek alıp saklamaya çalışsalar da halka her seferinde İbni Yemin'in koluna geri gelir (Andalip, 1987: 150).

Burada mucizevî bir durum söz konusudur. Üvey ağabeyler, küçük kardeşin hediyesini isteseler de alamazlar.

*Küçük kardeşin, ağabeyini anlatması

Yusup, ağabeylerini ve küçük kardeşini yemeğe çağırır. Yemek sofrasında öldürüldüğü söylenen Yusup ile ilgili sorular sorar. Üvey ağabeyler, her ne kadar kardeşlerini kurdun öldürdüğünü söyleseler de babalarının buna inanmadığını söylediğinde Yusup, küçük kardeşi İbni Yemin'e sorular sorar. Aralarında geçen konuşma şöyledir:

Yusup:

Ey, İbni Yemin, ağaň ogrı erdimi, yalğançı erdimi?

İbni Yemin:

Hergiz ömründe bir yalğan söz aytgan ermes erdi. Bir lukma tapsa, özi aç bolup, bir sayılga berer erdi. Onuñ hulki¹⁴⁹ misli perişteden¹⁵⁰ ziyat erdi. Bular onı reşk edip yaman görer erdiler (Andalip, 1987: 151).

*Üvey kardeşlerin, küçük kardeşi tehdit etmesi

İbni Yemin, öz kardeşi ile ilgili olumlu, kendileriyle ilgiliyse olumsuz konuşunca üvey ağabeyler *Gör, kim seni hem Yusupdan beter belaga giriftar kılalıñ*, diyerek tehdit ederler (Andalip, 1987: 151).

¹⁴⁹ ahlak

¹⁵⁰ melek

*Öz kardeşlerin konuşması

Yusup, ağabeylerini yeniden yemeğe çağırdığında onların yeniden ikişerli yediklerini görür. Kendisi yalnız kalır. Hatırına yeniden ağabeyi gelir ve üzülür. Durumu fark eden Yusup, İbni Yemin'le konuşarak üzüntüsünü almak için onu ağabeyi kabul etmesini söyler. Aralarındaki konuşma şöyledir:

İbni Yemin:

Men garıbı ayıp eylemeñ ezizim,

Pelek atam ömrün tamam edipdir.

Süyt emişgen agam gice-gündizim,

Görer gözüm, Yusup agam gidipdir.

Yusup:

Yakup oğlu yıglamañız bu yerde,

Maksadınñı diygil, köñlüñ alayın,

Patışa bolan dova kılar her yerde,

Yıglamagıl bu gün, agañ bolayın.

İbni Yemin:

Bular hemme aga-ini amandır,

Kılğan işi bir-birige ayandır,

Ayıp eylemeñ, maña ahırzamandır,

Görer gözüm, Yusup agam gidipdir.

Yusup:

Kimse görer bu dünyanıñ cepasın,

Ahırında görer mähri-vepasın.

Gel gaşıma, görgil zovkı-sapasın,

Gam iymegil bu gün agaň bolayın.

İbni Yemin:

Men biler men bu gün agam bolar sen,

Süyt emişgen agam haçan bolar sen,

Kim garıpdır, siz mähriban bolar siz,

Bagrım kebab, Yusup agam gidipdir.

Yusup:

Agaň niçik, pıglı, hulkın beyan et,

Yene husnu-cemalını ayan et,

Umut eyläp şayet agaň güman et,

İbni Yemin, bu gün agaň bolayın.

İbni Yemin:

Agam hulkı perişteden zıyada,

Yüzün görse şalar bolar pıyada,

Müsür ezizi, yalan söz yok arada,

Men yıglaram, Yusup agam gidipdir.

Yusup:

Zebun olar, agam diyip yıglama,

Hicran odı bile bagrıñ daglama,

Umut eyle, yaman sözi çağlama

Gel bāri, men Yusup agañ bolayın,

İbni Yemin:

Men dözmenem,¹⁵¹ yıglar onuñ atası,

Gözünde yaş, bagrında daş apası,

Hetden ziyadadır, görgeñ cepası,

İbni Yemin yıglar agam gidipdir.

Yusup:

Kengan'ı yaş oğlan, saña ne arman,

Müsür ezizi bolsa saña mähriban,

Engam¹⁵² eylöp malı-dünyä perevan,

Gam iymegil Yusup agañ bolayın (Andalıp, 1987: 152-153).

*Ağabeylerin kıskançlığı

Yusup, İbni Yemin ile konuştuğundan sonra onu çadırına götürür. Bunu gören üvey kardeşleri *Haladan bolgan her yerde sahıp kıran bolup turar*, diyerek kötü düşünürler.

Burada üvey ağabeyler, sonradan gelen kardeşlerinin kendilerinden daha çok ilgi görmesine dayanamamış ve bu söz ile kişilerin şanslı olabileceklerini belirterek bu duruma olan tepkilerini dile getirmişlerdir.

*Kardeşin, ağabeyini anması

Yusup ile İbni Yemin yemek yemek için çadıra geçerler. Yusup elini uzatıp yemeğini aldığı anda İbni Yemin, Yusup'un kolunu görür ve onu ağabeyine benzetir. Dertlenerek bir name söyler:

¹⁵¹ dayanmak

¹⁵² saygı

Ayıp eylemãñ, patışahım,

Goluñ meñzâr gardaşıma.

Älemni yandırdı ahım,

Gan dolupdır gözyaşıma.

Kuvvatımdır bilde kemer,

şahasından düşdi semer,

Asman, zemin, şemsu-kamar

Lerzan¹⁵³ urup yıglaşıma.

Gam deryası doldı daşdı,

Girdap aldı sındı kıştı,

Ayralık sövdası daşdı.

Yıkılsın meniñ başıma.

Kengan'ıñ řährinden gelip,

Agalarma goşçı bolup,

Gerdenime hırka salıp,

Geze bilmen öz hoşuma.

Yamandır bagrı paralık.

Namarda yüzi garalık.

İbni Yemin diyr, aýralık

Zäher salıpdır aşıma (Andalıp, 1987: 153-154).

*İki kardeşin kavuşması

Kardeşi, onu ağabeyine benzettiğini söylediğinde Yusup, yüzündeki örtüyü indirir. İbni Yemin, padişahın yüzüne baktığında onun ağabeyi olduğunu görür. Kendinden geçen İbni Yemin'i Yusup dizlerine alıp uyandırır. Kendine geldiğinde de iki kardeş birbirlerine sarılıp hasret giderirler. Yusup, kardeşine üvey ağabeylerinin yaptıklarını anlatmaya başlar:

Ayra düşüp şähri Kengan yurdundan,

Zarı-giryan boldum, İbni Yemin can!

Niçe vagt agalarım cebrinden

Hana veyran boldum, İbni Yemin can!

Köylegim egnimden soyup aldılar,

On yerden canıma hancar çaldılar,

Ahır Şeddat gazan caya saldılar,

Bendi zından boldum, İbni Yemin can!

Çah içinde niçe günler giriftar,

Hiç kimse bolmasın men dek dilefgar,¹⁵⁴

Yene rehim eyledi keremli gaffar,

Gamdan raha¹⁵⁵ boldum, İbni Yemin can!

¹⁵⁴ yüreği yaralı

Agalarım yine gelip tutdular,

Bu garıp canıma sütem etdiler,

Yesir edip bir tüccara satdılar,

Bagrı biryan boldum, İbni Yemin can!

Agalarım duşmanlığın bildirdi,

Cepa birle gül harmanım soldurdu,

Gara gözüm toprak bilen doldurdu,

Reñni hazan boldum, İbni Yemin can!

Urup, yarıp, tagma¹⁵⁶ salıp tenime,

Yaman günler düşdi garıp canıma,

Rehm eylemey gözden akan ganıma,

Acap sersam boldum, İbni Yemin can!

Yusup aydar, yandım-bişdim kül boldum,

Müsür ilinde niçe yıllar gul boldum,

Cıdalıkda niçe ay ve yıl boldum,

Ahır soltan boldum, İbni Yemin can! (Andalip, 1987: 155).

Bu sözler de destancının üvey kardeşlerin yaptığı kötülükleri tekrar dile getirmesidir. Dinleyici bu tekrarla konuyu hafızasına yerleştirir.

¹⁵⁵ azat etmek

¹⁵⁶ damga

*Kahramanın, üvey kardeşlere oyunu

İki kardeş birbirleriyle konuştuktan sonra Yusup, İbni Yemin'i yanında tutmak için bir oyun oynar. Ağabeylerine yardım ettikten sonra onları yolcu ederken hazinesinden kıymetli bir eşyayı gizlice kardeşi İbni Yemin'in devesindeki yüküne saklar. Ağabeyleri yola çıktığında arkalarından adamlarını göndererek eşyasının çalındığını söyler. Adamlar yükleri indirip baktıklarında kayıp eşyayı İbni Yemin'in yükünde bulurlar. İbni Yemin'i ellerinden bağlayıp götürdüklerinde ağabeyleri geri gelerek padişahın huzuruna çıkarlar. Padişaha *Bizler hergiz mundag iş kılğan ermesmis. Bu yaş oğlan turar. Agası Yusup hem mundag işlerin kılar erdi*, diyerek kardeşlerini suçlarlar. Babalarının hatırı için de İbni Yemin'i affetmesini isterler. Yusup, bu teklifi reddederek kardeşini zindana attırır. Ağabeyleri bir oyun ile onu kurtarmaya çalışsalar da başaramazlar. Bunun üzerine Yusup'un huzuruna gelip eğer İbni Yemin'i geri götürmezlerse babalarının onlara inanmayacağını söylerler. Bu nedenle bir name yazmasını ve kardeşleri Şemgun'un da İbni Yemin ile kalmasını istediklerini söylerler. Yusup bu teklifi kabul eder ve nameyi yazarak ağabeylerine verir. Ağabeyleri bunun üzerine kardeşleri Şemgun'u orada bırakarak yola çıkarlar (Andalip, 1987: 156-157).

Bu bölümde üvey kardeşlerinin kendisine yaptığı gibi kahraman da ağabeylerine bir oyun oynar. Ancak ağabeylerden farkı şudur: Ağabeyler kahramanın canına kastetmek amacıyla bu yola başvururken kahraman, üvey kardeşlerine ders verme amacıyla hareket eder.

*Üvey kardeşlerin yalan söylemesi

Yakup, Yusup'un mektubunu okuduğunda çok üzülür. Mısır padişahına bir name yazarak oğlu Yusup'tan bahseder ve küçük oğlu İbni Yemin'i göndermesini ister. Kardeşler bu mektubu alıp Yusup'un huzuruna çıktıklarında Yusup, onlara kardeşlerini gerçekten kurdun öldürüp öldürmediğini sorar. Ağabeyler burada yine yalan söyleyerek durumu düzeltmeye çalışırlar. Ancak İbni Yemin'in de yardımıyla bu yalanları ortaya çıkar (Andalip, 1987: 159-160).

*Üvey kardeşlerin, kardeşten af dilemeleri

Ağabeylerin Yusup'a yaptıkları ortaya çıkınca hepsi padişahın, Yusup olduğunu anlar. Üvey kardeşleri Yehuda öne çıkararak Yusup'un ayağına kapanıp *Vay, Yusup'ım sen bolgay*

sen. Bizler şermende bolduk, günāhimni ötgey sen. Huda'nıñ birligi için, babam İbrahim, İsmagıl, İshak'nıñ hakı için,diyerek af diler. Diğer kardeşleri de Yusup'un ayağına gelerek bir name ile af dilerler:

Yehuda yıgladı, Yusup can inim,

Köpdür günāhimiz bu gün bağş ediñ!

Toba kıldık afu et mähriban inim,

Herne cebr eyledik, bu gün bağş ediñ!

Seni saldıq cepa bilen belaga,

Razı bolup sabr eylediñ kazaga,

Bu kılмышdan ası bolduk hudaga,

Herne cebr eyledik, bu gün bağş ediñ!

Ovval huda birliginiñ hormatı,

İbrahim, İsmagıl babam gurbatı,¹⁵⁷

Atamız Yakup'dır onuñ hormatı,

Herne cebr eyledik, bu gün bağş ediñ!

Salmagıl yadıña öten cepanı,

Biz garıba eyle mähri vepanı,

Hatamız ornuna eylāñ atanı,

Herne cebr eyledik, bu gün bağş ediñ!

Hıcalatdan gızıl güller solgusı,

Tä kıyamat köñlünde dag galgusı,

Yehuda işikde guluñ bolgusı,

Herne cebr eyledik, bu gün bagş ediñ! (Andalıp, 1987: 160).

*Kardeşin, üvey ağabeylerini sınaması

Üvey kardeşlerin af dilemesi üzerine Yusup onları bilerek denemek ister:

Agalar yadıma düşse cepañız,

Bagş eylesem hergiz aña dözmenem.

Serzeniş eyleban tagna-tefañız,¹⁵⁸

Bagş eylesem, hergiz aña dözmenem.

Her işikde meni geda kıldıñız,

Hicr oduga yakıp eda kıldıñız.

Kırk yıl atamızdan cıda kıldıñız,

Bagş eylesem, hergiz aña dözmenem.

Agalık, inilik bice¹⁵⁹ kılmađıñ,

Atañnıñ hakını eda kılmađıñ,

Häzir hudayıñdan iba¹⁶⁰ kılmađıñ,

Bagş eylesem, hergiz aña dözmenem.

¹⁵⁸ yok etmek

¹⁵⁹ bir bahsi çözmek

¹⁶⁰ çekinme

*Güman eylöp, meni öler çağladıñ,
 Öten babalarıñ bagrın dagladıñ.
 Her sebäpden el-ayagım bagladıñ,
 Bagş eylesem, hergiz aña dözmenem.*

*“Yalançı, oğrı” diyip, böhten¹⁶¹ etdiñiz,
 Atañız hanasın veyran etdiñiz,
 Yusup aydar, görmez güman etdiñiz,
 Bagş eylesem, hergiz aña dözmenem (Andalıp, 1987: 161).*

Bu sözlerde üvey kardeşin sebep olduğu manevi yıkımlar tek tek dile getirilir.

*Kardeşin, üvey ağabeylerini affetmesi

Yusup’un bu sözleri üzerine ağabeyleri öldürüleceklerini anlar ve feryat figan ederek ağlamaya başlarlar. Yusup’un eşi Züleyha, bu duruma dayanamayarak kardeşlerini affetmesini ister. Yusup bu sözler üzerine oyununa devam etmez. Ağabeylerine onları affettiğini şu sözlerle bildirir:

Ey, ciger guvşelerim, sizlerden zerre kelam yok turur. Sizler her iş kıldıñız derecem ziyada boldı. İndi yeriñizden turuñ. Herne cepa gördüm, huday rızası için bagş kıldım (Andalıp, 1987: 162).

Destanın kardeş tipolojisi şöyledir:

Kahramanın kardeş tipolojisi:

1. Kahraman on üvey, iki öz kardeşe sahiptir.
2. Kız kardeşi tarafından sevilen biridir.

¹⁶¹ iftira

3. Üvey ağabeyleri tarafından ihanete uğrayıp öldürülmek istenir.
4. Üvey ağabeylerine kendisini öldürmemeleri için yalvarır.
5. Üvey ağabeylerine sitem eder.
6. Öz kardeşi ile karşılaştığında onu sahiplenir ve ondan ayrılmak istemez.
7. Kardeş, üvey ağabeylerine bir oyun oynar.
8. Kardeş, üvey ağabeylerin yaptıklarını affeder.

Üvey kardeşlerin tipolojisi:

1. Üvey kardeşler on erkek kardeştir.
2. Üvey ağabeyler genel olarak olumsuz tiplerdir.
3. Üvey ağabeyler, kardeşlerini kıskanır.
4. Üvey ağabeyler hile ile kardeşlerini ava götürürler.
5. Üvey ağabeyler kardeşi öldürmek isterler.
6. Üvey ağabeyler birkaç kez deneseler de küçük kardeşi öldürmeyi başaramazlar.
7. Üvey ağabeylerden biri, kardeşini öldürmek istemez.
8. Üvey ağabeylerden biri sayesinde kardeş ölümünden kurtarılır.
9. Üvey ağabeyler, kıskandıkları kardeşi kuyuya atarlar.
10. Üvey ağabeyler, kardeşin kuyudan kurtulduğunu gördüklerinde onu satarlar.
11. Üvey ağabeyler, babalarına yalan söylerler.
12. Üvey ağabeyler, karşılaştıklarında küçük kardeşi tanımazlar.
13. Üvey ağabeyler, kardeşe iftira atarlar.
14. Üvey ağabeyler, küçük kardeş tarafından affedilirler.

Öz kız kardeşin tipolojisi:

1. İki öz ve on üvey erkek kardeşe sahiptir.
2. Kız kardeş olumlu bir tiptir.
3. Ağabeyinin başına geleceklerin kötü olacağını rüyasında görür.
4. Ağabeyinin yokluğunu öğrenince üzülür.
5. Ağabeyi için hesap sorar.

Öz erkek kardeşin tipolojisi:

1. Erkek kardeş, öz ağabeyi varken geri plandadır.
2. Öz ağabey gittiğinde babası tarafından sevilen, sahiplenilen kişi olur.
3. Ağabeyini hatırlayıp üzülür.
4. Ağabeyi ile karşılaştığında onu tanımaz.
5. Ağabeyinin yaşadığını öğrendiğinde mutlu olur.

3.1.5. Tulum Hoca Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Birinci dev: Ak Dev
2. Devin kardeşi: Kara Dev

* Devlerin kardeş olması

Tulum Hoca Destanı'nda iki dev kardeş yer almaktadır. Küçük kardeşin adı Kara Dev, ağabeyinin adı Ak Dev'dir (Şahin, 2009: 491).

* (Dev) Kardeşinin öldüğünü öğrenen ağabeyin intikam almak istemesi

Destan'da ağabeyi Ak Dev'in öldüğünü öğrenen kardeşi Kara Dev, çok üzülür ve onu öldüren kişiye sinirlenerek hesap sorar.

Tulum Hoca'nın oğlu Aytgeldi (Rahımberdi), Tüke Şahı'nı vergiye bağlamak için yola çıktığında karşısına devler çıkar. Bu devler iki tanedir ve ikisi de kardeştir. Aytgeldi ilk önce karşısına çıkan Ak Dev'i öldürür. Ardından yoluna devam eder. Burada da karşısına Kara Dev çıkar. Kara Dev, gelen atlıyı görünce kim olduğunu öğrenmek için ona yaklaşır. Kara Dev, çocuğun yanında ağabeyinin kellesini görünce çok sinirlenip bir name söyler:

Cuvanemerk,¹⁶² gulak salgıl sözüme,

Zalum oğlan, näge agam öldürdiñ?

¹⁶² toy yiğit

Yagtı cahan duman boldı gözüme,

Ne sebäpden meniñ agam öldürdiñ?

Yaş oğlan diyp nazar etdim yüzüñe,

Ey-ä zalım, ganlar dolsun gözüñe,

Aytgıl zatiñ, kim diyerler özüñe,

Ne sebäpden meniñ agam öldürdiñ?

Senmi kesip alan agam başını,

Çöl meydanda taşlap eziz läşini,

Menem saña kılای agam işini,

Zalım oğlan, neçün agam öldürdiñ?

Öldürip agamı, başın alıp sen,

Meñ başıma gara günler salıp sen,

Heder etmän bu şähre gelip sen,

Ne sebäpden meniñ agam öldürdiñ?

Gara Döv diyr, indi niçik kılar men,

Aman bermän şirin canıñ alar men,

Başıñ kesip, yürek-bağrıñ diler men,

Ne sebäpden meniñ agam öldürdiñ? (Şahin, 2009: 491).

İnsan dışındaki varlıkların kardeş olduğu destanlarda bu varlıkların aralarındaki kardeşlik ilişkisi ile insanlar arasındaki kardeş ilişkileri benzerlik gösterir. Bunun bir örneği olan Tulum Hoca Destanı'ndaki dev kardeşler arasında bu benzerlik görülür:

* Kahramanın, (dev) kardeşi kandırması

Aytgeldi, Kara Dev'i yenmek için hile yapar ve kardeşini yanlışlıkla öldürdüğünü söyler:

Seniñ agañ ekenligin¹⁶³ bilmedim,

Men agacan, garıp oğlan bolar men.

Agañniñ ganına suvsap gelmedim,

Bir yetimek, garıp oğlan bolar men.

Yaş oğlan men öz yoluma barayın,

Adam öldürmäge yetmez harayım,

Bu bet işde yokdur meniñ günäyim,

Inan aga, garıp oğlan bolar men.

Gördüm düyeleri, yüvürdim bardım,

Yetip ızlarından men tutup aşdım,

Eyesi tanar diyp bu şähre geldim,

Alıp gelgen nadan oğlan bolar men (Şahin, 2009: 491-492).

* Kahramanın (dev) kardeşi esir etmesi

Aytgeldi, şiirini okuduktan sonra hile ile Kara Dev'in saçlarını yakalayıp onu esir eder. Kara Dev,*Bu bir yaş oğlan, **meniñ agamı öldürüp bilmez*** diye düşünüp boş bulunduğu

¹⁶³ olduğunu

Kara Dev'e *Tüke Şanıñ tagtını görkez, bolmasa hâzir seniñ hem başıñı **agañ** kellesiniñ yanından asarındiyerek* korkutur ve Şah'ın yanına doğru yola çıkar (Şahin, 2009: 492).

Destanda tespit edilen kardeş tipolojisi:

1. Olağanüstü varlıkların kardeşliği vardır.
2. İki dev kardeş vardır ve ikisi de kötüdür.
3. Kardeş dev, ölen kardeşinin intikamını almak ister.
4. İki kardeşin sonu ölümle biter.

3.2. Kuzey Azerbaycan Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

“Kuzey Azerbaycan Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi” başlığı altında Alı Han, Kaçak Nebi, Adgözel, Abbas ve Gülgez, İrvahım, Şemşir ve Senuber, Garay Söyün ve Gandal Nağı destanları ele alınmıştır.

3.2.1. Alı Han Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. İkiz kardeş (kız): Peri Hanım
2. İkiz kardeş (erkek): Mehemmed
3. Evlatlık kardeş (erkek): Tapdığ
4. Kardeşlik ilişkisi kurma: çoban

* Çocuksuzluktan sonra birden fazla çocuk sahibi olma

Destanlarda, çocuğu olmayan çiftler çocuk sahibi olmak için bazı yollara başvururlar. Naciye Yıldız bunları şöyle sıralar:

Kahraman, annenin veya babanın, çocuk sahibi olabilmek için elmalı yerlerde yuvarlanıp su pınarlarında geceleme gibi mitolojik unsurlar barındıran bazı pratikleri yerine getirmesinden; borçluların borçtan kurtarılması, açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi gibi hayır işlerinden; aksakal, derviş, Hızır gibi bir olağanüstü gücün yardıma gelmesinden, babanın bir kahramanlık göstermesinden sonra dünyaya gelme de, gelenekte, destan kahramanının diğer insanlardan farklı olduğunu vurgulamak üzere kurgulanır (2009b: 87).

Bu destanda Hacı Sayad ve eşi çocuk sahibi olabilmek için kazan kurar, açları doyurur, kimsesizleri giydirebilirler. Bir süre sonra da ikiz çocuk sahibi olurlar.

* Kardeşlerin tanıtılması

Alı Han'ın sevgilisi Peri Hanım, Bitlis şehrinden Hacı Sayad'ın kızıdır. Hacı Sayad'ın çocuğu olmaz. Bir gün açları doyurur, giydirebilir ve sonra dua eder. Bunun üzerine eşi hamile kalır. Dokuz ay sonra bir erkek bir kız çocuk dünyaya getirir. Eşinin doğumundan haberi olmayan Hacı Sayad camiden çıkarken kimsesiz bir çocuk bulur ve onu eve getirir (Ahundov, Tehmasib, 2005 /1: 203).

Ad verme motifi destanlarda görülen yaygın motiflerden biridir. Dede Korkut gibi Oğuz destanlarında kimi zaman çocuğun adını yaptığı kahramanlıklara göre verirler. İsim vermenin bir başka yolu ise bir pirin, bazen Hızır'ın, bazen de yaşlı bir kadının çocuğun adını vermesidir. Alı Han Destanı'nda çocuklara isim vermek için birçok kadın gelir. İçlerinden İpek kadın, kızın adını Peri, oğlanın adını Mehmed, buldukları çocuğun adını da Tapdıg¹⁶⁴ koyar (Ahundov, Tehmasip, 2005/1: 204).

* Kız kardeşin, evlatlık kardeşe emanet edilmesi

Destanda yolculuğa gidilirken kız çocukları eğer götürülmeyecek ise onu güvendikleri biri veya birilerine emanet etme söz konusudur. Bu destanda kız kardeş, birlikte büyüdükleri evlatlık kardeşe emanet edilir:

Hacı Sayad eşi ve oğlu Mehmed ile Mekke'ye giderken Peri'yi ağabeyi Tapdıg'a emanet eder:

*Oğlum, **bacını sənə tapşıraram**, səni də allaha. Məkkədən doqquz aya kimi gələcəyik. Sən ona kimi bacına yaxşı muğayat ol. Qoyma darihsin* (Ahundov, Tehmasip, 2005 / 1: 205).

* Kardeşin, evlatlık olduğunu öğrenmesi

Kan bağına dayalı kardeş ilişkilerinde kardeşlerin birbirlerine bağlılıkları söz konusudur. Ancak kan bağıının olmadığı durumlarda (evlatlık gibi) kardeşlik ilişkilerinin bu durumun

¹⁶⁴ Tapdıg, bulmak anlamına gelmektedir. Hacı Sayad çocuğu camide bulup getirdiği için “bulunan çocuk” anlamında olan bu isim uygun görülmüştür.

öğrenilmesi ile değişmeye başladığı görülebilir. Destanda Tapdıg'ın bu tür bir değişim çeçirdiği görülür:

Peri ve Tapdıg, altı ay boyunca ağabey-kardeş yaşarlar. Yedinci aya gelindiğinde Tapdıg'a süt veren Hanı kadın, ona Hacı Sayad'ın öz oğlu olmadığını ve isterse Peri ile evlenebileceğini söyler. Tapdıg bunu duyunca gidip bir nişanlık alır ve Peri Hanım'ın karşısına çıkar. Kardeş olmadıklarını ve onunla evlenmek istediğini söyler. Peri Hanım onu yanlışından döndürmeye çalışır ancak başaramaz ve ona yalvarmaya başlar:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,

***Çıxma yoldan, qardaş, aman günüdü!*¹⁶⁵**

Alışıb oduna büryan¹⁶⁶ olduğum,

Çıxma yoldan, qardaş, aman günüdü!

Mən tutarım ətəğindən dadınan,

Pərvanayam, qovrulmuşam odunan,

Məni rüsvay etmə bədnam¹⁶⁷ adınan,

Çıxma yoldan, qardaş, aman günüdü!

Gələndə nə deyim mən o Hacıya?

Şirincə ne 'mətim döndü acıya;

Heç qardaş da kəc baxarmı bacıya?

Tapdıq, çıxma yoldan, aman günüdü!

¹⁶⁵ sakın

¹⁶⁶ yanmak

¹⁶⁷ utanç

Bu d rd qalar Pəri xanın canında,

P rvan t k yanar  amlar yanında;

 z  qara durrux haqq divanında,

 ixma yoldan, qardaş, aman günüdü! (Ahundov, Tehmasip, 2005 1: 206).

Bu sözleri s ylemesine rağmen Tapdı  uslanmaz ve onu alacağını s ylemeye devam eder. Peri Hanım bunun  zerine yerden ibri i alır ve Tapdı 'ın ba ına vurur. Tapdı  yere d  t   nde de dayanamayarak gidip yarasını sarar.

Böylece evlatlık olan kardeşin gerçek bir kardeş gibi olamayacağı, kız kardeş konumunda olan kişiye farklı duygular besleyebilece i görülmektedir.

* Evlatlık kardeşin kız kardeşe iftira atması

Kafesoğlu, Türklerin ahlaki açıdan dikkat çekici bir özelliği olarak utanmayı vurgulayarak “Yerli ve Çin ve Bizans, Latin vb. yabancı kaynaklara göre Türkler savaş meydanlarında değil, rahat d  ekte ölmekten, hatta ihtiyarlayıp hastalanmaktan utanırlardı. Esir olmak, k le durumuna düşmek, kadınlarının d  şman eline geçmesi büyük utanç kaynağı idi.  atafat içinde yaşamaktan, b b rlenmekten, başarıları dolayısıyla    nmekten; verdikleri sözü yerine getirememekten, yalan söylemekten utanırlardı.” der (2007: 347). Alı Han Destanı'nda kız kardeşin artık bir utanç kaynağı olduğunu düşünen baba bunu gidermek ister:

Bir süre sonra Hacı ve ailesi geri döner. Tapdı  onları karşılamaya gider. Hacı Sayad başındaki yarayı sorduğunda Tapdı  yalan söyler. Peri'nin her gün eve bir erkek getirdiğini, kendisinin ona    t vermek istediğini ama Peri'nin ona vurdu unu söyler (Ahundov, Tehmasip, 2005 1: 207).

Bunun  zerine Hacı Sayad, Mehemed'i yanına çağırır ve ağabeyi kız kardeşini öldürmesi için görevlendirir: *O ul, sen atına min, o  z  qara olmuş qızı öldür, k yn yini m n  g tir. Bizi beynamus el yip, papa ımızı yer  soxup. M nim gözüm onu g rm sin* (Ahundov, Tehmasip, 2005 1: 207).

Bu bölümde evlatlık olan kardeşin kız kardeşe iftira attığı, bunun sonucunda kızın ailesi ile arasının açıldığı tespit edilir. İftira atılarak kız kardeş ile ikiz kardeşi birbirinden uzaklaştırılır. Bu durum namus problemi olarak görüldüğü için ikiz kardeşi Mehmed, kız kardeşini öldürmeye yeltenir.

* Kız kardeşin, erkek kardeşe ölmek için yalvarması

Peri Hanım öldürüleceğini anlar ve son kez konuşmak ister. Erkek kardeşine onu öldürmemesi için dil dökerken erkek kardeşi geri adım atmak istemez. Aralarında geçen konuşma şöyledir:

Peri Hanım:

Başına döndüyüm, gül üzlü qardaş,

Öldürmə, xudaya bağışla meni!

Ağlaram, didəmdən akar qannı yaş,

Öldürmə, allaha bağışla meni!

Mehmed:

Başına döndüyüm, gül üzlü bacı,

Bacı, qarı¹⁶⁸ görmə bu işdə məni!

Öldürecəm səni, yoxtu əlacı,

Bacı, qarı görmə bu işdə məni!

Peri Hanım:

Qardaş, söylə görüm taxsırım hanı?

Silinsin, könlümün qalması pası;

Məni öldürəndə özün tut yası,

¹⁶⁸ insafsız

Adın Məhəmmədə bağışla məni!

Mehemmed:

Ay bacı, mən neyləmişəm, nəylərəm,

Xəncərinən qara bağrım teylərəm;

Bir canım var sənə qurban eylərəm,

Bacı, qarı görmə bu işdə məni!

Peri Hanım:

Mən Pəriyəm, yalvarıram dadınan,

Pərvanayam, qovrulmuşam odunan;

Sən məni öldürmə bədnam adınan,

Adın Məhəmmədə bağışla məni!

Mehemmed:

Çərxi-fələk gör nə işlər qayırdı,

Səni məndən, məni səndən ayırdı;

Hacı Sayad Məhəmmədə buyurdu,

Bacı, qarı görme bu işdə məni! (Ahundov, Tehmasip, 2005 /1: 208-209).

Bu destanda kız kardeşi öldürmeye gelen erkek kardeş, kız kardeşinin sözlerine inanmaz ve onu öldürmek ister. Burada kız kardeş, kendisine inanılmayan, namus uğruna gözden çıkarılan kişi; erkek kardeş ise baba sözü ile hareket eden, kardeşliği ikinci plana atan kişi konumundadır.

* Erkek kardeşin hile ile kız kardeşi öldürmek istemesi

Mehemmed, kız kardeşini gözlerinin içine bakarak öldüremeyeceğini anlar ancak üstlendiği görevi de yerine getirmesi gerekmektedir. Kardeşine, onu öldüremeyeceğini, biraz dinlendikten sonra babasının yanına götürüp onlara her şeyi anlatacaklarını söyleyerek kandırır. Peri Hanım attan inerken de onun sırtına kılıçla vurur. Mehmed, Peri'nin öldüğünü düşünüp kanlı elbisesini alıp gider (Ahundov, Tehmasip, 2005/1: 210).

Peri Hanım gece yarısı ağrıyla uyanır ve kardeşinin onu sırtından vurduğunu anlar. Tıpkı iki kardeşin ayrı düşmesi gibi sırtını ikiye bölmüştür. Çaresiz bir şekilde kalan Peri, Allah'a dua ederken ağebeyine olan sitemini de şöyle dile getirir:

Namərd fəlak, nələr gətdin başıma?!

Mədəd allah, səndən mənə bir imdad!

Bilməm kimlər zəhər qatdı aşıma,

Mədəd allah, səndən mənə bir imdad!

Həsrət qaldım vətənimə, elimə,

Qan bulaşmış müşk-ənbər telimə,

Qardaş adı daha gəlməz dilimə,

Mədəd allah, səndən mənə bir imdad!

Ülkər doğub, odu, aydan ucadı,

Gələn bəzirdandı, gedən xocadı;

Bir deyən yox Pəri xanım necədi,

Mədəd allah, səndən mənə bir imdad! (Ahundov, Tehmasip, 2005 /1: 210).

* Kız kardeşin, evlatlık kardeşe olan sitemini dile getirmesi

Alı Han, Peri Hanım'ı yaralı bir şekilde görünce ona yardım etmek için gelir. Peri Hanım da başından geçenleri bir name ile anlatır:

Atamı, anamı yaman qandırdı,

Zalım Tabdıq, xan, başına döndüyüm!

Zalım ardaş şan-şan etdi sinəmi,

Yaram verir qan, başına döndüyüm!

... (Ahundov, Tehmasip, 2005/1: 213).

* Çoban ile kardeşlik ilişkisi kurma

Destanlarda kardeşlik kavramının da sıklıkla kullanıldığı bazen yeni tanışılan birinin bazen olumsuz tipten olumlu tipe dönüşen bir düşmanın bazen de bir arkadaşın kardeş olarak kabul edildiği görülür. Kardeşlik, farklı ritüeller ile sağlamlaştırılır. Alı Han Destanı'nda kardeşlik ilişkisi şöyle anlatılır:

Yaralı olan Peri'yi Alı Han bulur. Onun yaralarını sarar ve evlenirler. Aradan bir hayli zaman geçtiğinde Peri, ailesini özlediğini söyler. Alı Han da iki oğlu ve Peri'yi Gara Vezir'e emanet ederek yola gönderir. Ancak Gara Vezir, yolda Peri'nin iki oğlunu öldürerek ona sahip olmak ister. Peri, Gara Vezir'in elinden kaçıp bir tepeye geldiğinde bir çobanla karşılaşır ve çobandan yardım ister:

Nagah yerdən urcah oldum,

İmdad eylə mənə, qardaş!

Mən fağırın bu günündə,

İmdad eylə mənə, qardaş!

Çoban:

Nagah yerdən urcah oldun,

Dərdin söylə mənə, bacı!

Bəlkə bir ilac eyləyəm,

Dərdin söylə mənə, bacı!

Peri:

Mənim bu halım bilərlər,

Əl açıb yaman gülərlər;

İndi dalımca gələrlər,

İmdad eylə mənə, qardaş!

Çoban :

Dərin dəryaya dalaram,

Canım odlara salaram,

Sənin qisasın alaram,

Dərdin söylə mənə, bacı!

Peri:

Pəriyəm, nədi günahım?

Ərşə dayanıbdı ahım;

Bir Alı xandı pənahım,

İmdad eylə mənə, qardaş!

Çoban:

Nə gəzirsən dağdan-dağa?

Canım canına sadağa;

Qadan gəlsin bu Budağa,

Dərdin söylə mənə, bacı!

Peri, bu sözlerle derdini anlattıktan sonra çobana ***Qardaş ikimiz də and içək. Qardaş-bacı olaq,*** (Ahundov, Tehmasip, 2005 /1: 220-221) der.

Bu destanda da Peri Hanım qarşılaştığı çoban ile yemin edərək kardeşlik ilişkisi kurar.

* Erkek kardeş ve evlatlık kardeşin, kız kardeşi tanımaması

Peri, çobanın yardımıyla erkek kılığına girərək ailesinin evine gider. Oğuz grubu destanlarında sıklıkla erkek kardeşlerin kılık değıştirdiğı görülmektedir. Kılık değıştirərək ortaya çıktığında erkek kardeşler, kız kardeş tarafından tanınmamaktadır. Alı Han Destanı'nda kız kardeş kılık değıştirir ve ne öz ağabeyi ne de evlatlık ağabeyi kendisini tanımaz. Kız kardeşin buradaki amacı, başından geçenleri ailesine anlatmaktır:

Peri Hanım kılık değıştirip Bitlis'e geri döner, karşısına Tapdıq çıkar. Ona çalışmak istediğini, kendisini uşak olarak alıp alamayacağını sorar. Bu sırada Hacı Sayad gelir ve kızına benzettiğı bu çocuğı işe alır (Ahundov, Tehmasip, 2005/ 1: 222-223).

* Kardeşlik bağının kurulduğı kişiden destek görme

Bir süre sonra çoban, Alı Han ve vezirini alarak Hacı Sayad'ın evine geitirir. Peri burada herkesi bir odaya toplar, kapıya da kimsenin çıkmaması için çobanı yerleştirir. Peri Hanım, Alı Han'a ve ailesine önce Tapdıq ve Gara Vezir'in yaptıklarını anlatmaya başlar. Peri, uğradığı iftirayı ve başından geçenleri anlattığında babası, ağabeyi ve annesi kıza sarılmak isterler. Ancak çoban araya girip kardeşliğini gösterərək ***Çəkilin kənara! Bacımı yeməyəcəksiniz ki? Heç öldürmək istəyəndə ürəyiniz yanmırdı. İndi niyə belə şirin olub?***diyərk hesap sorar. Hacı Sayad, Gara Vezir ve Tapdıq'a ne yapılacağını sorduğunda çoban;

Onların da işinə özüm baxacağım. Hamıdan qabaq bax bu Tapdığın işinə bahacağım. Bir yerdə adam çörək yesə, ona xəyanət eləməz. O ola ki, qardaş, bacıya xəyanət eləyə. Bunun günahı çox böyükdü. İndi mən Tapdıqla vəzir qıyma-qıyma doğrayıb, peyinliyə

tulluyacağam, (Ahundov, Tehmasip, 2005/1: 232) der. Son olarak çoban kardeşliğini, Peri'yi paylaşılamayan ailesi ve Ali Han arasından çekip kurtarmak isterken gösterir:

O mənim bacımdı, heç kəsə daxil yoxdu, heç kəsə də verəsi deyiləm. Bacı, dur gədək evimizə! (Ahundov, Tehmasip, 2005/1: 228-232).

Oğuz grubu destanlarında kardeşlik yemini ederek kardeş olan kişiler, içinde bulundukları durum her ne olursa olsun kardeş saydıkları kişinin yardımına koşarak ondan desteklerini esirgemezler. Bu durum kan bağı olan kardeşler arasında bile her zaman kuvvetli değil iken onlarda her daim kuvvetlidir. Bu destanda da kardeşler arasındaki bağı kuvveti, Peri'in evlatlık ve öz kardeşinde değil çoban ile kurduğu kardeşlik ilişkisinde görülmektedir. Çoban, gerçek bir kardeş gibi davranarak Peri'yi sahiplenmiş, onun intikamını almış ve onu korumuştur.

Destandaki kardeş tipolojisi şu şekildedir:

İkiz kardeşlerin tipolojisi:

1. İkiz kardeşlerden biri erkek diğeri kızdır.
2. Kız kardeş destan boyunca olumlu tiptir.
3. Erkek kardeş, kız kardeşini öldürmeye yeltenen, kardeşliği geride planda tutan biridir.
4. Kız kardeş kılık değiştirerek geldiğinde ağabeyi onu tanımaz.
5. Kız kardeş geri döndüğünde ikiz kardeşi yaptığından pişmanlık duyar.

Evlatlık kardeşin tipolojisi:

1. Evlatlık kardeş, kız kardeşe iftira atan, onu elde etmeye çalışan, olumsuz bir tiptir.
2. Kız kardeş öldürülmek amacıyla evden uzaklaştırılırken evlatlık kardeş evde kalmaya devam eder.
3. Evlatlık kardeş yaptıklarından dolayı ölümle cezalandırılır.

Kardeşlik bağı kurulan kişinin kardeş tipolojisi:

1. Kız kardeş, çoban ile kardeşlik yemini eder.
2. Çoban, kardeşlik olarak kabul ettiği kişiyi her daim sahiplenerek kardeşliğini gösterir.
3. Çoban, kardeşliğinin intikamını alır.

3.2.2. Kaçak Nebi Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl kahraman: Nebi
2. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Mehdi
3. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Meherrem
4. Başkahramanın sevgilisi Hecer'in kardeşleri: Memmed ve Letif
5. Kahramana düşman kişiler ve kardeşleri: Paşa Bey ve kardeşi Hosrov Bey, Hacı İsmayıl Bey ve kardeşi Soflulu Vasili, Ağca ve kardeşi Mkrtiç, Hagverdi ve kardeşi Tagverdi, Selim Bey ve kardeşi Mehemed Bey, Paşa Bey Ferecov ve kardeşi Hosrov Bey, Nesib Bey ve kardeşi.

* Birden çok kardeşe sahip olma

Zengezur'da yaşayan köylü Ali'nin çocuklarından biri olan Nebi, birden fazla kardeşten sonra doğmuştur. Babası oğullarının sayısı ile ilgili şu bilgiyi verir:

Ali, bir beyin yanında çalışan bir çiftçidir. Onun dört ayaklı hayvanlardan bir uyuz keçisi ve örtünmek için bir yorganı bile yoktur. Ancak çocuk bakımından çok zengindir, o kadar çok çocuğu vardır ki, ürkütmeden sayılamayacak kadardır. Ali, çocuklarının geçimini sağlayamaz, eli çomak tutabileni beylere veya zenginlere karın doyuracak bir parça ekmek uğruna hizmetçi olarak verir (Yazar, 2008: 556).

Destanda Nebi'nin sayılamayacak kadar çok kardeşi olduğu söylense de destanın genelinde erkek kardeşi Mehdi'den bahsedilir. Destanın birkaç bölümünde ise bir başka erkek kardeşi Meherrem ve bir kız kardeşinin olduğuna değinilir.

* Ağabeylerin, kız kardeşin kaçmasına tepki göstermeleri

Destanın başkahramanı Nebi, Hecer ile evlenmek ister. Hecer'in babası Hanalı, Nebi ile kızının evlenmesine razı olmayınca Nebi, Hecer'i kaçıırır. Akşam olup kızının eve dönmediğini gören Hanalı, oğulları ile birlikte Hecer'i arar ancak bulamaz. Nebi 'nin Hecer'i kaçırdığı haberi her yere yayılınca Hanalı ve oğulları ellerine sopalar alıp Nebi'in ailesinin evine doğru yol alırlar. Bunu gören ahali ise Hanalı ve oğullarını sakinleştirerek geri dönmelerini sağlar (Yazar, 2008: 563).

Burada kız kardeş, baba ve ağabeyleri tarafından korunması gereken kişi konumundadır.

* Başkahramanın kız kardeşini koruması

Kaçak durumunda olan Nebi'yi bulmak için her yolu deneyen Beyler ve mahalli polis amirlerinin atlıları, Nebi'nin kız kardeşini ve annesini döverler. Durumu öğrenen Nebi, eve gelerek kardeşini ve annesini döven adamdan intikamını alır (Yazar, 2008: 564).

* Ağabeylerin desteği

Nebi, kaçak olup evden uzaklaştığında mahalli polis amirleri her gün evlerine gelip Nebi'nin ailesine zarar verirler. Hecer'in erkek kardeşleri ise Nebi'nin ailesine sahip çıkarak onları korumaları altına alırlar (Yazar, 2008: 564).

Burada ağabeyler sadece kız kardeşlerine değil, sevdiği kişiye ve ailesine de sahip çıkan korumacı tiplerdir.

* Ağabeylerin, kız kardeşi korumaları

Sisyan'da çiftçilik yapan Nebi bir gün ağalarla köylüler arasında anlaşmazlık çıktığını, ağaların köylülere eziyet ettiğini görür. Hemen aralarına girerek mülk sahiplerinden birini yakalar ve gereken cezayı verir. Bunun üzerine Nebi'yi yakalamaya hükümet atlıları ve beyzadeler gelir. Halk, Nebi'yi ele vermez. Hecer'in kardeşleri de Nebi'yi gizlerler (Yazar, 2008: 565).

Beyler, polis komutanları ve generaller toplanıp Nebi'yi yakalamak için bir plan yaparlar. Onun tüm yakınlarını yakalayıp onu destekleyenlere zarar vermek isterler. Bu şekilde de Nebi'nin geri döneceğini düşünürler. Bu sıralarda Nebi'nin kardeşi Mehdi ve Hecer'in kardeşleri Letif ile Memmed bakır madeninde çalışmaktadır. Beyler Beyi, Nebi'nin kardeşi ve Hecer'in kardeşlerinin madende çalıştıklarını komutanlara söyler. Bir oyun ile onları yakalarlar (Yazar, 2008: 578-582).

Nebi'nin kardeşi kaçıp kurtulurken Hecer'in kardeşleri o kadar şanslı değillerdir. Hapse atılan Letif ve Memmed kardeşler mahkemeye çıkarılırlar. Mahkeme sonunda ikisine de beş gün içinde Sibiry'a ömür boyu sürgüne gönderilme cezası verilir (Yazar, 2008: 582-583).

*Kız kardeşin, ağabeyleri için üzülməsi

Mehdi kaçtıktan sonra ağabeyi Nebi'yi bulur. Nebi ve Hecer ile selamlaşır. Hacer kardeşlerinin başına bir iş geldiğini hisseder. Kardeşlerinin esir düştüğünü öğrendiğinde ise ziyadesiyle üzülr, *Zavallı kardeşlerim, onları bırakmazlar*, diyerek ağlamaya başlar. (Yazar, 2008: 584).

Kız kardeşin, kardeşlerinin başına bir şey geldiğini hissetmesi aralarındaki güçlü sevgi bağından kaynaklanmaktadır.

*Kız kardeşin, intikam almak istemesi

Hecer'in kardeşlerinden çok yardım gören Nebi, onları kurtarmak için tek başına mücadeleye etmeye karar verir. Ancak kardeşleri çoktan sürgüne gönderilmiştir. Burada, ant motifi ile karşılaşmaktadır. Kardeşlerinin sürgün ile cezalandırılması Hecer'i çok üzmüştür, o da halkın ve kardeşlerinin intikamını almak üzere yemin eder:

Nebi, tüfeğime ve senin canın üzerine yemin ederim ki ölünceye kadar düşmanlarla barışmayacağım, seninle birlikte düşmanla mücadele edeceğim (Yazar, 2008: 585).

* Düşman kardeşlerin asıl kahramanı tutsak etmesi

Uğradığı haksızlıklardan dolayı kaçak olan Nebi'yi Paşa Bey adlı bir zengin yakalayarak cezalandırmak ister. Paşa Bey, kardeşi Hosrov Bey ve diğer beylere haber vererek Nebi'yi aramaya başlar. Nihayetinde Nebi'yi gizlendiği yerde yaralı bir şekilde bulup hapsederler (Yazar, 2008: 598-599).

* Başkahramanın, düşmanın kardeşine zarar vermesi

Kaçak Nebi, hapisteye ölen İranlı bir adamın kimliği ile kendi kimliğini değiştirir. Böylece kısa sürede hapisten kurtulur. Ağalar, beyler ve komutanlar Nebi'nin öldüğünü sanarak çok sevinirler. Kısa bir süre sonra Paşa Bey'in kardeşi Hosrov Bey, yaralı bir şekilde gelip Kaçak Nebi'nin kendisini öldüresiye dövdüğünü anlatsa da kimse ona inanmaz. Hosrov'un ardından birkaç zengin daha gelip Kaçak Nebi'den zarar gördüklerini anlatınca beyler bir terslik olduğunu anlayıp mezarı açtırırlar. Gerçekten de ölenin Nebi olmadığını anlarlar (Yazar, 2008: 602-603).

* Erkek kardeşin, ağabeyine yardıma gitmesi

Hecer, Nebi'yi hapisten kurtarmanın yollarını arar. Arkadaşlarına dönerek Nebi'nin hapisteye zor durumda iken kendilerinin burada rahat bir şekilde bulunmalarına dayanamadığını söyler. Sabah erkenden hapishaneye Nebi'yi kurtarmaya gideceğini söyler. Mehdi ise Hecer'i sakinleştirmeye çalışır:

Hecer baci, sabret, bir iki gün içinde gideriz, izin ver arkadaşlar toplansın. Hecer bu sözler üzerine daha da sinirlenerek tek başına gideceğini söyler (Yazar, 2008: 603).

* Kahramanın kardeşinin tutsak edilmesi

Mahalli Polis Amiri Eliğa Bey, Nebilerin kaçıp kurtulduklarını öğrenince çok sinirlenir. Mollu'da evleri talan edip Nebi'nin kardeşi Meherrem ile birkaç akrabasını yakalarlar (Yazar, 2008: 612).

Çok sayıda kardeşe sahip olduğu bilinen asıl kahramanın ikinci kardeşi bu bölümde görülmüştür.

* İki kardeşin birlikte hareket etmesi

Nebi ve arkadaşları yolda giderken üstü başı dökülen bir adama rastlarlar. Nebi, adı Behram olan bu adama derdini sorduğunda, oğlu İsmayıl'ın kaçak düştüğünü, onu aradığını söyler. Yaşlının hâline dayanamayan Nebi, onun oğlunu bulacaklarına dair söz verir. Mehdi, Behram'ı atına alır, hep beraber gidip İsmayıl'ı bulurlar. Behram'ı güzelce giydirip rahat bir şekilde evine gönderirler (Yazar, 2008: 614-615).

Bu bölümde kardeşlerin çevrelerinde bulunan kişilere de yardım ettiği tespit edilmiştir.

* Düşman kardeşlerin asıl kahraman ile mücadeleye girişi

Nebilerin öldürdüğü Kinkor Bey'in dayısı Zülfügar Bey, yeğeninin ölüm haberini alınca yerinde duramaz. Polis komutanının yanına gelip:

*Polis komutanı, ben bir dakika dahi dizimi kırıp rahatça oturamıyorum. Nebi gibi bir çoban, **bacımın** general olan oğlunu öldürsün, ben de seyredeyim, öyle mi? Göge dahi çıksa, o Nebi'yi bulup parça parça edeceğim,*(Yazar, 2008: 622)der. Zülfügar Bey bir grup ile Nebilerin üstüne gider. Nebiler gelen grubun hepsini öldürürler. Zülfügar Bey'in kız kardeşinin oğulları İsgender Bey ile Cavad Bey de destek için peşlerinden gider. Ancak geri dönüp kaçmak zorunda kalırlar (Yazar, 2008: 623).

Bu bölümde düşman kardeşlerin intikam almak amacıyla bir araya geldikleri tespit edilmiştir.

* Kardeşin, ağabeyine yardım etmesi

Gırların Şoltanlı Oymağı'na gelen Nebiler burada arkadaşı Mehmed'in evinde kalırlar. Nebi, kurşunları azaldığı için Mehmed'den kurşun bulup getirmesini ister. Mehmed de gece olunca Nebi'nin kardeşi Mehdi'yi ve birkaç adamı yanına alıp yola çıkar (Yazar, 2008: 638).

* Düşman kardeşlerin görüş ayrılığı

Nebileri bir türlü yenemeyen ağalar ve beyler, onları sadece Soflulu Vasili ile kardeşi Ağca'nın yenebileceklerini düşünerek iki kardeşe haber ulaştırırlar. Gorus'a getirdikleri bu

iki kardeşe Nebi'yi öldürmeleri için istekte bulunurlar. Kardeş Ağca, bu teklifi kabul etmez, Nebi'nin güçlü biri olduğunu söyler. Ağabey Vasili ise bu işe gönüllü olur. Ağabeyinin teklifi kabul etmesi üzerine Ağca, yaptığıının yanlış olduğunu şöyle söyler:

Kardeş, kendini ölüme attın, Nebi, ejderha gibi bir adamdır, senin benim gibiler onunla baş edemez (Yazar, 2008: 643).

* Düşmanın kardeşinin, ağabeyinin öldürülmesi üzerine yas tutması

Vasili, kardeşinin sözünü dinlemez, Nebilerin üzerine atlılarıyla gider. Nebi, Vasili'yi öldürmek istemese de Vasili'nin vazgeçmediğini görünce onu öldürür. Atlılar Vasili'nin ölüm haberini Ağca'ya ulaştırırlar. Ağca:

Ey zalim kardeş,neden bile bile kendini ölüme attın, kardeş, can kardeş!diyerek feryat eder. Atına hemen binip ağabeyinin vurulduğu yere gider. Yerde yatan ağabeyini görünce feryat eder:

Oy kardeş, belimi kıran kardeş, kardeş, kardeş... (Yazar, 2008: 644).

Kardeş tipler olumsuz da olsa ölüm olayı olumlu ve olumsuz tiplerde aynı duyguları uyandırır.

* Düşmanın kardeşinin, öldürülen ağabeyinin intikamını almak istemesi

Ağca, ağabeyinin yasını tuttuktan sonra hazırlığını yapar, etrafındakilere intikam alacağını söyler:

Gidip o Nebi'yi bulacağım, ya kardeşimin kanını ondan alacağım ya da kendim de öleceğim... (Yazar, 2008: 644).

Nebi, Ağca'nın gelmekte olduğunu görünce yanına tek başına gider. Ağca'yı yakalayıp arkadaşlarının yanına getirir. Ağca'ya:

Ben çok iyi biliyorum ki, bize kanlın gibi bakıyorsun. Hakkın da var. Eğer becerirsen kanımızı su yerine içersin. Ancak şunu söyleyeyim ki, senin kardeşin kendi kendini ölüme attı. Ben kaç kez yalvardım, yakardım, bizden vazgeçmedi. Yoksa ben onu öldürmezdim.

Günah ölümlüdür, derler. O yığitti. Ben onun ölümüne hâlâ üzülüyorum. Çok yazık! (Yazar, 2008: 645).

Nebi, Ağca'nın konuşmadığını ancak gözlerinden yaş geldiğini görünce tüfeğini ona verip isterse atışacaklarını istemezse de çıkıp evine gidebileceğini söyler. Ağca tüfeğini omzuna atarak oradan uzaklaşır (Yazar, 2008: 645).

* Düşman kardeşlerin görüş ayrılığı

Vasili ve Ağca'nın ağabeyleri olan Hacı İsmayıl Bey, kardeşi Vasili öldürüldüğünde İran'dadır. Geri geldiğinde olup biteni kardeşi Ağca'dan öğrenir. Kardeşi için ağlayan Hacı İsmayıl daha sonra Ağca'ya:

Gidip kardeşimizin intikamını alalım dediğinde Ağca gitmek istemediğini söyler. Hacı İsmayıl bunun üzerine sinirle oradan çıkıp Mahalli Polis Amiri İsmayıl Bey'in yanına gider (Yazar, 2008: 646).

* Kardeşin, ağabeyinin hayatını kurtarması

Emrine çok sayıda asker verilen Hacı İsmayıl, Nebilerin üzerine gider. Nebi, Hacı İsmayıl'ın geldiğini görür. İki taraf arasında bir mücadele başlar. Hacı İsmayıl mücadele sırasında Nebi'nin yerini öğrenip onu öldürmek için tuzak kurar. Mehdi, Hacı İsmayıl'ın hamlesini görüp ona ateş eder ve onu öldürür (Yazar, 2008: 646).

* Ölen arkadaşın kardeşten yoksun olduğunun söylenmesi

Hacı İsmayı tarafından vurulan Telli Gara'nın başına gelen Hecer, ağlayarak bir söz söyler. Burada Telli Gara'nın annesiz ve bacasız olduğunu dile getirir:

...

Telli boyanmıştı kızıl kanına,

Ana, bacı yoktur gelsin yanına,

Düşman kıyıp kurşun vurmuş canına,

Kendini tez yetir, ey Kaçak Nebi

Destesi yanında ey koçak Nebi.

... (Yazar, 2008: 647).

* İki kardeşin aralarının bozulması

Nebi ile Hecer bağda iken Mehdi ve diğer arkadaşları uzakta bir kervanın soyulduğunu görürler. Hemen atlarına binip oraya gittiklerinde soyguncuların Gara Nebi ve grubu olduğunu öğrenirler. Yakalamak için çok uğraşsalar da Gara Nebi'yi ellerinden geçirirler. Nebi ve Hecer, Stepan'ın evine geldiklerinde Mehdiler de oraya gelir. Olan biteni Nebi'ye anlattıklarında Nebi hepsine çok kızar ve onları azarlar. Köylülerle konuşan Stepan geri geldiğinde Nebi'ye köylüleri soyan kişilerin onlara kendilerini Kaçak Nebi'nin adamı olarak tanıttıklarını söyler. Nebi bu haberle iyice sinirlenip Mehdi'yi *Boynunu yere sokayım, beceriksiz oğul!* diyerek onu azarlar. Mehdi utancından tek kelime etmeden sessizce durur. Köylülerle konuşup gelen Nebi, arkadaşlarını azarlamaya devam edince Mehdi araya girip ağabeyine cevap verir. İki kardeş birbirlerine bir şeyler daha söyler. Ardından Mehdi, çekip gider (Yazar, 2008: 652-654).

Bu bölümde iki kardeşin birbirlerine kızmaları ve bu nedenle birbirlerinden ayrı düşmeleri tespit edilmiştir.

* Kardeşlerin barışması

Aradan belli bir süre geçer. Nebiler, Mehdi'den haber alamazlar. Kardeşinden bir haber alamayan Nebi, iyiden iyiye kederlenir. Bir gün grubuyla birlikte arkadaşı Allahverdi Gehremanoğlu'nun evine gider. Orada otururken Allahverdi, Nebi'ye neden kederli olduğunu sorar. Hecer olup biteni anlatır. Allahverdi, Mehdi'nin yerini bildiğini söyleyince herkes meraklanır. Yan odaya giden Allahverdi, Mehdi'nin kolundan tutarak onların yanına getirir. Arkadaşları ile kucaklaşan Mehdi, kardeşinin nasihatlerini de dinler (Yazar, 2008: 660).

Burada birbirine küsen iki kardeşin yeniden bir araya gelmesi sözkonusudur.

Molu'da köylülerle askerler arasında mücadele başlar. Askerler ateş etmeye başlayınca köylüler kaçırlar. Bu esnada mahalli polis amiri Nebi'nin kardeşi Meherrem ile sekiz ihtiyarı tutuklar (Yazar, 2008: 680-681). Köyden bir grup, tutuklananların peşinden gizlice gider ve bir yolunu bulup onları kurtarırlar. Nebi ile karşılaştıklarında olup biteni onlara anlatıp kaçak olmak istediklerini söylerler. Nebi buna karşı çıkınca Meherrem, artık görüldükleri yerde hapse atılacaklarını söyleyerek Nebi'ye karşı çıkar. Nebi onları koruyacağını söyleyerek geri dönmeye onları ikna eder (Yazar, 2008: 682).

* Ağabeyin, kardeşini övmesi

Nebi, Palandöken'deki mücadelede galip gelince bir name okur. Burada kardeşinden bahseder:

Ben bir koç yiğidim düşmüşüm kaçak,

Kardeşim Mehdi'dir kendinden kaçak,

Goburnat korkudan olmuştu naçak,

Mahalda diyorlar, kaçaktır Nebi!

Karısı kendinden kaçaktır Nebi!

Mehdi'nin elinden dad eder felek,

Komutan dad çeksin elimden herek,

Hecer'e yakıştır desinler peleng

Bölgede diyorlar, kaçaktır Nebi!

Karısı kendinden kaçaktır Nebi!

... (Yazar, 2008: 688).

* Düşmanın,kendi kardeşine sığınması

Gıgı deresine gelen Nebi ve grubu burada Mkrtiç adlı halka zulmeden bir rahip olduğunu duyarlar. Halkın şikâyetiyle bu adamın peşine düşerler. Mkrtiç, kardeşinin dükkânına sığınıp orada gizlenir. Nebi, adamın peşinden dükkâna girince kardeşi, Mkrtiç'in seferde olduğunu söyler. O esnada Mkrtiç saklandığı yerden çıkıp Nebi'yi öldürmek ister. Nebi, adamın kardeşini yakalayıp önüne siper edince Mkrtiç kardeşini öldürmekten korkup ateş edemez. Nebi bir hamle ile Mkrtiç'in elindeki silahı alarak adamı yakalar. Ardından grubunu çağıran Nebi, dükkânı da yağmalatır (Yazar, 2008: 697).

* Asıl kahramanın, düşman kardeşlere zarar vermesi

Nebi ve gurubu Sarımsağı'ya gider. Burada Hagverdi ve Tagverdi adlı iki zengin kardeşin köylülere eziyet ettiklerini duyarlar. Köylülerin şikâyeti üzerine Tagverdi'nin evine giderler. Tagverdi evde yoktur. Evi talan ettirip varını yoğunu dağıtırlar. Bu haberi duyan ağabeyi Hagverdi, bir grup ile Nebilerin peşine düşer. Aralarındaki mücadelenin sonunda, Hagverdi kendinden geçer ve delirir (Yazar, 2008: 732).

* Asıl kahramanın kız kardeşleri

Bir gün Nebi soğuk algınlığı geçirir. O kadar çok hastalanır ki onu annesinin evine götürürler. Orada annesi, bacıları ve Hecer başında ağlarlar (Yazar, 2008: 760).

Destanın sadece bu bölümünde asıl kahramanın kız kardeşlerinden bahsedilir.

* Asıl kahramanın atını kardeşinden vefalı görmesi

Nebi, çalınan Boz atına sarılıp şöyle der:

Ey kardeşimden vefalı hayvan, sen de mi düşmanın zindanına düştün? (Yazar, 2008: 767)

At, kardeşten daha vefalı olarak görülür.

* Erkek kardeşin, ağabeyine bilgi vermesi

Bir çatışma sırasında Hecer bacağından vurulur. Moralleri bozulmasın diye arkadaşlarına bir şey söylemez. Çatışmadan sonra Kürşadlı köyüne giderler. Mehdi, Hecer'e baktığı zaman:

Hecer baci, atının yanlarından kan akıyor, sanırım atına kurşun deymiş hemen yere in,der. Hecer, de vurulanın at değil kendisi olduğunu söyler. Bu esnada kendinden geçip yere yığılır. Sesi duyan Nebi ne olduğunu sorduğunda Mehdi, ***Ağabey, Hecer bacım ağır yaralanmış,*** (Yazar, 2008: 773-774) diyerek cevap verir.

Aynalı adlı yere geldiklerinde Mehdi çok hastalanır. Bu yüzden bir süre burada kalırlar. Bir gün kapıları çalınır. Nebi'nin kardeşinin oğlu Memiş annesinin hasta olduğu haberini getirir. Gözleri yaşla dolan Nebi, Hecer'i Mehdi ile bırakıp annesinin yanına gider (Yazar, 2008: 779).

Destanda Nebi'nin kardeşleri ile ilgili detaylı bilgi verilmediği için Memiş'in hangi kardeşinin oğlu olduğu bilinmemektedir.

* Kahramanın, kardeşinin yakalanması

Mehdi ile Hecer'in Aynalı'da olduğunu öğrenen casuslar Ehmed Han'a haber verirler. Ehmed Han askerî bir birlik ile gelip Mehdi'yi yakalar fakat Hecer'i köylüler gizledikleri için bulamazlar.

* Sevgilinin esir edilen kardeş için kahramandan yardım istemesi

Mehdi'nin yakalandığını öğrenen Hecer, Nebi'den yardım ister:

Dağların sırtları yağmur, dumandı,

Vatandan ayrıldık hayli zamandı,

Yüreğim yaralı, halim yamandı,

Mehdi'yi tuttular, gelmeli Nebi!

Düşmanın elinden almalı Nebi!

Burda kıştır, dağlar kardır, borandır,

Aras'ın kenarı yazdır, arandır,

Mehdi'yi tuttular kalbim virandır,

Böyle bir günümde gelmeli Nebi!

Mehdi'yi ellerden almalı Nebi!

Yakından, kardeşten üzüldü elim,

Gülüp anlatmaya varmıyor dilim,

Yanımda yoktur o koç oğlu Kerim,

Böyle bir günümde gelmeli Nebi!

Mehdi'yi ellerden almalı Nebi! (Yazar, 2008: 780)

* İki kardeşin kavuşması

Mehdi'nin yakalandığı haberini alan Nebi, arkadaşlarına:

Kardeşler, *ben beş kişiyle birlikte Mehdi'yi hapishaneden kurtarmaya gideceğim,* diyerek adamlarıyla birlikte yola çıkar. Nebi, önce Hecer'in yanına gider. Hecer, geç geldikleri için Nebilere kızar. Gerekirse tek başına gidip Mehdi'yi kurtaracağını söyler. Nebi, Hecer'in bu sözleriyle mutlu olur. Hep beraber yola koyulurlar. Yolda bir çoban önlerini keser. Gelenlerin kim olduklarını öğrendiğinde onlara yemek yedirmek ister. Nebi bu teklifi kabul ettiğinde, Hecer sinirlenerek *Yazıklar olsun sana, Mehdi'yi hapishanede azap içinde bırakıp kebab yemek istiyorsun dediğinde* Nebi şakayla *Mehdi yakalandı diye kendimizi mi öldüreceğiz,* cevabını verir.

Nebi, çobanla birlikte bir ağacın dibine gelir. Çoban yemeği hazırlarken bir arkadaşı olduğunu, izin verirlerse yemeği hep beraber yemek istediğini söyler. Nebi, izin verince fidanlığın arkasından Mehdi çıkar ve nasıl kurtulduğunu tek tek anlatır (Yazar, 2008: 782-784).

Kardeşler yeniden birbirlerine kavuşur.

* Asıl kahraman ve kardeşinin yakalanması

Nebiler, Sefder adlı bir adamın evinde konaklarlar. Han'ın gönderdiği Şeytan Güzemeli adlı adam Sefder'i kandırarak Nebilerin yakalanmasını sağlar. Doğruca, Ehmed Han'ın yanına getirirler. Duruma çok sevinen Ehmed Han, iki kardeşi Tebriz zindanına yollatır (Yazar, 2008: 786).

* İki kardeşin kurtarılması

Hecer köylülerden bir grup ile birlikte hapishaneye gidip Nebi ile Mehdi'yi kaçırrır. Elllerinde silahları olmayan iki kardeş çingenelerden yardım alırlar ve peşlerinden gelen askerlerden kılık değiştirerek kurtulurlar (Yazar, 2008: 790-791).

* Ağabeyin, kardeşine görev vermesi

Nebi, ağanın elinden kurtardığı Bahar ile grubuna sonradan dâhil olan Balakişi'yi evlendirmek ister. Bu niyetle Mehdi'ye görev vererek Balakişi ile ikisini Bahar'ın olduğu yere gönderir. Mehdi ve Balakişi Bahar'ı da yanlarına alıp geri gelirler. Aslında Bahar ile Balakişi evlidir. Ağanın bir oyunuyla ayrı düşmüşlerdir. Nebi sayesinde ikisi yeniden kavuşmuş olur (Yazar, 2008: 810-811).

* Ağabeye, kardeşinin vurulduğunun haber verilmesi

Nebiler, Gürşadlı'ya gittiklerinde Mehdi ve Hecer Hesenkend'de kalırlar. İkisinin Hesenkend'de olduğunu öğrenen Rehmetulla Han, subaylarını toplayarak Mehdilerin kaldıkları eve ateş açar. Evden kendilerini dışarı atıp dağın tepesine çıktıklarında Mehdi vurulur. Nebiler geldiğinde Hecer, Mehdi'nin vurulduğunu şöyle haber verir:

Kara düşman geldi, köyü bürüdü,

Düşman saf çekip ileri yürüdü,

Mehdi'yi vurdular, elim kurudu,

Götürür zindana düşman, Mehdi'yi,

Boyuyor al kana düşman Mehdi'yi.

Elime geçirdim köyün yalını,

Yere serdim hanın aziz oğlunu,

Kırdım ben düşmanların eli, kolunu,

Götürür zindana düşman, Mehdi'yi,

Boyuyor al kana düşman Mehdi'yi.

Mehdi yaralıydı kaçamıyordu,

Düşmana kurşunu saçamıyordu,

Hecer diyor, elim çatamıyordu,

Götürür zindana düşman, Mehdi'yi,

Boyuyor al kana düşman Mehdi'yi (Yazar, 2008: 818-819).

* Ağabeyin, kardeşine moral vermesi

Nebi, kardeşinin vaziyetini öğrenince *Yiğit yaralanır, kan akıtır, hiç düşünmediyerek* kardeşinin alnından öper ve onu teselli eder (Yazar, 2008: 819).

* Kahramanın, kardeşleriyle görüşmesi

Polis komutanları ve askerler tarafından sürekli baskına uğrayan Nebi ve grubu mücadele ede ede Mollu'ya gelir. Nebi burada annesi ve kardeşleri ile birkaç gün görüştüktan sonra mücadeleye devam ederek Arhaşan tarafına gider (Yazar, 2008: 820-821).

Bu kısımda isimleri verilmeden kahramanın kardeşlerinden bahsedilmektedir.

Grubuyla Garçıvan'a gelen Nebi üzerlerine doğru gelen askerlerle mücadeleye girişir. Köydeki insanların zarar görmemesi için Nebi, arkadaşlarına köyden çıkmaları gerektiğini söyler. Mücadele ederek köyden çıkmaya çalışırken samanlıkta gizlenen Şeytan Savad lakaplı hain Nebi'nin kardeşi Mehdi'yi vurur. Yere yıkılan Mehdi, Nebi'den şöyle yardım ister:

Elimden, günümden üzüldü elim,

Söz demeye şimdi varmıyor dilim,

Ayrıldım kardeşten, kırıldı belim,

Tez yetir kendini haraya Nebi!

Düşman beni aldı araya Nebi!

Düşmanla üşüşür benim canıma,

Gidin, haber verin yazık anama,

Varsın, ellerim kan etsin kanıma,

Tez yetir kendini haraya Nebi!

Düşman beni aldı araya, Nebi!

Nebi çıktı yüce dağın başına,

Kurşun serpti toprağına, taşına,

Yaralıyım, gücüm yetmez koşuna,

Tez yetir kendini haraya Nebi!

Düşman beni aldı araya, Nebi!

Düşmanlar çok çoktu kaçamıyordum,

Hiç bu hileden baş açamıyordum,

Ciğerim yandı, su içemiyordum,

Tez yetir kendini haraya Nebi!

Düşman beni aldı araya, Nebi!

Kurşun değdi, Mehdi battı al kana,

Namertler kıydılar bu aziz cana,

Nebi gerek bin kan eylesin kana,

Tez yetir kendini haraya Nebi!

Düşman beni aldı araya, Nebi! (Yazar, 2008: 833-835).

Mehdi bu sözleri söyledikten sonra gözlerini yumar. Nebiler Mehdi'nin aralarında olmadığını görünce başına bir şey geldiğini düşünürler. Nebi, kılık değiştirerek ağaların yanına gelir. Mehdi'nin gerçekten öldürüldüğünü öğrenir (Yazar, 2008: 833-835).

* Ağabeyin, kardeşinin ölümü üzerine yas tutması

Nebi, başta Savad olmak üzere kardeşinin ölümüne sebep olanları teker teker öldürür, daha sonra Mehdi'nin cesedinin olduğu yere gelir. Gözyaşı dökerek şu sözleri söyler:

Murdar hilesine düşmüşüm ben de,

Şad giderken birden düştüm kemende,

Koç Mehdi'm vuruldu bu Garçıvan'da,

Anama de, öldü Mehdi'm ağlarım!

Ey haraylar, arkam, elim, ağlarım!

Yiğit Mehdi benim koçak kardeşim,

Ağladım, yüzümü ıslattı yaşıım,

Zalimlerden neler çekmemiş başım,

Anama de, öldü Mehdi'm ağlarım!

Ey haraylar, arkam, elim, ağlarım!

Nebi diyor gurbet benim elimdi,

Mehdi öldü, bildim sınan belimdi,

Akan Aras gözyaşımı, selimdi,

Anama de, öldü Mehdi'm ağlarım!

Ey haraylar, arkam, elim, ağlarım! (Yazar, 2008: 836-837).

* Sevgilinin, kahramanın kardeşini kendi kardeşi olarak görmesi

Hecer de Mehdi'nin başına gelip bir name okur:

Ağlayan baştan ağlar,

Kirpikten, kaştan ağlar,

Kardeşi ölen bacı,

Kalkar o baştan ağlar (Yazar, 2008: 837).

* Ağabeyin, kardeşinin intikamını almak istemesi

Nebi, kardeşini Mollu'ya getirip kabristanda defneder. Orada arkadaşlarına:

Yas tuttuk, gözyaşlarımızı akıttık, artık yeter. Ağlayıp sızlamakla Mehdi'yi geri getiremeyiz. Başımız karışır, düşman izi yakalar. Yas tutmak ayrı, ihtiyatlı olmak ayrı, moralimizi bozmamalıyız. Mehdi; Telli Gara'dan, Goca'dan, Zeynelabdın'dan ve

*Zaman'dan farklı değil. Onların hepsi bizim **yiğit kardeşlerimizdi**. Biz onların kanını almalıyız, (Yazar, 2008: 838) der.*

Bu bölümde ağabeyin öldürülen kardeşi için intikam almak istemesi tespit edilmiştir.

* Ağabeyin, ölen kardeşini özlemesi

Nebiler Mollu'dan çıktıktan sonra polis komutanının grubuyla karşılaşırlar. Nebi bir beyi vurur, diğer beyler ise gizlenir. Nebi dönüp arkadaşlarına baktığında aklına kardeşi Mehdi gelir ve ona bir name okur:

*Nasıl tuş olduk biz namerd okuna,
Bir birine gerek dünyada dokuna,
Hücum eyleyin tez koşun topuna,
Gerek düşmanlardan kan alın gidin!
Zalimler yurduna od salın gidin!*

*Ah, hasret oldum, görmedim elimi,
Mehdi'nin ölmesi eydi belimi,
Kanmadım düşmanın fitne, felini,
Gerek düşmanlardan kan alın gidin!
Zalimler yurduna od salın gidin!*

*Düşmanların gerek bozun işini,
Gıcırdatır bize kırık dişini,
Zalim düşmanların gerek leşini,*

Siz çekip çıkarın, kan alın gidin!

Düşmanlar yurduna od salın gidin!

Nebi diyor derdim tam yüzü geçti

Şimdi bildim, düşman kanımdan içti,

Düşmanlar tahıltek neslimi biçti,

Koçak yiğitlerim, kan alın gidin!

Düşmanlar yurduna od salın gidin! (Yazar, 2008: 838-839).

* Annenin,oğlu için hesap sorması

Nebiler bir süre sonra tekrar Mollu'ya gelirler. Oğlunun öldüğünü öğrenen anne Nebi'ye hesap sorar:

Oğul, Nebi, Mehdi'nin düğününe mi geldin, hani benim oğlum?

Nebiler yedi gün kaldıkları Mollu'da her gün Mehdi'nin kabrine giderler. Yedi günün sonunda tekrar dağlara çekilirler (Yazar, 2008: 841-842).

* Kahramanın, düşmanın kardeşleriyle mücadelesi

Selim Bey, Garabağ'ın zenginlerinden biridir. Aynı zamanda acımasız bir adamdır ve köylüye zulmeder. Kardeşi Mehmed Bey de kendisi gibi acımasızdır. Vali ve ileri gelenler Nebi'nin üstesinden gelmesi için Selim Bey'i polis amiri, kardeşi Mehmed Bey'i de onun muavini yapmak isterler (Yazar, 2008: 903).

Selim Bey kardeşine ve valiye mektup yazarak yardım ister (Yazar, 2008: 909). Gelen yardımla Selim Bey Nebilerin üstlerine gider. Nebi'nin arkadaşı Arşak, düşmanın peşlerinden geldiğini onlara haber verir. Nebi, düşmana tuzak kurar ve beklemeye koyulur. Mücadelenin başlarında Selim Bey ve kardeşi Mehmed Bey, Nebileri öldüreceklerini düşünürler ancak tuzağa düşürüldüklerinde çok sayıda asker kaybederler. Bunun üzerine

Selim Bey kardeşine, **Kardeş**, *hemen kaçalım, zalimin oğlu bizi diri diri yakacak*, (Yazar, 2008: 913) der.

* Kahramanın düşmanları (iki kardeş)

Selim Bey, Nebi'yi öldürmek için casuslara başvurur. Bunların içerisinde iki de kardeş vardır: Paşa Bey Ferecov ve kardeşi Hosrov Bey (Yazar, 2008: 922).

* Annenin, ölen oğlunun hesabını kahramana sorması

Nebi bir gün annesinin yanına gider. Annesi, dostları ve akrabalarıyla görüşür. Annesi, Nebi'nin boynuna sarılarak *Nebi oğul, benim Mehdi'm hani?* diyerek ağlar. Nebi, annesinin durumuna çok üzülür onu teselli eder (Yazar, 2008: 926).

* Kahramanın, düşman ve düşmanın kardeşini öldürmesi

Nebiler bir gün, Guduzdağ'a doğru giderken Selim Bey'in grubu ile karşılaşırlar. Mücadele ederlerken Nesib Bey ve kardeşini öldürürler. Selim Bey onların cesetlerini bile almadan oradan kaçır (Yazar, 2008: 930).

Vali, polis komutanı, beyler ve ağalar bir araya toplanır. Nebi'yi ancak arkadaşlarından birkaçını yoldan çıkarırlarsa öldürebileceklerini düşünürler. Bu işi yapmak için casuslara haber verirler. Bu casuslar içerisinde Paşa Bey Ferecov ve kardeşi Hosrov Bey de vardır. Bu görev Paşa Bey'e verilir (Yazar, 2008: 944).

Destanın kardeş tipolojisi:

1. Asıl kahramanın çok sayıda kardeşi vardır.
2. Bu kardeşlerden sadece iki erkek ve bir kız kardeşten bahsedilir.
3. Nebi'nin kardeşleri ile ilgili destanda detaylı bir bilgi yoktur. İki erkek ve bir kız kardeşe sahip olduğu bilinse de bu bilgiler destanın belli bölümlerinde geçen kısa bilgilerdir.
4. Erkek kardeşlerden sadece biri ön plandadır.
5. Erkek kardeşler ve ağabey birbirlerini koruyan, destekleyen olumlu tiplerdir.

Sevgilinin kardeşlerinin tipolojisi:

1. Sevgilinin iki erkek kardeşi vardır.
2. Erkek kardeşler, kız kardeşlerinin yanında olan olumlu tiplerdir.
3. Erkek kardeşler, kız kardeş ile birlikte zulmeden düşmanlara karşı mücadele ederler.

Düşmanlar ve kardeşlerinin tipolojisi:

1. Düşmanlar ve düşmanların kardeşleri olumsuz tiplerdir.
2. Düşman kardeşler bir örnek dışında genel olarak kahramanı öldürmeye çalışan kişilerdir.
3. Düşmanlar, ölen kardeşleri için intikam almak isterler.
4. Düşman kardeşler görüş ayrılığına düşerler.

3.2.3. Adgözel Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahraman: Adgözel
2. Asıl kahramanın ağabeyi: Aslan

Kardeşlik ilişkisi kurma: çoban

* İki kardeşin ortak hareket etmesi, dayanışması

Yemen şehrinde yaşayan Mahmut Paşa'nın iki oğlu vardır. Büyük oğlunun adı Aslan, küçük oğlunun adı ise Adgözel'dir. Mahmut Paşa'nın gözleri görmez olduğunda karşısına bir derviş çıkar. Derviş kızıl bir balığın gözlerini açacağını söylediğinde Paşa herkesi kızıl bir balık bulmaları için görevlendirir. Oğulları da ahali ile denize gidip bu görevi yerine getirmeye çalışır. İki kardeş balığı yakalar. Ancak balığı babalarının gözünü açtırmak için öldürmeye kıyamazlar. Adgözel burada ağabeyine *Heç qıyıb bunu öldürmək kişilikdən deyil*, der. Kardeşler aralarında anlaşır:

Atamız ömrün-günüün keçirib, onsuz ölən vaxtıdı. Bu şikildə heyvanı candan eləməyək, diyerek balığı tekrar denize atarlar. Bu haber Paşa'nın kulağına gittiğinde Paşa iki oğlunu

da öldüreceğini söyler (Kazımoğlu, 2011: 213). Ahali araya girince Paşa öldürmekten vazgeçip onları şehirden kovar.

Burada kardeşlerin birlikte bir karar vererek babalarını dahi karşılarına almayı göze aldıkları tespit edilmiştir. Batılı araştırmacılardan Axel Olrik'in bir sahnede iki olduğunda (bu iki kardeş de olabilir) birinin mutlaka olumsuz olacağına dair görüşünün (1994: 4) Türk destan kahramanlarına her zaman uymadığı anlaşılmaktadır.

* Ağabeyin, kardeşini ardında bırakması

İki kardeş yola koyulurlar. Bir süre yol gittikten sonra Aslan kardeşini kabristanda dinlenmesi için bırakır ve kardeşine, ***Qardaş, mən gedim sənə çörək gətirim. Birdən qaranlığa düşsən, almanı cibindən çıxar, qoy mən onun işığına gəlib səni taparam***,diyerek yanından ayrılır (Kazımoğlu, 2011: 214).

Kardeşlerin birlikte maceraya atıldığı durumlarda bazen yollarının ayrıldığı görülür. Ülkü Kara Düzgün, başkahramanın kardeşinin olduğu durumlarda, kardeş düşman statüsünde değil ise başkahramandan bir sebep ile uzaklaştırıldığını söyler (2014: 120).Adgözel destanında ağabeyin yemek bulmak için kardeşinden ayrıldığı görülür.

* Ağabeyin kardeşini unutması

Aslan, tek başına yola çıkar. Kalabalığın bir yerde toplandığını gören Aslan, yanlarına gider. Mısır padişahının öldüğünü, onun yerine tahta geçecek kişiyi seçtiklerini öğrenir. Vezir, bir kuşu havalandırır, kuş kimin başına konarsa onu padişah seçeceklerini söyler. Kuş gelip Aslan'ın başına konar. Birkaç defa daha denerler. Her seferinde kuş Aslan'ın başına konar. Bunun üzerine Aslan'ı padişah seçerler. Aslan padişah olduğunda geride bıraktığı kardeşini unuttur (Kazımoğlu, 2011: 214).

* Kardeşin, ağabeyine sitem etmesi

Kardeşleri tarafından yalnız bırakılan, ihanete uğrayan veya onadan zarar gören kardeşler genellikle buna sitem ederler. Adgözel de geceye kadar bekler, kardeşinin gelmediğini gördüğünde ona ithafen bir name söyler:

Axşam oldi, qaranlıqlar qarışdı,

Gözlərəm yolların, gəlmədi qardaş.

Bir nadan uşaq idim, ciyarım bişdi,

Gözlərəm yolların, gəlmədi qardaş.

Qardaş odur qardaşını götürə,

Götürübən mənzil başa yetirə.

Göndərdim ki, gedib çörək gətirə,

Gözlərəm yolların, gəlmədi qardaş.

İki qardaş idik, bir bəyzadə,

Yoruldi atımız, qaldıq piyada.

Yaman qardaş görüm olsun ziyadə,

Gözlərəm yolların, gəlmədi qardaş (Kazımoğlu, 2011: 215).

Mezarlıkta yalnız kalan Adgözel'in etrafını haramilər sarar. Adgözel uyandırıldığında bu sitemini tekrarlar:

...

Qardaş da qardaşdan olarmı bezar

Qələm alıb dərdi-halım yazarlar.

Sığınmışam saxlar məni məzarlar,

Bağışla Allaha, öldürmə məni (Kazımoğlu, 2011: 216).

* Başkahramanın çoban ile kardeşlik olması

Adgözel, yolda Ali çobanla karşılaşır. Durumunu anlattığında çoban *Daha qorxma, sən mənim qardaşımsan və səni heç yerə burahan deyiləm*,diyerek onunla artık kardeş olduklarını söyler (Kazımoğlu, 2011: 220).

*Kardeşlik kabul edilen kişinin kahramanı ölümden kurtarması

Ali çobanın yanında kalan Adgözel, biraz gezmek için izin ister. Geri geldiğinde Ali çoban *Hə, qardaş, necə gəzdin?* diye sorar. Adgözel de düşmanıyla karşılaştığını söyler. Ali çoban, Adgözel'i de yanına alarak koyun satmak için şehre gelir. Adgözel'in düşmanı burada onları görerek bir oyun oynar. Adgözel'i koyunların etleri için kasaba yollar. Adamlarına da Adgözel'i yakalayıp öldürmeleri için haber verir. Çoban, Adgözel'in gidip gelmediğini gördüğünde kasabın yanına giderek onunla kavga eder. Kasap, çobanı ve Adgözel'i yanına alarak şikâyetçi olmak için padişahın huzuruna çıkarır (Kazımoğlu, 2011: 221-222).

Kardeşlik kabul edilen kişi burada sadakatini gösterir.

* Ağabeyin, kardeşini tanımaması

Adgözel, padişahın karşısına çıktığında ağabeyini tanır. Ancak ağabeyi Adgözel'i tanımaz. Bunun üzerine Adgözel, söz isteyip kendini tanıtır:

Sən getdin, həramilər gəldilər,

Soruşuban əhvalımı buldular.

Soyundurub paltarımı aldılar,

Ədalətli şahim, eşid ərzimi.

Tuli Tahir məni evə gətirdi,

Gətiribən bir meşədə itirdi.

Öküzcüdə bir mənzilə yetirdi,

Ədalətli şahim, eşid ərzimi.

Alosman başı məni dəryaya atdı,

Mahi balıq məni qarnına uddi.

Otuz qızıl verib aşbaza satdı,

Ədalətli şahim, eşid ərzimi.

Alı çoban ilə qoyun otardım,

Gedən-gələnlərdən soraq tutardım.

Qızıl alma verib başım qutardım,

Ədalətli şahim, eşid ərzimi.

Qəssab Kazım əl-qolumu bağladı,

Bağlayıban buçaqların sovladı.

Alı çoban gəldi əlin saxladı,

Ədalətli şahim, eşid ərzimi.

Bağrıma basmışam yeləndən daşı,

Axıtma didəmdən qan ilə yaşı,

Adgözləm, Aslan şahın qardaşı,

Ədalətli şahim, eşid ərzimi (Kazımoğlu, 2011: 222-223).

*Ağabeyin, kardeşinin düğününü yapması

Ağabey, kardeşini tanıdıktan sonra kardeşine zarar verenleri öldürüp onun toyunu yapar (Kazımoğlu, 2011: 223).

Destanın kardeş tipolojisi:

1. İki erkek kardeş vardır. İkisi de olumlu tiptir.
2. İki kardeş birlikte hareket eder.
3. Ağabey, kardeşini ihmal ederek ardında bırakır.
4. Ağabey, karşılaştıklarında kardeşini tanımaz.
5. Ağabey, kardeşine zarar verenleri öldürür, onu yanına alır.
6. Ağabey, kardeşinin toyunu yapar.

Kardeşlik bağı kurulan kişinin kardeş tipolojisi:

1. Başkahraman bir çoban ile kardeşlik ilişkisi kurar.
2. Kardeşlik kabul edilen kişi, kahramanı sahiplenerek onu ölümden kurtarır.

3.2.4. Abbas ve Gülgez Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahraman: Abbas
2. Asıl kahramanın kız kardeşi: İsim verilmemiştir.
3. Sevgilinin ağabeyi: Batmangılinc (Memmed/Mehemmed)
4. Kahramanın kardeşlik kabul ettiği kişi: Gember

* Başkahramanın, sevdiği kızı ağabeyi üzerinden tanıtmaması

Oğuz grubu destanlarında sadece başkahramanın değil, başkahramanın sevdiği kadınların da kardeşlerinden bahsedilir. Destanlarda çoğu zaman aktif bir şekilde bulunan erkek kardeşler, kız kardeşlerini sahiplenen kişilerdir. Abbas ve Gülgez Destanı'nda başkahramanın sevgilisi Gülgez'in bir ağabeyi bulunmaktadır:

Abbas, arkadaşıyla bağda iken bir yerde uykuya dalarlar. Bir süre sonra arkadaşı uyanır ancak Abbas uyanmaz. Arkadaşı Sagi, koşarak Abbas'ın annesi, kız kardeşi ve komşularına haber verir (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 124). Abbas, bir name ile sevgilisinin kim olduğunu annesine söyler:

Haca gedər hacıların hacısı,

Bilən olmaz şirin ağzım acısı,

Mənim yarım Məmməd bəyin bacısı,

Ana, mövlam mənə buta¹⁶⁹ verib (Ahundov, Tehmesib, 2005/2: 125).

Annesi, *Sənə qurban olum, oğlum! Qonşumuzdaki Məhəmməd bəyin bacıdısı, bu saat gedim elçiliyə. Ümidim var ki, Məhəmməd bəy bacısını sənə versin. Ancaq uzak yer olmasın ha,der.* Abbas da sevgilisini bulmak için Tebriz'e doğru yola çıkar (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 125).

Destanda kız kardeş ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Burada sadece kız kardeşin varlığından bahsedilir. Hakkında detaylı bilgi verilmez.

* Kardeşlik ilişkisi kurma

Tebriz'e doğru giden Abbas, yolda iken birkaç kişinin bir adamı dövdüklerini görür. Aralarına girerek adamı kurtarır, borcunu öder. Gember adlı bu genç ile kardeşlik olurlar (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 127).

* Kardeşlik kabul edilen kişinin sadakati

Abbas, Gember ile âşıklar meclisine gider. Burada âşıkları dinleyip aralarından birini seçmesi için Batmangılinc'in gönderdiği bir adam vardır (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 131). Adam Batmangılinc'in yanına döndüğünde Abbas'ın ustalığından bahseder. Batmangılinc, âşıklarını dağıtan Abbas'ı huzuruna çağırır. Haberi alan Genber, Abbas'a giderse geri gelemeyeceğini, onu öldüreceklerini söyler. Abbas gerekirse bu yolda öleceğini söylediğinde Genber, *Ölüm nədi ki? Ondan ötəri dostdan əl çəkmək olar? Mən də*

¹⁶⁹ nişan

səninlə gedəcəyəm. Min uşağım olsa, hamısı sənin bir dırnağına qurban! Mən səni tək buraxmaram... diyerek onunla birlikte gider (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 135-136).

* Kız kardeşin, ağabeyi hakkında kahramana bilgi vermesi

Peri ile Abbas bir araya gelirler. Peri, Abbas'a ağabeyiyle konuşması durumunda ağabeyinin vereceği tepkiyi şöyle söyler:

Abbas, mənim qardaşımın yanına gedirsən, nə badə, nə badə qardaşımdan qorxasan. O sana təpinəcək. Səni hədələyəcək.¹⁷⁰ Sən heç keyfini pozma! Mən səninəm, sən də mənim! Bizi heç kəs bir-birimizdən ayıra bilməz. Nə soruşsalar düz cavab ver! Mənim qardaşım mərdimazar¹⁷¹ adam deyil. Sənə heç zad eləməyəcək. Səni incitməyəcək (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 137-138).

Kız kardeşin ağabeyine güvendiğini ve kendisinin mutlu olması için önlerinde engel olmayacağını söyler. Kız kardeş, ağabeyini tanıdığını göstermiş olur.

* Ağabeyden kız kardeşini isteme

Abbas'ı Batmangılinc'in huzuruna çıkarırlar. Batmangılinc, Abbas'ın âşıklığını beğenir. Ona kendisinden istediği bir şey olup olmadığını sorduğunda Abbas, kız kardeşi Peri'yi kendisine vermesini ister:

Bəy, sənin bacın Pəri üçün gəlmişəm. Ya məni öldür, ya bacını allahın emri, peyğəmbərin şəriəti ilə mane ver! (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 139).

* Ağabeyin, kız kardeşinin evliliği için vezirine danışması

Batmangılinc, kız kardeşini Abbas ile evlendirme konusunu vezirine sorar. Veziri, *Bəy, sən bacını saz çalana versən, hamı sana əl çalıb gülər*, diyerek vazgeçirmeye çalışır (Ahundov, Tehmasib, 2005 2: 140).

¹⁷⁰ korkutmak

¹⁷¹ zalim

Ağabey Batmanqılınc, kız kardeşini Abbas'a vermek istese de veziri istemediği için vermez. Vezir, kız kardeşini bir padişahın oğlu ile evlendirmesi gerektiğini söyler (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 140). Ağabey ilk önce vezire hak verse de sonra Abbas'a kız kardeşini verir:

Aşıq, heç fikir eləmə! Qız sənindi. Mən Pərini sana verəcəyəm, der ve nişanlarını yapar (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 142).

Ağabey burada, kız kardeşini düşünen, onun geleceği konusunda en iyisinin olmasını isteyen bir tiptir.

* Ağabeyin, kız kardeşini emanet etmesi

Ağabey, kız kardeşini nişanlısına emanet ederek sefere çıkar:

Abbas mən uzaq səfərə gedirəm. Qalarsan elə burada. Gələnən sonra toyunuzu eləcəyəm (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 143).

* Kız kardeşin, ağabeyini korumak istemesi

Şah Abbas, adamlarını göndererek Peri Hanım'ı getirmelerini emreder. Peri'yi zorla götürürlerken annesine hem ağabeyinin hem de sevgilisinin arkasından gelmemelerini söyler:

...

Gülgəz Pəri saralıban solunca,

Qaynayıban peymanələr¹⁷² dolunca,

Qoy gəlməsin Məhəmməd bəy gəlinə,

Gəlməsin Abbasım, allah kərimdi! (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 153-154).

¹⁷² kadeh

* Ağabeyin, kız kardeşini kurtaracağına inanılması

Abbas, Peri'nin evine gittiğinde kızın annesi ile karşılaşır. Kadın, kızının Abbas'a yazdığı kâğıdı verir. Abbas yazılanları okurken kızın annesi, oğlunun kız kardeşine sahip çıkacağını söyler:

Oğul sən heç ağlayıp sızlama, Məhəmməd bəy gələcək, Pərini yer üzündə də olsa tapıb gətirəcək, yer altında da. O elə oğul deyil, qisası yerdə qoymayacaq. Sən arxayınca¹⁷³ yerində ədə olsa tapıb gətirəcək, yer altında da. O elə oğul deyil, qisası yerdə qoymayacaq. Sən arxayınca yerində əyləş (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 161).

Ağabey, ne kadar zorluk olsa da kardeşi için bu zorlukları aşacak biri olarak görülür.

* Ağabeyin, kız kardeşinin sevgilisi hakkında bilgi edinmek istemesi

Mehammed Bey, seferden döndüğünde ne kız kardeşini ne de onun nişanlısı Abbas'ı göremez. Annesinden olan biteni öğrendikten sonra adamlarından üçünü yanına çağırır. Adamları İsfahan'a giderek Âşık Abbas'ın ölüp ölmediğini öğrenmeleri için gönderir (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 170).

* Başkahramanın, sevgilinin ağabeyine sitem etmesi

Abbas'ı darağacına çıkardıklarında Peri, koşarak onun boynuna sarılır. Abbas içinde bulundukları durumu düşünür ve Mehmed Bey'e gelmediği için sitem eder:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,

Hara getdi baxtı qara, gəlmədi?

Bülbül uydu, soldu gülün yarpağı,

Qismət oldu qönç xara, gəlmədi.

¹⁷³ sakince

*Şah hökmüyle xan üstünə han getdi,
Ağla didəm, yaş yerinə qan getdi,
Qol boşaldı, dil dolaşdı, can getdi,
Axır apardılar dara, gəlmədi.*

*Abbas deyər: bu ad yaman oldu,
Cismim ataş, qoynum dolu od oldu,
Mən dost dedim, dostlar mənən yad oldu,
İndi uzaq düştü ara, gəlmədi* (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 182).

* Ağabeyin, kız kardeşini evlendirmesi

Abbas ve Peri birbirlerine kavuşurlar. Oradan ayrılacakları sırada Peri'nin ağabeyi gelir. Hep beraber Tebriz'e dönerler. Mehmed Bey burada kız kardeşi ile Abbas'ın düğününü yapar (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 184).

Kahramanın kız kardeşinin burada da bahsi geçer.

* Ağabeyin, kız kardeşinin yanına gitmesi

Düğünden sonra Abbas, Mehmed Bey'e *Sən öz bacının toyunu elədin. Ancaq mənim də anam var; bacım var, izn ver, mən də gedim Tifirqanda özümə toy eləyim*, der. Mehmed Bey olara izin verir. Abbas ve Peri, Tifirgan'a gittiklerinde Abbas'ın annesi ve bacısı ile görüşürler (Ahundov, Tehmasib, 2005/2: 184).

Destanın kardeş tipolojisi:

1. Sevgilinin ağabeyi ön plandadır.
2. Ağabey, kız kardeşinin evliliğine karar veren kişidir.
3. Ağabey, kız kardeşini, sevgilisine emanet eder.
4. Ağabey, kurtarıcı olarak görülür.

5. Ağabey, kız kardeşinin düğününü yapar.
6. Destanda başkahramanın bir kız kardeşi vardır. Ancak bu kız kardeş destanın sadece başında ve sonunda bahsi geçen biridir.

Kardeşlik bağı kurulan kişinin kardeş tipolojisi:

1. Başkahraman tanıştığı biri ile kardeşlik ilişkisi kurar.
2. Kardeşlik kabul edilen kişi kahramanın yanında olarak ona destek verir.

3.2.5. İrvahım Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahraman: İrvahım
2. Asıl kahramanın ağabeyi: Aslan

* İki kardeşin ortak hareket etmesi, dayanışması

Rey şehrinde yaşayan Zülal Şah'ın iki oğlu vardır. Büyük oğlun adı Aslan, küçük oğlunun adı İrvahım'dır (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 160). Zülal Şah, eşi öldükten sonra yeniden evlenir. Ancak ne o yeni karısını görmüştür ne de yeni karısı onu. Zülal Şah'ın oğulları, babalarının yeni eşiyle tanışmak için birbirlerine *Ay qardaş, gəl hərəməz bir xonça tutax, gedək təzə anamızın qabağına*, derler ve üvey annelerinin çadırına giderler. Kadın, iki kardeşi uzaktan gördüğünde çok beğenir, evlendiği kişinin bu iki oğlandan biri olduğunu düşünür (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 161).

Şah'ın yeni karısı çocuklardan birini kandırıp kendi yanına çekmeye çalışır. Büyük kardeşle baş edemeyeceğini düşündüğü için İrvahım'ı yanına çağırır. İrvahım, kadının isteklerine cevap vermeyince kadın, çocuklarının kendisine göz koyduğunu söyleyerek babalarına şikâyet eder. Şah, eşinin bu sözlerini duyunca oğullarını öldürtmek ister. Halkın tepkisi üzerine baba, oğullarını öldürtmekten vazgeçer ancak şehirden sürülmelerini emreder (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 163).

Kardeşlerin birlikte maceraya atılmaları uğradıkları bir iftira ile gerçekleşmektedir.

* Kardeşlerden birinin daha tamahkâr olması

Şah, oğullarını göndermeden önce onların hazineden birer taş almalarına izin verir. Ağabey taşını alır, İrvahım ise almak istemez:

Qardaş mən istəmirəm. Çünki bu xəzinə hamısı mənim idi. Onda bu xəzinə mənə nə xeyir verdi ki, indi bir daş nə xeyir verə. Odu ki, mən istəmirəm, dediğinde ağabeyi onun taşını da alır ve yola çıkarlar (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 163).

* Ağabeyin, kardeşini ardında bırakması

Ne yapacaklarını bilemeyen iki kardeş bir süre yol alırlar. Aslan *Qardaş, orda diyən kör-kösək var. Gəl gedək ora, bəlkə yeməkdən-zaddan tapdıq*, diyerek mezarlığın olduğu yere kardeşiyle gider. Kardeşini burada bırakıp yemek bulmaya gitmek ister:

Qardaş, bu viranlığın yəqin kənarında şennik də olar. İndi, İrvahım sən gəl qal bu günbəzdə, mən gedim bu yerlərin şəhərinə, az yeməkdən-zaddan tapım, (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 163).

Aslan, Mısır'a geldiğinde bir kalabalık görür. Ölen şahın yerine yeni şah seçimi yapılmaktadır. Aslan da kalabalığa karışır. Şahı seçmesi için uçurulan kuş Aslan'ın başına konunca onu şah seçerler. Aslan, şah olup Mısır şehrinin başına geçtiğinde kardeşi İrvahım'ı unutur (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 164).

* Kardeşin, ağabeyine sitem etmesi

Yalnız kalan İrvahım, bir süre ağabeyinin yolunu gözler ancak gelen giden olmadığını görünce ağabeyine seslenmeye başlar. Yoldan geçen haramiler onun sesini duyup onu öldürmek için yanına gelirler. Haramilerin başındaki Ziyad, neden ağladığını sorduğunda İrvahım:

Əzəl başdan sənə xəbər verəyim,

Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi!

Xancal¹⁷⁴ alıp, bağırim başın teyləyin,¹⁷⁵

Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi!

Dizim tutmur, özümü sənə yetirirəm,

Əmr eylə qulluğunu bitirirəm.

Qardaş dedi: gedim taam¹⁷⁶ gətirirəm;

Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi!

Dərd əlindən düyünlüyəm,¹⁷⁷ dağlıyam,¹⁷⁸

Qürbət eldə cavan ömrüm ağlıyam.

İrvahımam, Zülal şahın oğluyam,

Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi! (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 165).

* Kahramanın kendini tanıtırken kardeşinden bahsetmesi

Harami, çocuğa kim olduğunu sorduğunda İrvahım kendini tanıtır:

Başına döndüyüm, haramıbaşı,

Öldürmə, allaha bağışla məni!

İtgin¹⁷⁹ qardaş bağlamazmı yaramı,

Öldürmə, allaha bağışla məni!

¹⁷⁴ hançer

¹⁷⁵ yaralamak

¹⁷⁶ yemek

¹⁷⁷ 1.düğüm, 2. zorluk, 3. dert

¹⁷⁸ yaralı

¹⁷⁹ kayıp

Bahar oldu, soyuq sular bulanı,

Göz-göz olu yaralarım, sulanı,

Qardaş gəlib günbəz¹⁸⁰ dibi dolanı,

Öldürmə, allaha bağışla məni!

... (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 165-166).

* Ağabeyin, kardeşini hatırlaması

Aslan, rüyasında kardeşini görür. Kardeşi “*Ey qardaş, adam da qardaşını yaddan çıxardarmı?*” der. Aslan uyandığında, vezirine gördüğü rüyayı anlatır. Hazırlıklarını yaptırır, kardeşini bulmak için yola çıkar (Ahundov, Tehmasib, 2005/3: 165-166).

* Ağabeyin, kardeşini kaybedişine üzülmesi

Mezarlığa geldiklerinde Aslan kardeşini arar ancak bulamaz. Bunun üzerine bir söz söyler:

Alçaqdan ucaya çəkilsin başın,

Məzar sandıq, İrvahım neylədin?

Atılsın kərpicin, qalmasın daşın,

Məzar sandıq, İrvahım neylədin?

Qalalar içində möhkəm¹⁸¹ qalasan,

İyidlər başına yaman bəlasan;

Qarğamıram¹⁸² səni viran qalasan,

Məzar sandıq, İrvahımı neylədin?

¹⁸⁰ kubbe

¹⁸¹ sağlam

¹⁸² lanetlememek

Aslan şaham, qəm evində yatmışdım,

Dərdi-qəmə hərdən mən də batmışdım,

İrvahımı burda qoyub getmişdim,

Məzar sandıq, İrvahımı neylədin? (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 166-167).

* Kahramanın, ağabeyini özlemesi

Haramiler, Ziyad harami ilə araları bozulduğunda onu döndürmək üçün yaşlı bir kadınla anlaşırırlar. Kadın, çocuğa iftira atar. Ziyad harami çocukla konuştuğunda onun suçsuz olduğunu anlar. İrvahım durumunu anlatırken ağabeyinden de bahseder:

...

Əzizlərim yada salıb¹⁸³ aldırdı,

İtgin qardaş odu məni yandırdı,

Beyman qarı məndən yaman qandırdı,

Doğru yetiş dərdi- dillərə sən də

... (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 170).

İrvahım kendisine buta verilen Hüreynise'yle konuşurken de ağabeyindən bahseder:

...

Qürbət elə düşüb işim,

Çoh bəlalər çəkib başım,

İtirmişəm şah qardaşım,

Gülünü dərməyə gəldim.

... (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 174).

¹⁸³ hatıra getirmək

üleyman Han'ın kızını almak isteyen Şemi Gara, İrvahım'ı kandırarak yanında Dağıstan'a götürür. Kızın babasına İrvahım'ı göstererek kızı onunla evlendirmek istediğine dair bir yalan söyler. Aslında niyeti kızı kendisine almaktır. Ancak kızı alamayacağını düşündüğü için böyle bir yola başvurur. Kız, İrvahım'la evlenmek istediğini söylediğinde, İrvahım durumunu anlatır:

...

İrvahımam, əslim ay Qarabağlı,

Qardaşım itibdi ciyərim dağlı.

Şəmi Qaranın kim olar oğlu?

Bizim vətən hamı eldən əzizdi (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 181).

* Kardeşin, ağabeyinden yardım istemesi

Molla, İrvahım ve kızı alarak Mısır'a doğru gider. Gemiyle karşıya geçerlerken Kaptan Gavdan Paşa'ya para vererek İrvahım'ı suya atmasını ister. İrvahım'ı suya attırır, böylece kızı kendisine alacağını düşünür. İrvahım suyun içinde iken bir name söyleyerek ağabeyinden yardım ister:

...

Gənim də dərjada qalsa,

Saralıb irəngim solsa.

Aslan paşa xəbər alsə,

Deynən qardaşın dərjada.

Çıxar qıraxda otursan,

Ağ üzdən busə götürsən,

Aslan addı bir şax görsən,

Deynən İrvahım dəryada (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 186).

Kardeşler zor durumda kaldıklarında veya bir ihtiyaçları olduğunda birbirlerinden yardım isterler.

* Kardeşin, ağabeyinin yokluğuna üzülmesi

Suya atılan İrvahım, nehrin kenarına kadar gelir. Etrafında kimseyi göremeyince ağabeyi için bir söz söyler:

Ağlaram, sızlaram dərya kənarında,

Hər yana baxaram bir baş bulunmaz.

Bundan artıq dərd də olmaz ziyada,

Bəlalı başıma yoldaş bulunmaz.

Dərya kənarında mən də oturdum,

Bu qəmli könlümə xəncəl batırdım.

Misir ölkəsində qardaş itirdim,

Hər yana baxaram qardaş bulunmaz.

İrvahım dediyin qürbət eldəndi,

İyidə əskiklik kəndi-dildəndi.

Arvad yad qızıdı, oğul beldəndi,

Oğul tapılsa da, qardaş bulunmaz (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 188).

* Kahramanın bir kız kardeşden yoksun olduğunu dile getirmesi

Şemi Gara, İrvahım'ın ölmediğini görünce bir kasapla anlaşır. Yanındaki hayvanları satın almasını, çocuğu da öldürmesini söyler. Kasap, para için bu teklifi kabul eder. İrvahım, kasabın dükkânına geldiğinde kasap onun elini ayağını bağlar. İrvahım burada kimsesizliğini dile getirir:

...

Anam yoxdu, yada salıb ağlasın,

Bacım yoxdu, yaralarım bağlasın.

Allah sənin balaların saxlasın,

Öldürmə, allaha bağışla məni!

... (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 190).

* Kardeşlerin karşılaşması

Şemi Gara, İrvahım'ın yine ölmediğini anladığında Şah'a şikâyet gider. Aslan Şah, adamlarına çocuğu öldürtmek için yanına getirmelerini emreder. İrvahım getirildiğinde kardeşler birbirini tanımaz. İrvahım tüm olup biteni Şah'a anlatır:

...

Qurban olum sənin təki Aslana,

Əyri qılinc dal gərdəndə paslana,

Üç ay on gün yol getdim Dağıstana,

Dilbilməz əlinə düşdüm, neyləyim?!

...

Zülal şah oğluyduq biz iki qardaş,

Hərəməz götürdük bir qiymətli daş,

Aslan böyük, İrvahım kiçik qardaş,

Əcəm toprağına düşdüm, neyləyim? (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 195-196).

* Ayrı düşən kardeşlerin kavuşması

Ağabeyi Aslan Şah, bu sözləri duyduktan sonra düşər bayılır. Vezir, Aslan Şah'ı ayıltır. İki kardeş birbirlerine uzun süre sarılıp hasret giderirler. İrvahım, başından geçenləri ağabeyinə anlatır (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 195).

*Ağabeyin, kardeşinə yardım etmesi

İrvahım, ağabeyinə bir nişanlısı olduğunu ve onu almaya gitmek istediğini söyler. Ağabeyi ***Qardaş, sən çox əziyyət çəkibsən, bu dəfə mən gedip qızı gətirəm***, der və yola çıxar (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 196).

Ağabey, kızın yanına gelir. Kız, Aslan Şah'ı İrvahım'a benzətir, bir name söyler. Aslan Şah da kendisinin İrvahım olmadığını kızıya söyler:

Misir şahının şahıyam,

Gözəllərin sirdaşıyam,

İrvahımın qardaşıyam,

Gözəl, yarın mən deyiləm!

Kız:

Hüreynisəyəm, itib huşum,¹⁸⁴

Zəhərinən bişib aşım,

Həmi qaynım, həm qardaşım,

Elə sandım yarım gəldi!

¹⁸⁴ bilinç

Aslan şaham, çoxdu gücüm,

Misirdən gəlir xəracım.

Həmi yengəm, həmi bacım,

Gözəl, yarın mən deyiləm! (Ahundov, Tehmesib, 2005/3: 196-198).

Destanın kardeş tipolojisi:

1. İki erkek kardeş vardır. İkisi de olumlu tiptir.
2. İki kardeş birlikte yola çıkar.
3. Ağabey, kardeşini ihmal ederek ardında bırakır.
4. Küçük kardeş, ağabeyinin yokluğuna sitem eder.
5. Kardeşler karşılaştıklarında ağabey kardeşini tanımaz.
6. Ağabey, kardeşini sahiplenir.
7. Ağabey, kardeşine yardıma eder.

3.2.6. Şemşir ve Senuber Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Sevgilinin kardeşi: İsfendiyar
2. Sevgilinin kardeşlik kabul ettiği kişiler: Mehemed, çoban

* Kardeşlik ilişkisi kurma

Şemşir ile Senuber'i birlikte gören Senuber'in annesi, kocası ile konuşarak kızı evlendirmeleri gerektiğini söyler. Hidayet adlı biri de Senuber ile evlenmek isteyince Senuber evden kaçır. Dağ eteğine geldiğinde bir çobanla karşılaşır. Çoban, Senuber'e:

Bacı, sən kimsən, haraya gedirsən?

Senuber başından geçenleri çobana anlatıp ondan yardım ister. Çoban:

Sən mənim oldun qiyamət günü bacım. Əlimdən gələni sənə kömək edəcəyəm,(Ahundov, Tehmesib, 2005/5: 216) der.

Senuber iki avcının ceylana nişan aldıklarını gördüğündə araya girip ceylanları vurmamalarını ister. Burada kardeşlikten bahseder:

...

Sinəmdə baqidi qurtarmaz bir dağ,

Qərib Sənubərəm, çəkirəm fərağ¹⁸⁵.

Gəlin bacı-qardaş olaq ayrılacaq,

Siz bir yana -, mən bir yana, ovçular.

Yohdur Sənubərin başqa əlacı,

Mərd igid olmasın namərd möhtacı.

Siz mənə bir qardaş, mən sizə bacı,

Öz sevgimin dürdanəsi¹⁸⁶ ovçular (Ahundov, Tehmesib, 2005/5: 217).

* Avcının, kahramanın sevgilisini kardeşlik olarak kabul etmesi

Çoban, kızı böyle üzgün görünce avcılardan biri olan Mehmed'in kendi dostu olduğunu söyler. Avcı Mehmed de Senuber'e:

Əziz bacım, mən də ölincə sənə qardaşınam, (Ahundov, Tehmesib, 2005/5: 217) der.

Burada kızın birden fazla kişi ile kardeşlik ilişkisi kurduğu görülür.

¹⁸⁵ ayrılık

¹⁸⁶ 1. inci tanesi, 3. saf, 4. değerli

* Sevgilinin, kardeşlik kabul ettiği kişiden istekte bulunması

Avcı Mehemed, Senuber'i evine getirir. Karısına emanet ederek sefere gideceğini söyler. Senuber, Mehemed'e yerini kimselere söylememesini ister:

Xəbər tutan olsa itkin bacıdan,

Sən vermə bir kəlmə nişana məndən.

Çöllərə düşmüşəm eşqin ucundan,

Qoy əhval çatmasın düşmana məndən.

Canım qardaş, yolda uyma uyquya,

İşini bildirmə, yağılar¹⁸⁷ duya.

O haqqın düşməni məlun mollaya,

Lə'nət apar həmin şeytana məndən.

... (Ahundov, Tehmesib, 2005/5: 221).

* Kardeşlik kabul eden kişilerin birbirini tanıması (Sevgili ve avcı)

Mehemed'in karısı Helime, Senuber'i evden kovduğunda Senuber, Hekim Sani adlı bir adamla karşılaşır. Mehemed Bey'in arkadaşı olan bu adam Senuber'i evine alır. Mehemed Bey evine döndüğünde Senuber'i göremez, karısının onu evden gönderdiğini anlar ve Hekim Sani'nin yanına gider. Hekim Sani, kızın kendi yanında olduğunu söylemez. Ağabey eğer kardeşlerse onların birbirlerini tanıyacağını söyleyerek Mehemed Bey'i evine getirir. Senuber, Mehemed Bey'i karşısında görünce:

Tavar¹⁸⁸ laçın kəklik ovlar,

Tülək¹⁸⁹ tərən¹⁹⁰ daş axtarar.

¹⁸⁷ düşman

¹⁸⁸ 1. davar, 2. şahin

¹⁸⁹ hilekâr

Bizim eldə bir qayda var,

Bacını qardaş axtarar.

Mehemmed Bey:

Mərd igidlər bu dünyada,

Namus çəkər, ar axtarar.

Gözü tahta niyyət budur,

Ellərini var axarar.

Senuber:

Dərd olub həddən ziyada,

Bilməm kimə gedim dada.

Bayqu gəzər viranada,

Məskənini boş axtarar.

Mehemmed Bey:

İlqar üçün can nisaram,

Xain ilə yohdu aram.

O nanəcib zətı haram,

Gen dünyanı dar axtarar.

Senuber:

Sənubərəm, fələk mənə,

Dəydi acı küləmənə,

Nadir qurdu kələk mənə,

Məcgəz milçək leş axtarar.

Mehemmed Bey:

Məhəmmədə sənsən bacı,

Namərdin olma möhtacı.

İndi bildim o oğracı,

Xainlikdən kar axtarar (Ahundov, Tehmasib, 2005/5: 222-223).

* Sevgilinin, kardeşlik saydığı kişiden istekte bulunması

Mehemmed Bey, Senuber'i alıp evine geri döner. Karısını, kızı yaptıkları için evden kovmak istediğinde Senuber araya girer:

Xeyli vahtdan bir menim,

Nələr çəkib başım, qardaş.

Pis günlərə düşən zaman,

Sən oldun sirdaşım, qardaş.

Ürəyimdə var bir zədə

Açıb deyə bilməm nədə.

Vaxt dolandı, çatdı və'də,

Düşüb sənə işim, qardaş.

Saraldım dərdi-qəmlərdən,

Bar götürdüm sitələrdən.

Küsmə o ağılı kəmlərdən,

Ayağına düşüm, qardaş.

Ayrılıb sevgili yardan,

Dönə bilmirəm ilqardan.

Neçə ildi Ağdiyardan,

Atılıbdı daşım, qardaş.

Sənubər, yox gəlib-gedən,

Bu yollar bağlanıb nədən?

İncimə sən Həlimədən,

Ahar gözdən yaşım, qardaş (Ahundov, Tehmesib, 2005/5: 224-225).

* Sevglinin, kendi kardeşlerinden bahsetmesi

Senuber, yüksek bir yere çıkıp gelen gideni izlerken iki yolcu onu mahzun görüp yanına gelirler. Bir müddet konuştuktan sonra Senuber, yolculara bir name söyler. Bu nameyi yazmalarını ve Ağdiyarın'a götürüp oradaki birine vermelerini ister. Yolcular bunu kabul edip kızı, kardeşlerinin adını da söylemesini isterler. Senuber, şöyle cevap verir:

Körpə qardaşları Əmir, Talıbdı,

Bilmirəm onların hansı qalıbdı.

Qara məni niyə gözdən salıbdı,

Sözlərimi dərd qanana yetirin (Ahundov, Tehmesib, 2005/5: 226).

* Kız kardeşin, kendi kardeşinden bahsetmesi

Senuber, evine dönmək için yola çıktığında babasının dostu olan Teymur oğlu Merd Mustafa'nın evinde dinlenir. Beyin kızı Mına Hanım, Senuber'i tanıyınca Senuber, ailesini ve kardeşlerini özlediğini şöyle söyler:

Bir vəfalı yar yolunda başı-candan keçmişəm,

Qohum-qardaş, el-obadan, xanimandan keçmişəm.

Ondan ayrı bu dünyada sağlığı mən neynirəm,

Qorxum yohdu ölümümdən, çünki candan keçmişəm.

... (Ahundov, Tehmesib, 2005/5: 237).

* Ağabeyin, kız kardeşini tanıyamaması

Senuber, sevgilisi Şemşir'in arkadaşı Beybulud ile memleketine giderken yolda kendilerine doğru gelen iki atlıyı görür. Senuber:

*Onun biri **mənim qardaşım İsfəndiyardı. Biri isə Hidayətdi. Bəs onlar bizi tanısa nə edəçayık?***diyerek tanınmamak için yüzünü kapatır. Bundan şüphelenen İsfendiyar *Bu qızın duruşu mənim **itkin düşən bacıma oxşayır,***dediğinde Hidayet, *Deyəsən, bu sən **bacın Sənubərdi, elə o evdə olan zaman da məni görəndə üzünü gizlədirdi,***der. Bu sözlerin üzerine Beybulud, kızı kurtarmak için iki atlıyı yanlarından uzaklaştırır (Ahundov, Tehmesib, 2005/5: 245)

Destanın kardeş tipolojisi:

1. Başkahramanın sevgilisi ve ağabeyi vardır.
2. İki kardeş birbirlerinden kopuktur.
3. Erkek kardeş, kız kardeşi görünce tanımaz.

Kardeşlik bağı kurulan kişinin kardeş tipolojisi:

1. Kız kardeş, bir çoban ve bir avcı ile kardeşlik bağı kurar.
2. Kardeşlik kabul edilen kişi kızı sahiplenir.
3. Kız kardeş, kardeşlik kabul ettiği kişiden ayrı düşer, sonra yeniden kavuşur.

3.2.7. Garay Söyün Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl erkek kahraman: Söyün
2. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Elekber
3. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Nağı
4. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Memmedtağı
5. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Esger
6. Asıl kahramanın kız kardeşleri: İsimleri verilmemiştir.

* Birden çok kardeşe sahip olma

Gazah Bölgesi'nin Aşağı Guşçu köyünde yaşayan yoksul Sefer'in üç kızı, beş de oğlu vardır. Kızlarını evlendiren Sefer'in oğullarından Esger, Nağı ve Memmedtağı küçüktür. Ancak Elekber ile Söyün yetişkindirler, babalarına işinde yardımcı olurlar. Babaları, Söyün'ü komşularının kızı ile evlendirir. Kıt kanaat geçinip giderler (Yazar, 2008: 523).

Destanda kız kardeşlerin isimleri belli değildir. Kızlarla ilgili tek bilgi onların evlendirildiği ile ilgilidir.

* Ağabeyin, kardeşine güvenmesi

Elekber bir gün işten dönerken Söyün'ün kayınpederi Memmed'in muhtar tarafından dövüldüğünü görür. Muhtar, Memmed'in ekinlerini ondan zorla almak isteyince Memmed karşı koymuş, bunun üzerine de dayak yemiştir. Elekber, bir hışımla gelip önce muhtarı, sonra Memmed'i dövenlerden birini öldürür. Haber, mahalli polis amirine bildirilince doğruca Söyünlerin evine gelirler. Amir, Elekber'in nerede olduğunu sorduğunda ağabeyi Söyün, kardeşinin yanlış bir şey yapmayacağını ve geleceğini söyler. Elekber geldiğinde ise yakalanıp sürgüne gönderilir (Yazar, 2008: 524).

Burada kardeş, ağabeyinin kayınpederi için kavgaya girer. Bunun yanında ağabeyin kardeşine olan güveni tespit edilmiştir.

* Ağabeyin, kardeşine yardım etmesi

Bir zaman sonra Elekber yanında iki arkadaşı ile gelir. Söyün, kardeşinin sürgünden kaçtığını öğrenince ona yardım eder. Kardeşine *Sizin burada kalmanız doğru olmaz, bizim dağlara çekilin, ne haber alırsam getireceğim, yemek içmekten yana da rahatsız olmayın,*

şimdilik her şeyimiz var, sizi aç bırakmam, kendinizi ele vermeyin, diyerek onları yolcu eder (Yazar, 2008: 525).

* İki kardeşin birlikte hareket etmesi

Söyün, ailesinin durumunu merak eder. Elekber ile düşünüp bir karara varırlar. Arkadaşlarından biri olan Hemzet onların evine gider. Söyün'ün eşi ile konuşup onları durumdan haberdar eder. İkinci gidişinde Yahşı, yanına kardeşi Esger'i de alıp kocasını görmeye gelir (Yazar, 2008: 531).

* Kardeşin zarar görmesi

Gence valisi kaçakların üzerine bir alay gönderir. Durumdan haberdar olan Yahşı, Esger'i ağabeylerine durumu haber vermesi için gönderir. Esger kaçakların olduğu yere geldiğinde durumu onlara anlatır. Söyün, Esger'i zarar görmemesi için yanına alır ve çatışma başlar. Çatışmada kardeşler arkadaşları ile birlikte savaşırlar. Elekber ve Hemzet yaralanır. Söyün bunun üzerine sitem eder:

Kerem eyle yaradan aşkına,

Gel eyleme bana zulüm, ey felek,

Elekber yaralı, Hemzet ağırdır,

Bükülüp kametim, belim, ey felek.

... (Yazar, 2008: 532-533).

Bu bölümde kahraman, kardeşini koruyacağına dair söz vermesine rağmen koruyamaz. Kahramanın bu durum karşısındaki çaresizliği tespit edilmiştir.

* Ağabeyin, kardeşlerine olan özlemi

Söyün bir gün kötü rüyalar görür. Aklına ailesi ve vatanı düşer:

Mert yiğit mekânı, bedöy meydanı,

Şah katarlı ağır elim nerededir?

Atam, anam, kardeş, bacım neredir?

Başı karlı Çamlıbel'im nerededir?

Yadeyle göğsünde gezdiğim çağı,

Menekşe kokulu mertler oylağı,

Evde tekçe kalmış kardeşim Nağı,

Varacak mı bir elim nerededir?

... (Yazar, 2008: 535).

* Kardeşin, ağabeyine yardımı

Söyün'ün bu sözleri üzerine kaçaklar toplanır ve Aşağı Guşçu'ya varırlar. Esger kimseye görünmeden köye gider. Yengesi Yahşı'ya her şeyi anlatır, onu da yanına alarak Söyün'ün yanına getirir (Yazar, 2008: 536).

*Kardeşlerin rahata kavuşmaları

Bir süre sonra Rusya'da karışıklık başlar. Bu esnada kaçakların peşine kimse düşmeyince kaçaklar ailelerinin yanına döner. Daha sonra Rusya'da Sovyet rejimi kurulacağı söylenir. Köy Sovyet Başkanı'nı seçmek için Aşağı Guşçu'ya görevli gelir. Herkes Söyün'ün seçilmesini ister. Böylece Söyün, Köy Sovyet Başkanı seçilir. Kaçaklardan bir kısmı köyden ayrılmadan Elekber'in düğününün de yapılmasını ister. Düğün hazırlıkları başlar ve Elekber evlendirilir (Yazar, 2008: 539).

Destanın kardeş tipolojisi:

1. Çoklu kardeşlik vardır.
2. Kardeşlerden ikisi ön plandadır.
3. İki kardeş de birbirlerine destek olan, mücadeleci, olumlu tiplerdir.
4. Üç kız kardeş olduğu söylenmesine rağmen, kızların destana etkileri yoktur.

3.2.8. Gandal Nağı Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl kahraman: Nağı
2. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Nebi

* İki kardeşin birbirlerine destek olması

Nağı ve Nebi kimsesiz iki kardeşdir. Çok zor şartlarda yaşayan bu iki kardeşin ellerinde sadece bir öküzleri vardır. Geçimlerini onunla sağlarlar. Bir gün köyde bir hastalık yayılır ve hayvanlar telef olur. Tek geçim kaynakları da kaybolunca Nağı, çareyi kardeşini ormana odun toplamaya göndermekte bulur. Kendisini de Hacı İsahan'ın yanında çalışmaya gider (Yazar, 2008: 1207).

* Kardeşlerin ayrılmak zorunda kalması

Nağı, Hacı İsahan'ın yanında üç yıl boyunca çalışıp parasını alamaz. Sonunda işi bırakıp kardeşinin yanına döner. Kardeşi neden eli boş geldiğini sorunca Nağı, olan biteni anlatır. Bunun üzerine Nebi:

Kardeş, artık buralarda geçinmek zor, gel sen Gürcistan'a, Garaçöl'e git, belki bizim için bir gün ağlarsın, der. Nağı bunu kabul ederek yola koyulur (Yazar, 2008: 1207-1208).

Bu bölümde kardeşin, geçinmek için ağabeyinden ayrılmak zorunda kalması tespit edilmiştir.

* Kardeşlerin yeniden bir araya gelip mücadeleye girişmesi

Nağı, bir süre Garaçöl'de Hacı Gehraman adlı birinin yanında çalışır. Hacı Gehraman Nağı'nın hikâyesini öğrenince gidip intikam almasını öğütler. Nağı da silahını kuşanıp Hacı İsahan'ın sürüsünden payına düşeni alır. Hacı İsahan başta korkup bu duruma sesini çıkarmasa da bir süre sonra mahalli polisler rüşvet verip Nağı'yı yakalamalarını ister. Nağı yakalanıp mahkemeye çıkarılır. Kendisine beş yıl hapis cezası verilir. İki yılını doldurduktan sonra kaçan Nağı, kardeşini de yanına alıp kendilerine ve halka zulüm edenlere karşı mücadeleye başlar (Yazar, 2008: 1209).

* İki kardeşin fikir alışverişinde bulunması

Nebi ve grubu dağlara çıkar. Bu sırada Mahalli Polis Amiri Cahangir Bey, yanına bazı beyleri ve polis amirlerini alarak Nağı'yı ve grubunu yakalamak için harekete geçer. Nebi, ağabeyini yalnız yakaladığında *Biliyor musun, bizim asıl düşmanımız, mahalli polis amiridir. Öyle yapmalıyız ki, bir daha ne Cahangir Bey ne de Şehniyar Bey bizim üzerimize gelmesin*, der. Nağı, kardeşine bir söz ile cevap verir:

Pristavın gerek kesile başı

O, henüz kanmıyor dava, dalaşı

Gerek bu koşurnun taşınsın leşi,

Sallaghanalarda sana yetişsin (Yazar, 2008: 1212).

* Ağabeyin, kardeşine olan güveni

Nağı ve grubu düşmanların bir kısmını öldürüp bir kısmını yaralayarak çatışmayı kazanırlar. Gruptaki yaşlı Seyit Rüstem bu başarının ardından biraz dinlemeyi teklif ederek Âşık Mirze'nin yakınlarda bir köyde olduğunu, izin verirse gidip onu getirmek istediğini ekler. Nağı, bu teklifi kabul ederek Seyit Rüstem'e:

Ama sen gitmeyeceksin, Nebi gidecek, ihtiyar adamsın, ele geçersen başımızda büyüğümüz kalmaz, diyerek kardeşini gönderir (Yazar, 2008: 1214).

Destanın kardeş tipolojisi:

1. İki erkek kardeş vardır.
2. İkisi de olumlu ve mücadeleci tiplerdir.
3. Kardeşler bir süre birbirlerinden ayrı kalırlar.
4. Yeniden bir araya geldiklerinde mücadeleye devam ederler.

3.3. Güney Azerbaycan Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

“Güney Azerbaycan Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi” başlığı altında Âşık Gerib, Gurbani ile Peri Hanım ve Şikâri destanları ele alınmıştır.

3.3.1. Âşık Ğerib Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahraman: Resul (Ğerib)
2. Asıl kahramanın kız kardeşi: Nergiz
3. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Heyder
4. Kahramanın kardeşlik kabul ettiğı kişi: Gember
5. Sevgilinin dört erkek kardeşi: Kardeşlerden sadece Hebib'in adı verilmiş, diğerkardeşlerin isimleri verilmemiştir.

Tebriş'de yaşayan Memmed Söydegâr'ın üç çocuğı vardır. Büyük oğlunun adı Resul, küçük oğlunun adı Heyder, kızının adı ise Nergiz'dir (Kafkasyalı, 2002: 215).

* Ağabeyin maceraya kardeşlerini dâhil etmesi

Resul'e rüyasında Tiflis'te yaşayan şahsenem ile buta verilir. Bunun üzerine Resul Tiflis'e gitmeye karar verir. Annesi, kardeşlerini ve kendisini götürmesi şartıyla oğluna izin verir. Hep beraber Tiflis'e doğru yola çıkarlar (Kafkasyalı, 2002: 219).

* Ağabeyin, kardeşleri için üzölmesi

Tiflis yolunda hava kötüleşmeye başlar. Resul, küçük kardeşinin ağladığını, kız kardeşinin ise hâlsizlikten yere düştüğünü görünce bir name söyler:

Vetenimden étdin meni diderğın,¹⁹¹

Çerhin dönsün felek, Héyder'im ağlar.

Bu duman, bu çiskın,¹⁹² bilmirem nedir,

Her terefin néçin Ğaralı, dağlar!

¹⁹¹ avare

¹⁹² çiselemek

Göyden éñir yére lepe lepe ğar,

Bacı, ğardaş, ana üzüme bahar,

Biz ölsek burada sensen ğünahkâr,

Yârı saldın menden aralı, dağlar!. (Kafkasyalı, 2002: 219).

Hava biraz düzelince Ğerib; annesi, erkek kardeşi ve kız kardeşi ile yola devam edip Tiflis'e varır. Yolda karşılaştıkları bir kadın kalabilecekleri yer bulması için onları kahvehane sahibi Deli Mahmud'un yanına götürür. Deli Mahmud, Resul'ün annesini ve kız kardeşini kadınların olduğu yere yerleştirir (Kafkasyalı, 2002: 220-221).

* Sevgilinin, kendi kardeşlerinden bahsetmesi

Annesi, Şahsenem'in yanına gelerek kendilerini utandırmaması için kızıyla görüşür. Şahsenem, Ğerib'den vazgeçmeyeceğini söyleyince annesi kızına bir tokat atar. Bunun üzerine Şahsenem bir name okur. Burada erkek kardeşleriyle ilgili bilgi verir. Destanda, Şahsenem'in erkek kardeşleriyle ilgili bu şiir dışında başka bir bilgi yoktur:

...

Ğaynasın, ğaynasın, péyvane dolsun,

Ğoy saralsın gülü irengim solsın,

Bu işe el vursan dörd oğlun ölsün,

Ana, men yazığı ne dindirirsen?

Şahsenem ğurbandı oğlun Hebib'e,

Meni salma ğinen ğeyri tebibe,

Ana razı olun ğédim Ğerib'e,

Ana, men yazığı ne dindirirsen? (Kafkasyalı, 2002: 229).

Bu mısralarda Şahsenem, annesine beddua etmektedir ancak bedduadan etkilenecek olanlar kendi kardeşleridir. Bu durumda canı yanan kız kardeşin annesinin canını yakmak için kardeşlerine beddua ettiğini düşünmemesi söz konusudur.

* Kız kardeşin, öldü sandığı ağabeyi için yas tutması

Şahsenem ile nişanlanan Şehveled, Ğerib'i öldürmesi için bir adamını onun peşinden gönderir. Ğerib'in peşine düşen adam Ğerib'i öldürmekten vazgeçerek, yolda bir gömleği kana bulayıp geri döner. Ğerib'in annesinin evine giderek oğlunun öldüğünü söyler ve Ğerib'in kanlı gömleğini annesine verir. Ğerib'in annesi ve kız kardeşi haberi alınca kanlı gömleği bağrılarına basıp ağlamaya başlarlar. O kadar çok ağlarlar ki ikisinin de gözleri görmez olur (Kafkasyalı, 2002: 239).

Burada kız kardeşin, ağabeyinin yokluğunda duyduğu üzüntü o kadar yüksektir ki bu üzüntü gözlerini kaybetmesine sebep olur.

* Kız kardeşin, ağabeyine olan özlemini dile getirmesi

Şahveled, Şahsenem'e düğün hazırlıkları yapması için haber gönderir. Şahsenem bu haberin üzerine Ğerib'in annesinin yanına giderek durumu anlatır. Hep beraber yol kenarına gidip beklemeyi, yola çıkacak birine Ğerib'den haber getirmesi için istekte bulunmayı teklif eder. Böylece üç kadın yola çıkar. Yoldan geçen Hacı Ahmed adında biri bu kadınlara acıyarak para vermek ister. Ğerib'in kız kardeşi parayı reddederek şöyle der:

Sene ğurban olum, bezirgân başı,

Gözlerem yolları, gelmedi ğardaş.

Ne gécem gécedir, gündüzüm gündüz,

Gözlerem yolları, gelmedi ğardaş.

Yéddi ildir yollarını gözlerem,

Hencer alıb bağrım başı téylerem.

O gelmese, bu ğurbetde néylerem,

Gözlerem yolları, gelmedi ğardaş.

Yaman olur ğarlı dağlar ucası,

Bir derdim var ğardaş onu açası,

Senem butasıdır men de bacısı,

Gözlerem yolları, gelmedi ğardaş (Kafkasyalı, 2002: 239).

* Ağabeyin, kız kardeşini merak etmesi

Ehmed Bezirgân, Ğerib'i bulmak için yola çıkar. Heleb'de bir kahvecide Ğerib ile karşılaşır. Bezirgân Ğerib'e kız kardeşi ile ilgili şöyle söyler:

...

Yahın dostlar seni durub ararlar,

Uçan ğuşdan seni Ğerib, sorarlar.

Anan, bacın géyinibdir ğaralar,

Ğaralar içinde gördüm Senem 'i.

... (Kafkasyalı, 2002: 243).

* Ağabeyin, kardeşine kavuşmak istemesi

Helep padişahı, Ğerib'in âşıklığına hayran kalınca onu bırakmak istemez. Ğerib de padişaha bekleyenleri olduğunu bir name ile söyler:

...

Ğürbet élin gehri meni,

Artırdı könlüm gemini,

Anam, bacım gözler meni,

İzin vér, paşa men gédim.

... (Kafkasyalı, 2002: 246).

Bu bölümde de ağabey, kardeşinin onun yolunu gözlediğini dile getirir.

* Kız kardeşin, ağabeyini tanımaması

Tiflis'e geri dönen Ğerib, annesinin yanına gider. Evdekilere seslenince kız kardeşi ve annesi gelene bakarlar. Ğerib eve girdiğinde kız kardeşi geleni tanıyamaz. Kim olduğunu sorar. Ğerib söz ile değil saz ile diyeceğini demek ister. Annesi yaşlı olduklarını söylese de Ğerib sazı eline alıp çalmaya başlar (Kafkasyalı, 2002: 248-249).

* Ağabeyin, annesinden kardeşleriyle ilgili bilgi alması

Annesi ile nameleşen Ğerib, kim oluşunu söyledikten sonra, kardeşlerinin durumunu da sorar:

Ğerib:

Ne belalar çekdi başım,

Gözümden tökerem yaşım,

Bes hanı Héyder ğardaşım,

Ana, men Ğerib'em ğerib.

Annesi:

Atlılar atın çapardı,¹⁹³

Sınığ¹⁹⁴ könüller yapardı.

Héyder'i sèller apardı,

Oğlum Ğerib, haçan geldin?

¹⁹³ koşturmak

¹⁹⁴ kırık

Ġerib:

Hacılar élerdi hacı,

Yohdur derdimin élacı,

Sen nergiz de mene bacı,

Ana men Ġerib'em Ġerib.

... (Kafkasyalı, 2002: 248-249).

* K r olan kız kardeşin, aġabeyi sayesinde yeniden görmeye başlaması

Söz bittikten sonra annesi ve kız kardeşi Ġerib'e sarılılnca gözlerine yeniden ışık gelir. Ġerib, annesine şahsenem'i sorduġunda bugün d ġ n n n olduġunu  ġrenir. Bunu duyan Ġerib, annesi ve kardeşini bırakıp kahveci Deli Mahmud ile şahveled'in toy meclisine gider (Kafkasyalı, 2002: 249). şahveled meclise bir âřıġın geldiġini duyunca bir name okumasını ister, Ġerib de alıp sazı eline şahsenem'in onu tanıması için bir söz söyler:

...

Ahşam idi men de geldim haneme,

Sirrimi d mişdim, bacı, neneme,

 řġin hencerini vurdum sineme,

Derin yaralarım d şdim de geldim (Kafkasyalı, 2002: 250).

Aġabeyinin yokluġunda üzüntüden k r olan kız kardeş, aġabey döndükten sonra yeniden görmeye başlar. Burada kardeşler arası baġın oldukça kuvvetli olduġu tespit edilmiştir.

* Kız kardeşin, aġabeyin rakibiyle evlendirilmesi

şahveled, Ġerib'i tanıynca onu öldürmek ister. Deli Mahmut araya girerek şahveled'in elindeki hançeri alır. Çok korkan şahveled, şahsenem'i Ġerib'e verdiġini söyler. Bunu duyan cemaat şahsenem ile Ġerib'in şahveled ile de Ġerib'in kız kardeşi Nergiz'in toyunu yaparlar (Kafkasyalı, 2002: 250).

Destanın kardeş tipolojisi:

1. Destanda iki erkek bir kız kardeş bulunmaktadır.
2. Üç kardeş de olumlu tiplerdir.
3. Erkek kardeşten destanda pek söz edilmezken kız kardeşten belirli bölümlerde bahsedilir.
4. Kız kardeş, ağabeyini seven, ona sadık olan kişidir.
5. Kız kardeş, ağabeyinin ardından yas tutar ve ona özlemini dile getirir.
6. Kız kardeş, ağabeyinin yokluğunda gözlerini kaybeder ancak ağabeyi geri geldiğinde gözleri açılır.
7. Ağabey, kız kardeşine sahip çıkar.
8. Ağabey, kız kardeşinin geleceğine karar verir.
9. Sevgilinin dört ağabeyi vardır. Ancak destana bir etkileri yoktur.

3.3.2. Gurbani ile Peri Hanım Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahramanın sevgilisi: Nigar (Peri)
2. Sevgilinin ağabeyi: Abdulla Han

Azerbaycan'ın Garadağ'a bağlı İri şehrinde yaşayan Feramerz Bey'in iki çocuğu vardır. Çocuklarından birinin ismi Mirzeli'dir. Mirzeli'nin bir oğlu vardır. Adı Gurbani'dir. Diğer çocuğunun ismi Ferzeli'dir. Ferzeli'nin de iki kızı vardır (Kazımoğlu, 2014: 290-291).

Gurbani'ye rüyasında buta verilen kız, Gence hâkimi Abdulla Han'ın kız kardeşi Nigar (Peri) Hanım'dır (Kazımoğlu, 2014: 291).

Gurbani, şiirde Peri'nin Abdulla Han'ın kardeşi olduğunu söyler (Kazımoğlu, 2014: 298).

* Ağabeyin, kız kardeşini sakınması

Abdulla Han'ın veziri Nazir Memmedeli, bir gün Han'ın huzuruna gelip Peri ile toyuna başlamak istediğini söyler. Abdulla Han kız kardeşini çağırır. Peri Hanım, Gurbani ile kendisine buta verildiğini, onunla evlenmek istediğini söyler. Ağabeyi rüyayla bu işin olamayacağını söyleyerek vezirinin yanına gider. Durumu anlattığında veziri, Gurbani ile

Peri adlarının bir arada kullanılmasını yasaklamasını, yasaklarsa Gurbani geldiğinde onu yakalamanın kolay olduğunu söyler. Han da bunu kabul eder (Kazımoğlu, 2014: 304-305).

* Ağabeyin, kız kardeşini isteyen kahramanı sınaması

Abdulla Han diğer veziri Hüseyin Bey ile dolaşırken iki âşığın atıştığını görür. Yanlarına gittiğinde âşıklardan birinin adının Gurbani olduğunu öğrenir. Vezirini yanına çağırıp Gurbani'yi bağa getirmesini söyler (Kazımoğlu, 2014: 311). Gurbani Abdulla Han ve Nazir Memmedeli'nin yanına getirilir. Nazir, Gurbani'nin iyi bir âşık olmadığını söylediğinde Abdulla Han, onu dinlediğini ve beğendiğini söyler. Nazir de onun gerçek hak âşığı olup olmadığını sınamak ister, Abdulla Han da onun sınanmasına izin verir (Kazımoğlu, 2014: 314). Abdulla Han, Gurbani'nin sınamadan geçtiğini söyler ve onu dinlenmesi için gönderir (Kazımoğlu, 2014: 316).

* Ağabeyin kız kardeşini korumak istemesi

Nazir Memmedeli, Gurbani'yi öldürmek için onun otağına gider, yerinde olmadığını görünce hemen Abdulla Han'a durumu haber verir. Abdulla Han etrafa baktırır, Gurbani'nin olmadığını öğrenince onu yakalayıp getirmeleri için cellâtlarına haber verir (Kazımoğlu, 2014: 319).

* Ağabeyin, kız kardeşinin sevgisini onaylaması

Cellâtlar Gurbani'yi bulup Abdulla Han'ın huzuruna çıkarırlar. Abdulla Han, ona nerede olduğunu sorduğunda Gurbani, bir name ile Peri'nin yanında olduğunu ve onu sevdiğini söyler:

...

Həccə gedər hacıların hacısı,

Yaman olur şirin dilin acısı,

Pəri xanım Abdulla bəy bacısı,

Məclisində yarım dövrən eylədi (Kazımoğlu, 2014: 321).

Bu sözleri duyan Abdulla Han, Gurbani'yi sevdiği için Nazir'in yanında böyle konuşmamasını öğütler (Kazımoğlu, 2014: 321).

* Ağabeyin kandırılması

Abdulla Han etrafındakilere şarap dağıttığında Gurbani içmez. Ancak Abdulla Han sarhoş olana kadar içer. Nazir Memmedeli, bu durumdan faydalanarak Abdulla Han'ın ağzından Gurbani'nin ölüm fermanını alır (Kazımoğlu, 2014: 325).

* Kahramanın, sevgilinin ağabeyinin ihanetine uğradığını düşünmesi

Nazir'in çağırdığı cellâtlar geldiğinde Gurbani, Abdulla Han'a bakar, ondan ses çıkmayınca bir name söyler:

Ay ağalar, ay qazılar,

Yar yaman aldattı mən.

Əl atdım xan ətəğinə,

Xan kənar atdı məni.

Tor¹⁹⁵ atdım çeşmim gölünə,

İlişdi sonam¹⁹⁶ teline,

Düşdüm dilbilmez əline,

Aldı ucuz satdı məni.

Qurbani der, mənim adım,

Adəm atadır bünyadım,¹⁹⁷

¹⁹⁵ 1. ağ, 2. tuzak

¹⁹⁶ Sunam

¹⁹⁷ temel, esas

Şeş atdım, çahar oynadım,

Axır fəlak uddu¹⁹⁸ mənə (Kazımoğlu, 2014: 326).

*Ağabeyin, kız kardeşini evlendirmemek için yalan söylemesi

Gurbani, Nazir'in yaptıklarını anlatmak için Şeyh oğlu Şah'dan yardım ister. Şeyh oğlu, yardımcısına, kız kardeşini Gurbani'ye vermesi için Abdulla Han'a name yazıp gönderir. Nazir, haberi aldığı anda Abdulla Han'a, gelenlerin onları yerlerinden edeceğini söyler. Bunun üzerine bir mezar kazdırıp Peri'nin öldüğü yalanını ortaya atarlarsa kurtulacaklarına söyler. Gelenlere de Peri'nin öldüğü haberini verirler. Gurbani bu yalana inanmaz. Şah'ın yardımcısına Peri'nin ölmediğini ispatladığında Abdulla Han ve Nazir 'in yüzleri sararır (Kazımoğlu, 2014: 333-329).

Destandaki kardeş tipolojisi:

1. Bir kız ve bir erkek kardeş vardır.
2. Kız kardeş olumlu tip iken erkek kardeş değişkenlik gösterir.
3. Ağabey, kız kardeşinin evliliğine karar veren biridir.
4. Ağabey, kandırılan kişidir.
5. Ağabey, kız kardeşini evlendirmemek için hileye başvurur.

3.3.3. Şikâri Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

1. Asıl kahraman: Muhammed (Şikâri)
2. Asıl kahramanın ağabeyi: Ahmed (Erçe)
3. Asıl kahramanın kız kardeşi: Sünbüle Hanım
4. Kahramanın çocukları:
 - Ağabey: Cihangir
 - Ortanca kardeş: Cihandar
 - Küçük kardeş: Cihanbahş

¹⁹⁸ yutmak

5. Kardeşlik ilişkisi kurma: Muhtar, Reyhan, Reyhane (Peri), Husrev Kaledar, Senuber
6. Sevgilinin Kardeşleri: Hurşit Bânu ve yedi kardeşi, en büyüklerinin adı: Yusuf Arap. Kamerruh ve iki erkek kardeşi: Şâhnaz ve Şâhbaz
7. Kahramana düşman olan kardeşler: Serefrâz Şah ve kardeşi Elave Şah, Sehman Dev ve kardeşi Senuber, Muallak Dev ve cadı kardeşi

Rum diyarında yaşayan Şah-ı Dârâ'nın iki oğlu ve bir kızı vardır. Büyük oğlunun adı Ahmed, lakabı Erçe'dir. Küçük oğlunun adı Muhammed, onun lakabı da Şikâri'dir. Kız kardeşlerinin adı ise Sünbüle Hanım'dır (Kobotarian, 2013a: 20).

* Küçük kardeşin tahta uygun görülmesi

Oğuz grubunda yer alan destanlarda eğer padişahın birden fazla çocuğu varsa tahta geçecek kişi olarak çoğu zaman küçük erkek kardeş tercih edilir. Bu destanlarda küçük kardeş; güç, adalet ve akıl yönlerinden ağabey veya ağabeylerden önde olduğu için taht makamına uygun olduğu görüşü vardır. Şikâri Destanı'nda da küçük kardeş taht için uygun görülür:

Şah-ı Dârâ artık yaşlandığı için tahtı oğullarından birine devretmek ister. Vezirlerini ve emirlerini yanına çağırır, onlara taht için hangi oğlunu seçmesi gerektiğini sorar. Vezirler ve emirler içten içe küçük oğlu Şikâri'yi istese de ses çıkarmazlar. Şah-ı Dârâ'nın kendi seçimine bırakırlar. O da tahtı küçük oğluna devredeceğini söyleyer ve gerekçesini şöyle açıklar:

...böyüh oğlum Ârçâ'di, pâdişâhlıx ona yetişâr vâli sizdâ bilisiz mân özümdâ biliräm, Ârçâ bir az xâbisdi,¹⁹⁹ vâli Şikâri râiyyât-pârvâr,²⁰⁰ 'ädâlât-pârvâr millât-nävâz bir şâhs idi. İstiräm onu öz yerimdâ cânışın²⁰¹ gârâr veräm (Kobotorian, 2013a: 21).

* Ağabeyin, kıskandığı kardeşine düşman olması

Kardeşler arası çatışmanın destanlardaki yansımalarına Şikâri Destanı örnek gösterilebilir. Axel Olrik'in "Epik Yasaları" adlı çalışmasındaki zıtlık kuralına uygun olarak bu destanda

¹⁹⁹ kötü

²⁰⁰ vatansever

²⁰¹ vekil

iki kardeşten biri olumlu iken diğeri olumsuz tiptedir. Olrik'in "Zıtlık kuralı Sage'nin başkahramanlarından, özellikleri ve eylemleri başkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diğere bireylere kadar etkili olur." (1994: 5) ifadesine uygun olarak ağabey Erçe, kardeşinin kendinden üstün görülmesini hazmedememiş ve kardeşinden kurtulmanın yollarını aramıştır:

Taht için Şikâri'nin uygun görülmesi karşısında ağabey Erçe, kardeşine düşmanlık beslemeye başlar. Kendisinin büyük olduğu halde taht için neden seçilmediğini sorgulayan Erçe'nin kardeşine düşmanlığı artar. Kardeşinden kurtulmak için bir plan yapar ve Şikâri'yi ava çıkarmak ister. Babasından av için izin almak isteyen Şikâri'ye, babası ağabeyine güvenmemesi gerektiğini söyler:

Oğlum, ağâr mănâ vâgûzâr eläsân,²⁰² măn sālâh bilmirâm ki sãn gedäsân şikârâ.²⁰³ Buna görä ki "Ärçä" xäbisdi, aparar çöldä sãnın başıva bir qäza vû qädär gätirär (Kobotarian, 2013a: 21).

Bu sözlerden babanın çocuklarının karakterlerini çok iyi bildiği anlaşılmaktadır.

* Ağabeyin, kardeşine tuzak kurarak onu öldürmek istemesi

Tahta kardeşinin geçmesini hazmedemeyen Erçe, yaptığı plan doğrultusunda Şikâri ile ava çıkar. Av yerine geldiklerinde Erçe, kardeşine yarışmak istediğini söyler. Yarışa başlarlar. Bir süre sonra Şikâri ağabeyinin geriden geldiğini görür ve gidip neden yavaşladığını sorduğunda ağabeyi susadığını söyler ve su içmek için kuyu aramaya başlarlar. Erçe kuyunun başında kardeşine bir oyun oynar ve onun kuyuya inmesini sağlar. Sonrasında içindeki düşmanlıkla onu kuyuda ölüme terk etmek ister. Ancak böyle kolay ölmeyeceğini düşünür ve kuyunun başına kadar ipi çeker ve oradan aşağıya bırakırsa Şikâri'nin ölebileceğini düşünür. Şikâri, ağabeyinin çektiği ipi kesmek üzere olduğunu anladığında ağabeyi ona şunları söyler:

²⁰² teslim etmek

²⁰³ av

Xâta-kâr istirâm sänä bir täht-i sältänät veräm, oturasan o täht-i sältänätdä şâhlıx eliyäsän o zamânä kimi ki İsrâfil sûrun vura. Demisän männän böyüh qârdâşım vardı, bu täht-i sältänät mänimki dâğıl, män niyâ özğanın yerin işgal elämişim? (Kobotarian, 2013a: 23).

Burada iki kardeş arasına husumetin kıskançlık yüzünden girdiği anlaşılmaktadır. Ağabey, küçük kardeşini öldürmeyi isteyecek kadar kıskanmıştır.

* Kardeşin, tahtı ağabeyine devretmek istemesi

Türklerde güçlü bir aile anlayışı vardır. Mücadeleler çoğu zaman aileyi muhafaza etme amacıyla verilir. Aile üyelerinin birbirleri ile ilişkisinde baba söz sahibidir. Babanın olmadığı durumlarda aileyi bir arada tutma görevi erkek kardeşe düşmektedir. Destanın bu bölümünde ağabeyinin taht için kendisini öldürmek istediğini anlayan erkek kardeş, aileyi her şeyden üstün görerek tahtını ona devretmek ister:

Äziz can, dadaş can, ağâr ondan ötür, râyâsät-i dünyâdan²⁰⁴ ötür istisän mâni öldüräsän, gä (gäl) bu sevdâdan el çehginän. Män özüm öz dâst-i xâtminän²⁰⁵ imzâ verräm ki pâdişah sânsän, män qârdâş sähliyä, sänä qulâm-e hâlgä-beqûşäm ölänä kimi, dese de ağabeyi onu dinlemez ve kardeşine kılıcı tam vurmak üzereyken Şikâri yana doğru eğilir ve ip kesilir. Şikâri kuyuya düşer. Erçe de geri döndüğünde herkese kardeşini aslanların parçaladığını söyler (Kobotarian, 2013a: 23-24).

Bu durumda ağabey hem kardeşini kıskanmakta hem kardeşine karşı hainlik etmekte hem de yalan söylemektedir. Dolayısıyla birçok olumsuz özelliği karakterinde taşımaktadır.

* Kız kardeşin, öldü sandığı ağabeyinin ardından yas tutması

Türk destanlarında kız kardeşler; ağabeylerine karşı sevgi ve muhabbet besleyen, ağabeylerinin yokluğunda onun eksikliğini hisseden tiplerdir. Aşağıda yer alan bölümde kahramanın kız kardeşi, ağabeyinin ölümünü öğrendikten sonra içindeki üzüntüyü bir name ile dile getirir:

²⁰⁴ başkanlık

²⁰⁵ el yazısı

Kız kardeş Sünbüle Hanım etrafa kara bayrakların asıldığını görünce ne olduğunu anlayamaz. Yoldan geçen yaşlı birine ne olduğunu sorduğunda ağabeyi Şikâri'nin öldüğünü öğrenir. Sünbüle Hanım kardeşinin öldüğünü duyunca bayılır. Kendine geldiğinde ise hemen babasının yanına gider ve durumu babasına iletir:

Dolanım başıva gül üzlü ata,

Dolandı zâmânâm zîmistân²⁰⁶ oldu,

Çox ağladım gözüüm yaşım sädrime,²⁰⁷

Qarışdı dâryâyä sel 'ummân oldu.

Gecäm gecä geçär, gündüzüm qârä,

Nä deyim bu sınıx gönlümä män beçârä?

Dur hâzir eylâ mänim üçün bir qârä,

Eşidännen bağrım biryän olubdı.

Bir bağ ehdim heş yemädım barını,²⁰⁸

Çäkär Sünbül onun ah-ı zârını,

Deyiblär dağıdıb şer²⁰⁹ Şikârinı,

Äl hânâsı²¹⁰ qızıl qanä dönübdü.

Män 'âşıq mey qanlı,

Mäzä qanlı mey qanlı,

²⁰⁶ kış

²⁰⁷ yüz

²⁰⁸ 1. yük, 2. meyve

²⁰⁹ aslan

²¹⁰ kına

Qorxuram düşäm öläm,

Räqibim gäzä qanlı (Kobotarian, 2013a: 25).

Bu mısralarda Sünbüle Hanım'ın gerçekten üzüntülü olduğu anlaşılmaktadır.

* Ağabeyin, kardeşinin tahtına geçmesi

Şah-ı Dârâ, oğlunun ölüm haberine dayanamaz ve ölür. Erçe, babasının ölümünden sonra bir süre yas tutar, sonrasında ise büyük bir rahatlığa kavuşur. Hem babası hem de tahtının ortağı gördüğü kardeşi artık yoktur.

Burada Erçe'nin kardeşi Şikâri'yi kuyuya atarak öldürmek istemesi, onun saltanata ve güce kardeşinden daha fazla önem verdiğini gösterir. Kardeşlerin arasına saltanat ve mal girer, bunun sonucunda iki kardeş birbirlerinden uzaklaşır.

* Kardeşin öneminin destancı tarafından vurgulanması

Destanın bu bölümünde anlatıcı destanı keserek kendi düşüncelerini dile getirir:

Mänim 'äziz eşidänlerdän täqâzam²¹¹ budu ki xâhişim²¹² budu ki mabâdâ²¹³ sizdä Ärçä kim olasız. İnsanın qärdäşdän artıx²¹⁴ nämänäsi var? Heş zadı,²¹⁵ diyerek dünyada kardeşten daha üstün bir şey olmadığını söyler (Kobotarian, 2013a: 28).

* Ağabeyin kıskançlığını, farklı bir hikâyede geçen kardeş ilişkisine benzetme

Şikâri'nin olduğu kuyunun yanından geçen bir tüccar kuyuda bir gencin olduğunu görür ve aklına Hz. Yusuf'un kuyuya atılması hikâyesi gelir (Kobotarian, 2013: 28). Bu hikâyede ağabeyleri kıskançlık yüzünden kardeşleri Yusuf'u bir kuyuya atarak onu ölüme terk ederler. Destanın bu kısmında kardeşler arasındaki kıskançlık, dinî bir hikâye ile ilişkilendirilmiştir:

²¹¹ istek

²¹² dilek

²¹³ asla

²¹⁴ fazla

²¹⁵ hiçbir şey

Şikâri kendisini kurtaran Keyvan Sövdager'e hikâyesini anlatır. Ağabeyiyle ilgili şu ifadeleri kullanır:

Sänä qurbän olam Keyvân Sovdâgär,

Elimnän gülümnän aralıyam män,

Sänä kömeh olsun pārvārdigar,²¹⁶

Qohumdan qardaşdan yaralıyam män (Kobotarian, 2013a: 30).

* Kardeşin, ağabeyine olan düşmanlığını dile getirmesi

Şikâri, Keyvan Sövdager'ın yanında kalır ve birlikte Şikâri'nin memleketine gelirler. Şehrin kenarında "Güllü Bağ" denilen ve Şikâri'ye ait olan bir yer vardır. Şikâri, bağının perişanlığını görünce kardeşine olan düşmanlığı artar. Hislerini şöyle dile getirir:

Bu dünyadä herkim gülsä

Onun yäqin 'âri²¹⁷ olmaz,

Bir bağın bağbanı ölsä,

O bağın heş bârı olmaz.

Bu görükän Güllü bağdı,

Düşmanım ölmäyib sağdı,

Mänim gönlüm uca dağdı,

Yel äsän dä qari²¹⁸ olmaz.

²¹⁶ Tanrı

²¹⁷ utanç

²¹⁸ kârı

Düşmânim göründü gözä,

Köhnä dârdim oldu tüzä,

Qoysam düşmâni sağ gedä,

Şikâri, Şikâri olmaz (Kobotarian, 2013a: 31).

Destanlarda ihanete uğramış kardeşler, bu ihaneti gerçekleştiren kişiden intikamlarını almak isterler. Şikâri de bu bölümde ağabeyinden intikam almak istediğini belirtir.

* İki kardeşin karşılaşması

Keyvan Sövdager mallarını şehirde satmak için Erçe'den izin almaya gider. Şikâri onlarla birlikte Erçe'nin yanına gitmez, malların yanında elinde sazıyla bekler. Erçe'nin arkadaşlarından biri yoldan geçerken Şikâri'yi görür ve hemen koşarak Erçe'ye bu haberi verir. Erçe de Keyvan Sövdager'e malların başında bekleyen adamını çağırmasını söyler. Keyvan Sövdager, onun basit bir âşık olduğunu söylese de Erçe'yi ikna edemez ve Şikâri'yi çağırır. Şikâri geldiğinde Erçe, onun kendi kardeşi olduğunu anlar. Orada bulunanlar âşıktan bir söz söylemesini isterler. Şikâri de ağabeyine kızgınlığını şu nameyle dile getirir:

Nâmârdin üzü gülmäsin,

Gizli sözüm âşikâr dâyl.

Sırrımı heş käs bilmäsin,

Gizli sözüm âşikâr dâyl.

Nä lâzimdi özümü öyäm,

Sırrımı nâmârdä diyäm,

Şer oğluyam şer-beçäyäm,²¹⁹

Mäni aşix bilmir bilmäsin.

²¹⁹ aslan yavrusu

Män 'aşıq qoydun mäni,

Nâr kimi soydun mäni,

Nä kölgändä saxladın,

Nä bir günä qoydun mäni (Kobotarian, 2013a: 33).

Erçe, bu sözler üzerine cellâtlarını çağırır. Keyvan Sövdager ve orada bulunanlar araya girerek Şikâri'yi ölümden kurtarırlar. Meclisten ayrıldıklarında Şikâri, babasının mezarına uğrar, sonrasında kervan ile birlikte şehirden ayrılır.

Bu bölümde küçük kardeş saltanatta gözü olmadığını gösterir ve her şeyi ağabeyine bırakarak ondan uzağa gider.

* Kahramanın, sevgilinin yedi kardeşi ile tanışması

Haramilerin yardım ettiği Şikâri iyileştikten sonra Haramilerin dostu olan yedi kardeşle tanışır. Yedi kardeşin en büyüğü olan Yusuf Arap, Şikâri'ye eğer dost olacaklarsa üç şartı yerine getirmesi gerektiğini söyler. Şikâri bu şartları yerine getirdikten sonra Yusuf Arap, kız kardeşleri Hurşid Bânu'dan bahseder. Hurşid Bânu, yiğitlikte ağabeylerinden geride olan bir kız değildir, güreşte onların hepsini yenmiştir (Kobotarian, 2013a: 71).

Yusuf Arap kardeşleri ile Şikâri'ye katılır (Kobotarian, 2013: 83). Şikâri ile birlikte düşmana karşı savaşırlar (Kobotarian, 2013a: 96).

* Kardeşin, ağabeyinin oğlu ile tanışması

Şikâri ve ağabeyinin oğlu Şirzâd-ı Tigzen karşılaşırlar. Amca yeğen olduklarını anladıklarında da kucaklaşıp ve sevinçten bayılırlar. Kendilerine geldiklerinde ise yeğeni, Şikâri'ye başına bu işleri kimin açtığını sorar. Şikâri söylemek istemese de mecbur kalarak her şeyi anlatır. Şirzâd-ı Tigzen, babasını öldürmeye gideceğini söylediğinde Şikâri onu sakinleştirir ve gitmesine engel olur (Kobotarian, 2013a: 95).

Şikari'nin oğlu Cihangir babasını kurtarmak için çıktığı yolda Muhtar adlı Müslüman biri ile tanışır. Muhtar ve eşi, Cihangir'i çok sever, günlerce evlerinde ağırlarlar. Bir gün muhtar Cihangir'e neden yollara düştüğünü sorar. Cihangir, sırrını yalnızca Müslüman bir âlimin kardeşlik duasını kendileri için okursa anlatacağını söyler. Muhtar, şehrin Müslüman vezirinin yanına gider. Vezire:

*Mänim dä bir 'ärzim var qäbül eläsän, mänim bir qonağım var onnan män bätär dust²²⁰ olmuşam, biz hazırlık bunan **sigä qärdeş²²¹ olax**, gedäk bizä bizim sigämizi²²² oxuyasan,* diyerek veziri evine getirir. Vezir, iki arkadaşın ellerini birbirine tutuşturarak kardeşlik duasını okur ve Cihangir ile vezirin artık kardeşlik olduklarını söyler (Kobotarian, 2013a: 154).

Bu destanda el ele tutuşmak ve dua okumak şeklinde bir kardeşlik ritüeli tespit edilmiştir.

* Kardeşlik kabul edilen kişinin desteği

Cihangir, padişahın kızını zorla almak isteyen dev ile savaşmayı amaçlar. Kardeşlik bağı kurduğu Muhtar'dan kendisini meydana götürmesini ister, Muhtar da isteksiz bir şekilde onu götürür. Cihangir, dev ile savaşıp onu yenince Muhtar çok sevinir. Cihangir'e:

*Bärädär orda ki sän gedirdi meydana, mäni qorhuttun, **Dadaş, biz qardaşix**,* der. Cihangir de ona ***Dadaş, biz qardaşix**,* diyerek korkutmak istemediğini söyler (Kobotarian, 2013a: 159).

* Kardeşlik kabul edilen kişinin kendisini öz kardeşten daha yakın hissetmesi

Padişah, Cihangir'i tebrik etmek için yanına çağırır. Muhtar ile giden Cihangir'e padişah bir anne babadan mı doğduklarını sorduğunda Cihangir, kardeşlik kabul ettiği kişi için şunları söyler:

²²⁰ dost

²²¹ anlaşmalı kardeşlik

²²² anlaşma duası anlamında

Qurbân biz Muhtâr'ınansigü qârdâşih, ammâ dâdâ bir nânâ bir qardaşdan biz bunnan artıǵıh (Kobotarian, 2013a: 161).

* Kardeşlik kabul edilen kişinin sadakati

Cihangir, babası Şikârî'yi kurtarmak için yola çıkacağı sırada Muhtar, *Mân eliyäbülmärân sânsiz burda zindâganlıx*²²³ *eliäm, gârâh mâni dâ aparasan*,²²⁴ diyerek onunla gelmek istediğini söyler (Kobotarian, 2013a: 169).

Burada kardeşliğin, kahramanı tehlikeli yolculukta da yalnız bırakmaması söz konusudur.

* Kahramanın, kardeşlik kabul ettiği kişi için üzülmesi

Cihangir, Muhtar ve Cihangir'in eşi Goncaleb yolda bir kaplan ile karşılaşır. Kaplan Muhtar'ın üzerine atlayıp onu yaralayınca Cihangir, Muhtar'ın başucuna gelerek ona bir name söyler:

Älvân älvân qan tökülür sännän,

*Sân ölincä qardaş kaş*²²⁵ *mân öläydım.*

Kimsä yoxdu häbär bilä halınnan,

Sân ölincä qadaş kaş mân öläydım.

Qan eylär,

Divân eylär, qan eylär,

Dost dostu bu halda görsä,

Ya ölär ya qanına qan eylär.

²²³ hayat

²²⁴ götürmek

²²⁵ keşke

Anan yoxdu kəsä başın üstünü,

Bacın yoxdu verü sänü düstini,

Ağlar qoyma män benâvâ²²⁶ dostunu,

Sän ölüncä qadaş kaş män öläydım.

Mäzälänzi,²²⁷

Mey içär mäzäländi.

Bäfâli dostumu gördüm,

Üräyim tüzäländi.

Cähângiri gäl eylämä beçârä

Täbib yoxdu märhäm sala yarayä,

İkimizi qoyalar bir mäzârä,

Sän ölüncä qadaş kaş män öläydım.

Qazan ağlar,

Ot yanar qazan ağlar,

Bir iyit qurbätdä ölsä,

Qäbrini qazan ağlar (Kobotarian, 2013a: 171-172).

Burada kardeşlik ilişkisi kuran kişilerden biri zarar gördüğünde diğerinin öz kardeş gibi üzülməsi sözkonusudur.

²²⁶ yazık

²²⁷ mezenmek

* Kahramanlara yardım için gelenlerin ancak kardeş olabilecekleri düşüncesi/ Kardeşin öneminin vurgulanması

Cihangir, babasını da esir eden Serheng-i Şâmi'nin sarayına getirilir. Serheng-i Şâmi, veziri Kâmil'e Cihangir hakkında ne düşündüğünü sorduğunda, Kâmil vezir şöyle cevap verir:

...

Mänim sözüüm heç olmaz äfsânä,

Bu cävânı görännän bağrım dönüb qanä,

O şäxsi ki sen salmısan zindana,

Ya oğludu yada onun qardaşı.

Kâmil diyär Cähângir canınan geçär,

Düşmân ilän dostun bağçağın²²⁸ seçer.

Källävi²²⁹ kâsä eylär onda mey içär,

Ya oğludu yada onun qardaşı (Kobotarian, 2013a: 178).

Şikâri, sevgilisi Simizâr'ı görmek için hareme girdiğinde Goncaleb'in ağladığını görür ve ona kim olduğunu sorar. Cihangir'in nişanlısı olduğunu öğrenince Cihangir'in kendi oğlu olduğunu söyler:

...

Şikâriyäm axır gözdän gäm yaşım,

Bälädän qurtarmır bälâlı başım,

²²⁸ bahçe

²²⁹ kelle

Cihāngir oğlumdu yada qardaşım,

Sarı siyâh telli balam ağılama (Kobotarian, 2013a: 203-204).

Bir gün Şikâri, Serheng-i Şâmi ile savaşırken bir grup yardımına gelir. Grubun başında bulunan Cihangir savaş meydanına girip düşmanı kırmaya başlar. Bunun üzerine Şikâri, yanındaki Keyvan Sovdager'e gelen kişiyi sorar. Keyvan Sovdager,

...

Bâlâdan qurtardı bâlâlî başım,

Tökmä gözlärinnän qanlı yaşın,

Yâ oğlundu sänin ya qardaşın,

Bädândi ki tökülür baş üstünä.

sözleriyle gelen kişinin onun oğlu ya da kardeşi olabileceğini söyler (Kobotarian, 2013a: 209-210).

Bu bölümde kardeşin bir kurtacı gibi görüldüğü vurgulanmıştır.

* Kardeşlerden hangisinin ağabey olacağının seçilmesi

Cihandar, yıllar sonra bir babası olduğunu öğrenir. Annesinden babasının Şikâri olduğunu öğrenince babasının yanına gider. Böylece Şikâri, yıllar sonra ikinci oğluna da kavuşmuş olur. Bir gün iki oğlu Cihangir ve Cihandar'ı yanına alan Şikâri, iki kardeş arasında hangisinin büyük olduğuna karar vermek için bir sına yapar. Gösterdiği bir çınar ağacını hangisi tek kılıç darbesiyle ikiye bölerse büyük oğlu olarak onu kabul edeceğini söyler. Cihangir, tek kılıç darbesiyle ağacı ikiye böler ve ağabey olur (Kobotarian, 2013a: 220).

* Kahramanın, sevgilinin kardeşleri ile karşılaşması

Düşmanın elinden kaçan Şikâri'nin eşleri ve gelini sihirli bir yere girerler. Bu yerin sahibi Humâyûn Şah'tır. Şikâri onları kurtarmak için bu alana girdiğinde Şah'ın kızı Kamerruh ile karşılaşır. Kamerruh, Şikâri'ye kendisini almasını söyler. Bu sırada Kamerruh'un kardeşleri gelir. Kamerruh, kardeşlerinin Şikâri'yi öldüreceğinden korkup onu gizlemek ister. Şâhnaz ve Şâhbaz adlı bu iki kardeş, bağa geldiklerinde kız kardeşlerinin yanında bir

erkeğin olduğunu görür. Kılıçlarını sıyırıp saldırmaya hazırlanınca Şikâri sazını alıp kim olduğunu onlara anlatır. İki kardeş, eğer kız kardeşini alırsa ona ömür boyu köle olacaklarını söylerler (Kobotarian, 2013a: 235-236).

* Düşmanın kardeşinin olması

Şikâri'nin düşmanı periler padişahı Serefrâz Şah'ın, devlerin padişahı olan Elave Şah adlı bir erkek kardeşi vardır. Baba bir anne ayrı olan bu iki kardeşin arasında husumet vardır (Kobotarian, 2013a: 245).

* Kardeşlik olma

Serefrâz Şah, kızı Reyhane Peri'nin Şikâri ile görüştüğünü duyunca onu bir sandığa koyup denize atar. Bu sırada Şikâri'ye yardım etmek için yola çıkan Emiri Ceziri, sandığı bulup açtırır. Sandığın içinden çıkan Reyhane Peri, olup biteni anlatınca Emiri Cezire, ona kardeşlik olmayı teklif eder:

Hâr işlärä Allah eylär älâcı,

Şirin ağzım oldu zâhirdân acı,

Män sänä qardaşam sän mänä bacı,

Ey güzel bilmädim bağışla mäni (Kobotarian, 2013a: 252-254).

Herhangi bir ritüel yerine getirilmeden kardeşlik bağı kurulur. Başkahramanın dostu olan kişi, onun yârini bacı olarak kabul eder.

* Kardeşin (kahramanın oğlu), ağabeyini anması

Cihandar, savaş meydanına girdiğinde Vasvas Cadı bir sihir ile onu kendi bağına götürür. Burada Cihandar'ı kendisine âşık edip onunla evlenmek ister ancak Cihandar, kızın kötü biri olduğunu anladığında kardeşini ve babasını hatırlar:

Cähândâram müntäzirdi²³⁰ qardaşım,

Nä sövdäyâ düşüb bälâlı başım.

Mänä tänä vurar yarım yoldaşım,

Babam väsiyâti yadıma düşdü (Kobotarian, 2013a: 262).

* Kardeşliğin şarta bağlı olarak kurulması

Vasvas Cadı, Cihandar’a büyü yaparak onu bir kaleye kapatır. Cihandar kaçmak için uğraşsa da onu başaramaz. Bir gün kalenin önünden güzel bir kız geçer. Bu kız Vasvas Cadı’nın kendisine köle olarak aldığı kızıdır. Kız, Cihandar’a yardım edeceğini söyler. İkisi konuşurlarken Cihandar, kıza kardeşlik olmayı teklif eder:

...

Gä männän ikimiz olax biz sırdaş,

Axıtma gözümdän çoxlu qanlı yaş,

Sän mänä bacı ol mən qardaş,

Häqiqäti gäl biz qoyax meydana.

... (Kobotarian, 2013a: 263-264).

Bu sözün üzerine Cihandar, eğer Müslüman olursa onunla bacı kardeş olacaklarını söyler. Reyhan Müslümanlığı kabul eder ve ikisi parmaklarını birbirine verip bacı kardeş olurlar. Cihandar, Reyhan’ın yardımıyla zorlu pek çok sınamadan geçer ve kardeşi Cihangir’in yanına varır (Kobotarian, 2013a: 263-264).

Kardeşlik olma ritüeli parmakların birbirine verilmesi ile gerçekleşir.

* Kardeşlerin birlikte hareket etmesi

Kardeşler bir arada iken Cihangir, Cihandar’a babalarının isteğini hatırlatır. Bu isteği yerine getirmek üzere iki kardeş ele geçirdikleri Şam’a babalarının istediği kişileri padişah ve vezir yaparlar (Kobotarian, 2013a: 287).

²³⁰ beklemek

* Küçük kardeşin (kahramanın oğlu) ağabeyleri olduğunu öğrenmesi

Cihangir ve kardeşi Cihandar babalarını kurtarmak için askerlerle birlikte yola çıkarlar. Denizin bir yakasından diğer yakasına geçmeleri gerektiğinde bölgenin sahibi Humâyun Şah'tan izin alırlar. Humâyun Şah, Şikâri'nin evlendiği Kamerruh'un babasıdır. Şikâri'nin Kamerruh'tan olan oğlu Cihanbahş, Cihangir ve Cihandar'ın karşısına çıkar ve gelenleri üç gün konuk eder. Konuklar gittikten sonra Cihanbahş annesinin yanına gider. Cihanbahş, Cihangir ve Cihandar'ın isimlerini annesine söylediğinde annesi gerçekleri oğluna anlatarak onlarla kardeş olduğunu söyler:

...

Bälâyä salmısan bälâlı başın,

Özgä gälib olmaz sänin sırdaşın,

Cähângir Cähândâr sänin qardaşın,

Bu sevdadan olacaxsan peşimân.

... (Kobotarian, 2013a: 288-290).

* Küçük kardeşin (kahramanın oğlu), ağabeylerinin peşinden gitmesi

Cihanbahş, gerçekleri öğrendikten sonra dedesi Humâyun Şah'ın yanına gidip asker ister ve kardeşlerinin ardından gider (Kobotarian, 2013a: 291).

* Düşmanın, dev kardeşlerden yardım almak istemesi

Elave Şah, oğlu Zerdan için kardeşi Serefrâz Şah'a bir mektup yazarak ***Qardaşımsan xatirivi*** ²³¹ *sahlaram*, diyerek kızı ile kendi oğlunu evlendirmek istediğini söyler (Kobotarian, 2013a: 293). Evlenmek istediği Reyhâne Peri'nin Şikâri ile olduğunu öğrenen Zerdan, Sehman Dev'den yardım ister. Sehman Dev, ertesi gün gideceğini söyleyerek kız kardeşi Senuber'in yanına gider (Kobotarian, 2013a: 314).

²³¹ hatır

* Düşman ağabeyin (dev), kız kardeşini ikna etmeye çalışması

Sehman Dev, kız kardeşinden yardım ister. Kız kardeşi, Şikâri ile savaşmak istemez. Bunun üzerine Sehman Dev, kız kardeşine:

Sânâ qurbân olum istâkli bacı,

Gäräk gedäk Diyâr-i Gülzâr'a biz.

Qoyaram başıva gövhârdân tâcı,

Gäräk gedäk Diyâr-i Gülzâr'a biz.

Görürsân dolanıb peymânâm dolub,

Sâralıb gül rengim heyvâ tāk²³² solıb,

Deyillâr orada qiyâmât olub,

Gäräk gedäk Diyâr-i Gülzâr'a biz.

Yeni yengi bağçaların barıdı,

Sehman Dev kimin târâftarıdı?

Evlâd-ı İskândâr şer Şikâridi,

Gäräk gedäk Diyâr-i Gülzâr'a biz (Kobotarian, 2013a: 314).

* Düşmanın (dev) kahraman ile kardeşlik olması

Senuber, Şikâri ile savaşmak için yola çıkar. Şikâri'nin adamlarından biri Sehman Dev'i öldürdüğünde Şikâri araya girerek Senuber ile konuşur ve onunla kardeşlik olmak ister. Böylece ikisi ölene kadar bacı kardeş olurlar (Kobotarian, 2013a: 320).

* Düşmanın(dev) ölen kardeşinin intikamını almak istemesi

Cihangir, babası Şikâri'yi tılsımdan kurtarmak için yola koyulur. Yolda karşılarına bir cadı çıkar. Cadı onları yakalamak istese de cadıyı orada öldürürler. Cadının kardeşi Muallak Dev, haberi aldığıında ...*sân necä mänin qardaşımı öldüresân? Cürätin var bu ağacı götür yerdä*, diyerek meydan okur. Cihangir, ağacı ikiye ayırıp devi öldürür (Kobotarian, 2013a: 327).

* Kardeşlik kabul edilen kişinin (dev) kahramandan yardım istemesi

Şikâri, düşmanlarıyla yeniden savaşa girmek için hazırlanırken Senuber karşısına çıkarak *Qardaş nä gädär ki män varam, qoymaram gedäsän...* deyip kendisi savaşa girer (Kobotarian, 2013a: 334). Ancak savaşta tılsımlanıp esir düşünce, Şikâri'ye bir name yazıp haber gönderir:

*Männän sâlâm olsun Sâhib Qırânä,
Hamı bilir Gülzâd'dı mänim nejâdım.²³³
Mänsûr kimi salıblar mäni dârä,
Qoymasın tarixindän silinsin adım.*

*Belâdän ayrılmır bälâlı başım,
Axır rüxsârimä²³⁴ qan tāk gözyaşım,
Män sänin bacıvam sän dâ qardaşım,
Qoymasın tarixindän silinsin adım.*

*Sänûbäräm män bu canan geçmişäm,
Äcäl camın dolduruban işmişäm,*

²³³ soy

²³⁴ yüz

Müsälmânam bu sövdâyâ düşmüşäm,

Şebâhâng 'ä deyin alsın qısasım (Kobotarian, 2013a: 336).

Kız kardeş, kardeşlik kabul ettiği kahramandan yardım ister. Kendisine bir tek onun yardım edebileceğini düşünürken ona ne kadar güvendiğini gösterir.

* Kardeşin (kahramanın oğlu), ağabeyine meydan okuması

Burada küçük kardeşin memleketine yeniden dönmesi ve ağabeyi ile mücadele etmesi tespit edilmiştir:

Şikâri yaşadığı türlü maceraların sonunda Dârâ vilayetine geri dönmeye karar verir. Adını Süleyman Sâni olarak değiştirir ve ordusuyla yola çıkar. Dârâ'ya yaklaştığında yüzüne tanınmamak için bir nikap takar. Erçe ona haber gönderip dost mu yoksa düşman mı olduğunu sorar. Bunun üzerine Süleyman Sâni (Şikari), Erçe'ye bir mektup yazdırır ve şöyle der:

Männän sänä yazıram sâlâm olsun,

Büt-xânâ²³⁵ eylâmisän bu mäkânı.

Pünhân²³⁶ sözlärim âşikâr olsun,

İnsân olan sännän sürmâz dövrânı.

Baban İskändärdi şöhrät salıb cähânä,

Mağrib 'dän Mâşriq 'ä bayraq vurub här yanä,

Deyillär zülm eylâmisän bir Müsâlmânä,

Sändän edäm gäräk onun divânın.

²³⁵ putların bulunduğu tapınak

²³⁶ gizli

Müsâlmânam xâliyam²³⁷ bu günâhdan,

İnsâna nâcât²³⁸ vardı doğru râhdan,²³⁹

Mâmûrâm²⁴⁰ mæn hökm olubdu Allâh'dan,

İntigâm alacax Süleymân Sâni (Kobotarian, 2013a: 355-356).

Süleyman Sâni, mektubunda Erçe'den, Şikari'ye yaptıklarından dolayı intikam alacağını yazar. Oğullarından biriyle de bu mektubu Erçe'ye gönderir. Erçe, mektubu aldığı anda savaşmaya karar verir (Kobotarian, 2013a: 356).

* Kız kardeşin, öldü sandığı ağabeyini anması

Erçe, oğlu Şirefken'i Cihanbahş'ı öldürmek için gönderir. Şirefken, Cihanbahş ile savaşırken yaralanır. Haberi alan halası Sünbüle Hanım, ağlayarak ***Bir qârdüşimi şer dağıttı, bir qârdüşimi de Süleyman Sani gâl gör öldürecük***, diye korkar (Kobotarian, 2013a: 358).

* İki erkek kardeşin yıllar sonra yeniden karşılaşması

Şikâri, Erçe'yi savaş meydanında görünce ona şöyle söyler:

Şeypur²⁴¹ çalax säs bürüsün här yanı,

Männän cäng eliyah mærd-i mærdâna.

Sännän cäng eyliyä Süleymân Sâni,

Männän cäng eliyax mærd-i mærdâna.

Mæn ilä bir yerdä şärâb içäsän,

Bu meydânda baş u candan geçäsän,

²³⁷ durum

²³⁸ iflah

²³⁹ yol

²⁴⁰ memur

²⁴¹ borular

*Hicrânın dâftârin bu gün açasan,
Männân cäng eliyax mârd-i mârdâna.*

*Süleymân Sâni 'yâ düşman gülmâsin,
Mânim sözüm sänâ ağır gâlmâsin,
İstirâm meydanda qan tökülmâsin,*

Männân cäng eliyax mârd-i mârdâna (Kobotarian, 2013a: 359).

Destanın bu bölümünde de ağabey ile kardeşin giriştikleri mücadelede artık birbirlerinin canına kastedecek bir noktaya geldikleri tespit edilmiştir.

* Kardeşin, tanınmamak için kılık değiştirmesi

İki kardeş arasında savaş başlar. Savaşın galibi Şikâri olur. Erçe'yi esir alır ve zindana attırır. Kendisi de saraya gider. Kız kardeşi, Şikâri'yi yüzündeki nikaptan dolayı tanıyamaz ve saçını başını yolmaya başlar. Şikâri de hiç sesini çıkarmaz.

Bu bölümde adını ve yüzüne nikap takarak kılığını değiştirme söz konusudur. Şikâri, intikam almak ve kendisini kimsenin tanımamasını sağlamak amacındadır.

* Kız kardeşin, ağabeyini ölümden kurtarmak istemesi

Böylece bir hafta geçer. Erçe, zindandan bir mektup yazarak ya kendisini öldürmesini ya da bırakmasını söyler. Şikâri de Erçe'yi saraya getirtir. Ağabeyinin öldürüleceğini düşünen Sünbüle Hanım saraya gelerek Süleyman Sâni sandığı Şikâri'ye yalvarır (Kobotarian, 2013a: 359- 360).

* Kız kardeşin, küçük kardeşi için yasta olduğunu dile getirmesi

Şikâri, kız kardeşinin saçlarının bembeyaz olduğunu, baştan aşağıya kadar da karalar giydiğini görünce bunun nedenini sorar. Sünbüle Hanım da anlatmaya başlar:

Gäl sänä söyläyim Süleymän Sâni,

Geydiğim bir cävânın qarasıdır.

Üräyimmän qara qanlar axıtma,

Geydiğim bir cävânın qarasıdır.

Män aşıqam gälmädi,

Köçüm getdi gälmädi.

Fäläk männän bäd etdi,

Ağlar üzüm gülmädi.

Gälmişäm qapıva mändä çarayä,

Täbibsän gätir märhäm sal yarayä,

Gätiräbülmäräm adın arayä,²⁴²

Geydiğim bir cävânın qarasıdır.

Män aşıqam aşmadı,

Bärk bağladı aşmadı.

Xäzân oldu töküldü,

Qonçä gülüm aşmadı.

²⁴² ortaya

Sünbülâm gözüm intizârdı,

*Bu göylümü alan gâm gubârıdı.*²⁴³

Necâ deyim adın Şer Şikârıdı.

Geydiğim bir cävânın qarasıdır.

Sinâm üstün dağlaram,

Düğünäräm dağlaram,

Qardaş qardaş diyäräm,

Ölünäcan ağılaram (Kobotarian, 2013a: 359- 360).

Ağabeyi, kız kardeşinin kendisi ile ilgili duygularını böylece öğrenmiş olur. Destanın bu bölümünde kız kardeşin ağabeyini tanımaması ve öldü sandığı ağabeyi için yıllardır yas tuttuğu tespit edilmiştir.

* Kardeşlerin yıllar sonra kavuşması

Şikâri, kız kardeşinden kendi adını işittiğinde yere düşer, yüzündeki örtü açıldığında onun Şikâri olduğu anlaşılır. Şikâri kendine geldiğinde kız kardeşi Sünbüle Hanım'a **Bacı elä o Şikâri ki onun üçün qara qeymisän, o mänäm**, diyerek onunla kucaklaşır. Erçe, onları öyle görünce utanarak başını öne eğer ancak Şikâri ağabeyinin kolundan tutar ve onu saltanat tahtına oturtur (Kobotarian, 2013a: 361).

Bu kısımda birbirlerini yıllardır görmeyen iki kardeşin yeniden kavuşması görülür. Bunun yanında düşman olan iki kardeşin yeniden bir araya gelmesi ile kardeşlik bağlarının kolay kolay yok olmayacağı da tespit edilmiştir.

* Kardeşlik ilişkisi kurma (kahramanın oğlu)

Uzun süredir kayıp olan Cihandar, arkadaşı Husrev Kaledar'a gurbete düştüğünü, burada yalnız olduğunu ve kendisiyle kardeşlik olmasını ister:

²⁴³ keder tozu

Cânım Xirsrov Qäl'ä-dâr,

Gäl olgunan qardaş mänä.

Bu can sänindi här nä var,

Bu çöldä ol sırdaş mänä.

Gäzmäginän männän xälvät,²⁴⁴

Darıxıram²⁴⁵ eylä söhbät.

Gäl ikimiz içax şärbät,

Üräktän ol mänä qardaş.

İskendär'ä var näjädım,

Pozulmaz heş ilgarım,²⁴⁶

Cihandardı mänim adım,

Gäl olgunan qardaş mänä (Kobotarian, 2013a: 361).

Bu bölümde şerbet içerik kardeşlik olma rütüeli görülmektedir.

* İki kardeşin birlikte hareket etmesi

Oğulları düşman tarafından kaçırılan Şikâri, onları kurtarmak için on iki adam seçer. Bu adamlar arasında adının olmadığını duyan ağabeyi, Şikâri'ye alındığını şu sözlerle dile getirir:

Bu ayrılıxlara dözä bilmäräm,

Qoşa²⁴⁷ gedäk mändä gälim yanınca,

²⁴⁴ ayrı

²⁴⁵ sıkılmak

²⁴⁶ sözler

Günahkâram yerä salma sözümü,

Yäqin²⁴⁸ ölläm sän qeyidib²⁴⁹ gälincä.

...

İcâzä ver qoy yanında gälim män,

Dost bağınnan bir neçä gül därim män.

Ähd etmişäm rikâbında²⁵⁰ ölüm män,

Hamı görsün män dä gälim yanınca.

...

Ärçä deyir kimi çağırım harayä?

Şahlar Şâhı märhäm sala yaraya,

Dost düşmән durallar tāmâşayä,

Qardaş deyip mәni apar yanınca.

... (Kobotarian, 2013a: 368-369).

Yıllarca kendisine düşmanlık eden ağabeyinin yaptıklarından pişman olması üzerine Şikâri, ağabeyini de yanına alır.

* Başkahramanın, kardeşlik olarak kabul ettiği kişiden (dev) yardım istemesi

Şikâri, oğullarını ve Şahruh Şah'ın kızını kurtarmak için düşmanı Rahdar ile karşı karşıya gelir. İki grup arasında savaş olur ve Şikâri, kardeşlik saydığı Senuber'den yardım istemeye karar verir. Senuber'e mektup yazarak şunları söyler:

Bad-i saba²⁵¹ mәннән sālām apar sән,

Kömüğimä²⁵² bacım Sәнübär gälsin.

²⁴⁷ beraber

²⁴⁸ kesin

²⁴⁹ dönmek

²⁵⁰ uğrunda

²⁵¹ saba yeli

Genä gäldin bu gülzârâ diyärsän,

Kömäğimä bacım Sänûbär gälsin.

Älindä qılıcı girä meydana,

Yeddi saf bir yana o da bir yana,

Tarixä yazmışam adın märedana,

Kömäğimä bacım Sänûbär gälsin.

Yanımca gälibdi ädälät Şâhım,

Qardaşı Ärçädi öz qıbläghım,

Şikâriyäm budur mänim sälâhım,

Bütün bu lâşkärä bärâbär gälisin (Kobotarian, 2013a: 371).

Senuber, oğlu Almas ile yardıma gelir. Savaş esnasında Senuber, Şikâri'nin üzgün olduğunu görür. Nedenini sorduğunda Şikâri, şehri savunacak kimsenin olmadığını şöyle söyler:

Sänä qurbân olum bacı Sänûbär,

Almas gedip mänim halım dolandı.

Erş-i zâmin²⁵³ hökmündädi sârâsär,²⁵⁴

Müsälmana kömək Şah-ı Märdândı.

²⁵² yardım

²⁵³ yer ile gök

²⁵⁴ tamamen

Süsân sünbül tär bänovşä bitişä,

Sübhün²⁵⁵ dämindä²⁵⁶ gül üstünä şeh²⁵⁷ düşä,

Şährûx müntäzirdi kömək yetişä,

Sänübär dä bu yerdä qährämândı.

Senuber bu sözlerin üzerine askerlerini yanına alarak şehri savunmaya gider (Kobotarian, 2013a: 372-373).

Burada kardeşlik kabul edilen kişinin kahramana yardımcı olmak için zorlu bir görevi üstlendiği görülür.

* Kardeşlik kabul edilen kişinin (dev) sadakatini göstermesi

Savaş sırasında Senuber'in oğlu bir cadı tarafından kaçırılır. Şikâri bu haberi Senuber'e söylediğinde Senuber, oğlunu onun için feda edebileceğini söyleyerek Şikâri'ye olan bağlılığını gösterir. Sazı eline alıp bir name okur:

Al älimnän bu şärâbı nûş²⁵⁸ eylä,

Oğlun gedip xidmätindä varam män.

De, gül, danış, üräyimi xoş eylä,

Ölmämişäm xidmätindä sağam män.

...

Cäng meydânında män bir aslanam,

Närä çäkäm bu meydanda dolanam.

Oğlumunan özüm sänä qurbânam,

Gecä günüz xidmätindä varam män.

²⁵⁵ sabah

²⁵⁶ vaktinde

²⁵⁷ çığ

²⁵⁸ leziz

...

Başıva qoyaram gövhärdän tacı,

Gäl şirin ağzıvı eylämä acı,

Sän mänä qardaşsan män bacı,

Sänübärm xidmätindä varam män.

... (Kobotarian, 2013a: 374).

* Ağabeyin, kardeşine yardıma gelmesi

Şikâri, tılsımla yakalanınca Erçe, adamlarıyla birlikte onu kurtarmaya gider. Erçe, bu sırada Allah’a kardeşinin kurtulması için dua eder:

...

Män gälmişäm qardaşımın dalınca,

Ölüm yeydi bu dünyada qalınca,

Göz tiktım yoluna illär boyunca,

*Qâdir Allâh qoyma yolum xâcâlât.*²⁵⁹

... (Kobotarian, 2013a: 383).

Bu sözlerden de Erçe’nin yaptıklarından pişman olduğu anlaşılmaktadır.

* İki kardeşin birlikte hareket etmesi

Erçe ve Şikâri kardeşler pek çok düşmanla savaşmış onları mağlup ederler. Dünyaya İslam bayrağını astıktan sonra ülkeleri Dârâ vilayetine geri dönerek kendilerini ömürlerinin sonuna kadar Allah’a ibadet etmeye karar verirler. Saltanat tahtına da Erçe’nin oğlunu oturturlar (Kobotarian, 2013a: 394).

²⁵⁹ utanç

Destanın kardeş tipolojisi:

Başkahramanın kardeş tipolojisi:

1. Bir erkek bir de kız kardeşe sahiptir.
2. Kız kardeşine sevgi ile bağlı olan, onu özleyen olumlu bir tiptir.
3. Kendisine düşmanlık eden ağabeyi tarafından öldürülmek istenir.
4. Kardeşliği pek çok şeyin üstünde görür.
5. Kardeşleri tarafından tanınmamak için kılık değiştirir.
6. Başkahraman, ağabeyi ile mücadeleye girer.
7. Başkahraman, yaptığı kötülöklere rağmen ağabeyini affeder.

Ağabeyin kardeş tipolojisi:

1. Ağabey, erkek kardeşini kıskanan, onu çekemeyen biridir.
2. Ağabey, kardeşini öldürmek için onu bir kuyuya atar.
3. Ağabey, kardeşi ile mücadeleye girer.
4. Olumsuz bir yapıda iken olumlu bir yapıya bürünür.
5. Erkek kardeşi ile karşılaştığında onu tanımaz.
6. Erkek kardeşi ile birlikte düşmana karşı mücadele eder.

Kız kardeşin tipolojisi:

1. Kız kardeş, ağabeylerini seven olumlu bir tiptir.
2. Kız kardeş, öldü sandığı ağabeyi için yas tutar.
3. Kız kardeş, ağabeyini sık sık yâd eder.
4. Küçük ağabeyi ile karşılaştığında onu tanımaz.
5. Kız kardeş, büyük ağabeyinin öldürölmesine engel olmak ister.

Başkahramanın çocuklarının kardeş tipolojileri:

1. Üç erkek kardeş vardır.
2. Üç kardeş de olumlu tiptedir.
3. Kardeşler birbirlerini yıllar sonra görür.
4. Büyük ve ortanca kardeş birlikte mücadelelere girer.
5. Küçük kardeş, ağabeyleri olduğunu sonradan öğrenir ve onlara katılır.

6. Üç kardeş, uzun süre sonra bir araya gelerek düşmana karşı mücadele ederler.

Kardeşlik kabul edilen kişilerin tiyolojileri:

1. Kardeşlik kabul edilen kişilerin sayısı beştir.
2. Bu kişilerden dördü destan boyunca olumlu iken biri önce olumsuzdur, kardeşlik olduktan sonra olumlu tip olmuştur.
3. Kardeşlik ilişkisi kurma dua, el ele tutuşma, şart ve şerbet içme gibi ritüellerle kurulur.
4. Üçü kız ikisi erkek olan bu kişiler kardeşliklerine destekte bulunan ve sadakatli olan kişilerdir.
5. Kardeşlik kabul ettikleri kişiler için zorlu mücadelelere girerek fedakârlıkta bulunurlar.

İnsan dışındaki varlıkların kardeş tiyolojileri:

1. Dev, cadı ve perinin varlığı sözkonusudur.
2. Dev, peri ve cadıların bir kısmı olumlu yapıda bir kısmı olumsuz yapıdadır.
3. Dev ve cadı kardeşler. İkisi de olumsuz düşman tiplerdir.
4. Dev ve cadılar genel olarak düşman tiplerdir.

3.4. Anadolu Türklerinin Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

“Anadolu Türklerinin Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi” başlığı altında Dede Korkut, Köroğlu, Necip ile Telli, Danişment Gazi ve Emrah ile Selvi destanları ele alınmıştır.

3.4.1. Dede Korkut Destanlarının Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

3.4.1.1. Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı’nın kardeş tiplerinin incelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl kahraman kardeş: Bamsı Beyrek
2. Asıl kahramanın yedi kız kardeşi: İsimleri verilmemiştir.

3. Sevgilinin ağabeyi: Deli Karçar

* Kardeşsizlikten yakınma

Çocuksuzluk motifi Türk destanlarında en sık karşılaşılan motiflerden biridir. Çocuk sahibi olamayan çiftler genellikle yaşını almış, çocuksuzluktan şikâyet eden bir padişah, bir han veya soylu bir erkek ve idealize edilmiş bir kadındır (Özcan, 2013: 124). Buna bağlı olarak kardeşin olmaması da aile yapısının eksikliğine, kişinin kendisini güçsüz hissetmesine sebebiyet vermektedir. Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda kahraman, bu eksikliği hissetmekte, ayrıca bu eksikliği lanetlenmesine de bağlamaktadır:

Pay Püre Bey, Bayındır Han'ın düzenlediği bir sohbete gider. Sohbet Bayındır Han'ın karşısına Kara Göne oğlu Kara Budak'ın, sağ yanına Kazan oğlu Uruz ve sol yanına da Kazınlık Koca oğlu Bay Yigenek'in oturduğunu görür. Bunun üzerine kendini tutamaz ve ağlamaya başlar. Salur Kazan ona neden ağladığını sorduğunda *Han Kazan niçe ağlamayayın, niçe buzlamayayın,*²⁶⁰ *oğulda ortacum*²⁶¹ *yok kartaşda kaderüm yok, Allah Ta'āla meni karğayupdur,*²⁶² *bigler tacum tahtum için ağlaram, bir gün ola düşem ölem yirümde yurdumda kimse kalmaya,* diyerek oğlunun ve kardeşinin olmadığını, yalnız olduğunu dile getirir (Ergin, 2016: 116).

* Kız kardeşi, ağabeyinden isteme

Türklerin en eski geleneklerinden biri olan ve halen Türk dünyasının pek çok yerinde devam ettirilen kız isteme töreni destanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Abdülkadir İnan (1998: 240) Dede Korkut'ta yer alan doğum, evlenme, kurban törenleri gibi formüllerin çok eski dönemlerde yer alan Şamanizm devrinin kalıntıları olduğunu söylemektedir. Türk kültür yapısının önemli örneklerinden biri olan kız isteme töreninde aile büyüğünün kızı istemesi, büyüklere duyulan saygının bir göstergesidir. Çeşitli aşamaları bulunan bu törende kızlar genellikle babaları veya ağabeylerinden istenmektedir. Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda kız kardeş Banu Çiçek, ağabeyi Deli Karçar'dan istenmektedir:

Beyrek'in Banu Çiçek ile evlenmek istemesi üzerine babası Pay Püre, Oğuz beylerini çağırıp onlara danışmak ister. Oğuz beyleri toplanır ve Dede Korkut'tan yardım almaya

²⁶⁰ bağrmamak

²⁶¹ nasip

²⁶² beddua etmek

karar verirler. Dede Korkut Deli Karçar'ın yanına gitmek için hazırlanır, beylerle vedalaşır ve yola çıkar (Ergin, 2016: 125).

Dede Korkut hazırlıklarını yapar ve Deli Karçar'ın karşısına çıkarak kardeşini şu sözlerle ister:

Karşu yatan kara tağun aşmağa gelmişem

Akındılu görklü şuyunu kiçmege gelmişem

Giñ etegüñe tar koltuğuña kışılmağa gelmişem

*Taırrınuñ buyruğı-y-ile Peyğamberüñ kavli-y-ile aydan aru günden **görklü kız kardaşuñ Banu Çiçeği Bamsı Beyrege dilemegegelmişem*** (Ergin, 2016: 125-126).

* Ağabeyin, kız kardeşini evlendirmek istememesi

Dede Korkut, Deli Karçar'dan kız kardeşini ister. Kız kardeşini kimseyle evlendirmek istemeyen, kardeşini istemeye gelenleri de öldüren Deli Karçar, Dede Korkut'un bu sözlerini duyunca kara aygırına biner, silahını alır ve Dede Korkut'u kovalamaya başlar. Bir süre sonra Dede Korkut'a yetişir. Deli Karçar, kılıcını eline alıp tam indirecekken Dede Korkut, ona beddua eder ve Deli Karçar'ın eli havada kalır. Bunun üzerine eğer elini iyileştirirse kız kardeşini Beyrek'e vereceğini söyler. Dede Korkut yeniden Tanrı'ya dua eder ve Deli Karçar'ın eli düzelir (Ergin, 2016: 125-126).

* Ağabeyin, kız kardeşini evlendirmek için şart koşması

Türk dünyasında kalın, kalınlık, süt hakkı, anne hakkı, başlık parası gibi çeşitli adlarla bilinen, kız istenirken kız tarafına verilen veyahut kız tarafının kızı vermek için şart koştuğu bazı istekler vardır. Günümüzde de pek çok yerde devam ettirilen bir gelenek olan kalın, esasen evliliğin önemli unsurlarından da biri olmuştur. Deli Karçar, Dede Korkut'a bir şey yapamadığı için kız kardeşini Bamsı Beyrek'e verirken bir şart koşar ve *Biñ buğra getürüñ kim maya görmemiş ola, biñ dañ aygır getürüñ kim hiç kışrağa aşmamış ola, biñ dañ koyun görmemiş koç getürüñ, biñ-de kuyruksuz kulaksuz köpek getürüñ, biñ dañ püre getürüñ maña*, diyerek isteklerini sıralar. Eğer bu istekleri yerine gelmezse Dede Korkut'u öldüreceğini söyler (Ergin, 2016: 127).

Burada ağabeyin sakındığı kız kardeşinin evliliğine razı olmak adına bir şart koşması görülür.

* Kız kardeşlerin, ağabeyin mutluluğuna ortak olması

Dede Korkut'taki aile yapısı içerisinde erkek kardeşler gibi ön planda olmayan kız kardeşler, genellikle destanın belirli kısımlarında varlıklarından haberdar olduğumuz kişilerdir. Kız kardeşlerin doğumları ve yetişmeleri hakkında pek bilgi bulunmazken olaylar karşısındaki tutumları da belli örnekler dışında belirgin değildir. Örneğin, Beyrek'in kız kardeşleri ile ilgili destanın girişinde bilgi yoktur. Ancak Dede Korkut, Banu Çiçek'i ağabeyinden istediğini ve ağabeyinin de kız kardeşini Beyrek'e verdiğini söylediği zaman Beyrek ve annesiyle birlikte kız kardeşlerinin de sevindiği görülür (Ergin, 2016: 127).

* Kız kardeşlerin öldü sandıkları ağabeylerinin ardından yas tutmaları

Destanlarda aile bireylerinden birinin kaçırılması, yaralanması veya ölmesi gibi durumlarda geride kalan aile bireylerinin tutumları önemlidir. Anne ve babalar bu gibi durumlarda feryat edip yüzlerini yırtarken, kız kardeşler ve gelinler de bu davranışların yanı sıra yaşanan olumsuz durumu kıyafetlerinin renklerine yansıtarak hislerini belli ederler. Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda da öldü zannettikleri ağabeyleri için yas tutan kız kardeşler görülür:

Destanda Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek'in toyu yapılır. Gece gerdek odasını basan kâfir otağı dağıtır ve Beyrek'i esir alır. Sabah uyanıp da otağı dağılmış görünce babası, annesi ve Banu çiçek ah vah ederler. Yedi kız kardeşi de ak elbiselerini çıkarıp kara elbise giyerler. *Vay bigüm kartaş muradına maşşudıñna irmeyen yaluñuz kardaş*, diyerek ağlarlar (Ergin, 2016: 130).

* Ağabeyin, kız kardeşinin üzüntüsüne dayanamaması

Bamsı Beyrek'in ortadan kaybolması, ondan yıllardır haber alamayan Banu Çiçek'i yer bitirir. Kardeşinin bu hâline daha fazla dayanamayan Deli Karçar, onun acısına son vermek amacıyla bir gün Bayındır Han'ın huzuruna çıkarak Beyrek'in yaşadığıyla ilgili haber

getiren biri olursa eğer ona akçeler, giysiler vereceğini, eğer ölüsüyle ilgili haber getiren olursa da kız kardeşi Banu Çiçek'i vereceğini söyler (Ergin, 2016: 131).

Kız kardeşleri olan ağabeylerin, kız kardeşlerine olan bağlılıkları onları her durumda koruma, kollama ve mutlu etmeye yönelik gelişmektedir. Burada ağabey, kız kardeşinin mutlu olması için bir karar verir.

* Ağabeyin, kız kardeşlerini merak etmesi

Esir düşerek ya da çeşitli sebeplerle ailesinden uzak kalmış olan kahraman, ailesi hakkında bilgi edinmeye çalışır. Kaçırılarak ailesinden uzak düşürülen Bamsı Beyrek de babasının bezirgânları ile karşılaştığında kız kardeşlerinin hâlini sorar:

Yidi kız kıardaşuñ yidi yol ayırında ağlar gördüm Bamsı

Güz alması gibi al yañağların yırtar gördüm Bamsı

Vardı gelmez kıardaş diyü zārılık²⁶³ ider gördüm Bamsı (Ergin, 2016: 134).

* Kız kardeşin, ağabeyini tanımaması

Türk destanlarında kılık değiştirme motifine çeşitli amaçlarla başvurulmaktadır. Mehmet Naci Önal (2010: 1276), bunun geçici bir dönüşüm olduğunu ve kurtuluş yahut geçici durum adına yapıldığını söyler. Ailesinden uzak düşen Bamsı Beyrek, geri döndüğünde kimliğini gizler. Aşağıdaki bölümde, ağabey hem ailesinin durumunu öğrenmek hem de insanların niyetlerini çözümleyebilmek amacıyla kılık değiştirme motifine başvurmuştur:

Kâfirin elinden kurtulan Beyrek, yurduna döner. Evlerinin önündeki pınardan küçük kardeşinin su almaya geldiğini görür. Kız kardeşinin *Kardeş Beyrek, toyun düğünün kara oldu*, diyerek ağladığını gören Beyrek, kız kardeşinin yasını hâlâ sürdürdüğünü anlar. Kendisini tutamaz ve ağlayarak

Mere kız ne ağlarsın ne buzlarsın ağa diyü

Yandı bağrum göyindi²⁶⁴ içüm

²⁶³ feryat

Meger senüñ ağañ yok olupdur

Yüreğiñe kaynar yağlar koyılupdur

Ƙara bağıruñ şarşılıpdur

Ağa diyü ne ağlarsın ne buzlarsın

Yandı bağrum göyindi içüm

Ƙarşu yatan Ƙara tağı şorar olsam yaylak kimüñ

Şovuk şovuk şularını şorar olsam içit kimüñ

Tavla tavla şahbaz atları şorar olsam binit kimüñ

Ƙatar Ƙatar develeri şorar olsam yüklet kimüñ

Ağayıl²⁶⁵ ağça koyunu şorar olsam yüklet kimüñ

Ƙaralu göklü otağı şorar olsam kölge kimüñ

Ağız dilden Ƙız kişi haber maña

Ƙara başum Ƙurban olsun bugün saña (Ergin 2016: 138-139)

sözlerini söylemiş ve kız kardeşini denemek istemiştir.

* Kız kardeşin, ağabeyine hasret kaldığını dile getirmesi

Burada kız kardeş, ağabeyini kaybetmesinin üzerinden on altı yıl geçmesine rağmen üzüntüsünü içinden atamamıştır ve yasını devam ettirmektedir. Bunun yanında ağabeyini özlediğini şu sözlerle belirtir:

Çalma ozan ayıtma ozan

Ƙaraluça²⁶⁶ men Ƙızuñ nesine gerek ozan

Ƙarşu yatan Ƙara tağı şorar olsañ

²⁶⁴ yakılmak

²⁶⁵ ağıllar

²⁶⁶ yaşlı

Ağam Beyregün yaylası-y-idi

Ağam Beyrek gideli yaylarum yok

Şovuk şovuk sularını sorar olsañ

Ağam Beyregün içidi-y-idi

Ağam Beyrek gideli içerüm yok

Tavla tavla şahbaz atları sorar olsañ

Ağam Beyregün binidi-y-idi

Ağam Beyrek gideli binerüm yok

Çatar çatar develeri sorar olsañ

Ağam Beyregün yükledi-y-idi

Ağam Beyrek gideli yükledim yok

Ağaylda ağça koyunu sorar olsañ

Ağam Beyregün şöleni-y-idi

Ağam Beyrek gideli şölenüm yok

Çaralu göklü otağı sorar olsañ

Ağam Beyregüñdür

Ağam Beyrek gideli köçerüm yok (Ergin, 2016: 139-140).

* Ağabeyinin öldüğüne inanmak istemeyen kız kardeşin, ağabeyi hakkında bilgi istemesi

Aradan geçen zamana rağmen Beyrek'in ölümünü kabullenmeyen kız kardeşi, onun bir gün çıkıp geleceğini ümit etmektedir. Uzun süredir ağabeyinin hasretinde olan kız kardeş de bu amaçla ozana ağabeyini görüp görmediğini sorar:

Mere ozan

Karşu yatan kara tağdan aşup geldüğünde kiçdüğünde

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñ-mu

Taşkun taşkun şuları aşup geldüğünde kiçdüğünde

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñ-mı

Ağır adlu şehirlerden geldüğünde kiçdüğünde

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñ-mı

Mere ozan gördüñ-ise digil maña

Kara başum kurban olsun ozan saña (Ergin, 2016: 140).

* Kız kardeşin, ağabeyinin yokluğunda hissettiklerini anlatması

Kız kardeş, ağabeysiz kalmanın acısını da şu sözlerle dile getirir:

Karşu yatan kara tağum yıkılupdur

Ozan seniñ haberüñ yok

Kölgeliçe²⁶⁷ kaba ağacum kesilüpdür

Ozan seniñ haberüñ yok

Dünyelikde bir kardaşum alınupdur

Ozan seniñ haberüñ yok

Çalma ozan ayıtma ozan

Karaluça meñ kızuñ nesine gerek ozan

İleyüñde²⁶⁸ düğün var düğüne varup ötgil (Ergin, 2016: 140).

²⁶⁷ gölgeli

²⁶⁸ öñü

Burada kız kardeş ağabeyinin yokluğunda eğlenmeyi kendisinde hak görmemiş ve acısını diri tuttuğunu göstermiştir.

* Ağabeyin, diğer kız kardeşlerini sınaması

Beyrek, bir kız kardeşinin yanından ayrılıp diğer kız kardeşlerinin yanına gittiğinde onların karalı mavili oturduklarını görür. Ağabey Beyrek, kız kardeşleri ile konuşur ancak onlar da ağabeylerini tanımazlar (Ergin, 2016: 141).

Burada da yas tutan kız kardeşlerin kılık değiştirerek dönen ağabeylerini tanımamaları tespit edilmiştir.

* Kız kardeşlerin, ağabeylerini hatırlayıp üzölmeleri

Beyrek, kız kardeşlerinin yanına geldiğinde, onlardan önce yemek ister. Yemeğini yedikten sonra da giyecek ister. Kızlar da ağabeylerinin bir kaftanını getirirler ve Beyrek'e giydirirler. Büyük kız kardeşi bu yabancıyı ağabeyine benzetir ve ağlayarak şöyle der:

Kara kıyma gözlerüñ çöngelmese-y-idi²⁶⁹

Ağam Beyrek diye-y-idüm ozan saña

Yüzüñi kara saç örtmese-y-idi

Ağam Beyrek diye-y-idüm ozan saña

Kunt kunt²⁷⁰ bileklerüñ şol masa-y-idi

Ağam Beyrek diye-y-idüm ozan saña

Apul apul²⁷¹ yorıyışuñdan

Aşlan gibi tırışuñdan

Kañrılıban²⁷² bağışuñdan

²⁶⁹ 1. ışığı sönmek, 2. kuvveti kaybolmak

²⁷⁰ sağlam sağlam

²⁷¹ sallana sallana

²⁷² arkaya dönmek

Ağam Beyrege beñzedürem ozan seni

Sevindürdün yirindürme ozan meni (Ergin, 2016: 141-142).

* Kız kardeşlerin, ağabeylerinin yokluğunda içinde bulundukları durum dile getirmeleri

Çalma ozan ayıtma ozan

Ağam Beyrek gideli bize ozan geldügi yok

Egnümüzden²⁷³ kaftanumuz alduğı yok

Başumuzdan giceligümüz alduğı yok

Buynuzı burma koşlarımız alduğı yok (Ergin, 2016: 142).

Kız kardeşlerinin kendisini tanıyabileceği ihtimalini gören Beyrek kendisini deliliğe verir, kaftanı çıkarıp atar ve oradan gider (Ergin 2016: 142).

* Ağabeyin, kız kardeşlerinin evliliğine karar vermesi

Destanda ağabeylerin kız kardeşleri için hem korumacı bir tavrı hem de geleceklerine şekil verme, evliliklerine karar verme durumu da vardır. Beyrek, kendisiyle birlikte esir düşen yiğitlerini kurtarmak için Oğuz beyleriyle Bayburt Hisarı'na gider. Kâfiri bozguna uğratıp geri döner ve düğün hazırlıklarına başlarlar. Beyrek'in kırk yiğidinin bir kısmına Han Kazan, bir kısmına da Bayındır Han kız verir. Beyrek de yedi kız kardeşini yedi yiğidine verir (Ergin 2016: 153).

Bu destanda kardeşlerle ilgili tipoloji şu şekilde tespit edilmiştir:

Başkahraman ve kız kardeşlerinin tipolojisi:

1. Asıl kahraman birden çok kız kardeşe sahiptir.
2. Kız kardeşlerin hepsi olumlu tiptedir.
3. Kız kardeşler, erkek kardeşe sevgi ile bağlıdır.
4. Erkek kardeşin aldığı mutlu bir haber kız kardeşleri de sevindirir.

5. Erkek kardeşin kayboluşu veya ölümü gibi durumlarda kız kardeşler yas tutarlar.
6. Ağabey, kız kardeşlerin evliliği hakkında karar verme yetkisine sahiptir.

Başkahramanın sevgilisi ve ağabeyinin kardeş tipolojisi:

1. Kız kardeş ve ağabeyin ikisi de olumlu tiptedir.
2. Ağabey, kız kardeşin koruyucusu konumundadır.
3. Kız kardeş, ağabey tarafından sakınılan, kıskanılan kişi durumundadır.
4. Ağabey, kız kardeşin evliliği hakkında karar verme yetkisine sahiptir.
5. Ağabey, kız kardeşin mutluluğu için kararlar almaktan kaçınmaz.
6. Kız kardeş, ağabeyine sevgi ile bağlıdır.

3.4.1.2. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl kahraman kardeş: Basat
2. Asıl kahramanın ağabeyi: Kıyan Selçük
3. Evlatlık kardeş: Tepegöz

* Kayıp olan kardeşin bulunması

Ansızın gelen düşmandan kaçan Oğuzlar yeniden topraklarına dönerler. Kaçarken oğlunu kaybeden Aruz Koca bir aslanın büyüttüğü bir çocuk olduğunu duyar. Bu çocuğun kaybettiği oğlu olduğunu düşünür ve Oğuz Han'ın müsaadesiyle çocuğu alıp evine getirir. Çocuk için şenlikler, yemekler düzenlenir. Ancak çocuk yerinde durmaz. Durmadan kaçıp aslan yatağına gider. Bunun üzerine Dede Korkut'a haber verirler. Dede Korkut gelerek çocuğa şöyle der:

Oğlanum sen insansın, hayvan-ile müşāhib olmağıl,²⁷⁴ gel yahşı at bin, yahşı yigitler-ile eş yort” didi. Ulu kardaşuñ adı Kıyan Selçükdür, senüñ aduñ Basat olsun, aduñı men virdüm yaşıuñı Allah virsün (Ergin, 2016: 207).

²⁷⁴ arkadaş olma

Çocuğa ad verilmesi, ona kimlik kazandırılmasıdır. Dede Korkut, Oğuz'un her şeye çare bulan kişisidir. Onun nasihatı çocukta aileye ve kimliğe bağlılığı sağlar.

* Evlatlık kardeşin gelişi

Yayla göçü esnasında Aruz Koca'nın çobanı bir peri ile birlikte olmuş bu birliktelikten Tepegöz doğmuştur. Aruz Koca bu bebeği alarak evine getirir (Ergin, 2016: 208). Böylece Basat ve Kıyan Selçuk'a bir kardeş gelmiştir. Evlatlık olan Tepegöz, diğer kardeşlerden farklı olarak olumsuz yapıdadır. Çevresindeki çocuklara zarar veren, hatta onları öldüren biridir.

* Kardeşin, ağabeyinin öldürüldüğünü öğrenmesi

Kardeşlerin gaza, evlilik, av, sevgiliyi bulma gibi durumlarda birbirlerinden uzak düştükleri bilinmektedir. “Kahramanın Sonsuz Yolculuğu” (2013: 42) adlı kitapta; bir kahramanın kendi dünyasından çıkarak farklı maceralara sürükleneceği başka bir dünyaya yol aldığı, burada türlü maceralar yaşadıktan ve güçlendikten sonra geri geldiği söylenir. Bu süre zarfında da ailesine dair pek bilgi sahibi olamayan kahraman ya dönüş yolunda karşılaştığı birinden ya da kendi imkânlarıyla ailesi hakkında bilgi sahibi olur. Bu bölümde gazadan dönen kardeş, ağabeyinin ölümünü acılı bir kadından öğrenir:

*Yalançı dünya yüzinde bir er kopdı, yayılımında²⁷⁵ Oğuz ilin kondurmadı, kara polat öz kılıçlar kesen kılını kesdürmedi, kargu cıda²⁷⁶ oynadanlar ildüremedi, kayın oğlu atanlar kâr kılmadı, alplar başı Kazana bir zarb²⁷⁷ urdı, karadaşı Kara Göne elinde zebun oldu, bıyığı kanlı Bügdüz Emen elinde zebun oldu, ağ saçallu babañ Aruza kan kuşdurdı, meydan yüzünde **karadaşuñ Kıyan Selçük ödi şındı**²⁷⁸ can virdi (Ergin, 2016: 209-210).*

* Kardeşin, ağabeyin ölümüne üzülmesi

Basat, kardeşinin ölüm haberini alınca ağlamaya başlar. Dilinden şu sözler dökülür:

²⁷⁵ otlak

²⁷⁶ mızrak

²⁷⁷ darbe

²⁷⁸ patlamak

Ƙirañ yirde tikilmiş otaɗlaruñ

O zalım yıkdurdi ola ƙardaş

Yügrük olan atlaruñ tavrasından

O zalım seçdüirdi ola ƙardaş

Biserek biserek²⁷⁹ develerüñ ƙatarından

O zalım ayırdı ola ƙardaş

Şölenüñde ƙırdüğun ƙoyunuñ

O zalım ƙırdurdi ola ƙardaş

Güvencüm-ile getürdüğüñ gelinçüğüñ

O zalım senden ayırdı ola ƙardaş

Ağ sakallu babamı oğul diyü ağlatduñ ola ƙardaş

Agça yüzlü anamı şızlatduñ ola ƙardaş

Ƙarşu yatan ƙara tağum yüksegi ƙartaş

Aƙındılu görklü²⁸⁰ şuyumuñ taşşunu ƙardaş

Güçlü bilüm kuvveti

Ƙarangulu gözlerimüñ aydını ƙardaş

Kardaşumdan ayrıldum (Ergin, 2016: 210).

* Kardeşin, ağabeyinin intikamını almak istemesi

Kardeşlerden birinin ölümü eğer doğal yollardan değil ise bu durumda diğer kardeş onun intikamını almak için her yolu dener. Önüne çıkan tüm engelleri bir şekilde aşarak bu yola girer ve her ne olursa olsun yolundan dönmeyerek bu işi nihayete erdirir:

²⁷⁹ cins cins

²⁸⁰ güzel

Basat, kardeşinin intikamını almak için Tepegöz'e gitmeye karar verir ve bunu Oğuz Beyleri'ne danışır. Kazan Bey ve Basat'ın babası bu işin zorlu olduğunu söyleyerek onu kararından döndürmeye çalışırlar lakin başaramazlar. Basat hazırlıklarını yapar ve yola çıkar (Ergin, 2016: 211).

* Evlatlık kardeşin, yeniden kardeş olmayı istemesi

Tepegöz'le karşı karşıya gelen Basat, onunla mücadeleye girer. Tepegöz, Basat'ı öldüremeyeceğini anladığında ise ona kardeş olmayı teklif eder. Ancak Basat bu teklifi reddeder:

Mere kavat ağ sakallu babamı ağlatmışsın

Karıçuk ağ pürçeklü anamı buzlatmışsın²⁸¹

Karındaşum Kıyanı öldürmüşsün

Ağça yüzlü yingemi tül eylemişsin

Ala gözlü bebeklerin öksüz komuşsın

Kor-mıyam seni

Kara Polat öz kılıcum tartmayınca

Kafalu börklü başuñ kesmeyinçe

Alça kanuñ yir yüzine tökmeyinçe

Kardaşum Kıyanuñ kanın almayınca

Komazam (Ergin, 2016: 214).

Basat'ın bu teklifi reddetmesinin sebebi Tepegöz'ün kötülüğüdür. Basat, ağabeyinin ölümü ve halka yapılan zulmü unutmamıştır. Kardeşlik nedeniyle hatalar bir noktaya kadar affedilir ancak Tepegöz bu sınırı aşmıştır.

²⁸¹ sızlatmak

* Kardeşin, ağabeyinin intikamını alması

Tepegöz ile onun teklifini reddeden Basat yeniden mücadeleye girer. Tepegöz'ü öldürerek ağabeyinin intikamını alan Basat, halk nezdinde görevini yerine getirmiş yiğit biri olarak görülür. Mücadele sonunda Dede Korkut'un gelerek ezgiler söylemesi ve Basat'a:

Ƙara tağa ayıtduğunda²⁸² işit virsün

Ƙanlı kanlu şulardan kiçit virsün

Erlik-ile Ƙardaşuñ Ƙanın alduñ, Ƙalın Oğuz biglerini yükden Ƙurtarduñ, Ƙādir Allah yüzüñ ağ itsün Basat, (Ergin, 2016: 215) şeklinde dualar etmesi bunun kanıtıdır.

Destanın kardeş tipolojisi:

Asıl kardeşlerin tipolojisi:

1. İki erkek kardeş vardır.
2. İki kardeş de olumlu tiptedir.
3. Kardeşler yıllar sonra bir araya gelir.
4. Küçük kardeş, ağabeyinin ölümü üzerine yas tutar.
5. Ağabey öldürülünce, küçük kardeş onun intikamını alır.

Evlatlık kardeşin tipolojisi:

1. Evlatlık kardeş olumsuz tiptir.
2. Annesinin peri olması nedeniyle evlatlık kardeş olağandışı yapıdadır.
3. Birlikte büyüdüğü kardeşi öldürür.
4. Diğer kardeş tarafından öldürülür.

3.4.1.3. Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı'nın kardeş tiplerinin incelenmesi

Destanda yer alan kardeşler:

²⁸² seslenmek

1. Asıl kahraman kardeş: Segrek
2. Asıl kahramanın ağabeyi: Egrek

* Kardeşlerin birbirinden ayrı düşmesi

Türk destanlarında çocuksuzluk motifine sıklıkla yer verilmesinin yanında bazen de kahramanın bir veya birden fazla kardeşten sonra doğduğu görülür. Ülkü Kara Düzgün (2014: 222), kahramanın bir kardeşe sahip olduğu destanlarda kardeşlerden birinin kötü olduğunu, kardeşlerin her ikisinin de iyi olduğu durumlarda ise dikkati asıl kahramana çekmek amacıyla kardeşleri bir vesile ile birbirinden uzaklaştırıldığı görüşündedir. Uşun Koca Oğlu Segrek'te iki kardeş vardır ve kardeşler birbirlerinden uzak düşmüşlerdir:

Oğuz beylerinden Uşun Koca'nın Egrek ve Segrek adlı iki oğlu vardır. Büyük oğlu Egrek, Bayındır Han'ın sohbetlerine katılan, delidolu, yiğit ancak yerli yersiz davranan biridir. Egrek, bir gün hünerini göstermek için Bahındır Han'a gider ve ondan akın için müsaade ister. Yiğitlerini de yanına alarak yola çıkar. Ancak Kara Tekür'ün tuzağına düşer ve esir olur (Ergin, 2016: 226).

* Başkahramanın, bir ağabeyi olduğunu öğrenmesi

Kardeşlerin birbirinden uzak düşmesi, özellikle kardeşlerden biri yeni doğmuş veya çok küçük ise birbirlerinden haberdar olmalarını engelleyebilmektedir. Bazen de aile bireyleri giden kardeşin akıbetini özellikle söylemeyerek diğer çocuk ve çocuklarını korumayı amaçlamaktadırlar. Bu destanda ağabeyinin vaziyetini bilmeyen Egrek, bir gün kavga eden iki öksüzü tokatlar. Bunun üzerine öksüzlerden biri

Mere mizüm öksizliğümüz yetmez-mi, bizi niye urursın, hüneriñ var ise artaşuñ Alınca al'asında esirdür, var anı kırtar, (Ergin, 2016: 226) deyince Segrek, ağabeyinin varlığından haberdar olur.

Burada, kahramanın her ne kadar ağabeyinin varlığından habersiz olsa da halk arasında bu durum onun suçlanmasının önüne geçemez. Kardeşliğin Türk aile yapısındaki önemini gösteren bu kısımda Segrek, küçük bir çocuk tarafından eleştirilmiş, kardeşlik ön plana çıkarılmıştır.

* Kardeşin, ağabeyini kurtarmak için gitmek istemesi

Çocuktan duyduğu sözler üzerine Segrek, *İmdi Egrege Segrek yaraşur, kardaşum şağ-imiş kayurmazam kardaşsuz Oğuzda tırmazam, karangulu gözüm aydını kardaş,* diyerek ağabeyini aramaya karar verir (Ergin, 2016: 226).

Kardeşin düşmana karşı bir güvence olduğunu söyleyen Öcal Oğuz (1991: 43), ancak güçlü olanın ayakta kalabildiği, devamlı savaş hâlinde olan bir toplumda kardeşler arasındaki bu “dayanışma” ne kadar tabîi ise, kardeşlerden birinin bir sıkıntıya düşmesi veya öldürülmesi hâlinde diğerinin bir takım yükümlülükler altına girmesi de o kadar tabîidir.” der. Segrek, ağabeyini kurtarmak için beylerden izin alır ve ailesinin yanına gider. Onların ağzını arar:

Kaıkubanı²⁸³ ana yirümden tırdum

Yilisi kara kazılık²⁸⁴ atuma bütün bindüm

Arkırı²⁸⁵ yatan Ala Tağ etegine vardum

Kanlı Oğuz illerinde dirnek var imiş, anda vardum

Yimek içmek arasında

Ağ boz atlu bir çapar geldi

Çok zaman-imiş Egrek dirler bir yigit tutsağ-imiş

Kadir Tañrı yol virmiş çıkup gelmiş

Ulu kiçi kalmadı ol yigide karşı gitdi

Ana men-de varayın-mı ne dirsın (Ergin, 2016: 226).

Haberi alan annesi de şöyle cevap verir:

²⁸³ kalkmak

²⁸⁴ cins

²⁸⁵ çapraz

Ağzuñ için öleyim oğul

Dilüñ için öleyim oğul

Karşu yatan kara tağun

Yıkılmış-idi yüceldi ahır

Akındulu görklü suyuñ

Şoğulmuş-idi²⁸⁶ çağladı ahır

Ğaba ağaçda ƭal budağun

Kurımış-idi yeşerüp gögerdi ahır

Ğalın Oğuz bigleri izine varsa sen varğıl

Ol yigide yetdiğünñde

Ağ boz atuñ üzerinden yire ingil

El kavşurup ol yigide selam virgil

Elin öpüp boynın kuçğıl

Ğara tağum yüksekı kartaş digil

Ne ƭurursın oğul yortğıl (Ergin, 2016: 227).

Gerçeğı öğrenmek için hileye başvuran Segrek, annesinden bu sözleri duyduğunda ağabeyinin ondan gizlendiğini anlar ve bu duruma öfkelenir. Yaşadığı öfkeyi şu sözlerle ifade eder:

Ana ağzuñ ƭurısun

Ana dilüñ çürisün

Menüm ħod ƭardaşum var-imış ƭayursam olmaz

Ğardaşsuz Oğuzda ƭursam olmaz

²⁸⁶ çekilmek

Ana ھاھا Tañrı ھاھا olmasa-y-idi

Ƙara polad öz ƙılıcum ƙarta-y-idüm

Ğafillüçe görklü başuñ kese-y-idüm

Alça kanuñ yir yüzine töke-y-idüm

Ana zalım ana (Ergin, 2016: 227).

* Erkek kardeşin, ağabeyi için üzüntü duyması

Babası haberin yalan olduğunu söylese de oğlunu ikna edemez. Oğluna gitme dese de oğlu diretir. Kahraman burada, bir kardeşe sahip olmamanın verdiği üzüntü ve zorluğu dile getirir:

Üç-yüz altmış altı alp ava binse

Ƙanlu geyik üzerine gavğa ƙopsa

Ƙardaşlu yigitler ƙalkar ƙopar olur

Ƙardaşsuz miskin yigit eñsesine yumruƙ ƙokınsa

Ağlayuban dört yanına baƙar olur

Ala gözden acı yaşın döker olur

Ala gözlü oğluñuzu görinçe

Big baba ھاatun ana esen ƙaluñ (Ergin, 2016: 227-228).

* Küçük kardeşin, ağabeyini kurtarmaya gitmekten vazgeçmemesi

Babası ve annesi yeniden ağabeyini kurtarmaya gitmemesi için diretirler ancak Segrek geri adım atmaz ve *Meni yolumdan ayırmañ, ağam ƙutulan ƙal'aya varmayınça, ağamuñ ölüsin dirisin bilmeyinçe, öldi-y-se ƙanın almayınça ƙalın Oğuz iline gelmegüm yoh*, sözleriyle ona engel olmamalarını ister (Ergin, 2016: 228).

Bu bölümde kardeş, ağabeyini kurtarmak için gözünü budaktan sakınmayan biri konumundadır. Ailesinin her türlü engellemelerine, rağmen kardeş, ağabeyini kurtarmak için yolundan dönmez.

* Küçük kardeşin, ağabeyini kurtarmadan murat almak istememesi

Ant içme töreni Türk destanlarında görülen önemli motiflerden biridir. Abdülkadir İnan, Oğuzların and töreninde eski Türklerde olduğu gibi, silahın önenli bir rol oynadığını söylemektedir (1998: 243). Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı'nda bu motif görülür:

Çaresiz kalan anne ve babası Kazan Han'a haber salıp bir çare bulmasını isterler. Kazan Han da Segrek'i engellemek için evlendirmelerini söyler. Hemen düğününü yaparlar ve ikisini gelin odasına koyarlar. Döşeğe yattıklarında Segrek, gelinle arasına kılıç koyar ve and içer:

Mere kavat kıızı men kılıcuma toğranayım, oğuma şaңçılایم, oğlum toğmasun, toğar-ise on yaşına varmasun, ağamuñ yüzün görmeyinçe, ölmüş ise kanın almayınca bu gerdeğe girer-istem (Ergin, 2016: 228).

Segrek, gelin odasında eşi ile arasına bir kılıç koyarak ağabeyini kurtarmadan murat alıp vermeyeceğini dile getiren Segrek, fedakârlık göstererek eşinden uzak durur. Burada kardeşliğin pek çok şeyin üstünde bir kavram olduğu görülmektedir.

* Küçük kardeşin, ağabeyini kurtarmak için yola çıkması

Ne yaparlarsa yapsınlar Segrek'in gideceğini anlayan ailesi ona artık engel olmazlar. Segrek onlarla vedalaşıp yola çıkar. Ağabeyinin tutsak olduğu yere gelen Segrek, Tekür'ün adamlarıyla dövüşür ve hepsini yener (Ergin, 2016: 232).

* İki kardeşin karşılaşması

Tekür, Segrek'in adamlarını yendiğini görünce hapisteki tutsak Egrek'i çağırır. Eğer adamlarını öldüren yolcuyla öldürürse serbest kalacağını söyler. Egrek'i hazırlayıp Segrek'in yanına gönderir. Egrek, yolcunun yanına gelir. Uyuyan çocuk onu fark etmez. Egrek bu yüzü ayın on dördüne benzeyen çocuğun kendisine zarar verebilecek biri

olmadığını düşünür. Çocuğun yanında bir de kopuz vardır. Ağabeyi kopuzu alır ve çalmaya başlar. Segrek uyanır ve kopuzu elinden alarak Egrek'e cevap verir:

Alan şabah yirümden turduğum qartaş için

Ağ boz atlar yorultmuşam²⁸⁷ qartaş için

Qal 'anñuzda tutsağ var mıdur kāfir digil maña

Qara başum kurban olsun kāfir saña

Egrek:

Ağzuñ için öleyim qardaş

Dilüñ için öleyim qardaş

Qalarda qoparda²⁸⁸ yirüñ şorar olsam ne yirdür

Qarañu²⁸⁹ dün içinde yol azsañ²⁹⁰ umuñ nedür

Qaba 'alem götüren hanuñuz kim

Gavğa günü öñdin depen alpuñuz kim

Yiğit senüñ babañ kim

Alp er erden adın yaşurmak²⁹¹ 'ayıb olur

Aduñ nedür yigit (Ergin, 2016: 232).

Egrek, gelen kişinin kardeşi olabileceğini düşünerek Segrek'e sorular sorar:

Qaytabanum²⁹² güdende şarvanum²⁹³ mısın

Qara qoçum güdende ılqıçım²⁹⁴ mısın

²⁸⁷ yormak

²⁸⁸ doğduğun yeri

²⁸⁹ karanlık

²⁹⁰ kaybetmek

²⁹¹ saklamak

²⁹² deve

²⁹³ deveci

Ağayılum güdende çobanum mısın

Ğulağumda şorşayan²⁹⁵ nayibüm misin

Bişikde koyup gıtdüğüm kardaşcuğum mısın

Yigit digil maña

Ğara başum kurban olsun bu gün saña (Ergin, 2016: 232).

*Ağabeyin, kardeşine kendisini tanıtması

Segrek, ağabeyinin sorduğu sorulara cevap vererek kendisini tanıtır:

Ğaranu²⁹⁶ dün içinde yol azsam umum Allah

Ğaba 'alem götüren hanumuz Bayındır Han

Ğırış güni öñdin deper alpımız Salur Ğazan

Babam adın şorar-iseñ Uşun Ğoca

Menüm adum şorar olsan Segrek

Ğardaşum var-imiş adı Egrek

Segrek devam eder:

Ğaytabanuñ güdende şarvanuñam

Ğara çoçuñ güdende ilkıçıñam

Bişikde koyup gıtdüğün kardaşuñam

Ağabeyi de ona cevap verir:

Ağzuñ-içün öleyim kardaş

Dilüñ içün öleyim kardaş

²⁹⁴ at çobanı

²⁹⁵ çınlamak

²⁹⁶ karanlık

Er mi olduñ yigit-mi olduñ kardaş

*Karıplığa*²⁹⁷ *kardaşuñ isteyü sen-mi geldüñ kardaş* (Ergin, 2016: 232).

Böylece iki kardeş birbirlerine sarılıp hasret giderirler.

Yıllar sonra kavuşan iki kardeşin birbirlerine olan bu semimi yaklaşımları onların kardeşliğe verdiği önemi göstermektedir.

* Kardeşlerin evlendirilmeleri

İki kardeş, kâfirin üzerine giderek onları yener ve Oğuz eline geri dönerler. İki oğlunun da sağ salim döndüğünü gören babaları onlar için eğlence düzenler. Büyük oğluna da bir gelin alarak iki kardeşi birbirine sağdıç yapar (Ergin, 2016: 233).

Bu boyda kardeşlerle ilgili tipoloji şu şekilde tespit edilmiştir:

1. İki kardeş de olumlu tiptedir.
2. Küçük kardeş, önceleri ağabeyinin varlığından habersizdir.
3. Küçük kardeş, ağabeyinin tutsak olduğunu öğrenince onu kurtarmazsa yiğitliğine helal geleceği düşüncesindedir.
4. Her iki kardeş de birbirini korur.
5. Kardeş, ağabeyini kurtarmak için mücadeleye girer.
6. Her iki kardeş de birbirleri için mücadeleden çekinmez.

3.4.1.4. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl kahraman kardeş: Salur Kazan
2. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Kara Göne

²⁹⁷ gurbet

Destanlarda, eğer kardeşlerin hepsi olumlu tipte ise kahramanlığı ile ön planda olan kardeşe karşı diğer kardeşlerin bağlılıkları yüksektir ve onların aldığı kararlara genellikle saygı gösterirler. Bu destanda Salur Kazan ava çıkmaya karar verir. Kendisi gibi kahraman olan beylerle ava çıkmak isteyen Salur Kazan'ın bu teklifine kardeşi Kara Göne ve diğer beyler de katılır. Otağını oğlu Uruz ve üç yüz yiğidine emanet ederek av hazırlığına başlarlar. Salur Kazan yağız al atına, kardeşi Kara Göne beyaz atına, diğer beyler de kendi atlarına binerek yola çıkarlar (Ergin, 2016: 95-96).

* Erkek kardeşin, ağabeyine yol göstermesi

Oğuz grubu destanlarında kahramanın rüya görmesi, destanın devamlılığını sağlayan motiflerden biridir. Rüyalar, kahramanlar veya kahramana çok yakın kişiler tarafından görülür. Rüya motifi, kahramanı yaklaşan bir tehlikeye karşı uyarmak, müjdeli bir haber vermek gibi sebeplerden görülebilir. Rüyanın yorumlanması da burada önem arz etmektedir. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da rüya motifi şöyle ele alınmıştır:

Salur Kazan'ın ava çıktığını öğrenen düşmanı Şekli Melik, obasını yağmalatıp eşi Burla Hatun'u, oğlu Uruz'u, mallarını ve hazinesini alarak obasını dağıtır. Avda olan Salur Kazan ise kâbus görür. Uyandığında düşünün kardeşi Kara Göne'ye anlatır ve ondan düşünüy yorumlamasını ister:

Bilür-misin qarındaşum Kara Göne düşümde ne görindi, kara kayğulu vâkı 'a gördüm, yumruğumda talbınan şāhin benüm kuşumı ölür gördüm, gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine şakır gördüm, düm kara pusarık ordumur üzerine tökilür | gördüm, kuduz kırtlar ivümi dalar gördüm, kara deve eñsemenden qarvar gördüm, qarğu gibi kara saçum uzanur gördüm, uzanuban gözümü örter gördüm, bilegümden on parmağumı kanda gördüm, niçe kim bu düşü gördüm, şundan berü 'aqlum uşşum dire bilmen, hanum qardeş menüm bu düşümi yorgil maña (Ergin, 2016: 99).

Kardeşi Kara Göne, düşünüy yorumlar:

Ğara bulut didüğüñ senüñ devletüñdür,  ar ile yağmur didüğüñ le kerüñdür,  a  kayğudur,  an  aradur,  alanısın yora bilmen Allah yorsun (Ergin, 2016: 99-100).

Kara G ne, ağabeyinin rüyasında olumsuzluk sezinlemiş, onu rahatlatmak için de olsa sezgilerini gizlememiştir.

* Kardeşin, ağabeyine yardımına gelmesi

Kardeşler arasındaki ilişkilerde bağlılığın kuvvetli olması onların birlikte hareket etmesini sağlar. Yaşam içerisinde bir zorlukla karşılaşıldığında, kardeşler bu zorluğu birbirlerine destek vererek atlatma yoluna giderler. Bu bölümde evi yağmalanan, oğlu ve e i d hil pek çok kişinin düşman tarafından esir edildiğini   renen Salur Kazan, intikam almak ve esirleri kurtarmak için mücadele eder. Salur Kazan'ın bu mücadelede yardımına  oşan ilk ki i yine onun kardeşidir:

Salur Kazan  obanıyla birlikte   kli Melik'in karşısına çıkar. Bu sırada Oğuz Beyleri Salur Kazan'ın yardımına yetişir. İlk gelen Kara G ne'dir. Kara G ne'nin gelişi şöyle tasvir edilir:

 ara Dere ağzında   dir viren,  ara bu a derisinden bi ig n  n yapu ı olan, acı ı tutanda  ara  a ı k il eyleyen, bıyı ın e sesinde yidi yirde d gen, erenler evreni  azan Big  n  ar a ı  ara G ne." Kara G ne ağabeyi Salur Kazan'a * al kılıcu ı  arda  Kazan yetd *, diyerek geldiğini haber verir (Ergin, 2016: 112).

Destanın kardeş tipolojisi:

1. Her iki kardeş de olumlu tiptedir.
2. Her iki kardeş de birbirini korur.
3. Erkek kardeş ağabeyine yardıma gelir.
4. Erkek kardeş ağabeyinin rüyasını yorumlayarak ona olanları söyler.

3.4.1.5. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl kahraman: Salur Kazan
2. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Kara Göne

* Ağabeyin kardeşini övmesi

Destanlarda, kardeşlerin yeri geldiğinde birbirlerinin yiğitliklerini övdükleri de görülür:

Ulaş oğlu Kazan bir gün otağda beyleri ile otururken sağ yanına bakar kardeşi Kara Göne'yi görür, sol yanında dayısı Aruz'u görür, karşısında da oğlu Uruz oturur. Kazan sağına bakıp güler, soluna bakıp neşelenir. Ancak karşısında Uruz'u görünce ağlar. Uruz bunun sebebini sorduğunda Kazan:

Berü gelgil kılunum oğul,

Şağum ala bakduğumda kartaşum Kara Göneyi gördüm

Baş kesüpdür kan döküpdür çuldu alupdur ad kazanupdur... (Ergin, 2016: 154-155).

Burada ağabeyin kardeşinin varlığından ve yaptıklarından dolayı mutlu olması tespit edilmiştir.

* Kardeşin, ağabeyine yardım etmesi

Oğlu Uruz'un kâfire esir düştüğünü öğrenen Kazan, tek başına düşman üstüne gider. Kazan'ın arkasından eşi Burla Hatun ile diğer beyler gelir. Gelenler arasında Kazan'ın kardeşi Kara Göne de vardır. Kara Göne'nin gelişi şöyle anlatılır:

*Kara dere ağzında Kâdir viren, kara buğa derisinden bişiginüñ yapuğı olan, acığı tütanda kara taş küle eyleyen, kara bıyığın yidi yirden eñsesinde dügen, **Kazan kartaşu Kara Göne çapar yetdi.**”Kara Göne“**Çal kılıcuñ kardaş Kazan yetdüm** (Ergin, 2016: 174).*

Burada erkek kardeşin, ağabeyine destek olmak için mücadeleye girişmesi tespit edilmiştir.

Bu boyda kardeşlerle ilgili tipoloji şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Her iki kardeş de olumlu tiptedir.
2. Ağabey kardeşinin yiğitliğini över.
3. Ağabeyin başına bir felaket gelir.
4. Kardeş, ağabeyine yardım eder.

3.4.1.6. Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl kahraman kardeş: Salur Kazan
2. Asıl kahramanın erkek kardeşi: Kara Göne
3. Asıl kahramanın kız kardeşi: İsmi verilmemiştir.

* Ağabeyin, kardeşinden bahsetmesi

Tekfurun karşısına çıkarılan Kazan eline sazı alarak bir söz söyler.

...Kalın Oğuz ilinde bir oğlum var Uruz adlu

Bir kardeşim var Kara Göne adlu

Yeñiden toğanuñı dirgürmeyeler... (Ergin, 2016: 238).

Düşman Kazan'ı öldürmek için harekete geçtiğinde onun oğlu ve kardeşi olduğunu söyleyerek bu işten vazgeçerler (Ergin, 2016: 239).

Bir kardeşe sahip olmak toplum içerisinde kişiyi güçlü kılan ve özgüven sahibi yapan bir özelliktir. Bir veya birden fazla kardeşin olması kişiyi aynı zamanda düşmanlarına karşı da üstün bir konuma getirmektedir. Düşmanlar, kahramanın oğlu ve kardeşi olduğu için kendilerinden intikam alacaklarını düşünerek kahramanı öldürmekten çekinirler. Burada sadece bir kardeşe sahip olmanın kişiyi ölümden dahi kurtarabileceği tespit edilmiştir.

* Kardeşin, ağabeyini kurtarmak için mücadeleye girişmesi

Gerçek babasının Kazan olduğunu öğrenen Uruz, babasını kurtarmak için gitmek istediğinde Beyler bir araya gelip yol hazırlığı yaparlar. Askerlerin başına da Kazan'ın kardeşi Kara Göne'yi geçirirler (Ergin, 2016: 239). Kara Göne, ağabeyini tutsaklıktan kurtarmak için orduların başına geçerek mücadeleye en önde gider.

* Kız kardeşden söz edilmesi

Salur Kazan Esir Olup Uruz'un Çıkardığı Destan'da Uruz'un destan boyunca tek çocuk gibi görüldüğü, ancak destanın son kısmında bir de kız kardeşi olduğuna dair kısa bir bilgi verilir:

Uruz ve beyler, Kazan'ı kurtardıktan sonra Oğuz'a geri dönerler. Kazan'ın eşi, kaza benzeyen kızı ve gelinine müjdeyi verirler. Kazan'ın kızı ve gelini gelip Kazan'ın elini öpüp ayağına kapanırlar (Ergin, 2016: 243).

Kardeşlerden biri zor durumda kaldığında diğeri genellikle kardeşi zor durumdan kurtarma ve yeniden özgürlüğüne kavuşturma görevini de üstlenmektedir. Burada Kara Gösen, Kazan'ın oğlu ile birlikte hareket ederek bu görevi üstlenmiştir.

Bu boyda kardeşlerle ilgili tipoloji şu şekilde tespit edilmiştir:

1. İki kardeş de olumlu tiptedir.
2. Düşman elinde tutsak olan ağabey, kardeşinin yokluğunu hisseder.
3. Düşmanlar, kardeşlerden korkar.
4. Kardeş, ağabeyini tutsaklıktan kurtarmaya gider.
5. Kahramanın oğlu ve bir kızı vardır. Ancak kız kardeşten destanda tek bir yer dışında bahsedilmez.

3.4.1.7. İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Destan'ın kardeş tiplerinin incelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl erkek kahraman: Salur Kazan

2. Kahramanın erkek kardeşi: Kara Göne
3. Kahramanın kız kardeşi: İsim verilmemiştir.

*Kız kardeşin, ağabeyi için yas tutması

Dede Korkut'un on ikinci boyu olan bu destanda Dış Oğuz İç Oğuz'a düşman olur. Aruz, yeğeni Beyrek'e Salur Kazan'ı bırakıp kendi tarafına geçmesini söyler. Beyrek Kazan'a ihanet etmeyeceğini söylediğinde dayısı Aruz, Beyrek'i öldürür. Beyrek'in ölüm haberi ailesine verildiğinde kız kardeşleri ak çıkarıp kara giyerek yas tutarlar (Ergin, 2016: 249).

Kız kardeşlerin, ağabeylerinin ölümü üzerine yas tutmalarına bu destanda da rastlanılmaktadır.

* Erkek kardeşin, ağabeyinden yardım istemesi

Dede Korkut'ta sadece yabancılar ve tekfurlara karşı mücadele yoktur. Aynı zamanda beyliğin kendi içinde de bir düşmanlık doğduğu takdirde birbirleri ile mücadele edildiği görülmektedir. Bu durum iki taraf arasında kanlı bir savaşa da dönebilmektedir. Bu gibi durumlarda kardeşler arasındaki dayanışma yeniden ortaya çıkar:

Beyrek'in ölüm haberini alan beyler ise toplanıp Kazan'ın yanına gider. Salur Kazan'ın kardeşi Kara Göne ağabeyine intikâm almaları için haber göndermek ister. Kılbaş adlı kişi Kara Göne'ye *Sen karındaşısın sen var*, dediklerinde Kara Göne, Kılbaş ile Salur Kazan'ın huzuruna çıkar ve *Bir yiğit aramızdan eksildi, senüñ yoluñda baş viridi, dirim²⁹⁸ kanın alalum, hem size ısmarlamış, menüm kanum alsun dimiş, ağlamağ-ile nesne mi olur, turt²⁹⁹ gel yukaru*, diyerek Kazan'a intikam almaları gerektiğini söylerler (Ergin, 2016: 250).

Bu boyda kardeşlerle ilgili tipoloji şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Her iki erkek kardeş de olumlu tiptedir.
2. Küçük erkek kardeş, ağabeyini intikam almak içi yönlendiren kişidir.
3. İki kardeş, sevdikleri biri için mücadeleye girer.
4. Kız kardeşler, ağabeylerinin ölümü üzerine yas tutarlar.

²⁹⁸ hayat

²⁹⁹ kalkmak

3.4.2. Köroğlu Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi³⁰⁰

Destanda yer alan kardeşler:

1. Kahramanın sevgilisi Han Nigar ve üç erkek kardeşi
2. Kahramanın oğlunun sevgilisi Telli Nigar ve yedi erkek kardeşi
3. Arkadaşın sevgilisi Dana Hanım ve kırk erkek kardeşi
4. Kardeş atlar: Kır ve Dor (ağabey-kız kardeş)
5. Düşmanın kardeşlerinin olması: Kanlı Arap ve kardeşleri Poşoğlu ve Cazı Karı
6. Kardeşlik ilişkisi kurma: Demircioğlu, Reyhan Arap, Niğdeli Geyik Ahmet, Bezirgân ve Hasan Paşa

*Atların kardeş olması

Olağanüstü varlıklar veya hayvanların yer aldığı destanlara bakıldığında bu varlıklar arasında da kardeş ilişkilerinin bulunduğu görülür. Bu destanda Köroğlu'nun babası at bulmak için çıktığı yolda kardeş iki at ile karşılaşır:

Ürüşan Baba, Bolu Beyi'nin istediği atı bulmak için yola çıkar. Erzurum, Tercan'a kadar gelir. Tercan'da bir nahırda Kır ile Dor'u görür. Bu iki kardeş tayın dünyada eşi benzeri olmadığını düşünen Ürüşan Baba, sahibiyle anlaşmaya gider (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 2). Ürüşan Baba Dor'u için sahibiyle pazarlık yapar ve bir altın karşılığında tayı alır. Oradakiler Dor'u ile Kır'ın baci kardeş olduğunu söyleyip Kır'ı da almasını, kardeşleri ayırmamasını Ürüşan Baba'ya söylerler. Ürüşan Baba bu sözlere kulak verip Kır'ı da satın alır (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 3).

* Arkadaşa kardeş olarak hitap etme

Demircioğlu, Köroğlu'nu bulmak için yola çıkmadan önce arkadaşlarını etrafına toplayıp bir name söyler:

³⁰⁰ Köroğlu Destanı'nın bu varyantı Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın ve Muhan Bali tarafından Erzurum'da derlenmiştir.

Hakkınızı helal eyleyin bana

Ya gelinir kardeş ya da gelinmez

Aramaya durdum derdime derman

Ya bulunur kardeş ya da bulunmaz

Yanıp da kavruldum dert ateşine

Ne hayale geldi ne de düşüme

Ben giderim Köroğlu'nun peşine

Ya bulunur kardeş ya da bulunmaz (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 22).

* Düşmanın kardeşlik olması

Demircioğlu, Köroğlu'nu bulup öldürmek ister. Köroğlu, adının Ali olduğunu söyleyip Demircioğlu'na onu Köroğlu'na götüreceğini söyler. Köroğlu, kimliğini gizleyip Demircioğlu'nu türlü oyunlarla yanına çeker. Sonra da kendisinin Köroğlu olduğunu söyler. Böylece Demircioğlu, Köroğlu'na koçak ve kardeş olur (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 27).

* Kardeşliğin önemi

Sultan Murat'ın askerlerinin geldiğini gören Köroğlu, Demircioğlu'nun yanına gelir. Durumu ona anlatır ve hemen gitmeleri gerektiğini söyler. Demircioğlu kalıp savaşmayı teklif edince Köroğlu, *Oğlum karşı duralım, ama karşıımızdaki düşman, düşman değil, bizim kardeşimizdir*, diyerek oradan uzaklaşmak ister (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 30).

* Kardeşlik ilişkisi kurma

Sultan Murat Köroğlu ve Demircioğlu'nu affeder. Ancak Köroğlu'ndan Kenan iline gidip orada yaşayan Reyhan Arap'ı getirmesini ister. Köroğlu durumu Demircioğlu'na söylediğinde Demircioğlu kendisinin gidip Reyhan Arap'ı getireceğini söyler. Kenan iline

gelen Demircioğlu Reyhan Arap ile karşılaşır. Hile ile onun ellerini, ayaklarını bağlayıp etkisiz hâle getirir. Reyhan Arap kendisini bu hâle getiren kişinin kim olduğunu, bunları neden yaptığını sorar. Demircioğlu, durumu Reyhan Arap'a anlattıktan sonra ona Türkiye'ye gelip Koroğlu'na bağlanırsa onu öldürmeyeceğini söyler. Önce name ile kardeşlik olmayı teklif eder:

Şimdi bu gelişim Çamlıbeli'nden

Bir kimse kurtarmaz benim elimden

Gel ayrılma sen kardeşin yolundan

Gör Demircioğlu diyerler bana (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 38).

Sözle de kardeşliği teklif eder:

Arkadaş, yani seni zor ile de götüreceğim, şer ile de. Ancak yiğitler ölümden korkmazlar. Bana şimdi doğru cevap ver! Benimle beraber ölüncü bir güne kadar kardeş olup, benimle yaşayacağın, benimle beraber sefa süreceğin, benimle beraber kalkan kılıç oynatacağın ikrar edersen, açarım bendin. Yok, eğer ikrar etmezsen canının korkusundan geleyim dersen, ellerin ayakların açtıktan sonra, bana karşı koysan da kıymeti yok, yine seni tutarım (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 38).

Demircioğlu akabinde Koroğlu'nun yanına tek başına gideceğini, kendisinin onunla değil, arkasından geleceğini söyler. Eğer döndüğünde Koroğlu'na bağlandığını görürse onunla kendisini ölene kadar kardeşlik sayacağını söyler ve ekler:

Şimdi bana cevap ver. Öldüğün mü istersin, yoksa benimle beraber kardeş olup da, yaşamamı mı istersin? (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 39).

Reyhan Arap, Demircioğlu'nun bu sözlerini düşünür ve ona şöyle söyler:

Ey kahraman, hakikat hâl, seni benden yiğit gördüm: Hak kaybolmaz, gel kollarımı aç, ayaklarımı aç! Ölüncü bir güne kadar, seninle kardeş olduğumu ikrar ediyorum (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 39).

Reyhan Arap, Köroğlu'nun yanına Çamlıbel'e gelir. Köroğlu, eli kılıcının kabzasında Reyhan Arap'ın karşısına geldiğinde Reyhan Arap:

*Ağa, kılıcın kabzasını bırak, beni, defterin aç, adımı yaz, geriden Demircioğlu kavuşmadan defterine kaydet! Ölüncü bir güne kadar sana koçak, **Demircioğlu'na kardeş olmaya, ikrar vermişim**,* (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 43) der.

* Kahramanın, kardeşlik kabul ettiği kişinin hayatını kurtarması

Köroğlu, Reyhan Arap'ı yanına alarak padişahın huzuruna çıkar. Padişah'tan Reyhan Arap'ı affetmesini ister ve bir name söyler:

Bağışla Reyhanı şevkatlim bana

Bana kardeş olsun ölene kadar

Beraber duralım vatan elinde

Kardeş olsun bana ölene kadar

Reyhan ayrılmamış şöhret-i şandan

Gel beni ayırma bu kahramandan

Reyhan'ın affını dilerim senden

Kardeş olsun bana ölene kadar

Şevketlim ey dinle benim sözümü

Kara etme Köroğlu'nun yüzünü

Bu yiğitten hiç ayırma özünü

Kardeş olsun bana ölene kadar (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 44).

* Yabancı bir yiğitle kardeşlik olmak için mücadele verme

Köroğlu, Niğdeli Geyik Ahmet'in yiğitliğini duyar ve onun da kendi grubuna dâhil olmasını ister. Demircioğlu, bu göreve talip olup bir name ile bunu Köroğlu'na bildirir:

Öyle bir koçağın olunmuş meti

Bize gelmiş erenlerin himmeti

Akibet Niğde'den Geyik Ahmet'i

İzin ver gidip de getirem ağa

Eğer olur ise hüsn-i rıza

Koçaklık değildir bizlere ceza

Temelli bir kardeş olsun bu bize

İzin ver gidip de getirem ağa

Kenan der gencecik gönlümün çağı

Tazeden tazeye kurak nevrâğı

Elden kaçtırmayak öyle koçağı

İzin ver gidip de getirem ağa (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 58).

Demircioğlu, Geyik Ahmet'in meydanda güreşeceğini duyar. Onunla güreşmek için meydana gelir. Güreşten evvel karşı karşıya gelen iki pehlivan konuşurlarken ikisi de birbirinden söz alır:

Eğer ben seni yıktımsa, alt ettimse, Köroğlun'dan ayrıl! Benimle beraber kardeş ol! Benimle beraber kal! Yok, eğer sen beni yıktınsa, ben sana arkadaş olayım, benim de adımlı deftere yazdır! (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 61) .

İki pehlivan gürüşmeye başlar. Demircioğlu, Geyik Ahmet'i yere serer ve üstüne çıkararak ona sözünü hatırlatır. Geyik Ahmet de cevap verir:

*...Lâkin, şimdi sen beni yıktın, **ölüncü bir güne kadar, seninle beraberim kardeşim!***

Demircioğlu, Geyik Ahmet'in elinden tutup kaldırır. İki kardeş birbirine sarılır. Geyik Ahmet etrafına seslenerek *“Ey arkadaşlar, bu kahraman, benim şimdiye kadar kimse dalımı yere getirmemişti, lâkin bu kahraman beni alt etti, hepiniz gördünüz. İkrarımız da, elleşmeden gürüşmeden böyle idi: Her kim, kimi yıkar, o onun emrindedir. İşte bu beni yıktı, **ölüncü bir güne kadar, ben buna kardeş oldum*** (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 62).

* Kız kardeşin (Köse Bey'in sevgilisi), ağabeylerinden daha güçlü olması

Erzurumlu Adov Bek'in kırk oğlu ve bir kızı vardır. Kızına Dana Hanım derler. Kardeşlerinden daha güçlü olan Dana Hanım, sadece kendisini yenebilecek biriyle evlenmek ister. Kendi kendine verdiği bu sözü ağabeylerine ve babasına da söyler (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 68).

* Ağabeylerin, kız kardeşleri (Köse Bey'in sevgilisi) için babalarına hesap sorması

Köse Bey, Dana Hanım ile meydana çıkar. Dana Hanım'ı yener. Bunun üzerine babası Adov Bey kızını Köse Bey'e verir. Yol hazırlıklarını yaptırır. Yola çıkacakları zaman kızın kırk kardeşi babalarının yanına giderek *Baba can, sen bu yiğidi sormadın sual etmedin. **Bacımızı yıkma ile, hemen üç süvari davar ile, bu kadar para ile, bacımızı uğurluyorsun. Bu adamın aslını, neslini niçin sormadın?*** diyerek hesap sorarlar (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 74).

Ağabeyler, burada kız kardeşleri için endişelenen kişiler olarak ortaya çıkmıştır.

*Sevgilinin (Köroğlu'nun sevgilisi), ağabeylerine haber vermeden evlenmesi

Dağıstanlı bir derviş yolda başka bir dervişe rastlar. Dervişlerden biri Köroğlu'na bir yiğit haberi ya da güzel bir haber getirene daha fazla para verdiğini söyler. Diğer derviş de Han Nigar adlı bir güzelin Dağıstan'da yaşadığını gidip söylemek ister. Yalnız Han Nigar'ın üç kardeşi vardır. Üçü de çöl beyidir. Han Nigar'ı almak bu yüzden zordur (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 77).

Köroğlu, Han Nigar'ın yanına gelir. Onu ikna eder ve evlenirler. Bir süre sonra Köroğlu'nun hatırına Çamlıbel düşer. Oraya dönmek ister. Han Nigar gitmeyi kabul eder ancak önce kardeşlerine haber salıp onlardan helallik almak istediğini söyler:

*Ey sevdiğim, Köroğlu, evet geleyim, bu canım yoluna kurban. **Lâkin benim üç tane kardeşim var. Eğer kardeşlerimden helallik almadan gidersem, bunlar da kardeştir, ah u zar ederler.*** Köroğlu bu sözleri duyunca Han Nigar'a sitem eder:

Ey Han Nigar, “Senin ki kardeşlerin var idi, bana baştan niye haber vermedin?” Bunun üzerine Han Nigar:

*Canım Köroğlu, sen bana **kardeş mardeş** mehel koymadın ki! Ölümü de bir gün, şivanı da bir gün dedin. Senin hesabın deli hesabına geldi. E ne varmış, ki o zaman demedim, a şimdi dedim. Şimdi haber veriyorum. **Kardeşlerime** şimdi bildirelim.”* der. Köroğlu da *“Karı, benim yiğitliğim kaybolacak. Neden? Kendi kendilerine derler, ki eğer bu herif yiğitti, gele bizden kız alaydı. Bizden habersizleyin nasıl, ki geldi, **bacımızı** aldı da, bizim haberimiz olmadı. Bunu yüzüme demeseler, izime söylerler. Bu sebepten, biraz yiğitliğim kaybolur. Ama bir öğün oldu hele. Gel bakalım! **Kardeşlerin kimse gelsin!*** (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 97-98).

*Başkahramanın, sevgilinin ağabeylerinin karşısına çıkması

Han Nigar üç kardeşine de mektup yazarak acele yanına çağırır. Kardeşler mektupları aldıkları gibi Dağıstan'a doğru yola çıkarlar. Kız kardeşlerinin ne diyeceğini merak ederler (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 98). Üç kardeş Dağıstan'a geldiklerinde Köroğlu onları karşılar, eve buyur eder, Nigar'a kahve yapmasını buyurur. Kardeşler Köroğlu'nun kim olduğunu anlamaya çalışırlar:

*Bu adam kim, ki **bacımızın yanında oturmuş**, hem de emir buyuruyor, ki **kardeşlerine kahve pişir getir?** E, **bizim bacımız kocaya gitti, bizim haberimiz olur.** Bu nasıl bir iş? Köroğlu durumu anlayarak duvardan sazını indirir. Kardeşlere tüm ahvali anlatır:*

Kardeşler düşünmen beni

Neslim Köroğlu Köroğlu

Gelişim Çamlıbeli'nden

Cinsim Köroğlu Köroğlu

Belimde bir bıçağım var

Gayet taze bir çağım var

Tam iki bin koçağım var

Neslim Köroğlu Köroğlu

Ayrılmam şöhret-ü şandan

Severim bir temiz kandan

Sakın yüz çevirmeyin benden

Neslim Köroğlu Köroğlu

Köroğlu der çimse daldım

Aşk ile sarardım soldum

Bilmeden bacınızı aldım

Cinsim Köroğlu Köroğlu (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 98- 99).

Köroğlu sözünü bitirdiğinde kılıcını alıp kardeşlerin önüne koyar. Durumu bir de söz ile anlatır kardeşlere:

Arkadaşlar, işte, saz ile Köroğlu olduğumu, Çamlıbel'den geldiğimi, bacınızı aldığımı, saz ile bildirdim, söz ile bildirdim. Lâkin, sizin bu kız kardeşiniz olan Han Nigar, siz kardeşi olduğunu bana haber vermedi. Eğer vereydi, ben sizin bacınızı sizden isterdim. Ben dedim, ki bu kadının kimsesi yoktur. Bu sebepten, sizi sormadan haber verdiğine, sizi istettim. Allah'ın emriyle almışım, o beni, ben onu. Lâkin, siz geldiniz oturdunuz, işte bacınız, işte

ben. Eğer razı olursanız, siz de olun. Yok olmazsanız, işte kılıç, işte devran, işte meydan. Demeyin, ki Köroğlu bizi aldın içeri de, kılıç ile bize karşı koydun demeyin. Kılıcı sizin önünüze verdim. Siz kılıç ile ben yumruk ile. Ya Allah sizin dediğinizi, ya benim dediğimi eder. Eğer razı olursanız, ne kılıç oynatalım, ne de yumruk. Yok razı olmuyorsanız işte meydan, buyurun! (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 99-100).

*Ağabeylerin, kız kardeşin evliliğine razı olmaları

Kardeşler birbirlerine bakıp *Hakikat bu adam kılıcı önümüze koymuş. Bu adamın elinde bir şey yok. Yani bu adam yumruğuna güveniyor. Bu adam bizden bu kılıcı yumruk ile alır*, diye söyleştikten sonra, üç kardeşin büyüğü düşünmek için biraz zaman ister. Bir odaya gidip üç kardeş konuşmaya başlar. Büyük kardeş:

***Kardeş**, bu adam hem kendini bildirdi, hem de kılıcı bizim elimize verdi. Eğer bu herif yiğit olmasa, kılıcı bize teslim etmez. E, kılıcı da bizden almak için çetin değil. Bu adam gümanı geliyor, ki yumruğuna güveniyor. E, Köroğlu'nun da yiğitliğini her yerde duyuyorum. Bu herifin arkası da kuvvetli. Şimdi ne diyorsunuz?* dediğinde diğer iki kardeş kararı ağabeylerine bırakır. Ağabey kararını şu sözlerle dile getirir:

***Kardeş**, o ki bana saldı, ben ki **sizin büyük kardeşinizim**, bu herif bir kere **bacımızı Allah'ın emri ile almış**, kapı kırmamış duvar yarmamış. **Bacımız** bunu gönlü ile almış, bu da **bacımızı** almış. Biz şimdi bu herife karşı dursak, **bacımızı** vermeyelim desek, bu herif bizim üçümüzü de öldürür. **Bacımız** yine onun malı. Yine alır gider. Bizim de öldüğümüz, haksız bir yere, kuru ölüm. O, ki bu adam gününden evvel, **bacımız** gönlü ile bunu almış, böyle bir yiğide de bizim **bacımız kurban olsun!** Yazılan yazı bozulmaz. Biz bu adamın elinden, biz bu kadını alamayız. Gelin, biz bu işe razı olalım! Ara yerde bu adam ile niza kıldırıp da, **düşman**, bu Köroğlu'na olmalı! (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 100).*

*Ağabeylerin, kız kardeşlerini korumak istemesi

Kardeşler, Köroğlu'nun yanına gider ve duruma razı olduklarını söylerler. Yiyip içtikten sonra Köroğlu, Han Nigar'ı alıp Çamlıbel'e gitmek istediği söyler. Kardeşler bu fikre karşı çıkarlar. Kendisi cenge gittiğinde kız kardeşlerini kime emanet edeceğini, nasıl koruyacağını sorarlar. Köroğlu bir şeyler söylese de kardeşler ikna olmazlar. En sonunda kardeşler:

Ne zaman, ki Çamlıbel'de koçakların evlenir, kadınlar çoğalırsa, o zaman Han Nigar'ı da götürürsün Çamlıbel'e, derler. Kardeşlerin dediği Köroğlu'nun da aklına yatar (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 101).

Burada ağabeylerin kız kardeşlerini evli olsa bile korumak istedikleri anlaşılmaktadır.

* Bezirgân ile kardeşlik bağı kurma

Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey, babasını bulmak için yola çıkar. Yolda karşılaştığı kafilenin başındaki bezirgân, Hasan Bey'i kendi kafilesine dâhil etmek ister. Hasan Bey bezirgânı etkisiz hâle getirip ellerini bağlar ve kafilenin başına geçer. Çamlıbel'e gelip babasına kavuşunca bezirgânın ekmeğini yediğini, ondan helallik almak istediğini söyler. Köroğlu da oğlu için bezirgânın yanına gider, onunla konuşur ve kardeş olmayı teklif eder:

*Arkadaş, şu senin kollarını bağlayan, şu delikanlı, benim oğlum. Lâkin, ben tanıımıyordum. O Dağıstan'dan benim yurduma gelip, bana sahip olacak. Lâkin, cahillik etmiş. Senin kollarını bağlamış. Hem ekmeğini yemiş, hem sana düşman olmuş. Şimdi, ben **sana kardeş diyorum, sen de bana kardeş de bir; kırkta bir paç hakkım var, kardeş kardeşten paç almaz**, bu pacı da sana bahşettim iki; bu Kırat'ın çayırı da senindir, **kardeş kardeşten sınır bölmez**, bu çayırı da sana bağışladım üç; dördüncüsü **ölüncü bir güne kadar sen bana kardeş, ben sana**. Başın darda kaldı, bana haber ver! düşmanın önünde benim, ama, diyeceksin, ki Köroğlu sen oğlunun hatırası için, oğlunu kargışlamıyayım diye, dilden **kardeş** diyorsun, belki kalpten demiyorsun. Bu yok! Şimdi, seninle burada ekmek yiyeceğiz. Birazdan da tuz atacağız ağzımıza. Birer yudum da su içeceğiz. **Her kim, kime dilden kardeş der, kalpten demezse, bu yediği ekmek ona karim olsun! Ekmek kalmasın; ekmek kalırsa tuz kalmasın, tuz kalırsa su kalmasın.! Gel seninle öz kardeşten de ileri kardeş olalım.**" Köroğlu ve bezirgân ekmeği yiyip, suyu içip biraz da ağızlarına tuz attıktan sonra kardeşlik olurlar. Köroğlu: "**Kardeş, üç gün bana misafirsin. Paç da, bundan böyle, senin için yoktur. Konak yerin Çamlıbel'dir. Bu çayır da, senin kervanının çayırı!**" (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 124).*

Bu bölümde de kardeşlik ritüeli; ekmek ve tuz yemek ile su içerek gerçekleştirilir.

Hasan Bey, Telli Nigar'ı bulmak için Akkavak şehrine gitmek ister. Köroğlu, oğlunun gitmesine izin verir. Gittiği yerde sıkıntı çekmemesi için Akkavak'ta yaşayan dostuna uğramasını söyler. Köroğlu, Akkavak'taki dostu Abdurrahman Bey ile yakınlığını şöyle dile getirir:

*Şehre içeri girdiğin zaman Hasan, benim o şehirde bir **tek kardeşim, dostum** varKardeş değil, ama kardeşten daha iyi kardeş bana...* (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 136).

Köroğlu, burada kardeşliğini kardeşten de ileri tutmaktadır.

*Sevgilinin (kahramanın oğlunun sevgilisi), kardeşlerinden bahsetmesi

Hasan Bey ve Telli Nigar bağda birbirlerini görürler. Telli Nigar bir name söyler, Hasan Bey cevap verir. Bu nameler içinde Telli Nigar kardeşlerinden bahseder:

Yüce dağların karıyam

Has bahçenin ben narıyam

Yedi kardeşim malıyam

Yedisi de kan alıcı

Yedisi de hükmedici

Yedisi de kan içici

Var git çocuk bu bağlardan

Var çık git yiğit bu bağlardan (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 141).

Bu mısralarda Telli nigar'ın yedi erkek kardeşinin olumsuz tipler olduğu anlaşılmaktadır.

* Kardeşliğin önemi

Hasan Bey, Abdurrahman Bey'in yanına gelir. Ona, Akkavak'ta Eşgerdor adlı bir at olduğunu, bu atı alırsa Telli Nigar'ın kendiyile kaçmaya razı olacağını, eğer kendisine o atın sahibinin nerede olduğunu söylerse gidip zorla atı alıp geleceğini söyler. Bu sözleri duyan Abdurrahman Bey güler ve ekler:

...Hangi kardeştir ki der, ki git kılıç kuşan da, git öldür, atı elinden al. O Eşgerdor'un sahibi oğlum, benim kardeşimdir. İkimiz, bir anadan, bir memeden büyümüşüz, emmişiz, deyince Hasan Bey söylediklerinden pişman olup af diler (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 148).

Burada aynı anneden süt emen kardeşlerin birbirlerine zarar veremeyecekleri üzerinde durulmuştur.

* Kardeşlik bağı kurulan kişinin desteği

Abdurrahman Bey, Hasan'ın neden Akkavak'a geldiğini öğrenince ona *...Bir hükümdar kızı. Yedi kardeş emrinde. Gökte uçan kuş, bunun kardeşlerinden titriyor,* diyerek onu uyarır (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 148).

* Ağabeylerin, kız kardeşin (kahramanın oğlunun sevgilisi) verdiği karara saygı duyması

Telli Nigar'ın yanındaki kızlar sabah uyanıp da hanımlarını göremeyince feryat figan ederek babasının yanına giderler. Kızın babası, *Yedi kardeşi var. Gidin kardeşlerine, haber verin! Ben mi gideyim?* (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 153) der. Kızın yedi kardeşi çıkıp gelir. Birbirlerine: **Konuşun kardeş!** *Düşünün taşının, öyle koyalım kaldıralım. Kardeşler Büyüğümüz sensin? Sen koy kaldır. Biz de senin sözündeyiz,* deyince büyük kardeş, *Peki, bacımızın kapısı kırılmış mı? Yok. Duvarı sökülmüş mü? Yok. Bacası? Yok. Ha e, bu delikanlı bacımızı götürmemiş, bacımız bunu kaçırmış. Gönlü ile, ayağı ile giden kızın peşine gitmek, doğru değil. Yüzümüzü kara eder. Böyle bir yığide de kurban olsun; gitmiş, gitmiş. Bacımızın gönlü olmuş. Kendi ayağı ile bacımız bunu kaçırmış,* diyerek durumu kabullenirler (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 153).

Bu sözlerden kızın babasından çok ağabeylerinin sorumluluğunda olduğu anlaşılmaktadır.

*Ağabeylerin, kaçan kız kardeşlerinin (kahramanın oğlunun sevgilisi) peşinden gitmeleri

Ancak onları dinleyen ve kızda gönlü olan bağbancı yedi başörtü alıp kardeşlere: *Beyefendi, yedi kardeşin bir bacısı olan kardeşler, oturur bu kaçan kızın izine bakanda, kaçırın delikanlının peşine seyr edende, bundan sonra çarşıya çıkıp da erkekler içine, arasına girmeyin! Leçekleri,*³⁰¹ *oturun örtün başınıza kadın gibi, dediğinde sinirlenen kardeşler atlanıp kızla oğlanın peşine düşerler* (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 153-154).

Kızın yedi kardeşi topladıkları adamlarla yetişirler. Hasan Bey ile mücadele etmeye başlarlar. Bir süre sonra Telli Nigar da kılıcını alıp aralarına girer. Ölenler ölür, kaçanlar kaçır. Kızın kardeşleri de ölür (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 156-159).

Bu bölümde ağabeylerin, kız kardeşin ardından gitmemesi utanılacak bir durum olarak görülmüş ve çevrelerindeki bir kişi tarafından eleştirilmiştir.

*Ağabeyin, kız kardeşi (kahramanın oğlunun sevgilisi) şart koşarak evlendirmesi

Silistre hükümdarı Hasan Paşa, Kır atın namını duyar. Köroğlu'ndan atı satın almak istese de Köroğlu bu teklife yanaşmaz. Bunun üzerine atı çaldırmaya karar veren Hasan Paşa, bir tellal ile durumu halka bildirir. Sadece Keloğlan tellalın çağrısına kulak verir. Keloğlan'ın teklifi kabul etme sebebi de Hasan Paşa'nın kız kardeşi Perizat Hanım'a olan aşkıdır. Hasan Paşa'nın huzuruna çıkan Keloğlan, Kır atı kaçırıp getireceğini söyler, karşılığında da Perizat Hanım ile evlenmek istediğini Paşa'ya bildirir.

Paşam, kız kardeşin Perizat'a, gece gündüz, deli olmuşum. Eğer bacın Perizat'ı bana, verirsen Kırat'ı getiririm. Yok vermezsen gidip getirmem. Kimi yollarsan yolla! Hasan Paşa, E Ulan Keloğlan, git getir, kız kardeşim Perizat'ı sana vereyim! diyerek anlaşır (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 169).

Burada kız kardeşin at ile denk tutulduğu görülmektedir.

³⁰¹ baş örtüsü

*Ağabeyin evlilik için kız kardeşinin (Keloğlanın sevgilisi) rızasını alması

Keloğlan, Paşa'nın atı getirdikten sonra vazgeçeceğini düşündüğü için gitmeden nikâhının kıyılmasını ve durumun cemaate bildirilmesini talep eder. Hasan Paşa, cemaatin karşısına geçer, durumu bildirir. Hocalara da emir verir nikâhı kıymaları için. Hocalar kabul ederler ancak Perizat'ın da gönlü olması gerektiğini söyleyip kızdan rızalık almaya giderler. Diğer taraftan Perizat'a ağabeyi Hasan Paşa'dan mesaj gelir: *Söyleyin benim kız kardeşime! Allah'ın emri ile Keloğlan'a veriyorum. Ne diyor?* Perizat, haberi getiren kişiye şöyle der: ***Madem benim kardeşim hükümdardır. O meclis içinde, ben eğer Keloğlan'ı almıyorum desem, aşağı bakar kardeşim. O meclis içinde, ben kardeşim Hasan Paşa'yı mahcup etmem, Beni bir köpeğin önüne atsa bile, yüzüne gelmem. Madem beni layık görür, Keloğlana verirse, ben de alırım, kaderime razıyım*** (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 170).

Perizat ile Keloğlan'ın nikâhları kıyıldıktan sonra bir kâğıt yazdırılır, Hasan Paşa kâğıda şöyle yazdırır:

*Eğer Keloğlan kıratı getirirse, **kız kardeşim Perizat Sultan Keloğlan'ın helalidir. Yok, eğer Keloğlan Kırat'ı getirmezse, boynu kıldan incedir*** (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 171).

Keloğlan Kır atı kaçırıp getirdiğinde de Paşa sözünde durarak kız kardeşini Keloğlan'a verir (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 198).

Kız kardeş, bu bölümde ağabeyinin küçük düşmemesi için, istemese bile evlenmeye razı olan sadakatli bir kişidir.

*Atların kardeşliği

Keloğlan, Kır atın ayağındaki zincirleri koparamayacağını anlayınca Kır atı bırakıp Dor atı kaçırmaya karar verir. Dor atı alıp Çamlıbel'den uzaklaşır. Kır at, Dor'u yanında göremeyince ayağındaki zincirlerden hemen kurtulup atların içerisinde onu aramaya başlar (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 189).

* Düşman ile kardeşlik bağı kurma

Köroğlu, Silistre'ye gelip Kır atını Hasan Paşa'nın elinden kaçıırır. Yolda giderken gördüğü güzel kızı da oğlu Ayvaz'a almak için kaçıırır. Ancak kız, Hasan Paşa'nın nişanlısıdır. Köroğlu bunu öğrendikten sonra Hasan Paşa'dan özür diler ve nişanlısını geri verir. Hasan Paşa'ya da toyunu Çamlıbel'de yaptırmak istediğini söyler. Hasan Paşa, Köroğlu'nun bu davranışından çok hoşnut kalır ve ona şöyle der: *Köroğlu, yok! Senin ile şimdiye kadar düşmandık, **kardeş olalım!*** (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 222).

* Düşmanın, kardeşlerinin olması

Kanlı Arap'ı öldüren Köroğlu, adamlarıyla Kanlı Arap'ın birliklerini de dağıtır. Bu haber Kanlı Arap'ın Hindistan'daki kardeşleri Poçoğlu ve Cazı Karı'ya ulaşır. Haberi alan Poçoğlu, kız kardeşine *Benim, **kabahat, kardeşimdedir. Ey baci, otur yerine, gitmiyelim. Kuyuyu eşen, bir gün düşer. Gitsek bile biz bu meydana kazanamayız, yeniliriz,*** (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 476) der.

Cazı Karı, kardeşinin bu sözleri üzerine *Ne korkak oğlan oldun, **benim kardeşim al kan içinde, yaylaları tar u mar ola da, ben burada ayak uzatıp yatayım! Ne demek, yürü önüme düş!*** diyerek onu da yanına alır (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 477).

Caz Karı, herkesten önce gelip kardeşinin sarayına gider. Sarayı gezip ağlayan kadın *Eğer **bu benim kardeşimin köşk, oturduğu mevkileri, düşmanın mevkiini de böyle etmezsem, bu cazılık bana garim olsun!*** diyerek hazırlık yapmaya başlar (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 479).

Düşmanın kardeşlerinden biri olumlu karakterde iken diğeri olumsuzdur ancak olumlu karakterlerdeki kardeş diğerinden çekinerek ona uyar.

*Kahramana düşman kardeşlerin anlaşılamaması

Kanlı Arap'ın yaylalarına gelen ağabey kardeş, her tarafın kan revan içinde olduğunu görürler. Poçoğlu, yaylanın bu hâlini görünce kız kardeşine ***Baci, bu yaylaları bu hâle salan suç ölenindir, kalanın değil. Benim kardeşim Kanlı Arap zulme tutuldu. Muhakkak, ki yenildi, yenileceğini bilmedi. Gel biz bu cenge başlamayalım; biz de öyle oluruz,*** deyince kız kardeşi *Ne korkak oldun, -deyip- ne kadar kuvvetin var, niçin yıldın? Hele kılıçlar*

kınından çıkmamış, nasıl yıldın? sözleriyle cevap verir. Poşoğlu bunun üzerine bir söz daha etmez (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 480).

*Ağabeyin (düşman), kız kardeşini tehdit etmesi

Poşoğlu, kız kardeşine ***Ey bacı, ben bu gece Köroğlu'nun çadırına gidip, bunları bir dinleyeyim. Bakayım, ki bunların yiğitliği nasıl ve aleyhimizde ne konuşuyorlar, bir bunların konuştuğunu dinleyeyim,*** dedikten sonra kız kardeşine bir tembihte de bulunur:

Sen eğer bu gece bir zulüm eder, bir sihir eder, bunların başına bir hışım koparırsan kendini sağ bilme (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 481).

Poşoğlu, Köroğlu ve beylerinin konuşmasını dinledikten sonra kardeşine konuşmaları anlatır ve ona ... ***Ey bacı böyle bir aslanlar kara yerde çürümek doğru değil. İşitirsem eğer, bir sihir alametine kalkıp, bunların başına bir hışım getirirsen, iyi bil, ki bacı kardeş arası kalkar,*** artık seni sağ bırakmam. *Lâkin kılıç kılıca, göğüs göğse, hakikat meydan içinde savaşıcağım. Bunların konuşmasına karşılık bunların meydanını göreceğim. Bunlar ile beraber kılıç kılıca savaşmak benim için en büyük zafer sayılır. Lâkin sen seyirci sıfatı ile seyredeceksin, bana karışmayacaksın. Eğer dara düşersem bile, senden hiçbir fayda istemem. Kendim kurtardım ne ala. Kurtarmadım, çare bulunmaz insanların kaderine,* sözleriyle kız kardeşini tembihler (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 483).

Burada ağabey, kız kardeşinin kötülüğe devam etmesi durumunda onunla kardeşlikten vazgeçebileceğini belirtir.

*Kız kardeşin (düşman), ağabeyinden çekinmesi

Poşoğlu, Demircioğlu ile meydana karşı karşıya gelir. Köroğlu ve beyleri bir tarafta kız kardeşi ve Poşoğlu'nun adamları, diğer tarafta meydana iki yiğidi seyre dalmış. Poşoğlu'nun kız kardeşi, *Ben şimdi, iyi bir sırası geldi, acaba bir esma çeksem, okusam, şu **kardeşimin** karşısında duranın kuvvetini alsam, birden yere serdirsem, benim için ne var! Amma olmaya, ki **kardeşim** bundan çok darıla. Evet, bir esma çeksem, bir tılsım, Demircioğlu o an yere kendini serer. Lakin kardeşim bilir, ki bu fitne **bacımdan** oldu. Bu da Poşoğlu'na büyük ayıp sayılır. Beni ettiğimi bilmezler, lakin Köroğlu tarafından ve her*

tarafa dağılır bu iş. Demek ki Poşoğlu kuvveti yok, karşısına gelen yiğidi sihir ile engirmiş, şeklinde düşünerek sihir yapmaz (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 486).

Demircioğlu, Poşoğlu'nu devirir ancak onu öldürmez. İki yiğit bir yandan savaşırken bir yandan da konuşurlar. Demircioğlu Poşoğlu'nun, Poşoğlu da Demircioğlu'nun yiğitliğini görünce savaşmayı bırakıp öğle çorbası içmek için bir araya gelirler. Kız kardeşi bu duruma karşı çıkınca Poşoğlu, *Ey bacı, eğer dudağın teprenir, iyi bil ki kendini sağ bilme, benden çok üstün, gördünüz, der.* Kardeşinden korkan cazı ona karşı çıkamaz (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 487-488).

*Ağabeyin (düşman), kız kardeşini uyarması

Cenge ara verildiğinde Poşoğlu, gece yeniden Köroğlu'nu çadırına gidip onların muhabbetini dinlemek ister. Giderken kız kardeşini yeniden tembiler:

Ben gidiyorum, eğer dilin dolanır yine keyfine, sen seyirci kal! Hiçbir zulumat etme! Eğer edersen, kendini sağ bilme, kaçsan bile seni bulurum (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 489).

Ertesi gün yeniden cenk başladığında Poşoğlu yaralanır. Kız kardeşi bu haberi aldığı anda *Gördün mü hele başıma geleni!, Ey kardeş dilin dolansın, şimdi bir dudağın teprensün bunları bir hışım başlarına getireyim,* diyerek kardeşini karşılar. Kardeşi de *Ey bacı, çoktandır pis kanım akmamıştı. Eğer bunlara bir hışım edersen, kendini sağ bilme! Yiğitlerin başın her vakit iş gelir. Olur. İnsanlar düşüp kalka kalka ilerler. Sakın, sakın bir sihir etme!* (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 492) der.

Bu bölümde olumsuz olan düşmanın olumlu bir tipe dönüştüğü bununla birlikte kendi kız kardeşine karşı da savaş açtığı anlaşılır.

*Ağabeyin (düşman), kız kardeşini düşmana teslim etmesi

Poşoğlu, birkaç günlük cengin ardından zarar ziyanına baktırır. Kız kardeşi *Ne durursun? Bana emir verseydin, böyle olmazdı?* dediğinde Poşoğlu, *Ey bacı yeter oldu sana,* diyerek kılıcını çeker ve kız kardeşinin üstüne yürür. Kız kardeş, korku içinde çadırdan kaçır, Köroğlu'nun çadırlarının bulunduğu yere gelir. Bir esma çekip rüzgâr çıkartır ve Köroğlu'nun çadırlarını darma duman eder. Sonrasında gizlice gelip çadırına yatar. Haberi alan Poşoğlu, gece yarısı kız kardeşinin çadırına gizlice gelerek kardeşini bağlayıp atına

yükler. Doğruca Köroğlu'nun yanına götürür. Köroğlu'nun çadırına geldiğinde Köroğlu'nun elini öper ve kız kardeşini teslim ederken şunları söyler:

İşte düşman, benden bahane bulmayın. Ancak düşmanı size getirdim, eğer bunu af eder, azad ederseniz gerisine karışmam. İyi bilin, ki bunun ayakları kolları açılmış olsa bile daha ben de bunu tutamam, Neden? Bana teslim olmaz, gerisini düşünün. Bunu artık kaçırmayın, bende kabahat bulmayın, iktidar benim de elimde kalmaz. Merhamet etmeyin, bunu öldürün. Dünya bunun şerrinden kurtulsun. Ben de razı değilim. Bu fırtınayı koparıp başınıza, sizi derbeder rüzgâra edip, çadırlarınız berhava olup gitmesi bu zalimin sebebidir, benden asla bilmeyin.

Demircioğlu, Poşoğlu'ndan kılıcı alarak kadının başını gövdesinden ayır (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 496).

Erkek kardeş, yiğitliğine güvendiği düşmanı için kötülük yapan kız kardeşinin öldürülmesine göz yumar. Burada iki kardeşin, kardeşlik bağlarının zayıf olduğu tespit edilir.

*Düşmanın, kahraman ile kardeşlik olması

Poşoğlu, Köroğlu ve beyleri ile konuşarak savaşı sonlandırır. Herkesle görüştüktan sonra Demircioğlu'na kardeşlik olmak istediğini söyler:

Benim kardeşim yoktur. Bir kardeşim var idi, onu da siz öldürdünüz. Lâkin öldürdüğünüze de çok duygu duydum, hakikat ölecek kadar da o hak etmişti. Ben yiğitleri severim, ki iyi, şimdiye kadar derdim, ki benim bir kardeşim olaydı, ama leke olmayaydı, yiğit olaydı, onun kanadı ile ben de uçaydım. Sana şimdi kardeş demeye dilim varmıyor, bana kardeş de de, seninle kardeş olalım, kan kardeş olalım da, ebedi dostluğumuz kalsın!

Bu sözleri duyan Demircioğlu:

Sen benim kardeşimsin, ben de sana kardeş dedim, dediğinde ikisi birbirlerine sarılır. Reyhan Arap yanlarına gelerek ***“Hakikat madema Demircioğlu'na kardeş oldunsa, bana da kardeş olmuş oldun, ben de sana kan kardeş,***der. Niğdeli Geyik Ahmet ve diğerleri de

onu kardeş olarak kabul edip Poşoğlu'na sarılır. Ekmek keserek birbirlerine yedirirler (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 496).

Bu bölümde kardeşlik ritüeli ekmek keserek gerçekleşir.

Köroğlu ve beyleri Ardahan yaylalarına geldiklerinde Koca Bey ile karşılaşırlar. Koca Bey, Köroğlu'na *Ey koç Köroğlu, ben evvel sana düşmandım, dost değildim. Lâkin şimdi atım ile beraber beni kendin kabul et. Dar günde olursa, beni imdadına iste, sana **kardeş oldum***, (Kaplan, Akalın, Bali, 1973: 497) der.

Destandaki kardeş tipolojisi şöyledir:

1. Başkahramanın öz kardeşi yoktur.
2. Başkahraman farklı kişilerle kardeşlik bağı kurar.
3. Kardeşlik bağı kurulan kişiler olumlu tiplerdir.

Kardeş atların tipolojisi:

1. Başkahramanın iki kardeş atı vardır.
2. Bu atlar birbirlerinden ayrılmak istemezler.

Kız kardeşlerin tipolojisi:

1. Kız kardeşin birden fazla kardeşi vardır.
2. Kız kardeşin, erkek kardeşleri olumlu tiplerdir.
3. Kız kardeş, ağabeyinin onuru için onun isteklerini kabul eder.
4. Kız kardeş, at ile denk görülür.

Erkek kardeşlerin tipolojisi:

1. Ağabeyler genellikle olumlu iken, bazı ağabeyler olumsuzdur.
2. Ağabeyler, kız kardeşin peşinden gitmediklerinde eleştirilirler.
3. Ağabeyler, kız kardeşlerini korumak isteyen kişilerdir.
4. Ağabey, kız kardeşin evliliğine karar verir.

Düşman ve kardeşlerinin tipolojisi:

1. Düşmanın bir kız bir de erkek kardeşi vardır.
2. Kız kardeş, ağabeyinin ölümü üzerine erkek kardeşini yardıma çağırır.
3. Erkek kardeş, kız kardeşine katılmak istemez.
4. Erkek kardeş, kız kardeşini öldürür.

3.4.3. Necip İle Telli Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş tipleri:

1. Asıl kahraman kardeş: Necip
2. Asıl karamanın kız kardeşi: Sırma Hatun
3. Sevgilinin yedi erkek kardeşi: İsimleri verilmemiştir.
4. Düşman Kara ve düşmanın kardeşi: İsmi verilmemiştir.

Kars'ta yaşayan Ahmet Ağa'nın iki çocuğu vardır. Biri kız biri erkek olan bu çocuklardan erkek çocuğun adı Necip, kız çocuğunun adı Sırma Hatun'dur. Necip, iyi bir eğitim görmüş, başarılı bir çocuktur. Sırma Hatun ise güzel ve narin bir kızdır (Türkmen, 2016: 204).

*Annenin, kendi erkek kardeşine verdiği sözü tutmak istemesi

Necip, Telli'yi görüp beğenir. Necip'in babası Amet Ağa, oğluna Telli'i istemek için evlerine gider. Her ne kadar kız beşik kurtmeli olsa da babasını ikna eden Ahmet Ağa, kızın annesini de ikna etmek ister ancak Telli'nin annesi:

*Aman! **Ben kardeşimin hatırını kıramam. Benim kızım al fes mavi fes değil herkesin başına takılamaz. Ben küçük yaştan beşik kurtmişim, kardeşimin oğluna vermişim. Eğer sen kızı onlara verirsen ben kendimi asarım,** diyerek eşini tehdit eder* (Türkmen, 2016: 209).

*Kahramanın, sevgilinin ağabeyini öldürmesi

Necip, Telli'yi kaçırmak için arkadaşlarıyla Telli'nin köyüne gelir. Köyde iki taraf arasında bir çatışma çıkar. Telli'nin yedi kardeşinden biri vurulur. Necip ve arkadaşları işin kötüye gittiğini anlayıp oradan uzaklaşırlar (Türkmen, 2016: 211).

*Ağabeylerin, kız kardeşi (kahramanın sevgilisi) sevdiğine götürmek için babaları tarafından görevlendirilmesi

Necip, her şeyi göze alıp cenaze evine gelir. Telli'nin babası, Necip'in bu cesaretine hayran kalarak kızını Necip'e verir. Oğullarına da şunları tembihler:

Evlatlarım, götüreceksiniz, Telli'yi tam Necip'in köyünün hududunun içersine bırakacaksınız. Hiç ağzınızdan bir tek laf çıkmadan geri döneceksiniz. La havle dersiniz, hepinizi vururum (Türkmen, 2016: 212).

*Ağabeyin (kahraman), kız kardeşi ile vedalaşması

Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra Necip'i askere çağırırlar. Hazırlıklarını yapan Necip, yola çıkmak üzereyken dönüp ardına baktığında annesini, kardeşini, bacısını ağlarken görür. Bir name söyler:

Aziz dostlar, Kara kardaş,

Hanım size emanettir.

Gözlerimden akıyor yaş.

Suna size emanettir.

Gözlerimden akar yaşım,

Dağlar gibi duman başım.

Ne atam var, ne kardaşım,

Anam size emanettir.

Necip'im terk ettim yurdu,

Asker etti aziz ordu,

Kader bana tuzak kurdu.

Sılam size emanettir (Türkmen, 2016: 216).

Ağabey burada bir erkek kardeşinin olmadığını söyler ve kız kardeşini arkadaşına emanet eder.

*Kız kardeşi (kahramanın sevgilisi), ağabeylerine teslim etme

Necip'in arkadaşı Kara, Telli'yi görüp beğenir. Telli'ye iftira atarak onu Necip'ten uzaklaştırır. Necip, Telli'nin kendisine ihanet ettiğini düşünerek bir mektup yazar. Kara, mektubu alıp Necip'in evine gider. Annesi, gelininin suçsuz olduğunu söylese de Kara, Necip'in annesini ve kız kardeşini döver. Telli'yi de zorla dışarı çıkarıp kardeşlerine teslim eder (Türkmen, 2016: 221).

*Ağabeyin hile ile kız kardeşini başkasına vermesi

Kara, bir süre sonra Telli'yi kendisine ister. Kardeşleri bu duruma karşı çıkınca onlara tehditler yağdırır. Ancak bir gün kardeşlerinden biri Telli'ye *Telli gel komşuda şu iş var*, diyerek evden çıkarıp Kara'ya teslim eder (Türkmen, 2016: 221).

*Kız kardeşin, ağabeyini (kahramanı) tanımaması

Bir gün Necip asker arkadaşlarıyla birlikte köyüne gelir. Necip'in kız kardeşi uzaktan gelen askerleri görünce Necip de gelmiş midir diye bakmak ister, bir pınara gider. Su doldururken askerler yanına gelir. Necip, kız kardeşini görünce tanır ancak kız kardeşi Necip çok zayıflayıp sarardığı için tanıyamaz. Necip burada kardeşine bir name söyler:

Ben gelirim gurbet elden,

Gülmez, gülmez yüzüm,

Benim bahtı kara bacım,

Kan dolmuştur iki gözüm,

Derde yoktur çare bacım

Aman bacım yaman bacım,

Sağlıkta yok güman bacım

Ben gitmiştim gurbet ele

Dertlerini bile bile.

Hasret kaldım gonca güle,

Ciğerlerim yare bacım.

Ben gelmişim artık yoldan,

Kudretim yok artık koldan.

Yedi yıldır İstanbul'dan.

Bende vardır çare bacım.

Bu sözleri duyan Sırma Hanım, kardeşini tanır, ona sarılıp *Yollarına kurban. Biz seni gözlüyoruz*, dedikten sonra feryat edip ağlar (Türkmen, 2016: 222-223).

*İki kardeşin (düşman ve kardeşi) karşı karşıya gelmesi

Necip ölmeden önce son bir defa Telli'yi görmek ister. Kara, bu isteğe karşı çıkınca Kara'nın kardeşi tabancasını çekerek *Ulan alçak herif. Ölüyor. Sen bu adamın hayatına sebep oldun. Hiç olmazsa ailesini bir görsün*, der. Bunun üzerine Kara, Telli'yi göndermeye razı olur (Türkmen, 2016: 223).

Burada düşmanın kardeşi ağabeyi gibi olumsuz bir tip değildir. Ağabeyine karşı gelecek kadar da cesurdur.

*Arkadaşın, başkahramanın kız kardeşini evlendirmesi

Necip ve Telli öldükten sonra İstanbul'dan gelen asker Necip'in annesini ve kız kardeşini alarak İstanbul'a Paşa'nın yanına getirir. Paşa olanlara çok üzülür. Necip'in annesine sahip çıkar, kız kardeşini de bir subayla evlendirir (Türkmen, 2016: 226).

Destanın kardeş tipolojisi şöyledir:

1. Asıl kahraman ve kız kardeşi vardır.
2. Kız kardeş, askerden dönen ağabeyini tanımaz.
3. İki kardeş de olumlu tiptir.

Sevgili ve erkek kardeşlerinin tipolojisi:

1. Sevgilinin yedi erkek kardeşi vardır.
2. Kahraman, kardeşlerden birini yanlışlıkla öldürür.
3. Sevgilinin kardeşleri genel olarak olumlu tiplerdir.
4. Sevgilinin kardeşlerinden biri, kız kardeşini başkasına hile ile veren olumsuz bir tiptir.

Düşman ve kardeşinin tipolojisi:

1. Düşman olumsuz bir tipken erkek kardeşi olumlu tiptir.
2. Kardeş ağabeyine yaptığı kötülüklerden dolayı karşı çıkar.

3.4.4. Danişment Gazi Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Sevgilinin erkek kardeşi: Ramin
2. Düşman ve kardeşleri: Serhayıl ve kardeşi Sivasdos-ı Rumî, Medaris ve kardeşi Argumiyye, Serhail ve kardeşleri Nikola ve Mihayıl, üç papaz kardeş, Abdullah ve Abdurrahman (Müslüman olunca bu adı alırlar.), Netron'un kardeşi Esriyanos, Miknas ve kardeşi Tekin, Totori ve kardeşi Nikola, Natros ve kardeşi Girekos, Sunbat ve kardeşi Leyavin, Hisarbad ve kardeşi Küşarbad,

Atuş ve kardeşi Kibriyanos, Şartın ve kardeşi Tatis, Niksar Beyi Mihayil'in kardeşleri Gavras ve Bidaris, Harkümbed Kalesi'nin Beyi Mihayil ve kardeşi Fasil.

* Düşman ve kardeşlerinin tanıtılması

Melik Danişmend ve adamlarıyla Sivas Kalesi'ne gelir. Kalenin harap hâlini gören Melik, bunun sebebini sorar. Adamlarından Süleyman, hikâyeyi anlatır. Kaleyi Gümenek ve Tokat'ın beyleri olan Serhayil ve kardeşi Sivasdos-ı Rumî'nin hile ile Müslümanların elinden aldığını anlatır (Demir, 2012: 62-63).

* Kız kardeşin (arkadaşın sevgilisi), ağabeyine karşı gelmesi

Haraşna (Amasya) Beyi Şattat'ın kızı Efrumiyye, Müslüman olup sevdiği adam Artuhi ile birlikte Melik Danişmend'e katılır. Bunun üzerine Şattat ve Nastor (Efrumiyye'yi zorla evlendirmek istedikleri kişi), askerlerini toplayıp Melik'le savaşmak için meydana gelirler. İki grup karşı karşıya geldiklerinde Efrumiyye meydana girer, kendisiyle savaşacak er ister. Bunu duyan babası Şattat, karşısına çıkar. Efrumiyye, babasına Müslüman olması için ısrar etse de babası kabul etmez. Efrumiyye de babasını yakalatır. Efrumiyye tekrar meydana çıktığında bu defa karşısına kardeşi Ramin çıkar. Babasının yakalandığını gören Ramin kendisini meydana atar. İki kardeş mücadele eder ve mücadeleyi Efrumiyye kazanır. Ramin'in de ellerini bağlayıp Melik'e teslim eder. Melik baba ve oğlu kuyuya attırır (Demir, 2012: 90-91).

Kâfirlerden Medaris, Şattat ve Ramin'i kurtarmak istediğini söyler. Askerlerle birlikte yola çıkar. Baba oğlun kaldığı ribata giderek Müslümanlara hile yapıp ikisini kurtarırlar (Demir, 2012: 94).

Bu bölümde kardeşlerin, kardeşlik bağlarının oldukça zayıf olduğu, bu nedenle de birbirbirleri ile savaşmaktan çekinmedikleri tespit edilmiştir.

*Düşman ve kardeşleri ile savaşma

Düşman Medaris, Melik ve askerleri tarafından öldürülünce Medaris'in kardeşi Argumiyye cenk meydanına çıkıp Artuhî ile savaşır. Artuhî, Argumiyye'yi öldürür (Demir, 2012: 96).

* Düşman kardeşler ile savaşma

Artuhî'nin kolunu kesen Mihran, cenk esnasında Artuhî ile yeniden karşılaşır. Artuhî, Mihran'ı öldürür. Mihran'ın iki oğlu vardır: Girpas ve Mihras. İki kardeş babalarının öldürüldüğünü gördüklerinde Artuhî ile teker teker savaşır. Artuhî iki kardeşi de öldürür (Demir, 2012: 103).

*Kahramanın, düşman kardeşleri öldürmesi

Melik askerleriyle birlikte o zaman Dükiyye denilen Tokat'a doğru gider. Tokat'ın Beyi Serhail'dir. Serhail'in Nikola ve Mihayil adlı iki de kardeşi vardır. Üç kardeşin de Tokat'ta kaleleri vardır. Melik, askerleriyle Tokat'a girdiğinde karşısına bir kale çıkar. Melik'in askerleri kaleyi kuşatarak yedi gün boyunca kaledekilerle savaşır. Bir gece Serhayil'in kardeşi Nikola, Meliklerin bulunduğu yere askerleriyle baskın yapar. Haberi alan Melik, askerleriyle baskını engeller ve Nikola'yı öldürür (Demir, 2012: 114). Bir süre sonra Melik, askerleri ile gezinirken bir kale daha görür. Kaleyi fethetmek isteyen Melik, bir hile ile kaleyi zapt edip kâfirleri öldürür. Bu kâfirlerin başında Serhayil de vardır. Melik onu da öldürür (Demir, 2012: 118).

* Düşman olan üç papaz kardeş ile savaşma

Melik Denişmend, Tokat Kalesi'ni fethettikten sonra Deryanos Kilisesi'ne gelerek burayı da almak ister. Bu kilisede üç papaz kardeş bulunmaktadır. Her biri yüz elli yaşındadır. Kardeşlerin adı Deryanos'tur. Melik, kiliseye savaş açtığında papazlar da bir ejderha ile onlarla savaşır. Melik, Hızır'ın da yardımıyla kaleyi alır. Üç papaz kardeş kilisenin elden gideceğini anladıklarında bir ateş yakıp altın, gümüş ve tunçtan yapılmış haçları eritip kendilerini bu ateşe atarlar. Bir saat içinde de yanıp kül olurlar (Demir, 2012: 119-120).

* Kahramanın, düşmanın kardeşi tarafından esir edilmesi

Melik'in rüyasına giren Battal Gazi, ona Haç Kilisesi'ni de almasını söyler. Bu kilisede papazların ulu kişisi Papas vardır. Melik ve askerleri saldırıya geçtiğinde Papas da karşılık verir. Uzun süre savaştıktan sonra Papas, Artuhi'yi esir eder. Doğruca Serhayil'in kardeşi Mihayil'in yanına getirir. Mihayil, Artuhi'ye iki yüz kırbaç vurdurup, kuyuya attırır (Demir, 2012: 121-122).

*Düşman kardeşlerin Müslüman olmaları ve kahramana yardım etmeleri

Giryas Deresi'ne giden Melik, burada da kâfirlerle savaşı. Ölen ölüp kalanlar da kaçır. Melik bu kâfirlerden ikisini yakalayıp Artuhi'nin yerini öğrenmek için hesap sorar. İki kardeş, Artuhi'nin yerini Melik'e söyledikten sonra, imana gelip Müslüman olurlar. Melik Danişmend bu iki kardeşe Abdullah ve Abdurrahman adlarını verir (Demir, 2012: 128).

Abdullah ve Aburrahman Artuhi'yi kurtarmak için Meliklere yardım ederler. Melik ve askerleri bir gece dinlenip savaşmak için kaleye doğru giderler. Abdurrahman bu esnada Melik'in yanına gelip ***Kardeşim** bu gece ailesini dışarı çıkarmak için kaleye gitmişti. Henüz daha gelmedi, bilmiyorum ne hâl oldu?* der. Melik de kardeşine yardım edeceğini söyleyerek kaleye doğru giderler (Demir, 2012: 129).

*Düşmanın, öldürülen kardeşi için intikam almak istemesi

Melik ve ordusu Tokat önünde konakladıklarında Gümenek ordusu onlara saldırır. Ordunun başında düşman Netron'un kardeşi Esriyanos vardır. Melik, Esriyanos ile karşı karşıya geldiğinde onu kılıcıyla öldürür. Kardeşinin ölüm haberini alan Natron çok üzülür ve Melik'i öldüreceğine dair ant içer (Demir, 2012: 135-136).

*Düşman ve düşmanın kardeşi ile savaşma

Melik Danişmend, Bayburt Beyi Miknas'ın düşmana yardıma geleceğini öğrenince gizlice Bayburt Beyi'nin yanına gider ve onu öldürür. Beylerinin öldüğünü gören askerler de savaşımaya başlarlar. Büyük bir mücadele olur. Miknas'ın kardeşi Tekin, bir süngü ile Melik'e saldırır. Melik onu da öldürür (Demir, 2012: 138).

* Düşmanın, öldürülen kardeşi için intikam almak istemesi

Nastor, Melik'le savaşmak için yeniden orduların toplanmasını ister. Toplanan orduların birinin başında Totori bulunur. Totori, izin isteyip Melik'in ordusuna baskın yapmak istediğini söyler. Nastor, gitmesine izin verince Melik'in üzerine doğru ordusuyla gider. İki taraf arasında büyük bir mücadele olur. Melik, Totori'nin kardeşi Nikola'yı öldürür. Totori, kardeşinin öldüğü haberini alır. Etrafındakiler ***Kardeşin** Nikola'yı Melik öldürdü, sen ne duruyorsun,* derler. Totori, bu sözü de işittikten sonra Müslümanlara saldırıp çok

Müslüman'ı şehit eder. Melik ile karşı karşıya geldiklerinde ise Melik, Totori'yi öldürür (Demir, 2012: 145-146).

***Düşman ve düşmanın kardeşleri ile savaşma**

Nastor ve Melik'in ordusu Turhal'da yeniden karşı karşıya gelirler. İki tarafın mücadelesi günlerce sürer. Artuhî, Natros'a doğru gelip onu öldürür. Natros'un kardeşi Girekos da Artuhî'ye doğru hamle yapar. İkisi arasındaki savaşın galibi Artuhî olur. Artuhî, Girekos'u da öldürür (Demir, 2012: 154-155).

***Düşmanın kardeşini öldürme**

Haraşna'ya doğru yola çıkan Melik orayı da kâfirlerin elinden almak ister. Haberi alan Nastor, kendisine destek olacak beyleri çağırır. Bu beyler arasında iki kardeş de vardır: Sunbat ve Mankuriyye Beyi Leyavin (Demir, 2012: 177). İki taraf karşı karşıya geldiğinde büyük bir savaş başlar. Savaş esnasında Artuhi, Mankuriyye Beyi Leyavin ile karşılaşır. Artuhi, Leyavin'in hamlesini geri çevirip kendisi hamle yapar ve Leyavin'i öldürür (Demir, 2012: 184).

***Düşmanın kardeşi için intikam almak istemesi**

Sunbat'a, ***Kardeşin Leyavin'e Artuhi'nin ne yaptığını gelip gör,*** diyerek öldüğünü haber verirler. Sunbat, bunları duyunca feryat edip *Eyvah! O narin Leyavin öldü. Ne duruyorsunuz?* diye askerlerine seslenir. Artuhi'nin üzerine doğru giderler (Demir, 2012: 184). Bir süre sonra Sunbat babası ile görüşür. Kardeşi Leyavin'in öldüğünü babasına söyler. Babası Hamiran, oğlunun öldüğünü duyunca çok ağlar. Kalede hapsedilmiş olan Müslümanları idam ettirir (Demir, 2012: 187).

Bu kısımda düşman olan ağabey kardeşinin ölüm haberini almış ve üzüntüsünü dile getirmiştir.

* Düşmandan, kardeşi için intikam almasını isteme

Efrumiye'yi kurtarmak için, Artuhi, Melik ve askerleri Mankuriyye'ye gelirler. Bu sırada Nastor'a destek olmak için Sunbat, Şattat ve Melik'in öldürdüğü Hisarbad'ın kardeşi Küşarbad gelir. Küşarbad'a şöyle söylerler:

*Bu gün Hisarbad'ın **kardeşi** Küşarbad'ın meydana girip **kardeşinin intikamını** almasını istiyoruz* (Demir, 2012: 198).

*Müslüman iki kardeşin düşman tarafından öldürülmesi

İki taraf da meydana geldiğinde Küşarbad, *Hele bu gün ben meydana gireyim, cazularla cenk edeyim, papazların keremi, haçın yardımı ile cazulardan intikam alayım*, diyerek meydana girer (Demir, 2012: 199). Meydanda **Benim, Hisarbad'ın kardeşi Küşarbad, Kastamoniyiye Beyi**, diyerek karşısına çıkacak er ister (Demir, 2012: 199). Küşarbad'ın karşısına önce Hüseyin çıkar. O, şehit olduktan sonra bu defa karşısına Hüseyin'in kardeşi Yakup çıkar. Küşarbad onu da şehit eder (Demir, 2012: 199).

*Düşmanın, öldürülen kardeşi için intikam almak istemesi

Nastor'a yardıma gelen Atuş, pek çok Müslüman'ı şehit eder. İki taraftan da çok kişi ölür. Ertesi gün Atuş'un kardeşi Kibriyanos da kâfirlere yardıma gelir. İki taraf arasındaki mücadele yeniden ateşlenir. Melik, mücadele sırasında Kibriyanos'u öldürür. Nastor, Atuş'un yanına gelerek **Kardeşin, Kibriyanos, Melik'in elinde öldü**, diyerek haberi verir. Bunu duyan Atuş düşmanın üzerine doğru delirmiş bir şekilde gider (Demir, 2012: 211-212).

*Düşman ve düşmanın kardeşi ile savaşma

Haraşna Kalesi'ne sığınan Nastor ve Şattat, tüm kâfirlere mektup yazıp yardıma ihtiyaçları olduğunu, bu yüzden gelmeleri gerektiğini söylerler. Canik'te yaşayan Şartın ve kardeşi Tatis'a da haber ulaşır. İki kardeş hazırlıklarını yapıp yola çıkar (Demir, 2012: 239-240).

*Düşmanın, kardeşi için intikam almak istemesi

Birguma Yazısı denilen yerde iki grup karşı karşıya gelir. Kâfirlerden Şartın'ın kardeşi Tatis, meydana çıkar. Karşısına çıkan Müslümanları öldürür. Bunu gören Melik, hemen meydana gelip Tatis'ı öldürür (Demir, 2012: 247). Nastor ve Şattat, Tatis için yas tutarlar:

*Eyvahlar olsun, narin pehlivan kazaya uğradı, ansızın öldü. **Biz onun kardeşine ne cevap verelim,*** diyerek ağlarlar. Ağabeyi Şartın'a da bir mektup yazarak haberi bildirirler:

*Tatis, canını Mesih'e kurban etti. Haberi alan Şartın feryat figan edip çok ağlar. Hemen askerlerini toplayıp Müslümanlarla savaşmaya gider. Beylerin yanına gelince **Yarın kardeşimin kanını alayım, bu cazulardan diri bir insan bile bırakmayayım, hepsini kılıçtan geçireyim,*** (Demir, 2012: 248) sözleriyle intikam almak istediğini dile getirir.

Melik ile Şartın karşı karşıya gelip savaşmaya başlarlar. Şartın, Melik'in kuşağını tutup *Canını elimden nereye iletip kurtaracaksın. Şimdi kardeşimin kanını senden alayım,* der ve hamle yapar. Ancak hamlesi boşa çıkar. Bunun üzerine Melik de hamle yapar ve Şartın'ı öldürür (Demir, 2012: 249).

*Müslüman kardeşin, düşman tarafından öldürülmesi

Gümenek'in hâkimi Hasan, kardeşi Halil'i yerine tayin edip Melik'le gazaya gider. Gümenek halkı aslında gayrimüslüm iken ölüm korkusundan Müslüman olmuşlardır. Kâfirlerin başındaki Mihayıl, Gümenek'e gelir ve halkı yeniden kendi dinine döndürür. Halil'i de orada şehit eder (Demir, 2012: 240-241).

*Düşman ve düşmanın kardeşi ile savaşma

Niksar Beyi Mihayıl'ın Gavras ve Bidaris adlı kardeşleri Dükiyye Kalesi'ni kuşatırlar. Haberi alan Melik, askerleriyle birlikte kaleye doğru yola çıkar. Çıkan savaşta Artuhi, Bidaris'i öldürür ancak Gavaris kaçıp gider (Demir, 2012: 293-295).

Melik ve Gavarıs, Sematorgos Kilisesi'nde yeniden karşı karşıya gelirler. İki taraf da askerleri ile harekete geçer. Gavarıs, *Bu kişinin elinde aciz kaldık. Babamı ve kardeşimi öldürdü. O yetmez miydi ki şimdi bana kastetti...* diyerek savaşıma başlar. Gavarıs, Müslümanlardan Abdullah'ı şehit eder. Bunu duyan kardeşi Abdurrahman, Gavarıs'tan intikam almaya gider. Abdurrahman'ı da öldürmek üzereyken Melik araya girerek Gavarıs'ı orada öldürür (Demir, 2012: 310-311).

Harkümbed Kalesi'nin Beyi Mihayıl, Melik'in askerleri ile geldiğini duyunca kardeşi Fasil'i kalede bırakıp dışarıda askerleri ile pusuya yatar. İki taraf arasında çıkan savaşta Melik Danişmend, Fasil'i öldürür. Kardeşinin öldüğünü duyan Mihayıl, kale kapılarını açıtırıp Meliklerle savaşıma devam eder (Demir, 2012: 313-314).

Harkümbed Kalesi'nin Beyi Mihayıl, Tarabuzan Sultanı Puthil'e bir mektup gönderir. Mektupta *Mektubu ben yani Mihayıl göndermektedir. Sana yani Puthil'e gönderilmektedir. Bil ve haberdar ol. Melik Dânişmend bizim Halkümbed Kalesi'ni kuşattı, kardeşim Fasil'i öldürdü. Bana yardım et...* diyerek durumunu anlatır (Demir, 2012: 318).

Destanda yer alan kardeş tipolojisi şöyledir:

1. Asıl kahramanın kardeşi yoktur.
2. Sevgilinin ağabeyi vardır.
3. Ağabey olumsuz yapıda iken kız kardeş olumlu yapıdadır.
4. Kız kardeş, ağabeyi ile savaşır ve mücadeleyi kazanır.

Düşman ve kardeşlerinin kardeş tipolojisi:

1. Çok sayıda düşman ve bu düşmanların kardeşleri vardır.
2. İkisi dışında hepsi olumsuz tiplerdir.
3. İki düşman kardeş sonradan Müslüman olarak olumlu tipe dönüşür.
4. Düşmanlar, öldürülen kardeşlerinin intikamını almak isterler.
5. Düşman kardeşlerin hepsi öldürülür.

3.4.5. Emrah ile Selvi Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın Kardeş Kahramanları:

1. Sevgilinin iki erkek kardeşi: İsimleri verilmemiştir.
2. Kardeşlik bağı kurulan kişi: Yakup Han

*Kız kardeşin korunması gereken bir varlık olarak görülmesi

Oğuz grubu Türk destanlarında kadın algısının zaman içerisinde değiştiği bilinmektedir. Bunda İslamiyet'in tesiri, dönemin şartları veya anlatıcının yaşadığı dönemdeki kadına yaklaşımın farklı olması sebep olarak gösterilebilir. Asuman Güneş, bu konu hakkında şunları söyler:

Yaşam şartlarının, üretim biçiminin ve manevi kültür çevreleri ile değerlerin değişimine paralel olarak Oğuz toplumunda ataerkil bir yapı vücuda gelmiş, buna bağlı olarak kadın telakkisi de değişmiştir. Savaş meydanında at üzerinde savaşan, kılıç kullanan, ok atan; eşinin en büyük yardımcısı olan kadınların mekânı ev ile sınırlandırılmıştır (2012: 83).

Kadının daha pasif bir görünüm alması onu korunmaya muhtaç bir duruma da getirmiştir. Özellikle kadının namusu ile ilgili durumlarda baba, eş yahut ağabeyler bu koruma vasfını üzerlerine almışlardır.

İsfahan sarayında yaşayan Şah Abbas, Van üzerine bir sefere çıkar. Bir kaleyi kuşatır ancak kaleyi alamayınca dönüşte Erciş'e gelir ve oranın Beyi Miroğlu'nu öldürüp malını talan ettirir. Dönüş yolunda askerlerinden ikisinin Miroğlu'nun kızı Selvi'yi kaçırdıklarını öğrenir. Şah Abbas, güzelliğine hayran kaldığı Selvi'yi evlenmek için yanına alır ve İsfahan'a doğru gider. Bu olaylardan sonra Selvi'nin iki erkek kardeşi kafa kafaya verip düşünürler ve şu sonuca varırlar:

*Babamız öldü. O, gün gördü, sefasını sürdü. Ancak **bir genç kız kardeşimiz var** ki, nereye götürüldüğünü bilmek gerek. Bu bizim namus işimizdir* (Uraz, 1960: 39-40).

Burada ağabeylerin kız kardeşleri Selvi'nin kaçırılması üzerine kız kardeşlerinin namusunu korumak adına girişimleri tespit edilmiştir.

*Kahramanın, sevgilinin ağabeyleri ile görüşmesi

Kız kardeşleri kaçırılan iki kardeş, bir tellal çağırarak etrafa haber salarlar. Selvi'den bir haber getiren olursa ona dünyalık (para) vereceklerini söylerler. Tellaldan bu haberi işiten Emrah hemen iki kardeşin huzuruna çıkar. Selvi'yi aramaya çıkmak için izin ister. Kardeşler onun babalarından yadigâr olduğunu söyleyip izin vermek istemez.

Emrah, Selvi'yi kurtarmak adına ısrarcı olur ve kardeşlere bir söz söyler:

Hey ağalar niçin mecnun olmayım?

Yitirmişim elâ gözlü meralı,

Cihan tabip olsa sağalmaz yarem,

Açma tabip sinem kalsın sarılı.

Kardeşler, Emrah'ın gitmesine izin vermeyince Emrah bir söz daha söyler:

Dağlarda gördüğün, benim demimdir,

Yüreğimde yanan, dertli gamımdır,

Hey ağalar giden yavru kimindir?

Beni dertli koydu gitti yaralı (Uraz, 1960: 40).

Burada kahramanın sevdiği kadının ağabeylerini ikna ederek onu kurtarma mücadelesine girişmek istemesi tespit edilmiştir.

* Ağabeylerin, asıl kahramana güvenmesi

Bu sözden sonra iki kardeş Emrah'ın kız kardeşleri Selvi'yi sevdiğini anlarlar. Selvi'yi bulup getirirse ona vereceklerini eğer haberini getirirse de dünyalığını vereceklerini söylerler. Emrah bunun üzerine bir söz daha söyler:

Emrah, yazılanlar gelirmiş başa,

İstersen han ol, istersen paşa,

Hey ağalar bakın giden keleşe,

Siyah zülûf mah yüzüne yaralı.

Emrah sözünü bitirince kardeşler, *Biz vaktinde bileydik, çoktan Selvi ile toyun tutmuştuk*, deyip Emrah'ın gitmesine razı olurlar (Uraz, 1960: 42).

Bu kısımda ağabeylerin kız kardeşlerini sevmelerine rağmen onu kurtarmak için kendileri değil, kız kardeşlerini sevdiğine inandıkları kişiyi gönderirler.

Emrah, iki kardeşin, onun Selvi'ye olan sevgisini anladıklarını fark eder. Her ne kadar kızı getirirse kendisiyle evlendireceklerini söyleseler de Emrah bu sözlerin yalan olduğunu düşünür (Uraz, 1960: 42).

Asıl kahramanın ağabeylere olan güvensizliği tespit edilmiştir.

* Kız kardeşin, kardeşlik ilişkisi kurması

Şah Abbas Selvi ile ilgili yardımı olur diye yolda rastladığı akıllı ve bilge kişi Yakup Hanı da yanına alarak İsfahan'a gider. İsfahan'a vardıklarında Yakup Han'ı yanına çağırır, şöyle der:

*Sen de Türk, Selvi de, **birbirinize kardeş sayarsınız**. Selvi bana İsfahan'da toy tutmamı söyledi. Şimdi burası İsfahan, git takdirini al, benden ne isterse bildirsin ki toyunu tutam* (Uraz, 1960: 45).

Yakup Han Selvi'nin yanına gelir. Onun ağladığını görünce kardeşlik ile ilgili olarak şu sözü söyler:

Ağlama Selvi ikimiz de Türk, öz kardeşten daha ileriyiz (Uraz, 1960: 46).

Burada aynı millete sahip iki kişinin birbirini kardeş olarak görmesi tespit edilmiştir.

* Kahramanın, sevgilinin ağabeylerinin yalan söylediğini düşünmesi

Yıllarca her yerde Selvi'yi arayan ancak bulamayan Emrah, Selvi'nin Erciş'te olduğunu, Miroğlu Ahmet Bey'in oğullarının onu kandırdığını düşünmeye başlar (Uraz, 1960: 59).

* Kız kardeşin, ağabeylerinden bahsetmesi

Şah Abbas'ın karşısına çıkan Emrah, Selvi'yi ve kendisini korumak amacıyla Selvi'nin amcasının kızı olduğunu ve ikisinin beşik kertildiğini söyler. Emrah'ın söylediklerinden emin olmak isteyen Şah, Selvi'nin yanına gider. Selvi'ye:

Selvi memlekette candan nen var? diye sorar. Selvi, Şah'a doğruyu söylese Emrah ile kendisinin boyunlarının vurulacağını düşünür. Bu yüzden şöyle cevap verir:

Şahım memlekette çift kardeşim vardır. Kardeş ciğerdir, ciğere doyulmak olmaz. Ancak bir de emmim oğlu vardır ismi Emrah'tır (Uraz, 1960: 78).

Bu bölümde kız kardeş ağabeylerinin kendi canından ve kanından oluklarını söyleyerek onları sahiplenmesi tespit edilmiştir.

* Kardeşsiz, olunduğunun yüze vurulması

Şah Abbas, kaçırdığı Selvi'yi Emrah'a verince, on iki hanı yanına gelir. Neden böyle yaptığını sorarlar:

*Şah sağ olsun, daha nice derdimiz ola? Sen öyle bir iş tuttun ki, bu İran'a kötü bir yol oluptur. O gedenin neyini gördün ki yedi yıllık ayalini ona terk ettin? Kızın desen yok, **kız kardeşin desen, yok.** Bir insanın ayali hemmi namusu oluptur* (Uraz, 1960: 83).

Burada Şah'ın bir kardeşe sahibi olmadığı için geleceğinden endişe edildiği tespit edilmiştir.

* Kız kardeşin, ağabeylerinin yanına götürmesi

Şah Abbas, Emrah ile Selvi'yi birbirine kavuşturur ve geri gönderir. Erciş'e bir günlük mesafe kala Selvi Emrah'a kendisini nereye indireceğini sorar. Emrah toyları olana kadar onu kardeşlerinin yanına bırakacağını söylediğinde Selvi buna karşı çıkar:

Yok Emrah öyle değil, beni, kardeşlerimin evine indirirsen, kardeşlerim kıskançtır. Beni sana vermezler. Düğünümü yaptıktan sonra beni kardeşlerimin evine götür (Uraz, 1960: 93).

Burada kız kardeşin ağabeylerinin sözüne güvenmediği tespit edilmiştir.

*Ağabeylerin, kız kardeşin mutluluğunu engellemeleri

Ağabeyleri Selvi'nin geldiğini öğrenince verdikleri sözden cayarak kız kardeşlerini Emrah ile evlendirmemek adına bir plan yaparlar. Küçük kardeş ağabeyine tüm eşyaları satıp Selvi ile Nazlı'yı (Selvi'nin dostu) bir sandık içinde Tiflis'e amcalarının yanına kaçırmayı teklif eder. Selvi'yi de amcalarının oğlu ile evlendirmek istediğini söyler. Büyük kardeş bu planı uygun görür. Öncelikle Emrah'a bir yazı yazarak Selvi'ye yedi yıldır hasret kaldıklarını ve görmek istediklerini söylerler. Emrah da Selvi'yi göndermeye razı olur. Ancak Selvi:

Emrah, şimdi beni yollama, toyumuzu tuttuktan sonra sen götür, olur ki kardeşlerim başımıza bir dert açmasın, dese de Emrah onu dinlemez ve baba evine, ağabeylerinin yanına, götürür. Selvi eve geldiğinde evde tuhaflık olduğunu anlar ancak bir şey diyemez. Gece olduğunda ağabeyleri Selvi'nin odasına gider. Büyük ağabeyi şöyle der:

Selvi dillenme, bağırma! Başını keserim, Selvi'yi ve Nazlı'yı sandıklara koyarlar ve Erciş'ten kaçarlar (Uraz, 1960: 95-96).

Burada kız kardeşin, ağabeyleri ile ilgili düşüncelerinin doğru çıktığı görülür.

*Ağabeylerin, kız kardeşlerini zorla evlendirmek istemeleri

Erciş'ten çıkan ağabeyleri Tiflis'teki amcaları Koğu Han'a sığınır. Kızlara da bir şey söylememeleri için tembihte bulunurlar. Koğu Han'ın oğlu Ali Kulu, Selvi'yi görür ve onunla evlenmek ister. Babası bu iş için iki hanını görevlendirir. Ağabeylerinden kız kardeşleri Selvi'yi isterler. İki kardeş de buna razı olurlar (Uraz, 1960: 99).

Asuman Güneş, ağabeyin kız kardeşin evliliği konusunda söz sahibi olan kişi konumunda olduğunu belirterek ağabeylerin bu açıdan genellikle olumsuz sıfatlara sahip kişiler olduğunu belirtir (2012: 220). Bu bölümde de Güneş'in belirttiği gibi kız kardeşin evliliğinin ağabeyleri tarafından kararlaştırılması tespit edilmiştir.

* Kız kardeşin, ağabeylerinin yaptığı işten kurtulmaya çalışması

İki han ve bir molla Selvi'nin yanına gelir ve ondan nikâh için ne istediğini sorarlar. Selvi, Emrah gelene kadar onları oyalamak ister:

*Ey Hanlar! **Kardeşlerim** beni Ali Kulu'ya verirler ama, ancak özüm babasızım, yetimim. İktidarım özüm elimdedir. Benim de bir arzum var.*

Böylece toy için yedi yıllık bir mühlet ister. Bu isteği kabul edilir. Nikâhının kesilmesi ve şerbetinin içilmesi için vekil istendiğinde, Selvi büyük ağabeyini vekil gösterir ve nikâh toyu yapılır (Uraz, 1960: 100-101).

Burada kız kardeşin zorla evlendirilecek olmasına rağmen nikâh toyu için ağabeylerinden birini uygun görmesi tespit edilmiştir.

* Ağabeylerin, kız kardeşlerinin sevgilisini öldürtmek istemeleri

Ali Kulu, Emrah ile Selvi'yi bir odada görünce, hemen babasının yanına koşup durumu haber verir. Babası da hanlarını ve kızın ağabeylerini toplar, Emrah'ı yakalatıp öldürmek için zindana attırır. Koğu Han, cellâda emir verir, ancak hanları onu durdururlar. Kızın odasına girenin kim olduğunu, nereden geldiğini öğrenmek isterler. Kızın ağabeyleri Emrah'ı karşılarında görünce sinirlenirler ve Koğu Han'a hemen başını vurdurması için emir vermesini isterler (Uraz, 1960: 128).

Bu bölümde ağabeylerin söyledikleri yalanın ortaya çıkmaması için kız kardeşlerinin sevdiği adamı öldürtmek istemeleri tespit edilmiştir.

* Ağabeylerin cezalandırılması

Şah Abbas Emrah ile Selvi'nin başına gelenleri öğrenince Yakup Han'ı onları kurtarmak için görevlendirir. Yakup Han, Tiflis' e gelir. Emrah ile Selvi'yi kurtarır. Kızın ağabeylerini, Koğu Han'ı ve onun hanlarını Şah Abbas'ın huzuruna getirir. Şah Abbas Emrah ile Selvi'ye yaptıklarından dolayı onların boyunlarını vurdurur (Uraz, 1960: 144).

Burada, ağabeyler, kız kardeşlerine ve onun sevdiği kişiye yaptıkları kötülüklerden dolayı ölüm ile cezalandırılırlar.

Destanın kardeş tipolojisi şöyledir:

1. Başkahramanın sevgilisinin iki erkek kardeşi vardır.
2. Kız kardeş olumlu tip iken, erkek kardeşler olumsuz tiplerdir.
3. Ağabeyler, kız kardeşlerini namusları olarak görür.
4. Ağabeyler, kaçırılan kız kardeşlerinin ardından kendileri gitmez.
5. Ağabeyler, kız kardeşin sevgilisini kandırırlar.
6. Ağabeyler, kız kardeşlerini sevdiği kişiden ayırmak isteyen, yalanlar söyleyen, kız kardeşi zorla evlendirmek isteyen, kız kardeşin sevgilisini öldürtmek isteyen olumsuz tiplerdir.
7. Ağabeyler, düşmanlıklarından dolayı öldürülürler.

3.5. Gagavuz Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

“Gagavuz Destanlarında Kardeş Tiplerinin İncelenmesi” başlığı altında Şah İsmail, Gan Kişi, Köroğlu, Âşık Gaarip ve Tepegöz destanları ele alınmıştır.

3.5.1. Şah İsmail Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Başkahramanın sevgilisi: Gülzar Hanım

2. Sevgilinin yedi kardeşi: İsimleri verilmemiştir.

* Sevgilinin birden fazla erkek kardeşinin olması

Oğuz grubu destanlarında genellikle başkahramanın sevdiği kadın veya kadınların birden fazla kardeşe sahip oldukları görülür. Şah İsmail Destanı'nda da bu durum tespit edilmiştir. Sevdiği kadını bulmak için yola çıkan kahraman, burada bir kız ile karşılaşır. Sonrasında gönül bağı kuracağı bu kızın yedi erkek kardeşi bulunmaktadır:

Sevgilisi Gülzar Hanım'dan uzak düşen Şah İsmail, onu bulmak için babasından izin ister. Babası önceleri oğlunun gitmesine razı olmasa da bir şart ile oğlunun gitmesine izin verir. Babasının koyduğu şartı yerine getiren Şah İsmail, atı Gımırtay ile yola koyulur. Durmadan yol alır ve akşamüzeri kapısı olmayan bir kule görür. Gülle ile kulenin duvarını yıkarak içeri girer. İçeride bir kızla karşılaşır. Kız, Şah İsmail'e:

Ne arayorsun burada. Benim yedi tane kardeşim var duyarsalar seni yok ederler (elak ederler) (Özkan, 2007: 162) der.

* Ağabeylerin, kız kardeşlerini sakınmaları

Kız kardeşin evliliği hususunda Dede Korkut'ta yer alan kız kardeş ile evlenmek isteyenlere zarar verme, bu destanda da tespit edilmiştir. Anaerki dönemi ile ilişkilendirilebilecek bu davranışta ağabeyler, kız kardeşleri için gerektiğinde mücadeleden kaçmazlar:

Şah İsmail o gece kızın yanında kalır ve neden bu kulede olduğunu öğrenir. Kız hikâyesini anlatır:

Benim de yedi tane kardeşim var, oldu üç sene maharebe ediyorlar. Bir padişaa çocuğu istiyor almaa beni. Kardaşlarım da vermeyorlar(Özkan, 2007: 162).

* Başkahramanın, sevgilinin kardeşlerine yardım etmesi

Şah İsmail, Gülzar Hanım'a ve kardeşlerine yardım etmek için hazırlık yapar. Önünde iki yol vardır: Biri gider gelmez yolu, diğeri de kardeşlerinin yoludur. Şah İsmail kardeşlerin olduğu yolu seçer ve yanlarına gider (Özkan, 2007: 163).

* Ağabeylerin, kız kardeşleri için ölümü göze almaları

Erkek kardeşlerin, kız kardeşleri için girdikleri mücadelede hayatlarını kaybetmeyi dahi göze aldıkları görülmektedir. Nitekim Gülzar Hanım'ın üç kardeşi bu uğurda şehit olmuştur:

Savaş alanına gelen Şah İsmail farklı çadırlar görür. Beyaz çadır kızın kardeşlerinin olduğu çadırıdır. Ağabeyler, gelen kişiyi misafir ederler. Savaş tekrar başladığında ağabeyler Şah İsmail'e *Biz yedi kardaş idik. Üçümüz şaaid³⁰² gitti*, deyince Şah İsmail, kardeşleri bırakıp tek başına düşman üzerine gider ve düşmanı yener (Özkan, 2007: 163).

* Ağabeylerin, kız kardeşlerini evlendirmek istemeleri

Ağabeylerin beğeni kıstasları değişmekle birlikte kendilerine yardım eden, yiğitlik gösteren kahramanları genellikle beğendikleri ve kız kardeşleri ile evlendirmek istedikleri görülür. Şah İsmail destanında kardeşler, kendi aralarında müzakere ederek Şah İsmail'e bu konuyu açarlar:

Yolda giderlerken kızın kardeşleri kendi aralarında *Biz kız kardaşımızı verelim bu çocaa*, derler. Şah İsmail ne konuştuklarını sorunca kardeşler *..esap yapayoruz kız kardaşımızı sana verelim*, diyerek niyetlerini söylerler (Özkan, 2007: 163).

* Ağabeylerin, kız kardeşlerini öldürmek istemeleri

Oğuz grubu Türk destanlarında "ahlak" konusu önemli bir hassasiyet olarak dikkat çekmektedir. Kız kardeşi muhafaza etme, onu güvenli olarak gördükleri kulelere kapatma, erkeklerden uzak tutma gibi örneklere sıkça rastlanılır. Kız kardeşlerin kendilerini korumaları, namuslarına ve aile şerefine helal getirmemeleri için dikkat etmeleri gerekmektedir. Eğer bu kurallar çiğnenir ise kız kardeş için ölüm cezası dahi uygulanır. Şah İsmail Destanı'nda bu durum şöyle görülür:

Kardeşler kuleye vardıklarında duvarının yıkık olduğunu görürler. Kardeşlerden biri: *Aamed Meemed bak biz üç sene maarebe yapayoruz bu hınzır için. O da gine yanına adam almış. Çabuk gidiniz onun kannı gölmeyini bana getirin. Onun kafasını alın.* İki kardeş

³⁰² şehit

kuleye gider ve kızı bulurlar. Kıza: *Kız kardaş sän ne yaptın. Biz senin için üç sene maarebe ettik. Sän de yanına adam almışın. Aamız emir etti senin kelleni alalım kannı gölmeyini ona da getirelim*, (Özkan, 2007: 163) derler.

Kız kardeşleri için mücadele eden ağabeyler onun bir erkekle görüşüğünü sanıp öldürülmesine karar verirler. Burada dikkat çeken husus ölüm kararını büyük ağabeyin vermesidir. Kardeşler son karar mercii olarak en büyüklerini saymaktadırlar.

* Ağabeylerin (ikisi), kız kardeşlerini öldürmek istememeleri

Kız onların namuslarına helal getirmediğini söyleyerek kardeşlerini ikna etmeye çalışır. Kız kardeşlerine inan iki ağabey onu öldürmeye kıyamazlar. Öldü sanılması için kızın parmağını keserek kanı gömleğine bulaştırırlar. Destanın devamında da kız kardeşin suçsuz olduğu anlaşılır (Özkan, 2007: 163).

Destandaki kardeş tipolojisi şöyledir:

1. Kız kardeş, yedi erkek kardeşe sahiptir.
2. Kız kardeş, ağabeyleri tarafından sakınılan kişidir.
3. Ağabeyler kız kardeşleri için mücadeleye girerler.
4. Ağabeyler, kız kardeşin gönül bağı kurduğu kişiden yardım alırlar.
5. Ağabeyler, kız kardeşi öldürmek ister.
6. İki ağabey, kız kardeşi öldürmeye kıyamaz.
7. Üç erkek kardeş, kız kardeşleri için mücadele ederken ölür.
8. Ağabeyler kız kardeşlerini güçlü ve yiğit gördükleri kişi ile evlendirmek istemektedirler.

3.5.2. Gan Kişi Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Evrem yılanı ve iki kardeşi (düşman)

* İnsan dışındaki varlıkların kardeş olması

Türk destanları incelendiğinde kardeşler ile ilgili olarak karşımıza sadece insanlar arasındaki kardeş ilişkileri değil, insan dışındaki varlıklar arasında da bu türden bir ilişkisinin bulunduğu tespit edilir. Bunun örneklerinden birine Gan- Kişi Destanı'nda rastlanılmıştır. Evrem-yılanının üç kardeşi vardır. Destanda bu bölüm şöyledir:

Evrem-yılanı tarafından Kara atı çalınan padişah, atını geri getirecek birini aramaktadır. Yoksul bir babanın oğlu olan Gan, bu işi yapabileceğini babasına söyler. Babası padişahla görüşür ve durumu anlatır. Padişah, Gan'a elbise, bir heybe ekmek, bir heybe altın, bir heybe mum ve kendi kılıcını verir ve adını Gan-kişi olarak değiştirir.

* Kahramanın, düşman kardeşlerden ikisini öldürmesi

Gan-kişi yanına iki köpeğini de alarak bir eve gider. Köpeklerini orada bırakır ve işaret verdiğinde ona yardıma gelmelerini tembih ederek ormana gider. Bir köprünün altına giderek Evrem- yılanını beklemeye başlar. Bir süre sonra köprünün altından bir yılan geçer. Geçen kişiye kim olduğunu sorduğunda *Bän yılanım, Evrem-yılanın kardaşıyım!* cevabını alır. Gan-kişi ile birbirlerine meydan okurlar. Gan-kişi bu karşılaşmada Evrem-yılanının kardeşinin başını keser (Özkan, 2007: 167).

Gan-kişi ertesi gün köprünün altına yeniden giderek beklemeye başlar. Bir atlının geçtiğini gördüğünde kim olduğunu sorar. Gelen *Bän –yılanım Evrem-yılanın orta kardaşıyım!* dediğinde Gan-kişi onunla da mücadeleye girer ve başını keser (Özkan, 2007: 168).

* Ağabey yılanın, kardeşlerinin intikamını almak istemesi

Evrem-yılanının iki kardeşini de öldüren Gan-kişi tekrar köprünün altına gelir ve bu sefer üç başlı Evrem-yılanı ile karşılaşır. Evrem-yılanı:

Ne durêêrsın, bän bu dünnäädä kimseydän korkmêêrrın, salt var bir Gan-kişi, ondan korkêêrım, o benim kardaşlarımı öldürdü. Ama o da burada olsa korkmêêrım! diyerek meydan okur. Gan-kişi köpeklerinin de yardımı ile Evrem-yılanını öldürür (Özkan, 2007: 169).

Bu destanda tıpkı insanlarda olduğu gibi yılanların da kardeşe sahip çıkma, onu öldüren kişiden intikam alma gibi hislere sahip oldukları tespit edilmiştir.

İnsan dışındaki varlıkların kardeş tipolojisi şöyledir:

1. Üç yılanın kardeşliği söz konusudur.
2. Ağabey yılan, kardeşleri için öç almak ister.
3. Üç yılan kardeş sırayla kahraman tarafından öldürülür.

3.5.3. Köroğlu Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Büyük ağabey: Gencim
2. Ortanca kardeş: Mümin
3. Küçük kardeş: Adı-bek
4. Kız kardeş: Gül
5. En son doğan kardeş: Aydın

* Kardeşlerin tanıtılması

Köroğlu'nın doğuşunun anlatıldığı varyantta Köroğlu'nın üç ağabey ve bir kız kardeşe sahip olduğundan bahsedilir: Bozbey adlı bir adamın üç oğlu ve bir kızı vardır. Oğullarının en büyüğünün adı Gencim, ortancasının adı Mümin, en küçüğün adı Adı-Bek'tir. Kız kardeşlerinin adı da Gül'dür. Büyük kardeş zengin fakat cimri, ortanca kardeş ahmak, küçük kardeş Adı-Bek ise yürekli ve korkusuz biri olarak tanıtılır (Özkan, 2007: 101).

* Ağabeyin, öz kız kardeşini elde etmek istemesi

Bozbey'in eşi hamile iken ölür ve mezarda bir çocuk dünyaya getirir. Çocuğun bakımını kız kardeş Gül üstlenir. Ancak erkek kardeşlerden Adı-bek ani bir şekilde ölünce büyük ağabey Gencim, zorla kız kardeşi ile evlenmek ister. Kız kardeş ise bebeği alarak evden kaçıp bir mağaraya sığınır ve orada ölür (Özkan, 2007: 102).

Kardeşler arası ilişkilerde sevgi, nefret, düşmanlık, kıskançlık veya sahiplenme gibi pek çok durum gözlemlenir. Oğuz grubu destanlarında kız ve erkek kardeş arasında birbirlerine

meyletme durumuna neredeyse hiç rastlanılmamakla birlikte bunun bir örneği Köroğlu Destanı'nda tespit edilmiştir. Destanda diğer destanlardaki kardeş ilişkilerinden farklı olarak ağabeyin kız kardeşi ile evlenmek isteği tespit edilmiştir.

Destandaki kardeş tipolojisi şu şekildedir:

1. Üç ağabey ve bir kız kardeş vardır.
2. Küçük ağabey öldükten sonra büyük ağabey kız kardeşine meyleder.
3. Kız kardeş, ağabeyinden kaçır.
4. Mezarda doğan kardeşin hikâyesi ile destan devam eder.

3.5.4. Aşig Gaarip Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

1. Asıl kahraman: Resul (Gaarip)
2. Asıl kahramanın kız kardeşi: İsmi söylenmemiş

* Ağabeyin maceraya atılırken kız kardeşini yanına alması

Başkahramanın erkek olduğu bu destanda kız kardeş sadece destanın iki bölümünde varlığından haberdar olunan kişi konumundadır. İlk bölümde ağabey sevdiği kızını bulmak için kız kardeşini ve annesini alarak maceraya atılır:

Resul (Aşig Gaarip), rüyasında Şahsenem adlı bir kızını görür ve ona âşık olur. Uyanınca annesini ve kız kardeşini yanına alarak Senem'i bulmaya gider (Özkan, 2007: 155).

Kız kardeş burada korunulması gereken ve geride bırakılmayan kişi konumundadır.

* Kız kardeşin, öldü sandığı ağabeyinin ardından yas tutması

Sevgilisi Şahsenem'i bulan Resul, kızını babasından ister ancak annesi başlık parası isteyince para biriktirmek için gurbete gider. Bu sırada Şahsenem'i isteyen Şehveled adlı zengin biri çıkınca babası kızını ona vermek ister. Ancak Şahsenem, Resul'ü beklemek adına yedi yıl müsaade ister. Şehveled, bir an önce kız ile evlenmek istediği için Resul'ü öldürtmeye

karar verir. Resul'ün öldüğüne kızı inandırmak için bir güvercinin kanı ile bulanmış gömleği kıza verir. Kız gömleği alarak Resul'ün ailesinin yanına gelir. Hepsi orada karalar giyerek yas tutarlar (Özkan, 2007: 156).

Kız kardeş, ağabeyinin ölüm haberini aldığıında Türk geleneğine uygun olarak kara giyerek yas tutar.

Destanın kardeş tipolojisi şu şekildedir:

1. Kız kardeş, ağabey tarafından korunur.
2. Ağabey, kız kardeşini alarak maceraya çıkar.
3. Kız kardeş, ağabeyinin ölümü üzerine yas tutar.

3.5.5. Tepegöz Destanı'nın Kardeş Tiplerinin İncelenmesi

Destanın kardeş kahramanları:

II, III ve VI. Varyantta:

1. Büyük erkek kardeş: İsmi verilmemiştir.
2. Ortanca erkek kardeş: İsmi verilmemiştir.
3. Küçük erkek kardeş: İsmi verilmemiştir.

V. varyantta:

1. İki kardeş: İsmi verilmemiştir.

IX. varyantta:

1. Büyük erkek kardeş: İsmi verilmemiştir.
2. Büyük kız kardeş: İsmi verilmemiştir.
3. Küçük erkek kardeş: İsmi verilmemiştir.

Gagavuz destanları içerisinde yer alan Tepegöz'ün birden fazla varyantı bulunmaktadır. Nevzat Özkan, “Gagavuz Destanları” (2007) adlı çalışmasında Tepegöz'ün on bir varyantına yer vermiştir. Bu varyantların beşinde kardeşler bulunmaktadır.

* Ağabeylerin ölüp küçük kardeşin kurtulması

II. varyantta üç kardeş ile Tepegöz anlatılır: İhtiyar bir çobanın üç oğlu vardır. İhtiyar ölmek üzere iken koyunları oğullarına verir ve onlara ormanın kenarındaki sınırı geçmemelerini söyler. Babaları öldükten sonra üç kardeş koyunları otlatmak için ormana giderler. Sınıra geldiklerinde ağabeyleri sınırı geçmemelerini söylese de küçük kardeş ağabeylerini ikna ederek sınırdan geçirir. Gece ormanda konaklarken Tepegöz yanlarına gelir ve onlara zarar vermeyeceğini söyleyerek kardeşleri kandırır. Sabah olunca kardeşlerden birini ekmek almak için yanında götürür. Büyük kardeş Tepegöz'ün evine geldiğinde Tepegöz ağabeyi orada pişirip yer (Özkan, 2007: 1131-132).

Ortanca kardeş Tepegöz'ün yanına gidip ağabeyinin nerede olduğunu öğrenmek için gittiğinde Tepegöz onu da kandırarak yanında götürür ve yer (Özkan, 2007: 132).

Küçük kardeş ağabeylerinin peşinden giderek Tepegöz'e onların nerede olduğunu sorar. Tepegöz:

E-e, onar toplandı bir bölük çoban konuşıylar. Adi gel benimnen içeri, götürüyim seni orayı! diyerek kandırır. Çocuk içeri girdiğinde, Tepegöz:

İdim, -diy, -burada bir çoban, burda ikincisi. Burada aganı idim, burda seni iyicem, der. Ancak çocuk Tepegöz'ü öldürerek ormandan kaçır (Özkan, 2007: 132-133).

III. varyantta da üç kardeş vardır. Ancak kardeşler farklı sebeplerden ve ayrı ayrı Tepegöz'le karşılaşır. İki büyük kardeş Tepegöz tarafından öldürülürken küçük kardeş yine hile ile onun elinden kurtulur (Özkan, 2007: 134-135).

V. varyantta bu defa kardeş sayısı ikidir. Kardeşlerden biri Tepegöz tarafından öldürülüp yenilirken diğerleri kardeş bir oyun ile onun elinden kurtulur (Özkan, 2007: 137).

* Küçük kardeşin, ağabeylerini ölümden kurtarması

Tepegöz'ün VI. varyantında üç kardeş hacılıktan dönerken yollarını kaybeder ve Tepegöz'e rastlar. Tepegöz kardeşleri kandırarak küçük kardeşe bir yüzük verip yolu bu şekilde bulabileceklerini söyler. Küçük kardeş yüzüğü parmağına takar ve yola çıkarlar.

Bir süre gittikten sonra bir mağaraya gelirler. Mağaraya girdiklerinde Tepegöz onların ardından gelir ve içlerinden birini yiyeceğini söyler. Kardeşler korkudan ne yapacaklarını şaşırırlar. Ancak küçük kardeş yüzüğün sihirli olduğunu anlar ve yüzüğü bir suyun içine atarak Tepegöz'ü kandırır ve boğulmasını sağlar. Böylece ağabeylerini ve kendisini ölümden kurtarır (Özkan, 2007: 140).

* Küçük kardeşin, ağabey ve ablasını kurtarması

Tepegöz'ün IX. varyantında ise çocuksuz bir adamın bir oğlu olur. Çocuk büyüdüğünde ağabeyi ve ablası olup olmadığını sorar. Babası bir ağabeyi ve ablası olduğunu ancak ormanda kaybolduklarını söyler. Çocuk bunu duyunca hazırlıklarını yaparak onları bulmak için yola çıkar. Bir süre gittikten sonra Tepegözlerin yaşadığı yere gelerek onlara:

..benim var bir topuzum, bir kerä uracam da hepsinizi kaybedicäm er üzündän. Çıkarın benim agalarımı hem kakumu... deyince Tepegözler korkudan çocuğun ağabey ve kız kardeşini geri verirler (Özkan, 2007: 142).

Tepegöz'ün Gagavuzlar arasında söylenen bu varyantlarında genel olarak kardeş sayıları bir varyantta iki, diğerlerinde üçtür. Kardeşlerden büyük olanlar Tepegöz'ün oyununa gelerek hayatlarını kaybederlerken küçük kardeş bir yolunu bularak Tepegöz'ün elinden kurtulur.

Destandaki kardeş tipolojisi şu şekildedir:

1. Bir varyantta iki kardeş, diğer varyantlarda üç kardeş vardır.
2. İki kardeşli varyantta kardeşlerden biri ölür, diğeri kurtulur.
3. Üç kardeşin olduğu varyantlarda kardeşlerin ikisi Tepegöz tarafından öldürülür.
4. Küçük kardeş, bazı varyantlarda zekâsı ile bazılarında destek ile ölümden kurtulur.
5. Küçük kardeş, bir varyantta ağabeylerini, bir diğer varyantta da ağabey ve ablasını ölümden kurtar

SONUÇ

Edebî eserler içerisinde kalıp yargılara sahip olan kişiler için tip ifadesi kullanılmaktadır. Tipler toplumların sahip olduğu değerleri temsil eden kişilerdir. Tipin temel görevi, içinde bulunduğu toplumun şuurunu yansıtmasıdır. Destan, masal, halk hikâyesi gibi eserlerde yer alan kahramanların tip olarak adlandırılması, bu kahramanların farklı eserlerde de benzeri özellikler taşımalarından ve karakterleriyle ilgili detaylara girilmemesinden ya olumlu ya da olumsuz yönleriyle ön plana çıkmalarından kaynaklanmaktadır.

Folklor araştırmalarında kullanılabilecek en uygun metotlardan biri olarak görülen tipoloji, bir eserde bulunan tip veya tiplerin özelliklerini ortaya çıkarır ve buradan yola çıkılarak genel bir tanıma ulaşılmasını sağlar. Tipoloji yöntemi destanlar için de kullanılmakta ve ortaya detaylı bilimsel bilgiler çıkabilmektedir.

Sözlü gelenek ürünlerinden biri olan destanlar, bir milletin maddi ve manevi değerlerini bünyesinde bulundurlar. Türk destanları açısından bakıldığında destanlar, Türklere ait pek çok bilgiyi bünyesinde barındıran, günümüze ışık tutan zengin eserlerdir. Destanlarda çeşitli unsurlar bulunmakla birlikte kardeş ve kardeşlik kavramlarının da bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türk destanlarından Oğuz grubu içerisine dâhil edilen Türkmen, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Gagavuz ve Anadolu sahasında yer alan destanlar kardeşler arası ilişkiler açısından incelenmiş, kardeşlerin birbirlerine olan davranış ve yaklaşımlarından yola çıkılarak her destanın sonunda kardeş tipolojilerine yer verilmiştir. Yapılan tespitler sonucunda Oğuz grubu Türk destanlarında “kardeş tipolojisi”nin şu şekilde olduğu görülmüştür.

Öz kız kardeşler açısından erkek kardeşleri:

1. Erkek kardeşin olmadığı destanlarda sıklıkla kız kardeşlerin varlığı söz konusudur.
2. Erkek kardeşlerin de bulunduğu destanlarda kız kardeşin olumsuz erkek kardeşinin zıttına olumlu tip olduğu görülür.
3. Kız kardeşler, destanlarda geri planda kalan, destana etkisi çok az olan veya hiç olmayan kişilerdir.

4. Kız kardeşler, genellikle ağabeylerine derin sevgi besleyen, onlara saygı duyan ve ağabeylerinin itibarını düşünen kişilerdir.
5. Kız kardeşler, ağabeylerinin esir olma ya da ölme gibi bir durumu olduğunda ağabeyleri için yas tutan, yüzlerini yırtan, matem süreleri boyunca kendilerini toplum içine girip eğlenmekten uzak tutan tiplerdir.
6. Ağabeyin yokluğunda, kız kardeş /kardeşler onları düşünüp yâd ederler.
7. Kız kardeşler, ağabeylerine maddi ve manevi destek veren, onları destekleyen kişilerdir.
8. Birbirlerinden uzak kalan kardeşler belli bir süre sonra karşılaştıklarında kız kardeşler, erkek kardeşlerini tanıyamazlar. Kız kardeşin kılık değiştirip, erkek kardeş tarafından tanınmadığı destanlarda mevcuttur.
9. Kız kardeşler, ağabeyleri için ölümü dahi göze almaktadırlar.

Öz erkek kardeşler açısından kız kardeşleri:

1. Ağabeyler, kız kardeşleri için korumacı bir tavır takınırlar.
2. Kız kardeşleri için yeri geldiğinde kendi canlarını feda edebilirler.
3. Ağabeyler, kız kardeşlerinin evliliğine kolayca izin vermezler.
4. Ağabeyler, kız kardeşlerinin evliliğine karar veren kişilerdir.
5. Kız kardeşleri, kendi istedikleri kişiler ile evlendirirler. Ağabeyler bu evliliklerde olumlu yapıdaki kişileri evlilik için seçerken bazı destanlarda kız kardeşin rakip ile veya eski düşman ile evlendirildiği görülür. Sadece bir destanda ağabeyin kendi kız kardeşi ile evlenmek istediği görülmüştür.
6. Kız kardeşin bir sevdiğinin olması durumunda olumlu yapıdaki ağabeyler, kız kardeşlerinin evliliğini onaylarken, olumsuz yapıya sahip ağabeyler çeşitli yollarla bu evliliğin önüne geçmeye çalışırlar.
7. Ağabeyler, çeşitli sebeplerden kız kardeşlerinden ayrı düşerlerse uzakta bulundukları süre içerisinde onları özlerler ve anarlar.
8. Ağabeyler, kılık değiştirerek kız kardeşlerini sınarlar.
9. Ağabey, kız kardeşleri bir at ile denk tutabilirler.

Öz erkek kardeşler açısından erkek kardeşleri:

1. Erkek kardeşler içerisinde küçük kardeş daha akıllıdır.
2. Küçük erkek kardeşler yönetim için de uygun görülen kişilerdir.

3. Birden fazla kardeşin olduğu destanlarda başkahraman genellikle küçük kardeşlerdir.
4. Ağabeyler sıklıkla küçük kardeşlerini kıskanan, onu rakip olarak gören kişilerdir ancak küçük kardeşlerine destek olan ağabey tipi daha az olmakla birlikte mevcuttur.
5. Ağabeyler kendi çıkarları için, küçük kardeşlerini öldürmekten çekinmezler.
6. Erkek kardeşlerin hepsinin olumlu yapıda olmaları durumunda kardeşler birbirleri için mücadele ederler.
7. Kardeşlerden birinin ölmesi veya zarar görmesi durumunda diğer kardeş onun intikamını alır.
8. Kardeşlerin birlikte maceraya atılmaları ya babaları tarafından bir şeyi alıp getirmeleri için gönderilmeleri ya da sürgün edilmeleri ile gerçekleşir.
9. Kaçak destanlarında, erkek kardeşler olumlu ve mücadelecilerdir. Ağabeylerini canları pahasına desteklerler.
10. Kardeşlerin birbirlerine düşman olmaları durumunda kazanan genellikle küçük kardeş olur.
11. Mücadele sonucunda kaybeden kardeşler cezalandırılırlar.

Üvey ve evlatlık kardeşler açısından öz kardeş / kardeşler:

1. Üvey kardeşler destanlarda olumsuz bir çizgidedirler.
2. Genellikle öz kardeş / kardeşlere zarar veren kişilerdir.
3. Evlatlık kardeşler de olumsuz yapıdadır.
4. Bu kişiler destanlarda genellikle cezalandırılırlar. Bu cezalandırmalar sürgün etme veya ölüm şeklindedir.
5. Asıl kardeş tarafından üvey kardeşlerin affedildiği de görülür.

Düşmanlar ve kardeşleri açısından:

1. Düşmanlar olumsuz tiplerdirler.
2. Mücadele içerisinde olan ağabey genellikle yardım için kendi kardeşlerini çağırır.
3. Bazı kardeşler, ağabeylerine karşı çıkarak onlara mücadelelerinde destek vermezler.

4. Düşman kardeşlerin, kahraman ile dost olup olumlu yapıya büründüğü de mevcuttur.
5. Kendi aralarında çatışmaları durumunda birbirlerini öldürmekten kaçınmazlar.

Kardeşlik ilişkisi kurulan kişiler açısından:

1. Kız veya erkek kahramanlar ile insan veya insan dışındaki varlıklar arasında kardeşlik bağı kurulur (insan, peri gibi).
2. Kardeşlikler söz, yemin, el sıkışma, ekmek ve tuz yeme, su içme, ekmek kesmeip birbirine yedirme, şart veya kardeşlik duası gibi ritüellerle kurulur. Bazen bu ritüeller olmadan da kardeşlik bağı kurulabilir.
3. Kardeşlik kabul edilen kişiler her zaman kahramanlara destek olan, onlar için fedakârlıkta bulunan, onlara sahip çıkan ve onların hayatını kurtaran kişilerdir.
4. Bu kişiler kardeşlik kabul ettikleri kişiler için ölümü göze alabilirler.
5. Bu kişiler, kardeşlikleri için kan bağı içerisinde bulundukları kişilerden vazgeçebilirler.

İnsan dışındaki varlıkların kardeşleri açısından:

1. Devler, periler, yılanlar, cadılar ve atlar arasında kardeş ilişkileri görülür.
2. Atların kardeşliğinde birbirlerine karşı sevgi bağı kurdukları ve birbirlerinden ayrılmadıkları görülür. Bu yönleriyle atlar olumlu tiplerdir.
3. Devler, genellikle olumsuz yapıda olmakla birlikte olumsuz yapıdan olumlu yapıya dönüşen dev kardeş tipleri de bulunmaktadır.
4. Yılanlar, olumsuz yapıya sahip kardeş tipleridir.
5. Periler, hem olumlu hem de olumsuz yapıdadırlar.
6. Perilerin kardeşliğinde kıskançlık ve düşmanlık görülür.
7. Cadı, düşman olarak yer almıştır.

Çalışmanın temelini oluşturan “Türk Destanlarında Kardeş Tipolojisi” (2016) başlıklı bildiride Naciye Yıldız, kardeş tiplerini asıl kardeşler, kız-erkek kardeşler, ikizler, üvey kardeşler, sütkardeşler ve evlatlık kardeşler olmak üzere dört başlık altında toplanabileceğini söyler. Oğuz grubu destanları içerisinde incelenen destanlarda bu kardeş tiplerinden sütkardeşlere ve ikiz kardeşlerden aynı cinste olan kardeşlere rastlanmamıştır.

İncelenen destanlarda bildiride verilen kardeşlere ek olarak kardeşlik bağı ile kardeş olma, insan dışındaki varlıkların kardeş olması ile düşmanların kardeşleri başlıkları eklenmiştir.

Sonuç olarak “kardeş” kavramının Oğuz grubu Türk destanlarında yedi başlık altında ele alındığı görülmüştür. Bu başlıklar şu şekildedir:

1. Asıl Kardeşler

Bir kardeşin varlığı kimi zaman kişiyi olumlu yönde etkilerken kimi zaman da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kardeşler temelde birbirlerine sevgi besleyen, birbirlerini sahiplenen kişilerdir. Ancak rekabet, bencillik, çekememezlik, kendini üstün görme gibi çeşitli sebeplerden dolayı kardeşler arasında problemler çıkabilmektedir. Oğuz grubu destanlarında “kardeş” unsuru hemen her destanda karşılaşılan tiplerdir. Oğuz grubunda asıl kardeşlerin tespt edildiği destanlar şunlardır:

1.1. Asıl Erkek Kardeşler

Türk aile yapısı içerisinde erkek çocuğun varlığı her zaman önemsenmiştir. Kız çocukları da korunulması gereken kişiler olarak görülürken erkek çocukları daha çok soy devamlılığını sağlayan ve kurtarıcı olarak görülen tiplerdir. Erkek kardeşe sahip olma ise kişinin kendisini hem güçlü hem de güvende hissetmesini sağlamaktadır. Ancak erkek kardeşler arasında da problemler olmakta; kardeşler birbirlerini kıskanan, önde olmayı isteyen, bu nedenle de yeri geldiğinde kendi kardeşlerine zarar verebilecek olan kişiler olarak görülmektedir. Oğuz grubu destanlarında bir veya birden fazla erkek kardeşin bulunduğu görülmüştür. Bu kardeşler bazen birbirlerini sahiplenen, birbirleri için mücadele ederek ölümü göze alan kişiler iken bazen de birbirini çekemeyen, kıskanan ve birbirleri ile mücadele eden kişiler olmuşlardır. Bir veya birden fazla erkek kardeşin bulunduğu destanlar şunlardır:

1.1.1. İki Erkek Kardeş

Yusup ile Züleyha (Türkmen): Destanda başkahramanın bir erkek kardeşi vardır. Kardeşler birbirinden uzak düşerler. Ancak aralarındaki sevgi bitmez. İkisi de olumlu tiptir.

Kaçak Nebi (Kuzey Azerbaycan): Sevgilinin iki erkek kardeşi vardır. İkisi de olumlu birer tiptir.

Adgözel (Kuzey Azerbaycan):Başkahraman ve ağabeyi vardır. İkisi de olumlu tiplerdir. Birlikte yola çıkan iki kardeşten ağabey, kardeşini ihmal ederek onu bırakır. Ancak yeniden karşılaştıklarında ağabey kardeşini sahiplenir ve korur.

İrvahım (Kuzey Azerbaycan): Destanda başkahraman ve kardeşi bulunur. Kardeşler birbirinden önce uzak düşer, sonra tekrar kavuşur. Ağabey, erkek kardeşini önce ihmal eden sonra onu sahiplenilen olumlu bir tiptir. İki kardeş de olumlu tiplerdir.

Gandal Nağı (Kuzey Azerbaycan): Olumlu tipler olan iki kardeş birlikte mücadele ederek birbirlerine destek olurlar.

Âşık Gerib Destanı (Güney Azerbaycan): Başkahraman ve erkek kardeşi vardır. Küçük kardeş sadece destanın başından bulunur. Bu bilgi dışında kendisinden bahsedilmez. Olumlu tiptedir. Ağabey ise kardeşini koruyan olumlu bir tiptir.

Şikâri Destanı (Güney Azerbaycan): Destanda iki erkek kardeş bulunmaktadır. Küçük erkek kardeş ağabeyini savunan, onu destekleyen bir tiptir. Ağabey, kardeşini kıskanan, onu öldürmek isteyen olumsuz bir tip iken destanın sonunda olumlu bir tipe dönüşerek kardeşinin yanında olur.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan (Anadolu): Destanda iki kardeş vardır. Kardeşlerden biri öldürülür. Diğer kardeş onun intikamını almak ister. Her iki kardeş de olumlu tiptedir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı (Anadolu): İki kardeşten biri esir düşer. Diğer kardeş onu kurtarmak için mücadeleye girer. İki kardeş de olumlu tiplerdir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan (Anadolu): Küçük kardeş, ağabeyine her durumda yardım eden biridir. İki kardeş de olumlu tiptir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan (Anadolu): Küçük kardeş, ağabeyinin her zaman destekleyen bir kişidir. İki kardeş de olumlu tiptir.

Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Destan (Anadolu): İki kardeşten biri esir düşünce diğer kardeş onu kurtarmak için mücadeleye girer. İki kardeşin de olumlu tip olduğu görülür.

İç Oğuza Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek'in Öldüğü Destan (Anadolu): Başkahraman, küçük erkek kardeşinin yardım çağrısına cevap verip onun yanında olan bir biridir. İki kardeş de olumlu tiptedir.

Necip ile Telli (Anadolu): Destanda başkahramanın arkadaşı ve onun erkek kardeşi vardır. Ağabey, yakın arkadaşının eşini hileyle elde eden olumsuz bir tiptir. Erkek kardeşi ise onun aksine olumlu bir tiptir.

Danişmend Gazi Destanı (Anadolu): Destanda birden fazla düşman ve düşmanın kardeşi vardır. İki düşman dışında hepsi başkahramanı öldürmek isteyen olumsuz tiplerdir. İki düşman kardeş ise başta olumsuz iken başkahramanın tarafına geçerek olumlu tip hâline gelmiştir.

Emrah ile Selvi (Anadolu): Sevgilinin iki ağabeyi bulunmaktadır. İki ağabey de kız kardeşlerinin mutluluğunu engelleyen, hile yapan olumsuz tiptir.

Tepegöz (Gagavuz): Destanın V. varyantında iki erkek kardeş vardır. İki kardeş de olumludur.

1.1.2. Çoklu Erkek Kardeşler

Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı (Türkmen): Destanda üç erkek kardeş vardır. Küçük kardeşin başkahraman olduğu bu destanda kardeşler arasındaki bağlar oldukça kuvvetlidir. Üç kardeş de birbirine güvenen, sadık olan ve birbirine değer veren olumlu kişilerdir.

Yusup ile Züleyha (Türkmen): Destanda kahramanın on üvey kardeşi vardır. Üvey kardeşler kahramanı öldürmeye çalışır. Biri dışında hepsi olumsuz olan bu kardeşler sonradan olumlu olurlar.

Kaçak Nebi (Kuzey Azerbaycan): Başkahraman iki erkek kardeşe sahiptir. Sevgilinin de iki erkek kardeşi vardır. Her iki erkek kardeş de olumludur.

Garay Söyün (Kuzey Azerbaycan): Destanda beş erkek kardeş vardır. Erkek kardeşlerden ikisi ön plandadır. İki kardeş mücadelecı, birbirlerine destek olan olumlu kişilerdir.

Şikâri Destanı (Güney Azerbaycan): Kahramanın sevgilisi, yedi erkek kardeşe sahiptir. Ağabeyler olumlu tiptedir. Ağabeyler, kız kardeşlerini sakınan, onun mutluluğu için hareket eden kişilerdir. Ağabeyler ayrıca destan boyunca kahramana destek olurlar.

Necip ile Telli (Anadolu): Sevgilinin yedi erkek kardeşi vardır. Kardeşlerden birini kahraman yanlışlıkla öldürür. Kardeşlerden bir diğeri, kız kardeşini hile ile sevdiğinden uzaklaştırır. Altı erkek kardeş olumlu bir tip iken bir kardeş olumsuz bir tiptir.

Köroğlu Destanı (Anadolu): Başkahramanın arkadaşı Köse'nin eşi Dana Hanım'ın kırk erkek kardeşi vardır. Köroğlu'nun eşi Han Nigar'ın üç erkek kardeşi vardır. Köroğlu'nun oğlu Hasan'ın eşi Telli Nigar'ın da yedi kardeşi vardır. Destanda erkek kardeşler kardeşlerini sakınan, olumlu tiplerdir.

Danışmend Gazi Destanı (Anadolu): Destanda birden fazla kardeşe sahip düşmanlar vardır. Kardeşlerin hepsi olumsuz tiplerdir.

Şah İsmail (Gagavuz): Başkahramanın sevgilisi yedi erkek kardeşe sahiptir. Ağabeyler kız kardeşleri için ölümü göze alan olumlu tiplerdir.

Köroğlu (Gagavuz):Destanda dört erkek kardeş bulunur. Kardeşlerden biri ölünce diğerkardeş olumsuz bir yapıya bürünür.

Tepegöz (Gagavuz): Üç erkek kardeş vardır. Ancak üçünün de adı verilmemiştir. Küçük kardeş, diğerkardeşlerinden daha akıllı bir tiptir. Üç kardeş de olumludur.

1.2. Asıl Kız Kardeşler

Oğuz grubunda incelenen destanlar içerisinde iki kız veya çoklu kız kardeşin bulunduğu destanların çok az olduğu tespit edilmiştir. Genellikle başkahramanın erkeklerden oluştuğudestanlarda kız kardeşler geri planda bulunan kişilerdir. Oğuz grubu destanlarında iki kız kardeşin bulunduğu bir, çoklu kız kardeşin bulunduğu iki destan tespit edilmiştir. Bu kardeşlikler şu destanlarda yer almaktadır:

1.2.1. İki Kız Kardeş

Hüyrlukga – Hemra Destanı (Türkmen): İki peri kardeş vardır. Abla peri olumsuz, kardeş peri olumlu bir tiptir.

1.2.2. Çoklu Kız Kardeş

Garay Söyün (Kuzey Azerbaycan): Destanda üç kız kardeş vardır. Destanda kardeşlerin sadece sayıları verilmiştir, kendileri hakkında başka bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek Destanı (Anadolu):Destanda Beyrek'in yedi kız kardeşi vardır. İsimleri verilmeyen bu kardeşler ağabeylerini seven, onun yokluğuna alışamayan olumlu tiplerdir. Ağabey ise kız kardeşlerini düşünen, onların geleceği hakkında karar veren olumlu tiptir.

1.3. Kız-Erkek Kardeşler

Kız ve erkek kardeşler birden fazla çocuğa sahip ailelerin pek çoğunda görülmektedir. Kız ve erkek kardeşler arasındaki ilişkiler değişken olmakla birlikte genellikle aralarında sevgi bağı temelli sağlam bir ilişki bulunmaktadır. Oğuz grubu destanlarında bu tarz kardeş ilişkisi incelenen destanların hemen hemen hepsinde tespit edilmiştir. Ancak, bu destanların çok azında kız kardeşler olaylara dâhil olan, destanda aktif olarak bulunan kişilerdir. Başkahramanın genellikle erkek olduğu Oğuz grubu Türk destanlarında kız kardeşler geri planda bulunan; doğumu, gelişimi gibi aşamaları destanda neredeyse hiç yer almayan, sadece belli olaylar karşısında verdikleri tepkiler ile ortaya çıkan kişilerdir. Bu destanlarda kız kardeşler ya başkahramanın kız kardeşi ya da başkahramanın birden fazla erkek kardeşi olan sevgilisidir. İncelenen destanlarda tespit edilen kız-erkek kardeşler şunlardır:

Hüyrlukga- Hemra (Türkmen): Başkahraman ve kız kardeşi vardır. İki kardeş de birbirini sahiplenmiş olumlu tiplerdir.

Bozoğlan Destanı (Türkmen): Destanda kız kardeş ağabeyini seven, onun yokluğunda yas tutan olumlu bir tiptir. Ağabey ise kız kardeşini düşünen, onun evliliğine karar veren kişidir. İki kardeş de olumlu tiplerdir.

Yusup ile Züleyha (Türkmen): Destanda başkahraman ve kız kardeşi vardır. Kız kardeş, ağabeyini merak eden ona bağlı olan biridir. Destanın sadece başında yer alır. Kız kardeş olumlu tiptir.

Alı Han (Kuzey Azerbaycan): İkiz kardeşlerden biri erkek biri kızdır. Erkek kardeş, kız kardeşini öldürmekten çekinmeyen kardeşliği geri planda tutan olumsuz bir yapıdayken kız kardeş olumlu bir yapıdadır.

Kaçak Nebi (Kuzey Azerbaycan): Başkahramanın sevgilisi iki erkek kardeşe sahiptir. Başkahramanın da kız kardeşe sahip olduğu bilinmekle birlikte destanda sadece birkaç yerde bahsi geçer.

Abbas ve Gülgez (Kuzey Azerbaycan): Başkahramanın sevgilisi bir ağabeye sahiptir. Ağabey, kız kardeşi için mücadele eden, onu sevdiği ile evlendiren olumlu tiptir. Başkahramanın da bir kız kardeşi bulunmakla birlikte kız kardeş hakkında bilgi verilmemiştir.

Şemşir ve Senuber (Kuzey Azerbaycan):Sevgilinin erkek kardeşi vardır. Ancak destanda erkek kardeş etkin değildir.

Garay Söyün (Kuzey Azerbaycan): Destanda beş erkek kardeş, üç de kız kardeş vardır. Ancak destanda sadece kız kardeşlerin sayısı verilmiş, kendileri hakkında başka bilgi verilmemiştir.

Âşık Ğerib (Güney Azerbaycan): Başkahraman bir kız kardeşe sahiptir. Ağabey, kız kardeşine sahip çıkan, onun geleceği hakkında karar veren, onun kararlarına saygı duyan olumlu bir tiptir. Destanda sevgilinin kardeşleri vardır ancak sadece bir şiirde bahisleri geçer.

Gurbani ile Peri Hanım (Güney Azerbaycan): Destanda başkahramanın sevgilisi ve onun erkek kardeşi vardır. Kız kardeş, olumlu bir tiptir. Ağabey, kız kardeşini sakıyan, onun mutluluğunu isteyen bir tiptir. Ağabey destanın başında olumsuz iken sonradan olumlu bir tipe dönüşür.

Şikâri Destanı (Güney Azerbaycan):Destanda iki erkek kardeş ve bir kız kardeş vardır. Kız kardeşi ağabeyine karşı sadakatli, ağabeyine sevgi besleyen olumlu bir tiptir. Ağabeyler de kız kardeşlerini sahiplenen olumlu tiplerdir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı (Anadolu): Başkahraman ve kız kardeşleri vardır. Kız kardeşler ve ağabey birbirlerine bağlı olumlu tiplerdir.

İç Oğuza Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek'in Öldüğü Destan (Anadolu): Destanda bir ağabey ve kız kardeşi bulunur. Kız kardeş; ağabeyi için yas tutan, ona bağlı olumlu bir tiptir.

Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkarması (Anadolu): Destanda kız kardeşin bir yerde bahsi geçer. Kız kardeş, olumlu bir yapıya sahiptir.

Köroğlu Destanı (Anadolu): Destanda kahramanların sevgilileri ve onların erkek kardeşleri bulunmaktadır. Erkek kardeşler, kız kardeşleri ile iyi geçinen onları sahiplenen olumlu tiplerdir. Kız kardeşler de ağabeylerini sayan onlara sevgi ile bağlı olan kişilerdir. Bir cadı ile onun erkek kardeşi vardır. Erkek kardeş olumlu iken cadı kız kardeş olumsuzdur.

Necip ile Telli (Anadolu): Kahramanın kız kardeşi ağabeyi için üzülen ona bağlı olumlu bir tiptir. Sevgilinin de yedi erkek kardeşi vardır. Kardeşlerden altısı olumlu tip iken biri olumsuz tiptir.

Danışmend Gazi Destanı (Anadolu): Kahramanın arkadaşının sevgilisi ve onun erkek kardeşi bulunmaktadır. Kız kardeş; güçlü, mücadeleci bir tiptir. Erkek kardeşi, kız kardeşini sevdiği kişiden ayırmak isteyen olumsuz bir tiptir.

Emrah ile Selvi (Anadolu): Başkahramanın sevgilisi ve onun erkek kardeşi vardır. Ağabeyler kız kardeşlerinin mutluluğuna engel olan, onu zorla evlendirmek isteyen olumsuz tiplerdir. Kız kardeş, ağabeylerine güvenmeyen ancak onların yanında olan olumlu tiptir.

Şah İsmail Destanı (Gagavuz): Başkahramanın sevgilisinin ağabeyleri vardır. Ağabeyler, kız kardeşlerini sakınan, onun için mücadele eden, bu mücadelede ölmeyi göze alan kişilerdir. Kız kardeş, ağabeylerinin sözünü dinleyen olumlu bir tiptir.

Köroğlu Destanı (Gagavuz): Dört erkek kardeş ve bir kız kardeş vardır. Büyük kardeş burada olumsuz yapıda iken diğer erkek kardeşler ve kız kardeş olumlu yapıdadır. Büyük ağabey, kız kardeşine meylederek olumsuz bir yapıya bürünmüştür.

Aşig Gaarip Destanı (Gagavuz): Bir ağabey ve bir kız kardeş vardır. Kız kardeş destanın belli bölümlerinde bahsi geçen ağabeyine bağlı, sadakatli bir tiptir.

Tepegöz Destanı (Gagavuz): Destanın varyantları arasında farklılık bulunmakla birlikte genel olarak üç kardeş bulunmaktadır. Kardeşlerden küçük olanı diğerlerinden daha akıllıdır. Üçü de olumlu tiplerdir.

1.4. İkizler

İkiz kardeşlere Oğuz grubu destanlarında pek rastlanmamaktadır. İncelenen destanlarda sadece birinde bu kardeşlik tespit edilmiştir. Aynı cinsiyette olan bu kardeşler farklı karakterlerde kişilerdir.

1.4.1. Aynı Cinsiyette

Alı Han (Kuzey Azerbaycan):Destanda başkahraman olan kız ve onun erkek kardeşi ikiz kardeşler. Ağabey kardeşliği geri planda tutan olumsuz bir tip iken kız kardeş iftira atılan, öldürülmek istenen olumlu bir tiptir.

2. Üvey Kardeşler

Üvey kardeşler, anne aynı baba farklı veya baba farklı anne aynı şeklinde doğan çocuklar için kullanılan bir ifadedir. Üvey kardeşler genelde birbirlerini kıskanan, birbirleri ile pek uyum sağlayamayan kişiler olarak görülürler. Oğuz grubu destanlarında gözlemlenen durum da böyledir. Üvey kardeşler, diğer kardeşleri kıskanan, ona zarar veren kişilerdir. Oğuz grubu Türk destanlarında üvey kardeşler şu destanlarda tespit edilmiştir.

Hüyrlukga- Hemra Destanı (Türkmen): Destanda başkahraman ile kız kardeşi öz kardeşler. Diğer iki kardeş de farklı anneden olan üvey kardeşlerdir. Üvey kardeşler kıskanç ve diğer kardeşi öldürmek isteyen olumsuz tiplerdir. Öz kız kardeş ve kahraman olumlu tiplerdir.

Yusup ile Züleyha (Türkmen): Destanda başkahramanın üvey on erkek kardeşi vardır. Anneleri ayrı babaları birdir. Üvey kardeşler, başkahramanı öldürmek isteyen olumsuz tiplerdir. Başkahraman ise, üvey kardeşlerinin her türlü kötülüğüne rağmen onlara zarar vermeyen olumlu tiptir.

Şikâri (Güney Azerbaycan): Başkahramanın düşmanları olan dev ve cadı olumsuz yapıda bulunan üvey kardeşlerdir.

3. Evlatlık Kardeşler

Evlatlık çocuklar bazen anne ve babanın çocuk sahibi olamadığı zamanlarda bazen de çocukları olduğu halde çeşitli sebeplerle evlat edinilen kişilerdir. Bu kişiler, eğer anne ve babanın kendi kanından olan çocukları var ise olumsuz bir yapı içerisine girebilmektedirler. Oğuz grubunda bu şekilde olumsuz bir yapıda olan evlatlık kardeşler şunlardır:

Alı Han (Kuzey Azerbaycan): Destanda bir kız, bir erkek öz kardeş iken bir erkek kardeş evlatlıktır. Evlatlık alınan kardeş, kız kardeşe iftira atan, ona zarar veren olumsuz bir tiptir.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan (Anadolu): Destanda evlatlık kardeş, aynı evde büyüdüğü kardeşi öldürür. Öldürülen kardeşin öz kardeşi ise evlatlık kardeşi öldürerek onun intikamını alır. Destanda öz kardeşler olumlu iken evlatlık kardeş olumsuzdur.

4. Kardeşlik Bağı Kurarak Kardeş Olma

Kardeş kavramı genel olarak aralarında kan bağı bulunan kişiler için kullanılmaktadır. Ancak gerçek hayatta kişiler kimi zaman kendilerine yakın gördükleri, duygusal bağ kurdukları kişiler ile de kardeşlik bağı kurmaktadır. Oğuz grubu destanlarında farklı kişilerle söz, yemin, şart koşma gibi çeşitli şekillerde kardeşlik ilişkisi kuran kahramanlar bulunmaktadır. Bu destanlar şöyledir:

Gövher Kız ve Şıralı Bey (Türkmen): Başkahraman, sevgilisi için mücadele ederken biri ile tanışır ve ona kardeşlik olmayı teklif eder. Kardeşlik kabul edilen kişi kahraman için mücadele eden, onun hayatını kurtaran olumlu bir tiptir.

Ali Han (Kuzey Azerbaycan): Başkahramanın sevgilisi, çoban ile kardeşlik ilişkisi kurar. Çoban, kardeşlik kabul ettiği kişiyi sahiplenene olumlu bir tiptir.

Adgözel (Kuzey Azerbaycan): Başkahraman, çoban ile arkadaş olur. Çoban kahramanı destekleyen, onu ölümden kurtaran olumlu bir tiptir.

Abbas ve Gülgez (Kuzey Azerbaycan): Başkahraman, yardım ettiği biri ile kardeşlik ilişkisi kurar. Kardeşlik kabul edilen kişi, olumlu bir tiptir.

Şemşir- Senuber (Kuzey Azerbaycan): Başkahramanın sevgilisi bir çoban ve bir avcı ile kardeşlik ilişkisi kurar. İkisi de kardeşlik saydıkları kız kardeşi koruyan olumlu kişilerdir.

Şikâri Destanı (Güney Azerbaycan): Kahraman ve oğullarının kurduğu kardeşlik ilişkileri vardır. Başkahraman bir dev ile kardeşlik ilişkisi kurar. Kahramanın oğlu bir erkek ve bir peri ile kahramanın diğer oğlu bir erkek ve bir kız ile kardeşlik ilişkisi kurar. Kardeşlik bağı kurulan kişiler destan boyunca olumlu tiplerdir.

Köroğlu Destanı (Anadolu): Başkahraman farklı tiplerle ile kardeşlik ilişkisi kurar. Kahraman ile kardeşlik olan bu kişiler her zaman onunla birlikte mücadele eden olumlu tiplerdir.

Emrah ile Selvi (Anadolu): Kahramanın sevgilisi bir kardeşlik ilişkisi kurar. Kardeşlik kabul edilen kişi ile birbirlerini kardeşten öte görürler.

5. İnsan Dışındaki Varlıkların Kardeş Olması

Destanlarda karşılaşılan bir diğer kardeşlik türü olağanüstü varlıklar ve hayvanların kardeşe sahip olmasıdır. Destanlarda sıkça bulunan olağanüstü varlıklar ve hayvanlar kimi zaman başkahramanın yanında bulunan olumlu tipler iken kimi zaman da başkahramana düşmanlık besleyen olumsuz tiplerdir. Bu kardeşliklerin tespit edildiği destanlar şunlardır:

Hüylukga- Hemra (Türkmen): İki peri kardeş vardır. Kardeşlerden biri olumlu iken diğeri olumsuz bir tiptir.

Tulum Hoca (Türkmen): İki dev kardeş vardır. İkisi de olumsuz düşman tiplerdir. Ağabey dev öldürülen kardeşi için intikam almak ister.

Şikâri Destanı (Güney Azerbaycan): Destanda bir kız bir erkek dev kardeş vardır. Erkek kardeş olumsuz iken kız kardeş olumlu bir tiptir. Destanda bir cadı ile bir devin kardeşliği de görülür. İkisi de olumsuz tiptir.

Köroğlu Destanı (Anadolu): Destanda Dor ile Kır adlı kardeş atlar bulunmaktadır. Bu atlar birbirlerine sevgi ile bağlı olumlu tiplerdir. Destanda bir cadı ile onun kardeşi vardır. Cadı olumsuz biri iken kardeşi olumlu bir tiptir.

Gan Kişi (Gagavuz): Destanda başkahramanın düşmanı yılandır ve iki kardeşdir. Kardeşler kahraman tarafından öldürülür. Yılan kardeşler olumsuzdur.

6. Kahramana Düşman Olan Kardeşler

Destanlarda olayların akışını sağlayan, başkahramana kötülük eden ve onun düşmanlığını kazanan kişilere sıkça rastlanmaktadır. Bu kişiler arasında kardeşleri bulunan ve kardeşleri ile birlikte düşmanlık eden tipler de bulunmaktadır. Oğuz grubu destanları incelendiğinde bu tür kardeşliğe aşağıdaki destanlarda rastlanılmıştır:

Kaçak Nebi (Kuzey Azerbaycan): Başkahramana düşman olan pek çok kardeş vardır. Bu kardeşler, başkahramana zarar vermek isteyen olumsuz tiplerdir.

Şikâri Destanı (Güney Azerbaycan): Kahramana düşman olan iki erkek kardeş vardır. Bu kardeşler olumsuz tiplerdir. Dev kardeşlerin de düşmanlıkları vardır. Bu kardeşlerden biri olumlu yapıda iken diğeri olumsuz yapıdadır. Destanda bir cadı ile onun kardeşi de bulunmaktadır. Cadı olumsuz iken kardeşi olumlu bir tiptir.

Köroğlu Destanı (Anadolu): Köroğlu'nun düşmanı ve onun iki kardeşi vardır. İki kardeş olumsuz yapıda iken kardeşlerden biri kahramanın tarafına geçerek olumlu bir tipe dönüşür. Destanda olumsuz yapıdaki bir cadı ile olumlu yapıdaki kardeşi de tespit edilmiştir.

Necip ile Telli Destanı (Anadolu): Destanda başkahramanın rakibi ve onun erkek kardeşi vardır. Rakip, olumsuz bir yapıda iken rakibin kardeşi, olumlu yapıdadır.

Danişmend Gazi Destanı (Anadolu): Destanda birçok dışman ve onların kardeşleri vardır. Dışman kardeşlerin ikisi dışında hepsi olumsuz tiplerdir. Sadece iki dışman kardeş olumsuz iken kahramanın tarafına geçerek olumlu tipler olmuştur.

Gan Kişi (Gagavuz): Olumsuz yapıda olan üç yılan kardeş vardır. Kardeşlerin hepsi kahraman tarafından öldürölür.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2000). “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”. *Millî Folklor*, (48), 5- 17.
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Akdoğan, Y. (2000). *Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine Büyük Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitabevi.
- Akşin, S. (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980II*. İstanbul: Cumhuriyet gazetesi, 159.
- Akyüz, Ç. (2010). “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi”. *Mukaddime* (1), 169-180.
- Alışık, G. S. (2002). Azerbaycan Türkçesi., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 19. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları, s. 361-387.
- Andalıp, N. (1987). *Yusup-Züleyha*. Aşgabat: İlim, 193.
- Argunşah, M. (2002). Gagauzların Tarihi, C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 20. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 392-421.
- Arıkan, M. (2017). *Türk Dünyası Destan Anlatma Geleneği, Türk Dünyası Destancılık Okulları Üzerine Bir Deneme*. Konya: Kömen Yayınları, 182.
- Asker, E. (2012). *Oğuzlar ve Türkmanlar*. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi’nde sunuldu, Ankara.
- Aslan, B. (1996), "Azerbaycan". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (5), 47-75.
- Aslan, E. (2001). “Doğu Anadolu ve Azerî Sahasında Halk Hikâyesi Anlatma Geleneği”. *Erdem Dergisi*, 13 (37), 53-71.
- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 672.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 530.
- Ataniyazov, S. (1999). “Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği”. *Bilgi*, (10), 1-30.

Ahundov, E. ve Tehmasib, M. H. (Editörler). (2005). *Azerbaycan Dastanları 1*, Bakü: Çırağ Neşriyat, 423.

Ahundov, E. ve Tehmasib, M. H. (Editörler). (2005). *Azerbaycan Dastanları 2*, Bakü: Çırağ Neşriyat, 440.

Ahundov, E. (Editör). (2005). *Azerbaycan Dastanları 3*, Bakü: Çırağ Neşriyat, 438.

Ahundov, E. (Editör). (2005). *Azerbaycan Dastanları 5*, Bakü: Çırağ Neşriyat, 468.

Barthold, V.V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri* (Yay. Haz. H. Dağ). Ankara: Çağlar Yayınları, 223.

Baskakov, N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Başgöz, İ. (2013). İran Azerbaycan'ında Türk Hikâye Anlatma Geleneği (Çev. F. Özdamar). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XIII (2). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1970).

Baykurt, C. (2007). *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*. İstanbul: Karma Kitaplar, 103.

Belge, M. (1994). *Çeşitli Açılardan Roman Kişisi, Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 517.

Boratav, P. N. (1946). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi: Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. (Çev. R. Özbay). Ankara: BilgeSu, 128.

Bulak, Ş. (2017). “Başlangıçtan Bugüne Azerbaycan Türkçesi”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (60), 229-246.

Caferoğlu, A. (1940). *Azerbaycan*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Campbell, J. (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev. S. Gürses). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. (Eserin orijinali 1949'da yayımlandı), 457.

Cebeci, A. H. (2008). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Gagauzlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Cemiloğlu, M. (1994). “Azerbaycan Destanları Hakkında”. *Türk Kültürü*, (379), 671-694.

Chirli, N. (2008). “Şor Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipi”. *Turkish Studies*, 3 (7), 292- 305.

- Çetin, İ. (1998). “Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu”. *Millî Folklor*, (39) , 46-52.
- Çiftlikçi, R. (2000). *Türk Romanında Tip ve Karakter Problemi*. İstanbul: Yedi İklim, CXXIII, 42-52.
- Çimpoeş, L. C. (1997). *Destannıy Epos Gagauzov*. Kişinev: Museum, 197.
- Çimpoeş, L. (2007, 27-29 Aralık). *Gagavuz Romansal Destanlarının Şiirsel Dili*. Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni’nde sunuldu, Ankara.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 386.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları, 479.
- Demir, N. (2012). *Danışmend Gazi Destanı* (Dördüncü Baskı). Niksar Belediyesi, 408.
- Demir, N. (2011), “Saltık-Nâme ve Selçuk-Nâme Işığında Gagauz Türkleri”. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 3 (2), 5-19.
- Dundes, A. (1998). Motif İndeks ve Masal Tip İndeksi: Bir Değerlendirme (Çev. T. Çetinkaya). *Millî Folklor*, (39). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1997).
- Efendiyev, P. (1992). *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı (Ali mektep için derslik)*. Bakü: Maarif, 477.
- Ekici, M. (1999a). “Anadolu Sahası Köroğlu anlatmalarında Kadın Tipler”. *Millî Folklor*, (44), 10-17.
- Ekici, M. (1999b, 19-21 Ekim). *Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri*. Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni’nde sunuldu, Ankara.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş* (Sekizinci Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, 763.
- Eliuz, Ü. (1999, 19-21 Ekim). *Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler*. Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni’nde sunuldu, Ankara.
- Eliyev, Ramil (2014), *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı (Müasir aktuel problemler)*. Bakü: “ “ neşriyatı, 350.
- Emecen, F. (2002). Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Fetret Dönemine., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler 9*. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 24-55.
- Ercilasun, A. B. (1989). “Gagauzlardan Yeni Haberler”. *Türk Kültürü*, 27 (316), 1989, 476-483.

Erdem, M. (2002). Türkmen Halk Edebiyatında Destan Geleneği., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 19. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 878-884.

Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri İnceleme* (Kırk İkinci Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergin, M. (2016). *Dede Korkut Kitabı 1-2: Giriş-metin-indeks-gramer/tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gasimov, M. (2002). Azerbaycan Cumhuriyeti, (Çev. Sadık Sadıkov), *Türkler* 19. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları, s. 186-227.

Gasımlı, M. (2011). *Ozan-Aşık Seneti*. Bakı: Uğur, 304.

Gasımlı, M., vd. (2004). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (Şifahi halg edebiyatı) 1*, Bakü: Elm Neşriyat, 760.

Gazi Mustafa Kemal (2007). *Nutuk* (Dördüncü Baskı). Ankara: Elips Yayınları, 592.

Gelekçi, O. (2004). “Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), 9-18.

Göl, H. (2016). “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 153-170.

Guliyev, İ. (2016, 21-22 Kasım). *Azerbaycan Âşık Edebiyatı: Tarihte ve Bugünü*. Ölümünün 50. Yılında Uluslararası M. Fuad Köprülü, Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu’nda sunuldu, İstanbul.

Güneş, A. (2012). *Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 444.

Güngör, H., Argunşah, M. (2002). *Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 426.

Hatiboğlu, V. (1979). “Türk Tarihinin Başlangıcı”. *A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi*, 8 (1), 51.

İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*. (Çev. A. A. Çınar). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 318.

İmamverdiyev, İ. (2001). “XX. Asır Güney Azerbaycan'ın Âşık Muhiti ve Bazı Sorunları”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 119-132.

İnalcık, H. (2002). Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 9. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 118- 159.

İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt* (Üçüncü Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 712.

İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt* (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 417.

İnternet: <http://balkanpazar.org/gagavuzlar.asp> adresinden 1 Temmuz 2019'da alınmıştır.

İnternet: <http://www.sargutan.com/> adresinden 5 Temmuz 2019'da alınmıştır.

İnternet: https://www.tbmm.gov.tr/kultursanat/yayinlar/yayin064/064_00_007.pdf adresinden 2 Temmuz 2019'da alınmıştır.

Kafalı, M. (2002). Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 6. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 282-309.

Kafesoğlu, İ. (1958). *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti, Jean Deny Armağanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 121-133.

Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk Millî Kültürü* (Yirmi Altıncı Basım), İstanbul: Ötüken Yayınları, 466.

Kafesoğlu, İ. (2014), *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 486.

Kafkasyalı, A. (2002). *İran Türk Edebiyatı Antolojisi -I-*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 573.

Kafkasyalı, A. (2005). "İran Türkleri Âşık Muhitleri". *Millî Folklor*, (68), 109- 126.

Kafkasyalı, A. (2007). *İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik*. Erzurum: Eser Ofset, 326.

Kaplan, M. (1991). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 204.

Kaplan, M., Akalın, M., Bali, M. (1973). *Köroğlu Destanı* Ankara: Sevinç Matbaası.

Kaplan, H. (2016). *Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kara Düzgün, Ü. (2014). *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Konya: Kömen Yayınları, 670.

Kara, M. (2002). "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (14), 235-252.

Karpat, K. H. (1976). *Gagauzların Tarihi Menşei*. I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi'nde sunuldu, Ankara.

Kaya, A. (2014). "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme". *EKEV Akademi Dergisi*, 18 (59), 211-232.

Kazımoğlu, M. vd. (2011). *Azerbaycan Folkloru Külliyyatı Dastanlar XIX*, Bakü: Nurlan Neşriyatı, 400.

Kazımoğlu, M. (2014). *Güney Azerbaycan Folklor ÖrnekleriIII*, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyat, 340.

Kılavuz, N. (2012). "Mondros'tan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Millî Mücadele'nin Siyasal Gelişimi". *EKEV Akademi Dergisi*, 16 (51), 61-72.

Kobotarian, N. (2013a). *İran Azerbaycan Âşık Destanları I- Şikâri Destanı* (Birinci Baskı). Ankara: TDK Yayınları, 411.

Kobotarian, N. (2013b). *Tebriiz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı* (Birinci Baskı). Adana: Karahan Kitabevi, 349.

Koçak, K. (2011). "İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Tören ve Yöntemleri". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (4), 101-117.

Kodaman, B. (2007) "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 1-24.

Kominek, S. Ž. (1998). "The Concept of Journey (Yol) in Turkmen Music Tradition, Ethnomusicology". *JSTOR*, Vol. 42., 265-288.

Köksal, H. (1984). *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı* (Birinci Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 211.

Krappe, A. H. , (1992). Folklor ve Mitoloji (Çev. U. Günay). *Millî Folklor*, (16). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1930).

Malkoç, H. (2016). *Tuva Destanlarının Tipolojisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Mametyazov, B. (1998). "Türkmen Halk Destanları". *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, (20), 38-43.

Manof, A. (1939). *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*. (Çev. T. Acaroğlu). Ankara: Varlık Neşriyat. (Eserin orijinali 1938'de yayımlandı), 123.

- Merçil, E. (2002). Türkiye Selçukluları., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 6. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 863-906.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (Yedinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 352.
- Nayır, Y. N. (1999). *Balkanlar ve Türklük* (Birinci Baskı). Ankara: Yeni Gün Haber Ajansı, 123.
- Oğuz, Ö. (1991). “Dede Korkut Boylarında Kardeşlik”. *Millî Kültür*, (86), 42-44.
- Oğuz, Ö. (1996). “Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı’nda Kardeşler Arasındaki İlişkiler”. *Millî Folklor*, (31-32), 37-41.
- Oğuz, Ö. (2004). “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”. *Millî Folklor*, (62), 5-7.
- Oğuz, M. Ö. (Editör). (2008). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (6. Baskı). Ankara, 435.
- Olrik, A. (1994). “Halk Anlatılarının Epik Kuralları”. *Millî Folklor*, (23), 2-5.
- Orkun, H. N. (2011a), *Türk Sözü’nün Aslı* (İkinci Baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 35.
- Orkun, H. N. (2011b). *Yeryüzünde Türkler*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 128.
- Orazbakova, C. (1995, 21-23 Haziran). *Manas Destanı’ndaki Atların Tipleri*. Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni’nde sunuldu, Ankara.
- Ögel vd. (1986). *Türk Milli Bütünlüğü içinde Doğu Anadolu* (İkinci Basım), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 235.
- Önal, M. N. (2010). “Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5 (1), 1271-1285.
- Öncül, K. (2008). “Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3 (2), 574 – 581.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri, Giriş-Ses Bilgisi, Cümle-Sözlük- Metin Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 349.
- Özkan, İ. (1989). *Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 749.
- Özkan, N. (2007). *Gagavuz Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 272.

- Özcan, D. (2013). “Türk Destanlarında Kardeşlik Üzerine Bir Değerlendirme: Şakir-Şakirat ve Segrek-Eğrek Örneği”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 123-130.
- Öztekin, A. (2011). “İbn Arabî’nin “Âyân-ı Sâbite”si ile Jung’un “Arketipler”i Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (1), 293-303.
- Öztürk, N. (2002). Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyeti’nin Yeniden Tesisi., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 9. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 408-466.
- Paşayeva, M. (2007, 10-15 Eylül). *Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış*. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi’nde sunuldu, Ankara.
- Propp, V. (1985). *Masalın Biçimbilimi*. (Çev. M. Rifat, S. Rifat). İstanbul: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)* (Haz. Akpınar, Yavuz, Yıldırım, İ. M., Çağın, S.), İstanbul: İrfan Yayıncılık, 205.
- Saçkesen, A. (2007). “Er Tabıldı Destanında Kadın Tipler”. *Turkish Studies*, 2 (3), 489-495.
- Sakin, O. (2006). *Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 582.
- Samurçay, N. (1982). “Çocuklarda Kardeş İlişkileri”. *Eğitim ve Bilim*, 6 (36), 6-14.
- Saray, M. (1995). *Atatürk ve Türk Dünyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 248.
- Shport, K. (2007, 27-29 Aralık). *Gagavuz, Kıbrıs ve Ukrayna Destanları Arasında Tematik Bir İnceleme*. Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni’nde sunuldu, Ankara.
- Sodzawiczny, M. (2003). *Türkiye Masallarında Şamanizm Ögeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Solak, F. (2002), Türkmenistan’ın Demografik Yapısı., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 19. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 1290-1301.
- Sümer, F. (1957). “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”. *Belleten*, 21 (83), 429-447.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları* (İkinci Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 532.

- Sümer, F. (1999). **Oğuzlar (Türkmenler)** (5. Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 484.
- Şahin, H. İ. (2009). *Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 904.
- Şahin, İ. (2002), Anadolu’da Oğuzlar., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 6. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 399-422.
- Şeker, M. (2002). Anadolu’nun Türk Vatanı Haline Gelmesi., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 6. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 438-461.
- Tanasoğlu, D. (2002). Gagauzlar., C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler* 20. Ankara. Yeni Dünya Yayınları, s. 422-429.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez Z., Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Simurg.
- Temur, N. (2000). *Manas Destanı’ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kurgan Edebiyat, 251.
- Tezcan, M. (1974). *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 418.
- Turan, O. (2010). Makaleler (Haz. Çetin, Altan; Koç, Bilal), Kurtuba Yayınları, Ankara, 872 s.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük* (II. Cilt). Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu. (1999). *Azərbaycan Dialektoloji Lügəti* (I. Cilt). Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu. (2003). *Azərbaycan Dialektoloji Lügəti* (II. Cilt). Ankara: TDK.
- Türkmenistan SSR İlmilar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı (1962). *Türkmen Diliniň Sözlügi*. Aşgabat: Türkmenistan SSR İlmilar Akademiyasınıň Neşirýatı.
- Türkmen, F., Cemiloğlu, M. (2016). *Âşık Melüt İhsanî’den Halk Hikâyeleri*. Ankara: TDK.
- Uçar, F. (2007). *Dış Türkler “Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı” Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı*. Ankara: Fark Yayınları, 366.
- Uğur, V. (1998). “Edebiyat Eserlerinde Kişilik İncelemesi Bir Roman Dolayısıyla Tip ve Karakter Ayırımı Üzerine”. *Varlık Dergisi*, 28-31.
- Uraz, M. (1960). *Hakiki-Ercişli Emrah ile Selvi Hikâyesi*. İstanbul: Halk Kitapçılık, 144.

Uzun, E. (2007). *İran Türk Folkloru*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 124.

Yazar, S. (2008). *Azerbaycan Kaçak Hikâyeleri (İnceleme-Metin) I. Cilt*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir.

Yıldız, N. (1995, 21-23 Haziran). *Oğuz Destanı'na, Manas Destanı'na ve Dede Korkud Hikâyelerine Yansıyan Kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar*. Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni'nde sunuldu, Ankara.

Yıldız, N. (2001). *Hemra ve Hurlika Hikâyesinin Üç Eş Metni Üzerinde Bir Değerlendirme*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 633.

Yıldız, N. (2009a). "Türk Destancılık Geleneği". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 7-15.

Yıldız, N. (2009b). "Türk Destanlarında "Çocuksuzluk". *Millî Folklor*, (82), 76-88.

Yıldız, N. (2016, 25-27 Mart). *Türk Destanlarında Kardeş Tipolojisi*, Halk Kültüründe Aile Uluslararası Sempozyumu'nda sunuldu, Edirne.

Yusupov, N., Yusupova, C. (1992). *Türkmen Dili ve Edebiyatı*. Aşkabat: Dessur, 207.

Zajaczkowski, W. (1975, 23-30 Haziran). *Gagavuz Folkloru*. I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi'nde sunuldu, İstanbul.

OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARI	ASIL KARDEŞLER						İKİZLER	ÜVEY KARDEŞLER	EVLATLIK KARDEŞLER	KARDEŞLİK İLİŞKİSİ KURMA				DÜŞMANIN KARDEŞLERİNİN OLMASI				İNSAN DIŞINDAKİ VARLIKLARIN KARDEŞLİĞİ					
	ASIL ERKEK KARDEŞ		ASIL KIZ KARDEŞ							KIZ-ERKEK KARDEŞLER	AYRI CİNS	ERKEK KARDEŞ	ERKEK KARDEŞ	ERKEK KARDEŞ	ERKEK KARDEŞ	KIZ KARDEŞ	ERKEK KARDEŞ	KIZ KARDEŞ	DEV	YILAN	AT	PERİ/ CADI	
	İKİ ERKEK	ÇOKLU ERKEK	İKİ KIZ	ÇOKLU KIZ																			
	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	
TÜRKMEN DESTANLARI																							
Gövhər Kız və Şıralı Bey			+																				
Hüvrüka- Hemra					+	+					+										+	+	
Bozoğlan											+												
Yusup ilə Züleyha	+		+	+							+												
Tulum Hoca																							
AZƏRBAYCAN DESTANLARI																							
Ali Han											+	+	+	+									
Kaçak Nebi	+		+								+												

EK-1

OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARI	ASIL KARDEŞLER								İKİZLER		ÜVEY KARDEŞLER		EVLATLIK KARDEŞLER		KARDEŞLİK İLİŞKİSİ KURMA				DÜŞMANIN KARDEŞLERİNİN OLMASI				İNSAN DIŞINDAKİ VARLIKLARIN KARDEŞLİĞİ															
	ASIL ERKEK KARDEŞ				ASIL KIZ KARDEŞ				KIZ-ERKEK KARDEŞLER		AVRİ CİNS		ERKEK KARDEŞ		ERKEK KARDEŞ		ERKEK KARDEŞ		ERKEK KARDEŞ		ERKEK KARDEŞ		KIZ KARDEŞ		KIZ KARDEŞ		ERKEK KARDEŞ		KIZ KARDEŞ		DEV		YILAN		AT		PERİ / CADI	
	İKİ ERKEK	ÇOKLU ERKEK	İKİ KIZ	ÇOKLU KIZ																																		
	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz
Adgözel	+																																					
Abbas ve Gülgez																																						
İbrahim	+																																					
Şemşir ve Sember																																						
Garay Söyün			+				+		+																													
Gandal Nağı	+																																					
GÜNEY AZERBAJCAN DESTANLARI																																						
Âşık Çerib	+			+					+																													
Gurbani ile Peri Hanım									+																													
Şikâri	+	+	+						+	+				+					+				+	+			+	+							+	+		

EK-2

OĞUZ GRUBU TÜRK DESTANLARI	ASIL KARDEŞLER								İKİZLER	ÜVEY KARDEŞLER	EVLATLIK KARDEŞLER	KARDEŞLİK İLİŞKİSİ KURMA				DÜŞMANIN KARDEŞLERİNİN OLMASI				İNSAN DIŞINDAKİ VARUKLARIN KARDEŞLİĞİ								
	ASIL ERKEK KARDEŞ				ASIL KIZ KARDEŞ							KIZ-ERKEK KARDEŞLER	AYRI CİNS	ERKEK KARDEŞ	ERKEK KARDEŞ	ERKEK KARDEŞ	ERKEK KARDEŞ	KIZ KARDEŞ	ERKEK KARDEŞ	KIZ KARDEŞ	DEV	YILAN	AT	PERİ/ CADİ				
	İKİ ERKEK	ÇOKLU ERKEK	İKİ KIZ	ÇOKLU KIZ																								
ANADOLU DESTANLARI	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz	olumlu	Olumsuz
DEDE KORKUT DESTANLARI																												
Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek					+		+																					
Basat'ın Tepegözü Öldürmesi	+											+																
Uşun Koca Oğlu Segrek	+																											
Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in Esir Olması	+																											
Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması	+																											
Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkarması	+						+																					
İç Oğuz'a Taş Oğuz Ası Olup Beyrek'in Ölmesi	+						+																					

EK-3

[illegible]

EK-4

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Çeliktenyıldız, Hülya
 Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
 Doğum tarihi ve yeri : 01/05/1989 Baykan
 Medeni hali : Bekâr
 Telefon : 0551 236 27 38
 E-mail : hlyclktnyldz@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Ankara Üniversitesi	2012
Lise	Açık Öğretim Lisesi	2008

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014 - 2019	Açı Temel Liseleri	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Yabancı Dil

1. İngilizce

Yayınlar

1. Dede Korkut Destanlarında Kardeş Tipolojisi

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

Gazili olmak ayıcalıktır

